

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI

Ro'yxatga olindi:

№ _____
2019 yil “__” _____

“Tasdiqlayman”

O'quv ishlari bo'yicha prorektor
prof. A.Soleev
“__” _____ 2019 yil

**SOTSIAL PSIXOLOGIYA
FANIDAN
O' Q U V – U S L U B I Y M A J M U A**

SAMARQAND- 2019

Mazkur o'quv-uslubiy majmua o'quv reja va dastur asosida tayyorlandi.

Tuzuvchi: Ahrorov V.Yu. – SamDU, “Psixologiya” kafedrası o'qituvchisi

Taqrizchilar:

Saidov A.I. – SamDChTI, “Pedagogika va psixologiya” kafedrası mudiri, dotsent, pedagogika fanlari nomzodi

Narziqulova F.B. – SamDU huzuridagi XTXQTMOHM, “Pedagogika, psixologiya va ta'lim menejmenti” kafedrası mudiri, dotsent, psixologiya fanlari nomzodi

Fanning o'quv-uslubiy majmuasi “Psixologiya” kafedrasining 2019 yil 29-avgustdagi 1-sonli yig'ilishida muhokamadan o'tgan va fakultet kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri:

dots. Salaxutdinova M.I.

Fanning o'quv-uslubiy majmuasi “Psixologiya va ijtimoiy fanlar” fakulteti kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (2019 yil ____-____dagi 1-sonli bayonnoma)

Fakultet kengashi raisi:

dots. Mirzayev R.I.

Kelishildi:

O'quv-uslubiy boshqarma
boshlig'i

dots. Aliqulov B.

MUNDARIJA

SO'Z BOSHI	4
I. SILLABUS	5
II.1. NAMUNAVIY VA ISHCHI O'QUV REJA	13
II.2. NAMUNAVIY VA ISHCHI O'QUV DASTURLAR	17
III. MODULNI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTERFAOL TA'LIM METODLARI	54
IV. MA'RUZA MATERIALLARI	56
V. FAN BO'YICHA TEST SAVOLLARI	157
VI. SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHRIQLARI	175
VII. FAN BO'YICHA GLOSARRIY	187
VIII. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	197

SO'Z BOSHI

Mazkur o'quv uslubiy majmua "Sotsial psixologiya" fanidan "5210200-Psixologiya (umumiy psixologiya)" ta'lim yo'nalishi uchun mo'ljallangan bo'lib, Psixologiya va ijtimoiy fanlar fakultetining "Psixologiya" kafedrası professor-o'qituvchilari tomonidan ishlab chiqilgan.

"Sotsial psixologiya" fani "5210200-Psixologiya (umumiy psixologiya)" ta'lim yo'nalishi o'quv rejasiga asosan 4-semetrda 102 soatlik auditoriya soatida o'qitiladi. Unda Sotsial psixologiyaga kirish, sotsial psixologik g'oyalar shakllanishi tarixi, sotsial psixologiya metodologiyasi va metodlari, sotsial psixologiyaning asosiy yo'nalishlari, sotsial psixologiyada shaxs muammosi, sotsial va shaxslararo munosabatlar, muloqot psixologiyasi, sotsial psixologiyada guruhlar muammosi, sotsial psixologiyada katta guruhlarning o'rganilishi, kichik guruhlar psixologiyasi, olomon psixologiyasi, guruhlararo munosabatlar, ijtimoiy rol, shaxs sotsializatsiyasi, sotsial ustanovka, liderlik va boshqaruv, tatbiqiy sotsial psixologiya to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Ushbu o'quv-uslubiy majmua yettita qismdan iborat bo'lib, ular sillabus, ishchi o'quv reja, namunaviy va ishchi o'quv dastur, modulni o'qitishda foydalaniladigan interfaol ta'lim metodlari, ma'ruza materiallari (ma'ruza matni, adabiyotlar ro'yxati, mustaqil ta'lim mavzulari, glossariy, keyslar banki, nazorat savollari va test savollari) va seminar mashg'ulotlar materiallari (amaliy topshiriqlar, namuna, adabiyotlar ro'yxati, tarqatma materiallar, keyslar banki, test savollari)dan tashkil topgan.

I.SILLABUS

(2019/2020 o'quv yili)

Kafedra nomi:	Psixologiya	
O'qituvchi haqida ma'lumot:	Ahrorov Voris Yunusovich	voris1983@mail.ru
Semestr va o'quv kursining davomiyligi	4 semestr	
O'quv soatlari xajmi:	jami:	198
	shuningdek:	
	ma'ruza	50
	seminar	52
	Amaliy (laboratoriya)	-
	mustaqil ta'lim	96
Yo'nalish nomi va shifri	5210200	
	Psixologiya (umumiy psixologiya)	
Kursning predmeti va mazmuni: “Sotsial psixologiya” fani bo'yicha tuzilgan dastur talabalarining psixologiya sohasi bo'yicha mutaxassis sifatida shakllanishi uchun zarur bo'lgan tasavvurlar, bilimlar va ko'nikmalarga mo'ljallab tuzilgan. Talabalarining kasbiy tayyorgarligining asosiy olam, jamiyat va insonning o'rganishi uchun psixologik bilimlarga zaruratning mavjudligi; ularning dunyoqarashini boyitish va rivojlantirishda psixologik qonuniyatlarni o'rganishga ehtiyojning mavjudligi; tashkilot psixologiyasining psixologik qonuniyatlarini, rahbar va xodim, shaxs va jamoa, shaxs va predmetlar olami orasidagi munosabatlarni o'rganishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Bugungi kunda sotsial psixologiya barcha fan sohalariga, barcha tashkilotlarga kirib borgan, chunki guruhlar masalasi uning tashkilotdagi o'rni muhim hisoblanadi. Har bir tashkilot, korxona, o'quv maskanlarida katta guruhlar, kichik guruhlar, diffuz guruhlar, norasmiy guruhlar mavjud, ularni ziddiyatlarga bormasligi uchun ham mazkur kursni o'qitish muhim hisoblanadi		
Kursni o'qitishning maqsadi va vazifalari Fanning maqsadi – sotsial psixologiya metodini tushunish umumiy psixologiya va sosiologiya predmetini tushunishga bog'liqligini o'rganish. Psixologiya va sotsiologik adabiyotlarda Sotsial psixologiya predmetini birdek tushunish yo'qligini tahlil qilish. Sotsial psixologiya predmetiga nisbatan mavjud uch nuqtai nazarni o'rganish. Sotsial psixologiyaning boshqa fanlar, psixologiyaning boshqa turkumlari bilan munosabati. Sotsial psixologiya predmeti tushunchasi. Tarixni tanqidiy analiz qilish va chet Sotsial psixologiyasidagi nazariyalarning, oqimlarning mohiyatini ochib berishga qaratilgan.		

Fanning vazifalari: Talabalarni sotsial psixologiya fanining nazariy asoslari va inson taraqqiyoti qonuniyatlarini tadqiq etish uchun amaliy materiallar bilan qurollantirish.

Sotsial psixologiya nazariy asoslarining talabalar tomonidan ongli ravishda o'zlashtirilishi; mazkur fan amaliyoti bilan tanishish; mustaqil bilim olish muhimligini anglash.

1-mavzu: Sotsial psixologiyaga kirish. Sotsial psixologiya metodini tushunish umumiy psixologiya va sosiologiya predmetini tushunishga bog'liqligi. Psixologik va sosiologik adabiyotlarda sotsial psixologiya predmetini birdek tushunishning yo'qligi. Sotsial psixologiya predmetiga nisbatan mavjud uch nuqtai nazar.

Sotsial psixologiyaning boshqa fanlar, psixologiyaning boshqa turkumlari bilan munosabati. Sotsial psixologiya predmeti tushunchasi. Tarixni tanqidiy analiz qilish va chet sotsial psixologiyasidagi nazariyalarning, oqimlarning mohiyati.

Ilmiy bilim rivojlanishining zamonaviy bosqichida metodologik muammolar ahamiyatini o'sishi. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi tushunchasi. Sotsial psixologiyada talablar. Sotsial-psixologik tadqiqotning ikkita asosiy tipi. Eksperimentli va korrelyasion. Ma'lumotlarning ishonchliligini va sharti masalasini ochish xususiyati.

Sotsial psixologik tadqiqotning asosiy metodlari. Sotsial-psixologik tadqiqotlarda to'g'ri va noto'g'ri metodlarning munosabati bilan talabalarni tanishtirib boradi.

2-mavzu: Sotsial psixologik g'oyalar shakllanishi tarixi. Sotsial falsafiy va sosiologik ta'limotlarda sotsial-psixologik g'oyalarni rivojlantirishi. Sotsial psixologiyaning mustaqil fan bo'lib ajralib chiqishida sotsial, ilmiy va ideologik nazariyalarni yaratish bo'yicha birinchi harakatlar.

"Xalqlar psixologiyasi" uning tarixiy sabablari va vazifalari, Lasarus, Shteyntal tomonidan uni programmasining shakllanishi. «Xalqlar psixologiyasi»ga Vundtning maxsus yondashuvi. Omma va olomon psixologiyasi. Tard ishlarida uch manbani va ishlarida uch tugallanishni "Sotsial xatti-harakat instinkti" nazariyasi (Mak Daugall). Sotsial psixologiyaning chet eldagi hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan asosiy nazariy konsepsiyasi. Yevropa sotsial psixologiyasida katta guruhlar va ommaning sotsial jarayonlarini tahlil qilishga qiziqishning uyg'onishi.

3-mavzu: Sotsial psixologiya metodologiyasi va metodlari. Ilmiy bilim rivojlanishining zamonaviy bosqichida metodologik muammolar ahamiyatining o'sishi. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi tushunchasi. Sotsial psixologiyada talablar. Sotsial-psixologik tadqiqotning ikki asosiy tipi. Eksperimentli va korrelyasion. Ma'lumotlarning ishonchligini va sharti masalasini ochish xususiyati.

Sotsial psixologik tadqiqotning asosiy metodlari. Kuzatish metodi. suhbat metodi. Hujjatlarni tahlil qilish metodi. Proyektiv metodlar. Sotsial-psixologik tadqiqotlarda to'g'ri va noto'g'ri metodlarning munosabati.

Sotsial psixologiyada "test" qo'llashning sharoitlari. Sotsial psixologiyada eksperimentlarning asosiy tiplari. Sotsial psixologiyada o'lchash muammosi.

4-mavzu: Sotsial psixologiyaning asosiy yo'nalishlari. Psixoanaliz. Bixeviorizm. Sosiometriya, guruhli dinamika maktabi. Kognitivizm. Interaksionizm. Insonparvarlik psixologiyasi. Tranzakt tahlil. Ekzistensial psixologiya.

5-mavzu: Sotsial psixologiyada shaxs muammosi. Individual ong rivojlanishida sotsial munosabatlarni hal qiluvchi roli. "Sotsial rol" tushunchasi. Sotsial rol – sotsial faoliyatni ijtimoiy zaruriy turi – sotsial munosabatlar sistemasidagi shaxsni o'zni bilan belgilab berilgan shaxs xatti-harakatining usuli. Sotsial rolni bajarishning turli usullarini "shaxsiy" bo'lish imkoniyati.

Shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy munosabatlar sistemasida vujudga kelishi, uning namoyon bo'lish shartlari.

6-mavzu: Sotsial va shaxslararo munosabatlar. Sotsial psixologiyada shaxs muammosi. "Men" konsepsiyasi, "Men" obrazi, ijtimoiy tafakkur, ijtimoiy ong.

Shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy munosabatlar sistemasida vujudga kelishi, uning namoyon bo'lish shartlari.

Shaxslararo munosabatlarning emosional asosi. Kichik guruhlarda shaxslararo munosabatlar xususiyatining umumiy xarakteristikasi.

7-mavzu: Muloqot psixologiyasi. Muloqotning kommunikativ tomoni: muomala – informasiya almashish. Kommunikativ vaziyatni ifodalashda sotsial psixologiyaning tushunchalar apparati. Kommunikativ turlari.

Verbal kommunikasiya. Kommunikativ xususiyatlaridagi ahamiyati. Noverbal kommunikasiyaning asosiy turlari

Noverbal kommunikasiyaning har bir turini eksperimental tadqiq qilishdagi asosiy yunalishlar.

Muloqotning interaktiv tomoni: muloqotning harakatlar bilan almashishi

Sotsial psixologiyada odamlarning bir-biriga ta'siri muammosi. Chet el sotsial psixologiyasida o'zaro ta'sir aktining anatomiyasi muammosini o'rganish. Didaktik ta'sir nazariyasi: "simvolik interaksionizm"da o'zaro ta'sir muammosini hal qilish.

O'zaro ta'sir jarayonining komponentlari. O'zaro ta'sir turlari. Sotsial psixologiyada kooperasiya va konflikt. O'zaro ta'sirning eksperimental sxemasi.

Muomalaning perseptiv tomoni: o'zaro idrok etish

Sotsial psixologiyada perseptiv jarayonlarni analiz qilish xususiyati. Shaxslararo idrokni sotsial-perseptiv jarayonlar tizimidagi o'zni. Shaxslararo idrokning muomala jarayonidagi o'zni. O'zaro idrok va muomaladagi sheriklarni bilish, ular o'rtasidagi o'zaro bir-birini tushunish asosi.

Shaxslararo idrokni eksperimental tadqiq qilishning asosiy yo'nalishlari. Idrokning mexanizmlari va effektlari. Stereotipizasiya jarayonining mazmuni va ahamiyati. Boshqa odam xatti-harakati sabablarini «tahlil qilish» kauzal atribusiyaning asosidir. Atribusiya jarayon strukturasi. Atribusiyaning tur va shakllari.

8-mavzu: Sotsial psixologiyada guruhlar muammosi. Sotsial psixologiyada guruhlar muammosini qo'yish uchun guruhlar sotsial analiz qilish ahamiyati.

Sotsial psixologiyada guruhlar tadqiq qilish uchun faoliyat prinsipi

metadologik ahamiyati. Guruh fuksiyalari. Guruh parametrlari. Guruh strukturasi. Guruh normalarining shaxs individual xususiyatlariga ta'siri. Jamoalar va guruhlar. Jamoalarning psixologik belgisi – “biz”- hissiyotining yuzaga kelishi. Guruhlar va tashkilot. “Guruhiy ong” fenomeni.

9-mavzu: Sotsial-psixologiyada katta guruhlarning o'rganilishi. Katta guruhlar psixologiyasi muammosi. Katta guruhlarni sinflarga bo'lish zaruriyati. Noformal birlashmalar va stixiyali tashkil etilmagan guruhlar psixologiyasi.

Katta sotsial guruhlar psixologiyasini tadqiq etishning o'ziga xosligi, sotsial psixologiya va ideologiyaning o'zaro munosabati.

Etnik guruhlarning psixologik xususiyatlari. Etnik guruhlarni tadqiq etishning metodologik prinsiplari. Etnik kelib chiqish, etnik guruh mavjudligining sotsial tarixiy sharoitlarga bog'liqligi.

10-mavzu: Kichik guruhlar psixologiyasi. XX asr sotsial psixologiyasida kichik guruhlar bo'lgan qiziqishlarning sabablari. Sotsial xayotda kichik guruhlar ahamiyati oshishining obyektiv sharoitlari. Kichik guruh tushunchasi. Kichik guruhlar klassifikatsiyasi: birlamchi va ikkilamchi guruhlar, rasmiy va norasmiy, a'zoli va referent guruhlar. Guruh va tashkilot. Tashkilot psixologiyasi.

Kichik guruh tuzilishi. Individning guruhdagi o'rni. Kichik guruhlar strukturasi va dinamik aspektlari. Guruhlarning rivojlanish muammosi. Guruhiy aktivlikni vositalashning faoliyatli prinsipi mazmuni.

Kichik guruhlar dinamikasining asosiy jarayonlari. Kichik guruhdagi jarayonlarning umumiy xarakteristikasi. Kichik guruhlarning shakllanish mexanizmi. Kichik guruhlarda liderlik va rahbarlik. Sotsial psixologiyada lider tushunchasi.

11-mavzu: Olomon psixologiyasi. Ommaviy sotsial jarayonlar va harakatlar psixologiyasi. Sotsial fikr va sotsial kayfiyat – ommaviy sotsial jarayonlarning muhim xarakteristikasi. Katta sotsial gruppalar psixologiyasining emosional tomonini sotsial fikr va sotsial kayfiyat shakllanishidagi ahamiyati.

Sotsial fikr va sotsial kayfiyat va stixiyali ta'sirlarga ongli ta'sirning munosabati. Sotsial psixologiyada “sotsial ongsizlik” muammosi.

Sotsial fikr va sotsial kayfiyatni hozirgi sharoitda o'rganishni ahamiyati.

12-mavzu: Guruhlararo munosabatlar. Guruhlararo munosabatlar psixologiyasi sotsial psixologiyaga nisbatan yangi soha. Chet el sotsial psixologiyasida guruhlararo munosabatlarning o'rganilishi. Guruhlararo o'zaro ta'sirni guruhdagi ichki jarayonlarga ta'siri. Katta sotsial guruhlar darajasida guruhlararo jarayon spesifikasi. Guruhlararo munosabatlar psixologiyasining amaliy muammolari.

13-mavzu: Shaxs sotsializatsiyasi. Sotsiallashtirish omillari. Sotsiallashtirishning sotsial-psixologik aspektlari. Sotsiallashtirish jarayonini tadqiq etishda sotsial psixologiya va genetik psixologiyaning o'zaro ta'siri. Sotsiallashtirishning sotsial-psixologik va sosiologik aspektlari.

14-mavzu: Ijtimoiy rol. Sotsial rol. Status va rol. Individd sotsiallashtirishining asosiy bosqichlari. Sotsiallashtirish mexanizmlari va institutlari. Shaxsni sotsial-psixologik xatti-harakatini sotsializatsiya va determinatsiyasida rasmiy va norasmiy tashkilotlarning roli.

15-mavzu: Sotsial ustanovka. Sotsial ustanovka tushunchasi. Sotsial ustanovkalarni o'rganishda Uznadze maktabi tadqiqotlarining ahamiyati. Psixologiyada sotsial ustanovkalarni o'rganishga bo'lgan turli yondashuvlar. Sotsial ustanovka strukturasi. Sotsial ustanovkalar emosional kognitiv va xatti-harakat komponentlari. Sotsial ustanovkalar o'zgarishi muammosi va uning nazariy va amaliy ahamiyati.

16-mavzu: Liderlik va boshqaruv. Liderlikni o'rganishning nazariy va amaliy ahamiyati. Guruhiy qaror qabul qilish. Guruhiy fikr shakllanishi va guruhda qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar. Guruhiy kelishmovchiliklar va qaror qabul qilish mexanizmi. Kichik guruhning faoliyat samarasi. Guruh faoliyati samarasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar.

Shaxs va o'zaro ta'sir muammosi. Shaxsning birgalikdagi harakatlarga tayyorgarligi. Sotsial-psixologik trening shaxsni sotsial-psixologik xarakteristikasini rivojlantirish usuli.

17-mavzu: Tatbiqiy sotsial psixologiya. Muomala genezisi, fiziognomika to'g'risida tushuncha. Oila, mahalla va tashkilotlarda. Sotsial-psixologik tahlilda differensial psixologik ma'lumotlarga e'tibor qaratish. Shaxs tiplari va ularning psixologik xarakteristikasi. Shaxsning kommunikativ xususiyatlari. Shaxsning kognitiv murakkabligi va kognitiv stili muammosi. Shaxs va o'zaro ta'sir muammosi. Shaxsning birgalikdagi harakatlarga tayyorgarligi. Sotsial-psixologik trening shaxsni sotsial-psixologik xarakteristikasini rivojlantirish usuli.

Mustaqil ta'lim:

Talaba mustaqil ishini tayyorlashda fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- seminar mashg'ulotlarga tayyorgarlik;
- amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik;
- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruza qismini o'zlashtirish;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha fan bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- talabaning o'quv, ilmiy-tadqiqot ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fan bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish;
- faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalaniladigan o'quv mashg'ulotlari;
- masofaviy ta'lim.

Baholashni 5 baholik shkaladan 100 ballik shkalaga o'tkazish

JADVALI

5 baholik shkala	100 ballik shkala	5 baholik shkala	100 ballik shkala	5 baholik shkala	100 ballik shkala
5,00 — 4,96	100	4,30 — 4,26	86	3,60 — 3,56	72
4,95 — 4,91	99	4,25 — 4,21	85	3,55 — 3,51	71
4,90 — 4,86	98	4,20 — 4,16	84	3,50 — 3,46	70
4,85 — 4,81	97	4,15 — 4,11	83	3,45 — 3,41	69
4,80 — 4,76	96	4,10 — 4,06	82	3,40 — 3,36	68
4,75 — 4,71	95	4,05 — 4,01	81	3,35 — 3,31	67
4,70 — 4,66	94	4,00 — 3,96	80	3,30 — 3,26	66
4,65 — 4,61	93	3,95 — 3,91	79	3,25 — 3,21	65
4,60 — 4,56	92	3,90 — 3,86	78	3,20 — 3,16	64
4,55 — 4,51	91	3,85 — 3,81	77	3,15 — 3,11	63
4,50 — 4,46	90	3,80 — 3,76	76	3,10 — 3,06	62
4,45 — 4,41	89	3,75 — 3,71	75	3,05 — 3,01	61
4,40 — 4,36	88	3,70 — 3,66	74	3,00	60
4,35 — 4,31	87	3,65 — 3,61	73	3,0 dan kam	60 dan kam

Baholash mezonlari	✓ talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda – 5 (a'lo) baho; ✓ talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda – 4 (yaxshi) baho; ✓ talaba olgan bilimni amalda qo'llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega deb topilganda – 3 (qoniqarli) baho; ✓ talaba fan dasturini o'zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo'yicha tasavvurga ega emas deb topilganda – 2 (qoniqarsiz) baho bilan baholanadi.
Axborot resurs baza:	SamDU axborot-resurs markazi
Asosiy adabiyotlar:	1. Майерс Д. Социальная психология. 2010 2. Myers D.G. Social psychology McGraw-Hill Education

	2012 3. G'oziyev E. G'. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent, 2010. 4. G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. – Toshkent, 2010. 5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent, 2012.
Qo'shimcha adabiyotlar:	1. Кузьмин Е.С. Основы социальной психологии. ЛГУ 2001. 2. Парыгин В.Д. Основы социально-психологической теории. М. 2001. 3. Крыско Г.М. Социальная психология, М, 2010 4. Андреева Г. М. Социальная психология. -Москва., 2008. 5. Петровский А.В. Социальная психология. -М., 2003. 6. Соловьева О.В. Обратная связь в межличностном общении. М. 1992. 7. Введение в практическую социальную психологию/ Под ред. Ю.Жукова, Л.Петровской, О.Соловьевой. М., 1996. 8. Ильин ИА.Аксиомы религиозного опыта. М., 1993. 9. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. М.: 1998. 10. Московичи. С.Социальное представление: исторический взгляд // 11. Основы социально-психологической теории / Под ред. А.Бодалева, А.Сухова. М., 1995. 12. Психологический журнал. №1-2. 1995. 13. Шефер Б., Шледер Б. Социальная идентичность и групповое сознание как медиаторы межгруппового поведения // Психологический журнал. 1993. № 1. 14. Шибутани Т. Социальная психология. Ростов н/Дону, 1998. 15. Шихирев П.Н. Современная социальная психология.М., 1999. 16. Шихирев П.Н. Эволюция парадигмы в современной социальной психологии. Дисс. в виде научного доклада на соискание учен. степени д-ра психол. наук. М., 1993. 17. Якимова Е.В. Западная социальная психология в поисках парадигмы: анализ методологических дискуссий 70-90-х годов. М.: ИНИОН, 1993
Normativ-huquqiy hujjatlar:	1. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-24 jildlar. – Toshkent, "O'zbekiston", 1996-2016. 2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, "Ma'naviyat", 2008. 3. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигини гарови//Ўзбекистон Республикаси

	Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. Халқ сўзи, 2016 йил 8 декабрь. 4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз// Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. “Жамият” газетаси, 2016 йил 16 декабрь. 5. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий якунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.
Ilmiy jurnallar:	- Psixologiya jurnali. – Buxoro. 2017, 2018, 2019 - O'zMU xabarleri jurnali. – Toshkent. 2017, 2018, 2019
Davriy nashrlar:	-
Statistik nashrlar:	-
Internet resurslar:	1. Сайт «Мир психологии»: http://psychology.net.ru/articles 2. Электронная библиотека. http://www.koob.ru 3. Психологическая библиотека «Самопознание и саморазвитие»: http://psylib.kiev.ua/

II.1. NAMUNAVIY VA ISHCHI O'QUV REJA

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРАТИ

"ТАСДИҚЛАЙМАН"
Мирзо Улугбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети
ректори
А.Марахматов
201_ йил о_и
м.у.

ЎҚУВ РЕЖА
Таълим йўналиши:
5210200 – Психология
(умумий психология)

Академик даража - БАКАЛАВРИ
Ўқув муддати - 4 йил
Таълим шакли - кундузи

"ЎҚИТИЛИШ ҲАҚИДА"
Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги
И.Маджидов
201_ йил о_и
м.у.

I. ЎҚУВ ЖАРАЁНИ ЖАДВАЛИ

Курс	Хафтавлар												Ўқув жараёни аффилиқлари соати						Халқаролик																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																	
													Жами	таълим						Ташқи аффилиқлари соати																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
														Назарий таълим	Амалий таълим	Маънавий ва ахлоқий таълим	Илмий ва ахлоқий таълим																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																			
	Сентябр	Октябрь	Ноябрь	Деканбр	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Июнь	Июль	Август																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																
I																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																				</

☐ Назарий ва
амалий таълим
 ☐ М Маънавий
таълим
 ☐ И Илмий ва
ахлоқий таълим
 ☐ А Академик
таълим
 ☐ А Амалий таълим
 ☐ И Илмий ва
ахлоқий таълим
 ☐ Т Таълим

II. ЎҚУВ РЕЖАСИ

Т.р	Ўқув факлари, бўлиқ ва факультет турларининг номи	Таълимнинг ўқув юзаси, соатлари									Соатларнинг курс, семестр ва хафтавлар бўлиши тақсими							
		Умумий юзаси		Аудитория таълими, соатлари						Мустақил таълим	1-курс				2-курс			
				Жами	Маъруза	Амалий	Лаборатория	Семинар	Курс аннотация (опи)		Курслардаги хафтави соати				Семестр			
		соат	%								1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
1.00	Гуманитар ва табиий-илмий факлар	1646	26	889	274	411		204		787	22	16	8	2	2	6		
1.01	Ўзбекистон тарихи	78		51	24			27		27		3						
1.02	Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. Фундаментал қиммат	78		51	24			27		27		3						
1.03	Фалсафа	128		68	34			24		60	4							
1.04	Диншунослик	64		34	16			18		30		2						
1.05	Ўзбек (рус) тили	150		85		85				65	2	3						
1.06	Хорижий тил	356		200		200				156	2	2	2	2	2	2		
1.07	Жисмоний тарбия ва спорт*	128		68	10	58				60	2	2						
1.08	Олий математика	136		68	34	34				68	4							
1.09	Психология учун информатика	136		68	34	34				68	4							
1.10	Олий нерв фаоллиги ва марказий нерв системаси физиологияси	136		68	34			34		68	4							
1.11	Социология	120		60	30			30		60						4		
1.12	Еш физиологияси ва гигиена	136		68	34			34		68		4						
2.00	Умумий таълим факлари	2991	48	1571	794	98	142	627	1 км	1428	8	10	15	14	20	16	12	12
2.01	Мутахассисликка кириш	64		34	16			18		30	2							
2.02	Умумий психология	979		515	256			259	ки	464	6	4	5	4	4	4	4	4
2.03	Экспериментал психология ва практикум	574		302	102		142	58		272		4	4	4	4	2		
2.04	Умумий психология	258		136	68	34		34		122		2	6					
2.05	Социал психология	472		248	124			124		224				6	4	2	6	
2.06	Индивидуал ва турмуш консултация	244		128	34	64		30		136				4	4			
2.07	Педагогик психология ва психологиянинг ўқитиш методикаси	116		60	30			30		56						4		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
2.08	Менат ва кўнаниш психологияси	62		32	16			16		30								4
2.09	Умумий педагогика	130		68	34			34		62					4			
	Тақсим фанлари	92		48	24			24		44							2	4
3.08	Итисослик фанлари	1232	26	606	298	68		234	2 км	632		4	8	12			12	12
3.01	Психологик таълимот маълумотларини қайта ишлаш методлари ва технологиялари	278		136	68	68				142			4	4				
3.02	Тарбияёт психологияси ва дифференциал психологияси	208		102	50			52		106			4	2				
3.03	Табиий психологияси	98		48	24			24	км	50							6	
3.04	Психогенетика	70		34	16			18		36				2				
3.05	Кўрадик психологияси	66		32	16			16	км	34								4
	Тақсим фанлари	512		248	124			124		264		4		4			6	8
4.00	Қўшимча фанлар	395	6	192	96	96				203						6	6	
	Жами	4264	100	3282	1372	673	142	1065	3 км	3012	30	30	28	28	28	28	24	24
	Малакавий ва педагогик амалиётлар	1296																
	Якуний давлат аттестацияси	324																
	Аттестациялар	1188																
	Жами	2808																
	ХАММАСИ	9072																

Ишга:

1. Олий таълим муассасаси итисослик фанларининг дастурларини янада чуқурда ишлаш бўлиқчиларининг таълибларини таъбирга олади.
2. Харбий таъбирларини маълумотлари қўшимча фанлар блокнинг соатлари ҳисобига, харбий пилан на таълим вақти ҳисобига ўқитилади.
3. Харбий таъбирларини маълумотлари ўқитилишдан халарда ушбу блокдан маҳрият босари ва қарлар бўлиқчиларининг таълибларига мослашувчанлиги ва ҳаракатчанлиги таълимловчи фанлар учун ОТМ Қўшимчининг қарори билан фойдаланилади.
4. Ўқув режа асосида олий таълим муассасаси хар йили икки ўқув режасини тузди. Буқда олий таълим муассасасига таълиблар оқламанининг ҳафталик ҳақомини соатига ҳолда ўқув фанлари блок ҳақомини 5 фонтга, блоклар таркибидан фанлар ҳақомини 10 фонтга ўлгартириш ҳақда аудитория қўламанининг ўқувий ҳақомини соатига ҳолда айрим семестрларда ҳафталик оқламанлар ҳақомини ўқити белгилан қўқуқи берилди.
4. Таълиб билимининг билиш қановий, шиффоф ва адолатли усулларини фойдаланишдан ҳолда ўқув жарийини дипломида амали оқитилади.
5. Якуний давлат аттестацияси нудаллари таркибига битирув малакавий ишнин ҳисоб қилина хам қилинади.
6. Харбий таълим фанларининг оқити семестрларда битирувчи курслар учун қўшимча фанлар блок ва таълим фанлари соатлари ҳисобидан хар ҳафтада 2 соатдан "Амалий ишга таълим" фани ўқитилади.
7. "Жисмоний тарбия ва спорт" фани таркибидан "Валеология асослари" курсдан 10 соат ҳақомда ишлани, 8 соат ҳақомда амалий машғулот ўқитишдан қўла тутилиди.
8. Ўқув режата қилинган итисослик оқламанларининг амалий маълумотлари ва лаборатория ишлари олий таълим муассасаси ҳисоб билиш таълимот ва қороналарда ўқитилади.
9. Ишлар ва амалиёт қилинган таълимловчи учун таълибларининг малакавий амалиётлари билиш таълимот ва қороналарда ўқитилади.

Ўқув жарийинининг таркибий қисмлари	Ҳафталар сон	Семестр	Давлат аттестацияси
Ишарий ва амалий таълим	116	1-8	Битирув малакавий ишнин ҳисоб қилиш ёки итисослик фанларидан Давлат аттестацияси
Малакавий ва педагогик амалиёт	24	2,4,6,7,8	
Аттестациялар	22	1-8	
Якуний давлат аттестацияси	6	8	
Ҳафталилар	36	1-8	
Жами	204		

Ишга дастурлар ва ўқув адабиётларининг жарий этилишини назорат қилиш Бош бошқармаси билиш

С.Низомов

Малакавий-ақлий тарбия бошқармаси билиш

О.Байрамов

ОУМҚХТМ директори

Б.Раҳимов

ЎЗМУ ўқув ишлари бўйича биринчи проректори

Д.Джумабаев

Қарлар бўлиқчиларини:

Халқ таълими назорати
Ўқувчиларни қасб-хунарга
йўналтириш ва психология-педагогика
таълими маркази директори

А.Худайберг

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг Олий ва ўрта махсус, қасб-хунарга таълими бўлиқчиларини бўйича ўқув-усулбий бирлашмалар факультетини Музофислаштирувчи қисмидан маълумотини

201 йил "12" 02 даги 4 -оқим баънома

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
САМАРҚАНД ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ**

ТАСДИҚЛАЙМАН
СамДУ ректори
Халмуратов Р.И.
2019 йил " " "
М.Ў

ИШЧИ ЎҚУВ РЕЖА
Таълим йўналиши:
5210200 – Психология
(умумий психология)
2-курс учун

Академик даража – БАКАЛАВР
Ўқиш муддати – 4 йил
Таълим шакли – кундузги

I.ЎҚУВ ЖАРАЁНИ ЖАДВАЛИ

Курс	Хафталар												Ўқув жараёни:					Таътил ҳафталари сони	Ҳаммаси																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																												
	Сентябрь	Октябрь	Ноябрь	Декабрь	Январь	Февраль	Март	Апрель	Май	Июнь	Июль	Август	ЖАМИ	шундан																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																	
														Назарий таълим	Атtestациялар	Малакавий ва педагогик амалиёт	Якуний даялат атtestацияси																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																												
I																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																																															

Назарий таълим **М** Малакавий амалиёт **П** Педагогик амалиёт **А** Аттестациялар **Я** Якуний давлат аттестацияси **Т** Таътил

II. ЎҚУВ РЕЖАСИ

т/р	Ўқув блоклари, фанлари ва фаолият турларининг номлари	Талабанинг ўқув юкламаси (соатларда)									Соатларнинг курс, семестр ва хафталар бўйича тақсимоти													
		Умумий юкламанинг ҳажми	Аудитория машғулотлари (соатларда)						Мустақил таълим	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс											
			Жами	Маъруза	Амалий	Лаборатория	Семинар	Курс лойиҳаси (иши)		Курслардаги хафталар сони														
										42	42	42	42	Семестрлар										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19				
		Соат		%	Семестрдаги аудитория машғулотлари хафталарининг сони																			
		17	17	17	17	17	17	15	8	14	12	13	14	15	16	17	18	19	17	17	17	17	17	15
1.00	Гуманитар ва табиий-илмий фанлар	1650	25	880	250	402	34	194	0	770	358	288	102	68	34	30	0	0						
1.01	Ўзбекистон тарихи	78		52	24			28		26		52												
1.02	Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. Фуқаролик жамияти	78		52	24			28		26	52													
1.03	Фалсафа	128		68	34			34		60			68											
1.04	Диншўнослик	64		34	16			18		30				34										
1.05	Ўзбек (рус) тили	150		84		84				66	34	50												
1.06	Хорижий тил	356		200		200				156	34	34	34	34	34	30								
1.07	Жисмоний тарбия ва спорт*	128		68	10	58				60	34	34												
1.08	Ахборот технологиялари ва жараёнларни математик моделлаштириш	184		102	34	34	34			82	52	50												
1.09	Олий математика	114		50	24	26				64	50													
1.10	Экология	146		68	34			34		78		68												
1.11	Олий нерв фаолияти ва марказий нерв системаси физиологияси	111		50	24			26		61	50													
1.12	Еш физиологияси ва гигиенаси	113		52	26			26		61	52													
2.00	Умумқасбий фанлар	3143	48	1610	598	102	204	706		1513	118	222	306	238	322	240	80	84						
2.01	Мутахассисликка кириш	66		34	16			18		32	34													
2.02	Умумий психология	958		494	200			294	8 ки	464	84	86	68	68	68	60	32	28						
2.03	Экспериментал психология ва практик	651		336	66		204	66		315		68	102	68	68	30								
2.04	Умумий психодиагностика	264		136	46	48		42		128		68	68											
2.05	Социал психология	481		248	120			128	7 ки	233				102	68	30	48							
2.06	Индивидуал ва гуруҳий консултация	229		118	34	54		30		111				118										
2.07	Тараққиёт психологияси ва дифференциал психология	233		120	54			66		113						120								
2.08	Таълим фанлари	241		124	62	0	0	62		117	0	0	68	0	0	0	0	56						
2.08.1	1. Мулоқот психология 2. Психологик хизмат 3. Психогигиена	132		68	34			34		64			68											
2.08.2	1. Махсус психология 2. Хулқи оғишганлар психологияси	109		56	28			28		53								56						
3.00	Ихтисослик фанлари	1280	19	660	314	68	0	278	1 ки	620	0	0	68	102	120	90	112	168						
3.01	Психологик тадқиқот маълумотларини қайта ишлаш методлари ва технологиялари	264		136	68	68				128			68	68										
3.02	Психогенетика	101		52	22			30		49				52										
3.03	Юридик психология	109		56	26			30		53								56						
3.04	Тиббиёт психологияси	93		48	24			24		45							48							
3.05	Меҳнат ва муҳандислик психологияси	116		60	28			32		56							32	28						
3.06	Педагогик психология ва психологияни	116		60	28			32	6 ки	56					60									

II.2. NAMUNAVIY VA ISHCHI O'QUV DASTURLARI

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

Рўйхатта олинди: № Б/І-5210200-2.05

2018 йил 18 "08"

СОЦИАЛ ПСИХОЛОГИЯ ФАН ДАСТУРИ

Билим соҳаси: 200000 – Ижтимоий соҳа, иқтисод ва ҳуқуқ
Таълим соҳаси: 210000 – Социология ва психология
Таълим йўналиши: 5210200 – Психология (умумий психология)

ТОШКЕНТ - 2018

Fan dasturi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha O'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengashning 2018 yil "18" avgustdagi ____ - sonli bayonnomasi bilan ma'qullangan.

Fan dasturi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universitetida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi:

D.G.Muxamedova	- psixologiya fanlari doktori, dos.
Z.E.Abduraxmanova	- psixologiya fanlari nomzodi, dos.
O'.B.Shamsiyev	- psixologiya fanlari nomzodi, dos.
M.X.Karamyan	- psixologiya fanlari nomzodi, dos.

Taqrizchi:

A.Rasulov	- psixologiya fanlari nomzodi, dos
D.Arapbayeva	- psixologiya fanlari nomzodi, dos

Fan dasturi Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti ilmiy-metodik kengashida tavsiya qilingan. (20__yil "____"_____dagi_____sonli bayonnomasi)

I. O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

Bugungi kunda sosial psixologiya barcha fan sohalariga, barcha tashkilotlarga kirib borgan, chunki guruhlar masalasi uning tashkilotdagi o'rni muhim hisoblanadi. Har bir tashkilot, korxona, o'quv maskanlarida katta guruhlar, kichik guruhlar, diffuz guruhlar, norasmiy guruhlar mavjud, ularni ziddiyatlarga bormasligi uchun ham mazkur kursni o'qitish muhim hisoblanadi. Talaba ushbu fanni o'rganish asosida davlat ta'lim standartida belgilangan kasbiy faoliyat talablariga javob beradi.

“Sosial psixologiya” fani Umumkasbiy fanlar blokiga kiritilgan kurs hisoblanib, 2-4 kursning 4-7-semestrlarida o'qitiladi.

“Sosial psixologiya” fani sosiologiya va psixologiya ta'lim coha fanlar turkumiga kirib, u “5210200 – Psixologiya (umumiy psixologiya)” ta'lim yo'nalishida o'qitiladi. Mazkur fan bakalavriat ta'lim yo'nalishidagi “Mutaxassislikka kirish”, “Eksperimental psixologiya va praktikum”, “Sosial-psixologik trening”, “Pedagogik psixologiya va psixologiyaning o'qitish metodikasi”, “Individual va guruhli konsultasiya”, “Mehnat va muhandislik psixologiyasi”, “Psixologik tadqiqot natijalarini qayta ishlash metodlari va texnologiyalari” kabi fanlar bilan uslubiy jihatdan bog'liqdir.

II. Kursni o'qitishning maqsadi va vazifalari

Fanning o'qitishdan maqsad – sosial psixologiya metodini tushunish umumiy psixologiya va sosiologiya predmetini tushunishga bog'liqligini o'rganish. Psixologiya va sosiologik adabiyotlarda Sosial psixologiya predmetini birdek tushunish yo'qligini tahlil qilish. Sosial psixologiya predmetiga nisbatan mavjud uch nuqtai nazarni o'rganish. Sosial psixologiyaning boshqa fanlar, psixologiyaning boshqa turkumlari bilan munosabati. Sosial psixologiya predmeti tushunchasi. Tarixni tanqidiy analiz qilish va chet Sosial psixologiyasidagi nazariyalarning, oqimlarning mohiyatini ochib berishga qaratilgan.

Ushbu maqsadga erishish uchun fan talabalarni nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar, ijtimoiy hodisa va jarayonlarga uslubiy yondashuv hamda ilmiy dunyoqarashini shakllantirish vazifalarini bajaradi.

Fan bo'yicha talabalarning bilim, ko'nikma va malakalariga quyidagi talablar qo'yiladi. **Talaba:**

– sosial psixologiya fanining predmeti va vazifalarini, sosial psixologiya fanining metodlari va metodikalarini, shaxsning emosional-motivasion sohasi to'g'risida **tasavvurga ega bo'lishi**;

– metod va metodologiyalarning o'zaro bog'liqligiga ko'ra tatbiq etishni, sosial psixologik metodikalarni psixologik testlashtirish sohalariga mos **qo'llashni bilishi va ulardan foydalana olishi**;

– sosial psixologik metodikalarni qo'llash orqali diagnoz qo'yishni, sosial psixologik natijalarini rasmiyshlashtirish va ularni talqin etish **ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak**.

III. Asosiy nazariy qism (ma'ruza mashg'ulotlari)

1-Bo'lim. Sosial psixologiya

Sosial psixologiyaga kirish

Sosial psixologiya metodini tushunish umumiy psixologiya va sosiologiya predmetini tushunishiga bog'liqligi. Psixologik va sosiologik adabiyotlarda sosial psixologiya predmetini birdek tushunishning yo'qligi. Sosial psixologiya predmetiga nisbatan mavjud uch nuqtai nazar.

Sosial psixologiyaning boshqa fanlar, psixologiyaning boshqa turkumlari bilan munosabati. Sosial psixologiya predmeti tushunchasi. Tarixni tanqidiy analiz qilish va chet sosial psixologiyasidagi nazariyalarning, okimlarning mohiyati.

Ilmiy bilim rivojlanishining zamonaviy bosqichida metodologik muammolar ahamiyatini o'sishi. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi tushunchasi. Sosial psixologiyada talablar. Sosial-psixologik tadqiqotning ikkita asosiy tipi. Eksperimentli va korrelyasion. Ma'lumotlarning ishonchliligini va sharti masalasini ochish xususiyati. Sosial psixologik tadqiqotning asosiy metodlari.

“Xalqlar psixologiyasi” uning tarixiy sabablari va vazifalari, Lasarus, Shteyntal tomonidan uni programmasining shakllanishi. «Xalqlar psixologiyasi»ga Vundtning maxsus yondashuvi. Omma va olomon psixologiyasi. Tard ishlarida uch manbani va ishlarida uch tugallanishni “Sosial xatti-harakat instinkti” nazariyasi (Mak Daugall). Sosial psixologiyaning chet eldagi hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan asosiy nazariy konsepsiyasi.

Sosial psixologiya metodologiyasi va metodlari

Ilmiy bilim rivojlanishining zamonaviy bosqichida metodologik muammolar ahamiyatining o'sishi. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi tushunchasi. Sosial psixologiyada talablar. Sosial-psixologik tadqiqotning ikki asosiy tipi. Eksperimentli va korrelyasion. Ma'lumotlarning ishonchligini va sharti masalasini ochish xususiyati.

Sosial psixologik tadqiqotning asosiy metodlari. Kuzatish metodi. suhbat metodi. Hujjatlarni tahlil qilish metodi. Proyektiv metodlar. Sosial-psixologik tadqiqotlarda to'g'ri va noto'g'ri metodlarning munosabati.

Sosial psixologiyada “test” qo'llashning sharoitlari. Sosial psixologiyada eksperimentlarning asosiy tiplari. Sosial psixologiyada o'lchash muammosi.

Sosial psixologiyaning asosiy yo'nalishlari va tarmoqlari

Psixoanaliz. Bixeviorizm. Sosiometriya, guruhli dinamika maktabi. Kognitivizm. Interaksionizm. Insonparvarlik psixologiyasi. Tranzakt tahlil. Ekzistensial psixologiya. Guruhlar psixologiyasi, etnopsixologiya, oila psixologiyasi.

Sosial psixologiyada shaxs muammosi

Individual ong rivojlanishida sosial munosabatlarni hal qiluvchi roli. “Sosial rol” tushunchasi. Sosial rol – sosial faoliyatni ijtimoiy zaruriy turi – sosial munosabatlar sistemasidagi shaxsni o'rni bilan belgilab berilgan shaxs xatti-

harakatining usuli. Sosial rolni bajarishning turli usullarini “shaxsiy” bo’lish imkoniyati.

Shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy munosabatlar sistemasida vujudga kelishi, uning namoyon bo’lish shartlari.

Muloqot psixologiyasi

Muloqotning kommunikativ tomoni: muomala – informasiya almashish.

Kommunikativ vaziyatni ifodalashda sosial psixologiyaning tushunchalar apparati. Kommunikativ turlari.

Verbal kommunikasiya. Kommunikativ xususiyatlaridagi ahamiyati. Noverbal kommunikasiyaning asosiy turlari

Noverbal kommunikasiyaning har bir turini eksperimental tadqiq qilishdagi asosiy yunalishlar.

Muloqotning interaktiv tomoni: muloqotning harakatlar bilan almashishi

Sosial psixologiyada odamlarning bir-biriga ta’siri muammosi. Chet el sosial psixologiyasida o’zaro ta’sir aktining anatomiyasi muammosini o’rganish. Didaktik ta’sir nazariyasi: “simvolik interaksionizm”da o’zaro ta’sir muammosini hal qilish.

O’zaro ta’sir jarayonining komponentlari. O’zaro ta’sir turlari. Sosial psixologiyada kooperasiya va konflikt. O’zaro ta’sirning eksperimental sxemasi.

Muomalaning perseptiv tomoni: o’zaro idrok etish

Sosial psixologiyada perseptiv jarayonlarni analiz qilish xususiyati. Shaxslararo idrokni sosial-perseptiv jarayonlar tizimidagi o’rni. Shaxslararo idrokning muomala jarayonidagi o’rni. O’zaro idrok va muomaladagi sheriklarni bilish, ular o’rtasidagi o’zaro bir-birini tushunish asosi.

Shaxslararo idrokni eksperimental tadqiq qilishning asosiy yo’nalishlari. Idrokning mexanizmlari va effektlari. Stereotipizasiya jarayonining mazmuni va ahamiyati. Boshqa odam xatti-harakati sabablarini «tahlil qilish» kauzal atribusiyaning asosidir. Atribusiya jarayon strukturasi. Atribusiyaning tur va shakllari.

Sosial va shaxslararo munosabatlar

Sosial psixologiyada shaxs muammosi. “Men” konsepsiyasi, “Men” obrazi, ijtimoiy tafakkur, ijtimoiy ong.

Shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy munosabatlar sistemasida vujudga kelishi, uning namoyon bo’lish shartlari.

Shaxslararo munosabatlarning emosional asosi. Kichik guruhlarda shaxslararo munosabatlar xususiyatining umumiy xarakteristikasi.

Sosial ustanovka tushunchasi. Sosial ustanovkalarni o’rganishda Uznadze maktabi tadqiqotlarining ahamiyati. Psixologiyada sosial ustanovkalarni o’rganishga bo’lgan turli yondashuvlar. Sosial ustanovka strukturasi. Sosial ustanovkalar emosional kognitiv va xatti-harakat komponentlari. Sosial ustanovkalar o’zgarishi muammosi va uning nazariy va amaliy ahamiyati.

Sosial psixologiyada guruhlar muammosi

Sosial psixologiyada guruhlar muammosini qo’yish uchun guruhlarini sosial analiz qilish ahamiyati.

Sosial psixologiyada guruhlarni tadqiq qilish uchun faoliyat prinsipi metodologik ahamiyati. Guruh fuksiyalari. Guruh parametrlari. Guruh strukturasi. Guruh normalarining shaxs individual xususiyatlariga ta'siri. Jamoalar va guruhlar. Jamoalarning psixologik belgisi – "biz"- hissiyotining yuzaga kelishi. Guruhlar va tashkilot. "Guruhiy ong" fenomeni.

Guruhlararo munosabatlar psixologiyasi sosial psixologiyaga nisbatan yangi soha. Chet el sosial psixologiyasida guruhlararo munosabatlarning o'rganilishi. Guruhlararo o'zaro ta'sirni guruhdagi ichki jarayonlarga ta'siri. Katta sosial guruhlar darajasida guruhlararo jarayon spesifikasi. Guruhlararo munosabatlar psixologiyasining amaliy muammolari.

Shaxs sociallashishi. Sociallashish omillari. Sociallashishning sosial-psixologik aspektlari. Sociallashish jarayonini tadqiq etishda sosial psixologiya va genetik psixologiyaning o'zaro ta'siri. Sociallashtirishning sosial-psixologik va sociologik aspektlari. Sosial rol. Status va rol. Individ sociallashishining asosiy bosqichlari. Sociallashish mexanizmlari va institutlari. Shaxsni sosial-psixologik xatti-harakatini socializasiya va determinasiyasida rasmiy va norasmiy tashkilotlarning roli.

Sosial-psixologiyada katta guruhlarning o'rganilishi

Katta guruhlar psixologiyasi muammosi. Katta guruhlarni sinflarga bo'lish zaruriyati. Noformal birlashmalar va stixiyali tashkil etilmagan guruhlar psixologiyasi.

Katta sosial guruhlar psixologiyasini tadqiq etishning o'ziga xosligi, sosial psixologiya va ideologiyaning o'zaro munosabati.

Etnik guruhlarning psixologik xususiyatlari. Etnik guruhlarni tadqiq etishning metodologik prinsiplari. Etnik kelib chiqish, etnik guruh mavjudligining sosial tarixiy sharoitlarga bog'liqligi. Ommaviy sosial jarayonlar va harakatlar psixologiyasi

Sosial fikr va sosial kayfiyat – ommaviy sosial jarayonlarning muhim xarakteristikasi. Katta sosial gruppalar psixologiyasining emosional tomonini sosial fikr va sosial kayfiyat shakllanishidagi ahamiyati. Sosial fikr va sosial kayfiyat va stixiyali ta'sirlarga ongli ta'sirning munosabati. Sosial psixologiyada "sosial ongsizlik" muammosi.

Sosial fikr va sosial kayfiyatni hozirgi sharoitda o'rganishni ahamiyati.

Kichik guruhlar psixologiyasi

XX asr sosial psixologiyasida kichik guruhlar bo'lgan qiziqishlarning sabablari. Sosial xayotda kichik guruhlar ahamiyati oshishining obyektiv sharoitlari. Kichik guruh tushunchasi. Kichik guruhlar klassifikasiyasi: birlamchi va ikkilamchi guruhlar, rasmiy va norasmiy, a'zoli va referent guruhlar. Guruh va tashkilot. Tashkilot psixologiyasi.

Kichik guruh tuzilishi. Individning guruhdagi o'rni. Kichik guruhlar strukturasi va dinamik aspektlari. Guruhlarning rivojlanish muammosi. Guruhiy aktivlikni vositalashning faoliyatli prinsipi mazmuni.

Kichik guruhlar dinamikasining asosiy jarayonlari. Kichik guruhdagi jarayonlarning umumiy xarakteristikasi. Kichik guruhlarning shakllanish mexanizmi. Kichik guruhlarda liderlik va rahbarlik. Sosial psixologiyada lider tushunchasi.

Liderlikni o'rganishning nazariy va amaliy ahamiyati. Guruhiy qaror qabul qilish. Guruhiy fikr shakllanishi va guruhda qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar. Guruhiy kelishmovchiliklar va qaror qabul qilish mexanizmi. Kichik guruhning faoliyat samarasi. Guruh faoliyati samarasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar.

Shaxs va o'zaro ta'sir muammosi. Shaxsning birgalikdagi harakatlarga tayyorgarligi. Sosial-psixologik trening shaxsni sosial-psixologik xarakteristikasini rivojlantirish usuli.

Tatbiqiy sosial psixologiya

Muomala genezisi, fiziognomika to'g'risida tushuncha. Oila, mahalla va tashkilotlarda. Sosial-psixologik tahlilda differensial psixologik ma'lumotlarga e'tibor qaratish. Shaxs tiplari va ularning psixologik xarakteristikasi. Shaxsning kognitiv murakkabligi va kognitiv stili muammosi. Shaxs va o'zaro ta'sir muammosi. Shaxsning birgalikdagi harakatlarga tayyorgarligi. Sosial-psixologik trening shaxsni sosial-psixologik xarakteristikasini rivojlantirish usuli.

2-Bo'lim. SHAXSLARARO MUNOSBATLAR PSIXOLOGIYASI

Muomala inson borlig'ining sharti va mohiyati sifatida

“Shaxslararo kommunikasi”, “shaxslararo ta'sir ko'rsatish”, “shaxslararo munosabat” tushunchasi. Muomala funksiyalari, turlari, darajalari. Muomala strukturasi. Shaxs rivojlanishi va muomala. Muomalaning inson hulq-atvoriga ta'siri Muomalaning o'ziga xos xususiyatlari. Muomala va kommunikasiya, muomala va o'zaro ta'sir, muomala va munosabat, muomala va o'zaro tushunish, muomala va o'zaro ta'sir ko'rsatish tushunchalarining bir-biriga bog'liqligi.

Muomalani madaniy tadqiq etilishi. Muomala umumpsixologik muammo sifatida. Muomala va bilish jarayonlari. V.M.Bexterev va B.F.Lomov maktabida muomalani tadqiq etilishi.

Psixologiyada muomalani o'rganishning nazariy va metodologik asoslari

Metodologiya tushunchasi. Umumiy. xususiy metodologiya. Falsafada muomala muammosining metodologik asoslari. Muomalaning falsafiy-antropologik nazariyalari Informasion, interaksional va relyasion yondashuvlar. Sosial psixolognyaning turli nazariy yo'nalishlarida muomala talqini Neobixevioristik yo'nalish. Kognitiv yo'nalish. Interaksion yo'nalish. Psixoanalitik yo'nalish. Muomalani madaniy tadqiq etilishi.

V.M.Bexterev asarlarida muomala muammosining psixologik ishlanmalari. L.S.Vygotskiy ishlarida muomala muammosi. va B.F.Lomovning muomalani psixologik muammolarini ishlab chiqishga qo'shgan hissasi. Muomala umumpsixologik muammo sifatida. Muomala va bilish jarayonlari. V.M.Bexterev va B.F.Lomov maktabida muomalani tadqiq etilishi. V.N.Myasniyev asarlarida muomala psixologiyasining nazariy va tatbiqiy muammolari. B.G.Ananyev asarlarida muomalaning psixologik muammolari.

M.M.Baxtin, K.S.Stanislavskiy ishlarida muomala madaniyati haqidagi qarashlar.

Shaxslararo munosabat: shaxs va muomala

Shaxslararo munosabat. Muomalaga shaxs yondoshuvi.(Abulxanova-Slavskvaya, Ananyev, Bodalyov, Lomov va boshqalar). Ehtiyoj, motivlar va muomalada shaxs yo'nalganligi. Muomala jarayonida shaxs individual-psixologik xususiyatlarining roli. Emosional barqarorlik va tolerantlik, faollik, kreativlik, muloqatmandlik, lokus nazorat, empatiya. Empatiya shaxslararo munosabat mexanizmi sifatida.

O'zaro munosabat, o'z-o'ziga baho berish, shaxsning o'ziga bo'lgan munosabati. Shaxsning o'zini hurmat qilishi va o'ziga baho berishi, himoya mexanizmlari va ularning o'zaro munosabatdagi roli va ahamiyati. Kompleks. Avtobiografik xotira va insonlarning bir-birini tushunishi. Shaxsning biografik krizislari. Munosabatlar va hayotdagi bo'ladigan vaziyatlarni diagnostika qilishning psixologik avtobiografiyasi.

Muomala va o'zaro bir-birini idrok qilish

O'zaro ishonchga asoslangan muomala, uning mexanizmlari va bosqichlari. Psixologik yaqinlik muammolari. Ishonch psixologiyasi va yolg'on. Affilyasiya ishonchga asoslangan munosabatga ehtiyoj sifatida.

Shaxslararo attraksiya. Shaxslararo attraksiyani o'lchashning tashqi va ichki faktorlari tushunchasi. Bog'lanib qolish, sevgi va do'stlik attraksiyaning barqaror shakllari sifatida, ularni o'rganish va o'lchash. Xavas va yaqinlik. Uzoq muddatli munosabatning omillari.

Muomaladagi his-tuyg'u va emosiyalarning asosiy xarakteristikasi. Sosial emosiyalar. His-tuyg'u va emosiyalarni boshqarish usullari.

Munosabat va rivojlanish. Munosabatning rivojlanish bosqichlari. Barqaror emosional munosabatlarning omillari. Muomala jarayonida shaxs individual-psixologik xususiyatlarining roli. Emosional barqarorlik va tolerantlik, faollik, kreativlik, muloqatmandlik, lokus nazorat, empatiya. Empatiya shaxslararo munosabat mexanizmi sifatida.

Alturizm: xulq-atvor va o'zaro yordam. Yordam berish motivlari. Shaxs xususiyatlari va alturizm. Mehr.

Shaxslararo o'zaro tushunish. O'zaro tushunishning asosi va mexanizmlari. Kauzal atribusiya mexanizmlari. Stereotipizasiya jarayonining mazmuni va mohiyati. O'zaro munosabat jarayonida stereotipizasiya va taassubning roli. Stereotiplar va taassub, noto'g'ri fikrlash. Noto'g'ri fikrlash manbasi va sabablari.

Axborot almashish va muomalada o'zaro ta'sir etish

Muomala axborot almashish vositasi sifatida. Kommunikativ jarayonda axborot almashish xususiyatlari. Kommunikativ to'siqlar. Axborot turlari. Kommunikasiya vositalari va nutq. Shaxslararo munosabat va nutq: til orqali axborot almashish, nutq va o'zaro tushunish, ijtimoiy yo'naltirilgan muloqotda nutqning xususiyatlari, shaxslararo munosabatda noverbal muloqot normalari va uning tamoyillari.

"Noverbal muomala" va "Noverbal hatti-harakat"ni ta'riflashdagi muammolar. Noverbal kommunikasiya. Shaxsning ekspressiv niqoblanish funksiyasini

rivojlanishining ijtimoiy madaniy determinasiyasi. Nutq va shaxslararo muomala; Noverbal kommunikasiya. Belgilarning optik-kinetik tizimi. Belgilarning paralingvistik va ekstralingvistik tizimi. Proksemika. Vizual muomala.

Tilning asosiy noverbal, ekspressiv xarakteristikasi: vaqt-makon birligida, harakatchanlik, intensional bo'lmagan harakatni intensional harakatdan ustunligini uning tizimida namoyon bo'lishi.. Noverbal ma'lumotlarni kodlashtirish muammolari.

Insonlarning bir-biri bilan chiqisha olishi va uning munosabatga ta'siri. Asosiy yondashuvlar, ta'riflar va omillar. Shaxs tiplari (K.Xorni, D.Rotter, A.Adorno, E.Fromm va bosh.) va insonlarning chiqisha olishligi. Insonlarni bir-biri bilan chiqisha olmasligining psixologik sabablari.

O'zaro bir-biriga ta'sir etish strategiyalari: yordam berish, qarshi ta'sir etish va muomalada ta'sir etishdan qochish. Rolli ta'sir etish. O'zaro ta'sir birgalikdagi faoliyatni tashkil etish sifatida. Hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish.

Muomala jarayonida o'zaro ta'sir etish usullari

Jamoadan tashqaridagi xulq-atvor vaziyatlarida ta'sir ko'rsatish muammolari. O'zaro ta'sir etish fenomeni. Muomalada liderlik va ustunlik. Ta'sir etishning kommunikativ-shaxsiy potentsiali.

Muomala jarayonida o'zaro ta'sir ko'rsatishning psixologik usullari. Ta'sir ko'rsatish turlari. Yuqtirish. Ishontirish. Taqlid qilish. Moda.

Manipulyasiya psixologik ta'sir etish sifatida

Manipulyasiya haqida tushunchasi va uning vositalari. Manipulyasiya va ta'sir etish taktikasi va strotegiyasi. Insonga ta'sir etishning asosiy strotegiyasi. Muomalada manipulyasiya. Taktik ta'sir etishning eksperimental tadqiqotlari. Manipulyasiyadan ximoyalanish.

Shaxs muomala subyekti sifatida va uning kompetentligi

Kommunikativ kompetentlik tushunchasi. Kommunikativ qobiliyat. Muomalada kompetentliq Kompetentlik va sosial intellekt. Kommunikativ signallarni idrok qilish va uzatish. Muomala jarayonida ta'sir ko'rsatishning psixologiya usullari va kommunikativ buzilishlar korreksiya. Insonlarda qiyinchilik tug'diruvchi muomala vaziyatlari va ularni yengish yo'llari. Muomalada to'siq va qiyinchilik. Tortinchoqlik shaxslararo muloqotga kirishishdagi o'ziga xos qiyinchilik sifatida.

Kommunikativ dramalar. Kommunikativ ko'nikmalar asosida kommunikativ dramalarni yengish. Aktiv tinglash. qayta aloqa.

Samarali muomala va mojarolar Mojarolar. ularning yuzaga kelish manbalari. Muomalaga muvaffaqiyatli kirishish omillari. Ommaviy axborot almashuv sohasida muomala. Muomala va internet. Favqulotda holatlarda muomala.

3-Bo'lim. OILAVIY MUNOSBATLAR PSIXOLOGIYASI

Oilaviy munosabatlar psixologiyasining predmeti va vazifalari

Oilaviy munosabatlar psixologiyasining predmeti va vazifalari. Oila psixologik tadqiqot birligi sifatida. «Oila» tushunchasining psixologik mazmuni. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi haqida tushuncha. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi fanining vazifalari.

Oila psixologik tadqiqotlarning bir bo'lagi sifatida. Oila tushunchasining psixologik mohiyati. Oila hayot faoliyati makoni sifatida. Shaxs rivojlanishida oilaning roli. Oila ijtimoiylashuvning muhim instituti sifatida.

Sosiogenezesda oila rivojlanishining tarixi. Oila evolyusiyasini belgilovchi omillar. Oilaning madaniy, tarixiy va etnik xususiyatlari. Zamonaviy oilaning rivojlanishi haqidagi g'oyalar. Demografik o'zgarishlar va ularning oilaviy hayotga ta'siri.

Oila funksiyasi, oila tiplari va rollari

Oila funksiyasi, oila tiplari va rollari. Oila funksiyalari: reproduktiv, kommunikativ, iqtisodiy, tarbiyaviy, felisitologik, regulativ, relaksasiya.

Funksional va disfunktsional oilalar. Oilalarning tuzilmasi va xayot sifatiga ko'ra klassifikatsiyasi. Oila dinamikasi. Turli klassifikatsiyalar bo'yicha oilaning rivojlanish bosqichlari. Oiladagi o'zgarishlar: pozitiv va negativ, kutilgan va kutilmagan o'zgarishlar va ularning er-xotin munosabatlariga ta'siri. Oilaviy-rollarga nisbatan qo'yiladigan talablarga mutanosiblik.

Oilani o'rganishda tizimli yondashuv

Tizimli yondashuv. Oila tizimini urinishning umumiy xarakteristikasi. Oila tushunchasi va parametrlari tizim sifatida. Oila konunlari tushunchasi va ularning oilaviy xayetdagi roli. Oila chegaralari va uzaro xarakat standartlari. Oila afsonalari va miflari. Oilani anglashda oila xakidagi miflarning rolli. M.Bouenning oilaviy tizimlari xakidagi nazariyasi.

Xulk-atvor namunalari va oila ichidagi munosabatlarning avloddan avlodga o'tishida psixogenetik tuzilmalarning avloddan avlodga o'tuvchi ahamiyati. Oila genogrammasi va genososiogrammasi.

Oilaning hayotiy sikli

Oilaning hayotiy sikli. Oila hayotiy siklini davrlashtirish muammosi. Turli mualliflar nukta-nazaridan oila bosqichlari taxlili. Oila hayotiy siklining asosiy bosqichlari.

Yosh va yetuk oilada oilaviy munosabatlarning rivojlanishidagi asosiy vazifalar. Oila dinamikasi hayotiy sikli doirasida yuzaga keluvchi asosiy oilaviy hodisalarning o'ziga xosligi.

Oila rivojlanishining normativ inkirozlari. Oila funksiyasining buzilish omillari: uta kuchli, uzok muddatli surunkali, oila stereotipi va turmuj darajasining keskin uzgarishi, kiynchiliklarning jamgarlishi.

Umr yo'ldoshini tanlash nazariyalari

Umr yo'ldoshini tanlash nazariyalari. Jinsiy tafovutlar va oilaviy munosabatlar. Psixologik androginiya nazariyasi.

Psixologik tadqiqotlarga ko'ra sevgi tipologiyasi. Muhabbat bosqichlari. Bo'lg'usi nikoh munosabatlarining ijobiy va salbiy omillari.

Nikohga kirish motivasiyalari. Nikoh motivlari tiplari.

Oilada shaxslararo munosabatlarning xususiyatlari.

Oilada muloqotning buzilish sabablari. Oilada effektiv muloqotni tashkil etish omillari. Er-xotinlarning psixologik birligini muammosi.

Oila jipsligi. Jipslik omillari. Jipslik darajalari. Nikohdan sub'ktiv qoniqish. Nikohdan qoniqmaslik sabablari. Er-xotinlarga psixologik yordamning asosiy yunalishlari.

Psixologik adaptasiya va oila integrasiyasi

Psixologik adaptasiya va oila integrasiyasi. Oilaviy hayot soxasidagi adaptasion mexanizmlar. O'zaro moslashuvning psixologik mohiyati. Oilaviy adaptasiyaning asosiy turlari tushunchasi. Moddiy, axloqiy-psixologik. intim-shaxslilik adaptasiyalari. Oilaviy motivlar shakllanishi va rivojlanishiga olib keluvchi oila integrasiyasining ijtimoiy-funksional mexanizmlari.

Oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit. Nikohdan qoniqish omillarini sistemalashtirish. Er-xotin mutanosibligini nikohning muhim sharti sifatida tushunish.

Er-xotin qoniqanligi bo'yicha 3 yo'nalish: tizimli yondashuv, funksional yondashuv, moslashuvchanlik yo'nalishi bo'yicha tadqiqotlari. Komplementarlik va gomogamlikning er-xotin qovushganligida qo'llanilishi.

Ota-ona va farzandlar munosabatlarning xususiyatlari

Oilaviy muxitning bola psixologiyasiga ta'siri. Ota-onalar pozisiyasining shakllanishi. Reproduktiv ustanovkalar. Ehtiyojlar tushunchasi. Bolalarga ehtiyojdan qoniqish darajasi va uni yuzaga keltiruvchi omillar.

Ota-onalar pozisiyasining psixologik xususiyatlari.

Ota-onalik ustanovkasi turlari. Ota-onalik pozisiyasi, uning xarakteristikasi: faollik, adekvatlik, dinamiklik, prognostik. «Mistifikasiya» fenomen, uning formalari va bola shaxsini rivojlanishidagi o'rni. Ota-onalik pozisiyasini buzilish sabablari.

Reproduktiv ustanovkar. Reproduktiv ehtiyojlar va tugallanganlik tushunchasi. Bolalarda ehtiyojlarni qoniqqanlik darajasi va omillarini rivojlanishi. Ota-onalik pozisiyasining psixologik xususiyatlari. Ota-onalik mehri tarixiy-madaniy fenomen sifatida. Oilada ota-ona va farzandlar munosabatining asosiy xarakteristikasi. Ota-onalarning bolaga bo'lgan mehrini emosional jihatdan qabul qilish –komil inson taraqqiyot omili sifatida. Bola tarbiyasida ota va onaning roli. Ota-onalik va onalik mehrining xususiyatlari (E. Fromm, A. Adler).

Onalik yosh-jinsiy va shaxslilik aynanligi bosqichi sifatida. Homiladorlik krizisi. Onalik deprivasiyasi.

Tug'ilish tartibiga karab bolaning pozisiyasi va shaxslilik xususiyatlarining o'ziga xosligi. Oilada tarbiya tiplari.

Bolalar bilan oila ichidagi kommunikasiya xususiyatlari. Bola shaxsi rivojlanishiga ta'sir etuvchi psixologik xarakteristikalar kompleksiga oiladagi tarbiya potentsiali va psixologik aura ta'siri. Bolaning oiladagi roli. Ota-onalar direktivalar. Ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar xususiyatlari. Oilada sibling maqomidagi munosabatlar. Sibling mohiyati. To'ng'ich bola. Ikkinchi farzand, o'rtancha yoki kichik farzand. Yagona farzand. Sibling maqomining bola va kattalar munosabatiga ta'siri. Siblinglar raqobati. Ko'p bolali oilada shaxslararo munosabatlar va ularning bola psixik taraqqiyotidagi ta'siri.

Oilaviy mojarolar va ularning sabablari

Nomaqbul oila – oilaning ichki muhitida psixologik qulayligini pastligini asoslab beruvchi shakli. Oilaviy mojarolar va ularning sabablari. Oilaviy mojarolar: er-xotin o'rtasidagi mojarolar. Qaynona-kelin o'rtasidagi mojarolar. Ota-ona va farzandlar o'rtasidagi mojarolar. Oilada muomala kiyinchiliklari. Oilaviy mojarolarning kelib chiqish sabablari. Ko'pqirrali aylanali kauzallik qonuni va shaxslararo munosabatlarning turli xil aspektlari. Noma'kul oila psixologik muxit salbiy bo'lgan oila sifatida.

Rashk va xiyolat muammosi. Rashk tiplari. Fukarolarning xiyonatga munosabatlari va real xulk-atvorlari. Nikoh va oilaning buzilishi.

Oilaviy hayot siklining nonormativ krizislari

Ajralishlar va qayta nikohlar muammosi. Ajralish omillari na sabablari. Ajralish jarayonining bosqichlari. Ajrimgacha bo'lgan oila (ajrimning emosional fazalari: ajrim to'g'risida qaror qabul qilish, oila sistemasinin tugatilishi), ajrim jarayonidagi oila (farzandlarga tushuntirish, huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy ajrim). Ajrimdan keyingi oila (yangi oila tizimini shakllantirish). Ajralishlarnish etnik va tarixiy xususiyatlari. Ajralish - tugallanmagan geshtalt sifatida. Ajralish shaxs noyetukligi sifatida. Ajralish jarayonidan keyingi davrlashtirish. Erkaklar, ayollar va bolalar uchun ajralishlarning oqibatlari.

Qayta turmush qurish. Yangi oila tizimini shakllanishining asosiy shakllari. Qayta turmush qurishning psixologik muammolari.

Bevalik. Psixologik yordamning asosiy vazifalari va yo'nalishlari.

Bola saqlab olish muammolari. Bolani yangi oilaga qo'shilishida samarali psixologik shartlari. Bolani yangi oilaga kirishining omillari va dinamik jihatdan aniqlanishi.

Shaxs yetukligi va oilaviy munosabatlarni ko'rinishi

Shaxs yetukligi va oilaviy munosabatlarni ko'rinish. Oilaviy munosabatlar psixologiyasida shaxs yetukligi muammosi. Oila-nikoh munosabatlariga tayyorlik. Tadqiqot darajasi. R. Enrayt modeli. Emosional-psixoterapevtik funktsiya, uning shaxs tuzilmasidagi o'rni.

Oila diagnostikasi va konsultatsiyasi xususiyatlari

Oila diagnostikasi va konsultatsiyasi xususiyatlari. Oilaviy munosabatlar diagnostikasi metodlarining uziga xosligi. Oilaning psixologik kartasini ko'rib chiqish

va tuzish. Oilaviy munosabatlar dinamikasi va sifatini aniqlashda projektiv metodikalardan foydalanish. (Oila rasmi). Oila diagnostikasi boskichlarida genogrammadan foydalanish. Oilaviy sosiogramma asosida subyektning oiladagi o'ri, shaxslararo munosabatlari va kommunikasiya xarakterini o'rganish. FACES-3 metodikasi yordamida oilaviy birlik va oilaviy adaptasiyani o'rganish. Oila konsultasiyasining o'ziga xos xususiyatlari.

Asosiy tamoyillar va boskichlari. Oila psixokonsultasiyasining asosiy yo'nalishlari: psixoanalitik, bixevioristik, tizimli. Oila psixoterapiyasi asoslari. Oila psixoterapiyasini belgilab beruvchi asosiy konsepsiyalar Tizimli oila psixoterapiyasini aniklash. Tizimli oila psixoterapiyasini qo'llash uchun ko'rsatmalar va cheklanishlar. Tizimli oila psixoterapiyasi texnikasi. Analitik-tizimli oila psixoterapiyasi integrativ modeli. Analitik-tizimli oila psixoterapiyasi metodlari va texnikasi. Oila tadqiqotlarida art-metodlar.

4-Bo'lim. ETNOPSIXOLOGIYA VA DIN PSIXOLOGIYA SI

Etnopsixologiya fanining predmeti, vazifalari va metodlari

Etnopsixologiya haqida umumiy tushuncha. Etnopsixologiya fanining predmeti, obyekti va vazifalari. Etnopsixologiyaning asosiy tushunchalari: "etnos", "madaniyat", "etnik identiklik". Etnopsixologiyaning nazariy va amaliy ahamiyati. Etnopsixologiya fanining muammolari.

Etnopsixologiyaning fanlararo xarakteri. Etnopsixologiyaning asosiy bo'limlari. Etnopsixologik tadqiqotlarda "Emic" va "Etic" yondashuvlar. Etnopsixologiyaning tadqiqot metodlari. Etnopsixologik tadqiqotlarni tashkil qilishning o'ziga xos xususiyatlari.

Etnopsixologiya fanining shakllanish tarixi

Sh.Monteskye tadqiqotlarida geografik determinizm g'oyasi. Gerder falsafasida "xalq ruhi" g'oyasi. M.Lasarus va G.Shteyntalning xalqlar psixologiyasi haqidagi ta'limoti. G.Lebonning xalq va omma psixologiyasi to'g'risidagi konseptual qarashlari. V.Vundtning xalq va omma psixologiyasi nazariyasini rivojlantirishga qo'shgan hissi. F.Boas tadqiqotlarida etnik madaniyatning yaxlit tuzilma sifatida o'rganilishi. R.Benedikt tadqiqotlarida appolonik va dionistik tipdagi madaniyatlarning tafovut qilinishi (Konfigurasionizm). M.Mid tadqiqotlarida madaniyat va psixologiyaning yaxlit holda o'rganilishi. A. Kardiner, Dj. Uayt va K.Dyubua tadqiqotlarida shaxs tarkibiy tuzilishga oid g'oyalar (o'rta-miyona shaxs, modal shaxs va b.)

Etnopsixologiya muammolarini o'rganish bo'yicha yaqin horij mamlakatlarida o'tkazilgan tadqiqotlar

Rossiyada o'tkazilgan dastlabki etnopsixologik tadqiqotlar va yangi fan sohasini yaratishga nazariy yondashuvlar. Nadejdinning psixik etnografiyasi va 19 asrning 40 yillarida Rus geografiya jamiyatining faoliyati. G.G.Shpetning etnik psixologiyani barpo etish to'g'risidagi qarashlari. XX asrda Rossiyada

etnopsixologiya fanining rivojlanishi. Sechenov va Kavelin orasidagi ma'naviy madaniyat mahsullariga asoslangan holda psixikani o'rganish imkoniyatlari haqidagi bahs-munozaralar. L.H.Gumilev tadqiqotlarida etnoslarning kelib chiqishi to'g'risidagi konsepsiya. A.R.Luriyaning O'zbekistonda amalga oshirgan tadqiqotlari.

Etnos va millat tushunchalarining qiyosiy tahlili

Etnos, elat, millat, irq tushunchalarining o'ziga xos jihatlari. Millat tushunchasi. Millatning psixologik asoslari mazmuni. Moddiy va ma'naviy madaniyat. Etnik muhit va etnik madaniyat. Etnik madaniyat – xulq-atvor namunalari, qadriyatlari, mazmun-mohiyatlari tizimi sifatida. Etnosning yaxlit tizim sifatida mavjudligi. Turli elat vakillari xulq-atvorining psixologik o'ziga xosligi.

Etnos va shaxs

Shaxsiy o'zlikni anglash va etnik o'zlikni anglash tushunchalarining mushtarakligi. Etnik o'zlikni anglashning tarkibiy tuzilishi va funksiyalari. Etnonim tushunchasi. Indivud sosializasiyasida tilning o'rni. Bolalar sosializasiyasi va inkulturasiyasi. Shaxsning universallik va madaniy o'ziga xoslik nazariyalari muammosi. Millatning psixik qiyofasi va uning tarkibiy qismlari. Etnik olam tasavvurining tarkibiy tuzilishi. Etnik ustanovkalar va sxemalar.

Milliy xarakter va etnik identiklik

Milliy xarakter va temperament. Milliy mentalitet va milliy tafakkur. Etnik identiklikning shakllanishi. Etnik identiklik turlari. Etnik identiklikning o'sishi va inqirozi fenomenlari. Milliy xarakterning asosiy nazariyalari. Milliy xarakterning asosiy o'lchovlari. Milliy va etnik ozchiliklarda etnik identiklik.

Milliy mentalitet, etnik ramzlar va madaniyat

Milliy-psixologik o'ziga xosliklar tushunchasi, turlari va xususiyatlari. Milliy psixikaning funksiyalari. Etnik ramzlar. Etnik ramziylashtirish mexanizmlari. Etnosning psixologik himoya mexanizmlari. Etnopsixologik hodisalarni o'rganishga yondashuvning ilmiy tamoyillari. Etnopsixologik fenomenlarning namoyon bo'lish mexanizmlari.

Etnik stereotiplar va ularning turlari

Etnik stereotip tushunchasi. Etnik stereotiplarning shakllanishi va funksiyalari. Etnik stereotiplarni o'rganish tarixi va asosiy xususiyatlari. Etnik stereotiplar va stereotipizasiya mexanizmlari. Idrok etnik stereotiplari. Xulq-atvor etnik stereotiplari. Avtostereotiplar va geterostereotiplar. Turli etnos qiyofalarining shakllanish muammolari.

Etnik o'zaro munosabatlarning xususiyatlari

Etnik o'zaro munosabatlar. Etnik o'zaro munosabatlar shakllanishining turlari va bosqichlari. Etnik jamoalarning o'zaro hamkorlik jarayonlari. Etnik o'zaro hamkorlik vaziyatida guruhlararo idrok xususiyatlari. Til – etnik o'zaro hamkorlik mexanizmi sifatida. Akkulturasiya tushunchasi va uning tavsifi.

Etnik nizolar va etnosentrizm

Etnik nizolar. Etnik nizolarning ta'rifi va tasnifi. Etnik nizolarning psixologik determinantlari. Etnik nizolarning tarkibiy tuzilishi. Etnik nizolarni bartaraf etishning psixologik asoslari. Etnosentrizm mafkurasi. Etnosentrizm – ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida. Etnosentrizmni bartaraf etish yo'llari.

Din psixologiyasining predmeti va metodlari

Din va din psixologiyasi tushunchalarining ta'riflari. Din psixologiyasi fanining umumiy tavsifi. Ilmiy bilimlar tizimida din psixologiyasining o'rni. Din psixologiyasining tadqiqot metodlari. Dinning psixologik nazariyalari.

Din psixologiyasining asosiy tushunchalari

Diniy ong tushunchasi. Diniy psixologiya va diniy mafkura. Diniy ibodat va uning dindor psixologiyasiga ta'siri. Diniy tasalli va diniy targ'ibot. Ishonch va uning turlari. Diniy e'tiqod. Ichki (botiniy) dindorlik – din psixologiyasi predmeti sifatida.

Dindor shaxsiga xos psixologik xususiyatlar

Diniy his-tuyg'ular. Diniy muomala va diniy ustunlik (o'z dinini boshq dinlardan ustun qo'yish) hodisasi. Dindor kishining ehtiyojlari va xulq-atvor motivlari. Dindorlarning qadriyatlar tizimi va diniy ustanovkalari. Diniy hodisalarning intersub'yektiv (zohiriy) jihatlari.

Dinning shaxs shakllanishidagi o'rni va mohiyati

Diniy kechinmalarning psixologik tahlili. Psixologiya fanida diniy e'tiqod tushunchasiga yondashuv. Diniy amallar va diniy xulq-atvor. G.Ollport tadqiqotlarida dindor shaxsi tipologiyasi. V.Franklinning hayot mazmuni to'g'risidagi ta'limotida dindorlik tushunchasi. Rasional va konfessional yo'naltirilgan din psixologiyasi.

Insonning diniy jamoaga qo'shilishi va uning psixologik tomonlari

Diniy jamoa va din peshvolarining (rahnamolarining) insonga ko'rsatadigan psixologik ta'siri. Insonlarni diniy tashkilotlarga jalb etish xususiyatlari. Da'vatchi (yollovchi) va obyekt (yollanuvchi) orasida ongsizlik darajasidagi ishonchli o'zaro aloqaning vujudga kelishi. Obyektning (yollanuvchining) ongini boshqarishning nutqiy usullari. Psixotexnik usullar va obyekt (yollanuvchi) ongida hosil bo'lgan o'zgarishlarning tashqi belgilari.

Iymon va e'tiqodning shakllanishi va namoyon bo'lishi

Diniy iymon va e'tiqod tushunchasi. Ularning shakllanish bosqichlari. Bilish jarayonlari haqida umumiy tushuncha. Sezgi va uning turlari. Idrok va uning xususiyatlari. Xotira va uning e'tiqoddagi roli. Tafakkur jarayoni va bilimlari. Xayol va uning mohiyati. Psixologik xususiyatlardan: diqqat va e'tiqod.

Diniy e'tiqod va shaxsning individual xususiyatlari

Din psixologiyasida shaxs. Diniy e'tiqod va shaxsning mijozi (temperament). Diniy e'tiqod va fe'l-atvor (xarakter). Diniy e'tiqod va faoliyat. Nutq va faoliyat

birligi. Diniy e'tiqodning shaxsning o'ziga xos xususiyatlariga ta'siri va shakllanishidagi ahamiyati.

Ijtimoiy muhit, diniy an'analar va komil insonning shakllanishi

Ijtimoiy muhitning psixologik iqlimi haqida. Jamoa, guruh va guruh turlarini din psixologiyasida o'rganilishi. Diniy va nodiniy an'alarining shaxsga ta'siri. Shaxsning milliy, diniy va umuminsoniy xususiyatlarini shakllanishini psixologiyada tahlil etilishi. Diniy va nodiniy aloqalarni etnopsixologiya va sosial psixologiyada o'rganilishi.

Diniy fanatizm va fanatlar yuzaga kelishining psixologik asoslari

Diniy fanatizmning din psixologiyasida o'rganilishi. Nodiniy fanatizmi umumiy psixologiyada o'rganilishi. Fanatni (manqurt) yuzaga keltiruvchi psixofiziologik omillar. Shaxs diqqati dominantlik (ustunlik) xususiyati fanatizm va uning patopsixologiyada o'rganilishi. Fanatlikning oldini olishning psixologik (to'g'ri tarbiya va asosli bilim) asoslari haqida.

Diniy poklanish (katarsis)ning ijtimoiy psixologik mohiyati

Diniy katarsis tushunchasi. Aristotel asarlarida katarsis tushunchasining ishlatilishi. Jamoaviy ibodatlar va katarsis. Meditasiya va e'tiqod. Diniy amallar, udumlar va katarsis.

IV. Seminar mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Seminar mashg'ulotlari mavzu bo'yicha reja va tavsiya qilingan adabiyotlar asosida o'tkaziladi. Talaba mustaqil tayyorgarlik ko'rib, to'plagan bilimlarini dars vaqtida himoya qiladi.

Seminar mashg'ulotlarini o'tkazish rivojlantiruvchi va muammoli ta'lim tamoyillari asosida qurilishi lozim. Seminar mashg'ulotlarining informasion va pedagogik-texnologik ta'minoti: seminar mashg'ulotlari an'anaviy va press-konferensiya diskussiya ko'rinishlarida olib boriladi. Seminarlarni o'tkazish davomida o'qitish filmlari qo'llanilishi mumkin.

Shuningdek seminar mashg'ulotlarini mustaqil ravishda ishlab chiqilgan ma'ruza asosiy g'oyalarini prezentatsiyasi tarzida ham o'tkazish mumkin. Har bir talaba psixologiya bo'yicha ma'ruza auditoriyada o'tadi. Ma'ruza mashg'ulotlarini olib borish uchun talabalarga (axborot metodik ta'minlanganlik) press-konferensiya ma'ruzasi, suhbat ma'ruzasi, diskussiya ma'ruzasi, konkret vaziyatlarni taxlili ma'ruzasi, vizualizatsiya ma'ruzasi, oldindan ko'zda tutilgan xatolar ma'ruzasi, birgalikda ma'ruzasi kabilar tavsiya etiladi.

Seminar mashg'ulotlarida talabalar fanning asosiy xususiyatlariga taalluqli masalalarni o'zlashtirishlari lozim. Seminar mashg'ulotlarining taxminiy tavsiya etiladigan mavzulari:

«Sosial psixologiya», bo'limi bo'yicha seminar mavzulari

1. Sosial psixologiyaga kirish.
2. Sosial psixologik g'oyalar shakllanishi tarixi.

3. Sosial psixologik tadqiqot metodologik muammolari.
4. Sosial psixologiyaning asosiy yo'nalishlari.
5. Sosial psixologiyada shaxs muammosi.
6. Sosial va shaxslararo munosabatlar.
7. Muloqot psixologiyasi.
8. Sosial psixologiyada guruhlar muammosi.
9. Sosial-psixologiyada katta guruhlarining o'rganilishi.
10. Kichik guruhlar psixologiyasi.
11. Olomon psixologiyasi.
12. Guruhlararo munosabatlar.
13. Sosial ustanovka.
14. Liderlik va boshqaruv.
15. Tatbiqiy sosial psixologiya.

«Shaxslararo munosabatlar psixologiyasi» bo'limi bo'yicha seminar mavzulari

1. Muomala inson borlig'ining sharti va mohiyati sifatida.
2. Psixologiyada muomalani o'rganishning nazariy va metodologik asoslari.
3. Shaxslararo munosabat: shaxs va muomala.
4. Muomala va o'zaro bir-birini idrok qilish.
5. Axborot almashish va muomalada o'zaro ta'sir etish.
6. Muomala jarayonida o'zaro ta'sir etish usullari.
7. Manipulyasiya psixologik ta'sir etish sifatida.
8. Shaxs muomala subyekti sifatida va uning kompetentligi.

«Oilaviy munosabatlar psixologiyasi» bo'limi bo'yicha seminar mavzulari

1. Oilaviy munosabatlar psixologiyasining predmeti va vazifalari.
2. Oila funksiyasi, oila tiplari va rollari.
3. Oilani o'rganishda tizimli yondashuv.
4. Oilaning hayotiy sikli.
5. Umr yo'ldoshini tanlash nazariyalari.
6. Psixologik adaptasiya va oila integratsiyasi.
7. Ota-ona va farzandlar munosobatlarning xususiyatlari.
8. Oilaviy mojarolar va ularning sabablari.
9. Oilaviy hayot siklining nonormativ krizislari.
10. Shaxs yetukligi va oilaviy munosabatlarni ko'rinishi.
11. Oila diagnostikasi va konsultatsiyasi xususiyatlari.

«Etnopsixologiya va din psixologiyasi» bo'limlari bo'yicha seminar mavzulari

1. Etnopsixologiya fanining predmeti, vazifalari va metodlari.
2. Etnopsixologiya fanining shakllanish tarixi.
3. Etnopsixologiya muammolarini o'rganish bo'yicha yaqin horij mamlakatlarida o'tkazilgan tadqiqotlar.
4. Etnos va millat tushunchalarining qiyosiy tahlili.
5. Etnos va shaxs.
6. Milliy xarakter va etnik identiklik.

7. Milliy psixika, etnik ramzlar va madaniyat.
8. Etnik stereotiplar va ularning turlari.
9. Etnik o'zaro munosabatlarning xususiyatlari.
10. Etnik nizolar va etnosentrizm.
11. Din psixologiyasining predmeti va metodlari.
12. Din psixologiyasining asosiy tushunchalari.
13. Dindor shaxsiga xos psixologik xususiyatlar.
14. Dinning shaxs shakllanishidagi o'rni va mohiyati.
15. Insonning diniy jamoaga qo'shilishi va uning psixologik tomonlari.
16. Diniy e'tiqod va bilish jarayonlari.
17. Diniy e'tiqod va shaxsning individual xususiyatlari.
18. Ijtimoiy muhit, diniy an'analar va komil insonning shakllanishi.
19. Diniy fanatizm va fanatlar yuzaga kelishining psixologik asoslari.
20. Diniy bilimlar shakllanishining psixologik asoslari.
21. Diniy poklanish (katarsis)ning ijtimoiy psixologik mohiyati.

Izoh: *Mazkur ro'yxatdagi mavzulardan seminar mashg'ulotlari uchun ajratilgan soatlar hajmiga mos holda foydalanish tavsiya etiladi.*

V. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Tavsiya etilayotgan mustaqil ta'lim mavzulari:

“Sosial psixologiya” bo'limi bo'yicha

1. Ijtimoiy psixologiyada shaxs muammosi.
2. Ijtimoiy ustanovka.
3. Sosializasiya.
4. Kichik guruhlar ijtimoiy psixologiyada o'rganilishi.
5. Kichik guruhlar klassifikatsiyasi.

“Shaxslararo munosabatlar psixologiyasi” bo'limi bo'yicha

1. Muomala umumpsixologik muammo sifatida: muomala va bilish jarayonlari.

2. Muomala va hamkorlikdagi faoliyat.
3. Muomala jarayonida o'zaro ta'sir etish usullari
4. Samarali muomala va ziddiyatlar.
5. Neverbal hatti-harakat
6. Sosial psixolognyaning turli nazariy yo'nalishlarida muomala talqini

“Oilaviy munosabatlar psixologiyasi” bo'limi bo'yicha

1. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi haqida tushuncha.
2. Oilada kelishmovchiliklar va ularning sabablari.
3. Oila funksiyasi, turlari, oilada rollar taqsimoti.
4. Oilaning hayotiy sikli.
5. Oila tizim sifatida (M.Bouen).
6. Umr yo'ldosh tanlash nazariyalari.
7. Oilada psixologik muxit.
8. Oilada shaxslararo munosabatlar.
9. Oilada aka-uka va opa-singil munosabatlari.

“Etnopsixologiya va din psixologiyasi” bo’limlari bo’yicha

1. Etnopsixologik xususiyatlarni shakllantiruvchi omillar
2. Etnos va individ.
3. Milliy va sinfiy psixologiya.
4. Etnik psixologiyaning tuzilishi.
5. Milliy xarakter.
6. Milliy urf-odat va an’analar.
7. Milliy tuyg’ular.
8. Milliy did (ta’b).
9. Milliy ong va milliy o’zlikni anglash.
10. Etnopsixologiya va gender muammolar.
11. Shaxsning individual psixologik va etnopsixologik xususiyatlari.
12. Individ va omma psixologiyasi.
13. Halq og’zaki ijodi va milliy did.
14. Diniy imon va e’tiqod.
15. Diniy ong.
16. O’zlikni anglash.

Izoh: Mazkur ro’yxatdagi mavzulardan mustaqil ta’lim soatlari hajmiga mos holda foydalanish tavsiya etiladi.

Kurs ishini tashkil etish bo’yicha ko’rsatmalar

Kurs ishining maqsadi talabalarni mustaqil ishlash qobiliyatini rivojlantirish, olgan nazariy bilimlarni qo’llashda amaliy ko’nikmalar hosil qilishdir.

Kurs ishi mavzulari mustaqil ta’lim jarayoniga bog’liq holda tayyorlanib, ular talabalarining ilmiy-ijodiy salohiyatini oshirishga xizmat qilishi zarur.

Kurs ishining taxminiy mavzulari:

«Sosial psixologiya» bo’limi bo’yicha kurs ishlarining taxminiy tavsiya etiladigan mavzulari:

1. Sosial psixologiyaga kirish.
2. Sosial psixologik g’oyalar shakllanishi tarixi.
3. Sosial psixologik tadqiqot metodologik muammolari.
4. Sosial psixologiyaning asosiy yo’nalishlari.
5. Sosial psixologiyada shaxs muammosi.
6. Sosial va shaxslararo munosabatlar.
7. Muloqot psixologiyasi.
8. Sosial psixologiyada guruhlar muammosi.
9. Sosial-psixologiyada katta guruhlarining o’rganilishi.
10. Kichik guruhlar psixologiyasi.
11. Olomon psixologiyasi.
12. Guruhlararo munosabatlar.
13. Sosial ustanovka.
14. Liderlik va boshqaruv.
15. Tatbiqiy sosial psixologiya.

Amaliy mashg'ulotlar

Fan bo'yicha amaliy mashg'ulotlar o'quv rejada ko'zda tutilmagan.

Laboratoriya mashg'ulotlari

Fan bo'yicha laboratoriya mashg'ulotlari o'quv rejada ko'zda tutilmagan.

VI. Asosiy va qўshimcha ўқув адабиётлари

Asosiy адабиётлар

1. Myers D.G. Social psychology. 11 edition. – McGraw-Hill Education, 2012.
2. Андреева Т. В. Семейная психология: Учеб. пособие. – СПб.: Речь, 2004. – 244 с.
3. Аринин Е. И. Психология религии: учеб. пособие для студентов специальности «Религиоведение» / Е. И. Аринин, И. Д. Нефедова; Владим. гос. ун-т. – Владимир: Ред.-издат. комплекс ВлГУ, 2005. – 108 с.
4. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. – СПб, 2002
5. Ғозиев Э. Ғ. Ижтимоий психология. – Тошкент., 2010.
6. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учебное пособие. – М.: Гардарики, 2005. – 320 с.
7. Каримова В.М. Социал психология. – Тошкент, 2012.
8. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погорыша Н.В. Межличностное общение. – СПб.:Питер, 2001.
9. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология. – М.: Аспект Пресс, 2003.
10. Шнейдер Л.Б. Семейная психология. Учебное пособие для вузов. 2-е изд. – М.: Академический проект, 2006. – 768 с.

Қўшимча адабиётлар:

11. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажакимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз – Тошкент.; Ўзбекистон нашриёти. 2017 йил
12. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларни таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент.; Ўзбекистон нашриёти. 2017 йил
13. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда парпо этамиз. – Тошкент.; Ўзбекистон нашриёти. 2017 йил
14. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. – Тошкент.; Ўзбекистон нашриёти. 2017 йил
15. Carr A. Family Therapy. Concepts, Process and Practice. Second Edition. – John Wiley & Sons Ltd, 2006. – 649 p.
16. Vangelisti A.L., Perlman D. The Cambridge Handbook of Personal Relationships. – Cambridge University Press, 2006. – 914 p.
17. Абдурахмонов Ф., Абдурахмонова З.Э. Дин психологияси. – Т., 2011.
18. Андреева Г. М. Социальная психология. – М., 2008.

19. Аронсон Э., Пратканис Э.Р. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 384 с.
20. Бейкер К. Теория семейных систем М.Боуэна. Основные понятия, методы и клиническая практика. – М., 2005
21. Варга А. Введение в семейную психотерапию. – М., 2011.
22. Галустова О.В. Этнопсихология: Конспект лекций. – М.: Приор-Издат, 2005. – 160 с.
23. Дружинин В.Н. Психология семьи. – СПб.: Питер, 2006. – 176 с.
24. Каримова В.М. Этнопсихология. Т.2012.
25. Крыско Г.М. Социальная психология, М, 2010
26. Крысько В. Г. Этническая психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2002.-320с.
27. Кузьмин Е.С. Основы социальной психологии. ЛГУ 2001.
28. Кураев Г. А., Пожарская Е. Н. Этническая психология: Курс лекций: Учебное пособие. Ростов-на-Дону: «ЦВВР», 2000. – 233с.
29. Маматов М.М. “Этнопсихология” Т., 2006.
30. Олифиревич Н. И., Зинкевич-Куземкина Т. А., Велента Т. Ф. Психология семейных кризисов. – СПб.: Речь, 2006. – 260 с.
31. Парыгин В.Д. Основы социально-психологической теории. М. 2001.
32. Петровский А.В. Социальная психология. -М., 2003.
33. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования. Под ред. Е.Г.Силяева. – М.: Издательский центр «Академия», 2002.
34. Сатир В.Психотерапия семьи. – СПб: Речь, 2000.
35. Сафронов А.Г. Психология религии. Киев. 2002 г.
36. Слепкова В.И., Заeko Т.А. Психологическая диагностика семейных отношений. – Мозырь: Содействие, 2006.
37. Стефаненко Т.Г. «Методы исследования этнических стереотипов» М., 2007
38. Фернхем А., Хейвен П. Личность и социальное поведение. – СПб., 2001.
39. Черников А.В. Системная семейная терапия психотерапии. – М., 2001.
40. Шибутани Т. Социальная психология. Ростов н/Дону, 1998.
41. Шутценбергер А. А. Синдром предков: Трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциограммы М.: Изд-во Института психотерапии, 2005. – 256 с.
42. Эйдемиллер Э.Г., Добряков И.В., Никольская И.М. Семейный диагноз и семейная психотерапия. – СПб., 2003.
43. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. Спб., 2002.

Интернет манбалари

44. Электронная библиотека. <http://www.koob.ru>
45. Материалы по психологии. <http://www.psychology-online.net>
46. Психологическая библиотека «Самопознание и саморазвитие»:
<http://psylib.kiev.ua/>
47. «Флогистон: Психология из первых рук» <http://flogiston.ru/library>
48. Сайт «Психология на русском языке»:
<http://www.psychology.ru/Library>
49. Сайт «Мир психологии»: <http://psychology.net.ru/articles>
50. Библиотека кафедры психологии БГУ:
<http://go2bsu.narod.ru/libr/index.htm>
51. Виртуальная библиотека по психологии:
<http://scitylibrary.h11.ru/Library.htm>

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

SAMARQAND DAVLAT UNIVERSITETI

Ro'yxatga olindi:

№ 1454

2019 yil " " "

"Tasdiqlayman"
O'quv ishlari bo'yicha prorektor
prof. A.Soleev
" " " 2019 yil

**SOTSIAL PSIXOLOGIYA
FANINING ISHCHI O'QUV DASTURI**

Bilim sohasi: 200000 – Ijtimoiy soha, iqtisod va huquq
Ta'lim sohasi: 210000 – Sotsiologiya va psixologiya
Ta'lim yo'nalishi: 5210200 – Psixologiya (umumiy psixologiya)

Samarqand – 2019 yil

Fanning ishchi o'quv dasturi o'quv, ishchi o'quv reja va o'quv dasturiga muvofiq ishlab chiqildi.

Tuzuvchi:

Ahrorov V.Yu. – SamDU, “Psixologiya” kafedrası o'qituvchisi

Taqrizchilar:

Saidov A.I. – SamDChTI, “Pedagogika va psixologiya” kafedrası mudiri, dotsent, pedagogika fanlari nomzodi

Narziqulova F.B. – SamDU huzuridagi XTXQTMOHM, “Pedagogika, psixologiya va ta'lim menejmenti” kafedrası mudiri, dotsent, psixologiya fanlari nomzodi

Fanning ishchi o'quv dasturi “Psixologiya” kafedrasining 2019 yil 29-avgustdagi 1-sonli yig'ilishida muhokamadan o'tgan va fakultet o'quv-uslubiy kengashida muhokama qilish uchun tavsiya etilgan.

Kafedra mudiri:

dots. Salaxutdinova M.I.

Fanning ishchi o'quv dasturi “Psixologiya va ijtimoiy fanlar” fakulteti o'quv-uslubiy kengashida muhokama etilgan va foydalanishga tavsiya qilingan (2019-yil 29-avgustdagi 1-sonli bayonnoma)

O'quv-uslubiy kengashi raisi:

dots. Samadov A.

Fanning ishchi o'quv dasturi “Psixologiya va ijtimoiy fanlar” fakulteti kengashida tasdiqlangan va foydalanishga tavsiya qilingan (2019 yil ____-dagi 1-sonli bayonnoma)

Fakultet kengashi raisi:

dots. Mirzayev R.I.

Kelishildi:

O'quv-uslubiy boshqarma boshlig'i

dots. Aliqulov B.

Kirish

Bugungi kunda sotsial psixologiya barcha fan sohalariga, barcha tashkilotlarga kirib borgan, chunki guruhlar masalasi uning tashkilotdagi o'rni muhim hisoblanadi. Har bir tashkilot, korxona, o'quv maskanlarida katta guruhlar, kichik guruhlar, diffuz guruhlar, norasmiy guruhlar mavjud, ularni ziddiyatlarga bormasligi uchun ham mazkur kursni o'qitish muhim hisoblanadi.

O'quv fanining maqsad va vazifalari:

Fanning maqsadi – sotsial psixologiya metodini tushunish umumiy psixologiya va sosiologiya predmetini tushunishga bog'liqligini o'rganish. Psixologiya va sotsiologik adabiyotlarda Sotsial psixologiya predmetini birdek tushunish yo'qligini tahlil qilish. Sotsial psixologiya predmetiga nisbatan mavjud uch nuqtai nazarni o'rganish. Sotsial psixologiyaning boshqa fanlar, psixologiyaning boshqa turkumlari bilan munosabati. Sotsial psixologiya predmeti tushunchasi. Tarixni tanqidiy analiz qilish va chet Sotsial psixologiyasidagi nazariyalarning, oqimlarning mohiyatini ochib berishga qaratilgan.

Fanning vazifalari: Talabalarni sotsial psixologiya fanining nazariy asoslari va inson taraqqiyoti qonuniyatlarini tadqiq etish uchun amaliy materiallar bilan qurollantirish.

Sotsial psixologiya nazariy asoslarining talabalar tomonidan ongli ravishda o'zlashtirilishi; mazkur fan amaliyoti bilan tanishish; mustaqil bilim olish muhimligini anglash.

Fan bo'yicha bilim, ko'nikma va malakaga qo'yiladigan talablar:

- sotsial psixologiya fanining asosiy kategoriyalari, jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy psixologik qonuniyatlari haqida;
- sotsial psixologiyaning fanlar tizimida tuzilishi, ularning rivojlanish istiqbollari haqida;
- sotsial psixologik tadqiqotlarni tashkil etish, o'tkazish metodlari va uning vositalaridan foydalana olish;
- psixologiya nazariyasi va metodologiyasiga aloqador tizimlar, kategoriyalar, mexanizmlar, qonuniyatlar, asosiy holatlar;
- insonlarning ish qobiliyatini oshirish va funksional holatni optimallashtirishni bilishi va ulardan foydalana olishi;
- turli xil hayotiy vaziyatlarda shaxsni o'rganishda sotsial psixologiyaning har xil usullarini qo'llash;
- shaxsning bilish jarayonlari xususiyatlari, uning shaxslilik xususiyatlarini shakllantirish vositalarini qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak.

Fanning ishlab chiqarishdagi o'rni: yosh avlodni barkomol inson bo'lib yetishida, yetuk mutaxassis bo'lib faoliyat ko'rsatishida ularni zarur bilimlar bilan qurollantirish uchun xizmat qiladi.

Fanning o'quv rejadagi boshqa fanlar bilan bog'liqligi va uslub jihatdan ketma-ketligi:

Etnopsixologiya, Ijtimoiy trening va amaliyot, Umumiy psixologiya, Mehnat va muhandislik psixologiyasi, Yuridik psixologiya, Sport psixologiyasi, Sosiologiya, Falsafa, Shaxs psixologiyasi va psixologiya fanlarida o'rganiladigan muammolarning umumiyliigi bilan bir-biriga bog'langan.

Fanning ilm-fan va ishlab chiqarishdagi o'rni

Sotsial psixologiya fani dasturida ko'rsatilgan mavzular ma'ruza, seminar shaklida olib boriladi, shuningdek, fanning dolzarb masalalari talabalarga mustaqil ta'lim sifatida o'zlashtirish uchun beriladi.

Fanni o'qitishda zamonaviy axborot va pedagogii texnologiyalar

Talaba **“Sotsial psixologiya”** fanini o'zlashtirishda ta'limning innovatsion usullaridan foydalanishi, yangi pedagogik, axborot pedagogik, axborot va internet texnologiyalarini tadbiq qilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mashg'ulotlarni talabalar tomonidan o'zlashtirish samaradorligini ta'minlashda. zamonaviy pedagogik texnologiyaning “Aqliy hujum”, “Loyihalash”, "Klaster", "Bumerang", "Matbuot konferensiyasi" singari metodlari orqali hamda slaydlar, multimedia namoyishlari bilan o'tkaziladi va mashg'ulotlardagi ma'lumotlar multi media vositalari yordamida taqdimot qilinadi. O'quv jarayoni bilan bog'liq ta'lim sifatini belgilovchi holatlar quyidagilar: yuqori ilmiy-pedagogik darajada dars berish, muammoli ma'ruzalar o'qish, darslarni savol-javob tarzida qiziqarli tashkil qilish, ilg'or pedagogik texnologiyalardan va multimedia qo'llanmalardan foydalanish, tinglovchilarni undaydigan, o'ylantiradigan muammolarni ular oldiga qo'yish, talabchanlik, tinglovchilar bilan individual ishlash, ijodkorlikka undash, erkin muloqot yuritishga, ijodiy fikrlashga o'rgatish, ilmiy izlanishga jalb qilish va boshqa tadbirlar ta'lim ustivorligini ta'minlaydi.

«Sotsial psixologiya» o'quv kursi bo'yicha ta'lim texnologiyasini loyihalashtirishdagi asosiy konseptual yondoshuvlarni keltiramiz:

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Bu ta'lim o'z mohiyatiga ko'ra ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini to'laqonli rivojlanishlarini ko'zda tutadi. Bu esa ta'limni loyihalashtirilayotganda, albatta, ma'lum bir ta'lim oluvchining shaxsini emas, avvalo, kelgusidagi mutaxassislik faoliyati bilan bog'liq o'qish maqsadlaridan kelib chiqqan holda yondoshilishni nazarda tutadi.

Tizimli yondoshuv. Ta'lim texnologiyasi tizimning barcha belgilarini o'zida mujassam etmog'i lozim: jaryonning mantiqiyliigi, uning barcha bo'g'inlarini o'zaro bog'langanligi, yaxlitligi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondoshuv. Shaxsning jarayonli sifatlarini shakllantirishga, ta'lim oluvchining faoliyatni aktivlashtirish va intensivlashtirish, o'quv jaryonida uning barcha qobiliyati va imkoniyatlari, tashabbuskorligini ochishga yo'naltirilgan ta'limni ifodalaydi.

Dialogik yondoshuv. Bu yondoshuv o'quv jarayoni ishtirokchilarning psixologik birligi va o'zaro munosabatlarini yaratish zaruriyatini bildiradi. Uning

natijasida shaxsning o'z-o'zini faollashtirishi va o'z-o'zini ko'rsata olishi kabi ijodiy faoliyati kuchayadi.

Hamkorlikdagi ta'limni tashkil etish. Demokratilik, tenglik, ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi subyektiv munosabatlarda hamkorlikni, maqsad va faoliyat mazmunini shakllantirishda va erishilgan natijalarni baholashda birgalikda ishlashni joriy etishga e'tiborni qaratish zarurligini bildiradi.

Muammoli ta'lim. Ta'lim mazmunini muammoli tarzda taqdim qilish orqali ta'lim oluvchi faoliyatini aktivlashtirish usullaridan biri. Bunda ilmiy bilimni obyektiv qarama-qarshiligi va uni hal etish usullarini, dialektik mushohadani shakllantirish va rivojlantirishni, amaliy faoliyatga ularni ijodiy tarzda qo'llashni mustaqil ijodiy faoliyati ta'minlanadi.

Axborotni taqdim qilishning zamonaviy vositalari va usullarini qo'llash – yangi kompyuter va axborot texnologiyalarini o'quv jarayoniga qo'llash.

Keltirilgan konseptual yo'riqlarga asoslangan holda, «Kompyuter modellashtirish» kursining maqsadi, tuzilmasi, o'quv axborotining mazmuni va hajmidan kelib chiqqan holda, ma'lum sharoit va o'quv rejasida o'rnatilgan vaqt oralig'ida o'qitishni, kommunikasiyani, axborotni va ularni birgalikdagi boshqarishni kafolatlaydigan usullari va vositalari tanlovi amalga oshirildi.

O'qitishning usullari va texnikasi. Ma'ruza (kirish, mavzuga oid, vizuallash), muammoviy usul, keys-stadi, pinbord, paradokslar va loyihalar usullari, amaliy ishlash usuli.

O'qitishni tashkil etish shakllari: dialog, polilog, muloqot hamkorlik va o'zaro o'rganishga asoslangan frontal, kollektiv va guruh.

O'qitish vositalari o'qitishning an'anaviy shakllari (darslik, ma'ruza matni) bilan bir qatorda - kompyuter va axborot texnologiyalari.

Kommunikasiya usullari: tinglovchilar bilan operativ teskari aloqaga asoslangan bevosita o'zaro munosabatlar.

Teskari aloqa usullari va vositalari: kuzatish, blis-so'rov, oraliq va joriy va yakunlovchi nazorat natijalarini tahlili asosida o'qitish diagnostikasi.

Boshqarish usullari va vositalari: o'quv mashg'uloti bosqichlarini belgilab beruvchi texnologik karta ko'rinishidagi o'quv mashg'ulotlarini rejalashtirish, qo'yilgan maqsadga erishishda o'qituvchi va tinglovchining birgalikdagi harakati, nafaqat auditoriya mashg'ulotlari, balki auditoriyadan tashqari mustaqil ishlarning nazorati.

Monitoring va baholash: o'quv mashg'ulotida ham butun kurs davomida ham o'qitishning natijalarini rejali tarzda kuzatib borish. Kurs oxirida test topshiriqlari yordamida tinglovchilarning bilimlari baholanadi.

“Sotsial psixologiya” fanidan mashg’ulotlarning mavzulari va soatlar bo’yicha taqsimlanishi: 5210200 – Psixologiya (umumiy psixologiya)

№	Mavzular nomi	Jami soat	Ma’ruza	Seminar mashg’ulotlar	Mustaqil ta’lim
1	Sotsial psixologiyaga kirish	8	2	2	4
2	<i>Sotsial psixologik g’oyalar shakllanishi tarixi</i>	16	4	4	8
3	Sotsial psixologiya metodologiyasi va metodlari	16	4	4	8
4	Sotsial psixologiyaning asosiy yo’nalishlari	16	4	4	8
5	Sotsial psixologiyada shaxs muammosi	8	2	2	4
6	Sotsial va shaxslararo munosabatlar	16	4	4	8
7	Muloqot psixologiyasi	16	4	4	8
8	Sotsial psixologiyada guruhlar muammosi	8	2	2	4
9	Kichik guruhlar psixologiyasi	8	2	2	4
10	Olomon psixologiyasi	16	4	4	8
11	Guruhlararo munosabatlar	8	2	2	4
12	Ijtimoiy rol	8	2	2	4
13	Shaxs sotsializatsiyasi	12	2	4	6
14	Sotsial ustanovka	14	4	4	6
15	Liderlik va boshqaruv	20	6	6	8
16	Tatbiqiy sotsial psixologiya	8	2	2	4
	JAMI	198	50	52	96

Asosiy qism: fanning uslubiy jihatdan uzviy ketma-ketligi

Asosiy qismda (ma’ruza) fanni mavzulari mantiqiy ketma-ketlikda keltiriladi. Har bir mavzuning mohiyati asosiy tushunchalar va tezislar orqali ochib beriladi. Bunda mavzu bo’yicha talabalarga DTS asosida yetkazilishi zarur bo’lgan bilim va ko’nikmalar to’la qamrab olinishi kerak.

Asosiy qism sifatiga qo’yiladigan talab mavzularning dolzarbligi, ularning ish beruvchilar talablari va ishlab chiqarish ehtiyojlariga mosligi, mamlakatimizda bo’layotgan ijtimoiy-siyosiy va demokratik o’zgarishlar, iqtisodiyotni erkinlashtirish, iqtisodiy-huquqiy va boshqa sohalaridagi islohotlarning ustuvor masalalarini qamrab olishi hamda fan va texnologiyalarning so’ngi yutuqlari e’tiborga olinishi tavsiya etiladi.

MA'RUZA VA SEMINAR MASHG'ULOTLARI

Sotsial psixologiyaga kirish. Sotsial psixologiya metodini tushunish umumiy psixologiya va sosiologiya predmetini tushunishiga bog'liqligi. Psixologik va sosiologik adabiyotlarda sotsial psixologiya predmetini birdek tushunishning yo'qligi. Sotsial psixologiya predmetiga nisbatan mavjud uch nuqtai nazar.

Sotsial psixologiyaning boshqa fanlar, psixologiyaning boshqa turkumlari bilan munosabati. Sotsial psixologiya predmeti tushunchasi. Tarixni tanqidiy analiz qilish va chet sotsial psixologiyasidagi nazariyalarning, oqimlarning mohiyati.

Ilmiy bilim rivojlanishining zamonaviy bosqichida metodologik muammolar ahamiyatini o'sishi. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi tushunchasi. Sotsial psixologiyada talablar. Sotsial-psixologik tadqiqotning ikkita asosiy tipi. Eksperimentli va korrelyasion. Ma'lumotlarning ishonchliligini va sharti masalasini ochish xususiyati.

Sotsial psixologik tadqiqotning asosiy metodlari. Sotsial-psixologik tadqiqotlarda to'g'ri va noto'g'ri metodlarning munosabati bilan talabalarni tanishtirib boradi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, nima uchun texnologiyasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Sotsial psixologik g'oyalar shakllanishi tarixi. Sotsial falsafiy va sosiologik ta'limotlarda sotsial-psixologik g'oyalarni rivojlantirishi. Sotsial psixologiyaning mustaqil fan bo'lib ajralib chiqishida sotsial, ilmiy va ideologik nazariyalarni yaratish bo'yicha birinchi harakatlar.

“Xalqlar psixologiyasi” uning tarixiy sabablari va vazifalari, Lasarus, Shteyntal tomonidan uni programmasining shakllanishi. «Xalqlar psixologiyasi»ga Vundtning maxsus yondashuvi. Omma va olomon psixologiyasi. Tard ishlarida uch manbani va ishlarida uch tugallanishni “Sotsial xatti-harakat instinkti” nazariyasi (Mak Daugall). Sotsial psixologiyaning chet eldagi hozirgi vaqtda mavjud bo'lgan asosiy nazariy konsepsiyasi. Yevropa sotsial psixologiyasida katta guruhlar va ommaning sotsial jarayonlarini tahlil qilishga qiziqishning uyg'onishi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Veen diagrammasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Sotsial psixologiya metodologiyasi va metodlari. Ilmiy bilim rivojlanishining zamonaviy bosqichida metodologik muammolar ahamiyatining o'sishi. Ilmiy tadqiqot metodologiyasi tushunchasi. Sotsial psixologiyada talablar. Sotsial-psixologik tadqiqotning ikki asosiy tipi. Eksperimentli va korrelyasion. Ma'lumotlarning ishonchligini va sharti masalasini ochish xususiyati.

Sotsial psixologik tadqiqotning asosiy metodlari. Kuzatish metodi. suhbat metodi. Hujjatlarni tahlil qilish metodi. Proyektiv metodlar. Sotsial-psixologik tadqiqotlarda to'g'ri va noto'g'ri metodlarning munosabati.

Sotsial psixologiyada “test” qo'llashning sharoitlari. Sotsial psixologiyada eksperimentlarning asosiy tiplari. Sotsial psixologiyada o'lchash muammosi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Sotsial psixologiyaning asosiy yo'nalishlari. Psixoanaliz. Bixeviorizm. Sosiometriya, guruhli dinamika maktabi. Kognitivizm. Interaksionizm. Insonparvarlik psixologiyasi. Tranzakt tahlil. Ekzistensial psixologiya.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Insert texnikasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Sotsial psixologiyada shaxs muammosi. Individual ong rivojlanishida sotsial munosabatlarni hal qiluvchi roli. "Sotsial rol" tushunchasi. Sotsial rol – sotsial faoliyatni ijtimoiy zaruriy turi – sotsial munosabatlar sistemasidagi shaxsni o'ri bilan belgilab berilgan shaxs xatti-harakatining usuli. Sotsial rolni bajarishning turli usullarini "shaxsiy" bo'lish imkoniyati.

Shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy munosabatlar sistemasida vujudga kelishi, uning namoyon bo'lish shartlari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Veen diagrammasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Sotsial va shaxslararo munosabatlar. Sotsial psixologiyada shaxs muammosi. "Men" konsepsiyasi, "Men" obrazi, ijtimoiy tafakkur, ijtimoiy ong.

Shaxslararo munosabatlarning ijtimoiy munosabatlar sistemasida vujudga kelishi, uning namoyon bo'lish shartlari.

Shaxslararo munosabatlarning emosional asosi. Kichik guruhlarda shaxslararo munosabatlar xususiyatining umumiy xarakteristikasi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Nima uchun texnikasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Muloqot psixologiyasi. Muloqotning kommunikativ tomoni: muomala – informasiya almashish. Kommunikativ vaziyatni ifodalashda sotsial psixologiyaning tushunchalar apparati. Kommunikativ turlari.

Verbal kommunikasiya. Kommunikativ xususiyatlaridagi ahamiyati. Noverbal kommunikasiyaning asosiy turlari

Noverbal kommunikasiyaning har bir turini eksperimental tadqiq qilishdagi asosiy yunalishlar.

Muloqotning interaktiv tomoni: muloqotning harakatlar bilan almashishi

Sotsial psixologiyada odamlarning bir-biriga ta'siri muammosi. Chet el sotsial psixologiyasida o'zaro ta'sir aktining anatomiyasi muammosini o'rganish. Didaktik ta'sir nazariyasi: "simvolik interaksionizm"da o'zaro ta'sir muammosini hal qilish.

O'zaro ta'sir jarayonining komponentlari. O'zaro ta'sir turlari. Sotsial psixologiyada kooperasiya va konflikt. O'zaro ta'sirning eksperimental sxemasi.

Muomalaning perseptiv tomoni: o'zaro idrok etish

Sotsial psixologiyada perseptiv jarayonlarni analiz qilish xususiyati. Shaxslararo idrokni sotsial-perseptiv jarayonlar tizimidagi o'rni. Shaxslararo idrokning muomala jarayonidagi o'rni. O'zaro idrok va muomaladagi sheriklarni bilish, ular o'rtasidagi o'zaro bir-birini tushunish asosi.

Shaxslararo idrokni eksperimental tadqiq qilishning asosiy yo'nalishlari. Idrokning mexanizmlari va effektlari. Stereotipizasiya jarayonining mazmuni va ahamiyati. Boshqa odam xatti-harakati sabablarini «tahlil qilish» kauzal atribusiyaning asosidir. Atribusiya jarayon strukturasi. Atribusiyaning tur va shakllari.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Insert texnikasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Sotsial psixologiyada guruhlar muammosi. Sotsial psixologiyada guruhlar muammosini qo'yish uchun guruhlarini sotsial analiz qilish ahamiyati.

Sotsial psixologiyada guruhlarini tadqiq qilish uchun faoliyat prinsipi metadologik ahamiyati. Guruh fuksiyalari. Guruh parametrlari. Guruh strukturasi. Guruh normalarining shaxs individual xususiyatlariga ta'siri. Jamoalar va guruhlar. Jamoalarning psixologik belgisi – “biz”- hissiyotining yuzaga kelishi. Guruhlar va tashkilot. “Guruhiy ong” fenomeni.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Nima uchun texnikasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Kichik guruhlar psixologiyasi. XX asr sotsial psixologiyasida kichik guruhlar bo'lgan qiziqishlarning sabablari. Sotsial xayotda kichik guruhlar ahamiyati oshishining obyektiv sharoitlari. Kichik guruh tushunchasi. Kichik guruhlar klassifikatsiyasi: birlamchi va ikkilamchi guruhlar, rasmiy va norasmiy, a'zoli va referent guruhlar. Guruh va tashkilot. Tashkilot psixologiyasi.

Kichik guruh tuzilishi. Individning guruhdagi o'rni. Kichik guruhlar strukturasi va dinamik aspektlari. Guruhlarning rivojlanish muammosi. Guruhiy aktivlikni vositalashning faoliyatli prinsipi mazmuni.

Kichik guruhlar dinamikasining asosiy jarayonlari. Kichik guruhdagi jarayonlarning umumiy xarakteristikasi. Kichik guruhlarning shakllanish mexanizmi. Kichik guruhlarda liderlik va rahbarlik. Sotsial psixologiyada lider tushunchasi.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy xujum, blis-so'rov, B-B-B usuli, Nima uchun texnikasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Olomon psixologiyasi. Ommaviy sotsial jarayonlar va harakatlar psixologiyasi. Sotsial fikr va sotsial kayfiyat – ommaviy sotsial jarayonlarning muhim xarakteristikasi. Katta sotsial gruppalar psixologiyasining emosional tomonini sotsial fikr va sotsial kayfiyat shakllanishidagi ahamiyati.

Sotsial fikr va sotsial kayfiyat va stixiyali ta'sirlarga ongli ta'sirning munosabati. Sotsial psixologiyada "sotsial ongsizlik" muammosi.

Sotsial fikr va sotsial kayfiyatni hozirgi sharoitda o'rganishni ahamiyati.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Veen diagrammasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Guruhlararo munosabatlar. Guruhlararo munosabatlar psixologiyasi sotsial psixologiyaga nisbatan yangi soha. Chet el sotsial psixologiyasida guruhlararo munosabatlarning o'rganilishi. Guruhlararo o'zaro ta'sirni guruhdagi ichki jarayonlarga ta'siri. Katta sotsial guruhlar darajasida guruhlararo jarayon spesifikasi. Guruhlararo munosabatlar psixologiyasining amaliy muammolari.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Shaxs sotsiallasishi. Sotsiallasish omillari. Sotsiallasishning sotsial-psixologik aspektlari. Sotsiallasish jarayonini tadqiq etishda sotsial psixologiya va genetik psixologiyaning o'zaro ta'siri. Sotsiallashtirishning sotsial-psixologik va sosiologik aspektlari. Sotsial rol. Status va rol.

Individ sotsiallasishining asosiy bosqichlari. Sotsiallasish mexanizmlari va institutlari. Shaxsni sotsial-psixologik xatti-harakatini sotsializasiya va determinasiyasida rasmiy va norasmiy tashkilotlarning roli.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Nima uchun texnikasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Sotsial ustanovka. Sotsial ustanovka tushunchasi. Sotsial ustanovkalarni o'rganishda Uznadze maktabi tadqiqotlarining ahamiyati. Psixologiyada sotsial ustanovkalarni o'rganishga bo'lgan turli yondashuvlar. Sotsial ustanovka strukturasi. Sotsial ustanovkalar emosional kognitiv va xatti-harakat komponentlari. Sotsial ustanovkalar o'zgarishi muammosi va uning nazariy va amaliy ahamiyati.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Insert texnikasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Liderlik va boshqaruv. Liderlikni o'rganishning nazariy va amaliy ahamiyati. Guruhiy qaror qabul qilish. Guruhiy fikr shakllanishi va guruhda qaror qabul qilishga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy omillar. Guruhiy kelishmovchiliklar va qaror qabul qilish mexanizmi. Kichik guruhning faoliyat samarasi. Guruh faoliyati samarasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar.

Shaxs va o'zaro ta'sir muammosi. Shaxsning birgalikdagi harakatlarga tayyorgarligi. Sotsial-psixologik trening shaxsni sotsial-psixologik xarakteristikasini rivojlantirish usuli.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Insert texnikasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Tatbiqiy sotsial psixologiya. Muomala genezisi, fiziognomika to'g'risida tushuncha. Oila, mahalla va tashkilotlarda. Sotsial-psixologik tahlilda differensial psixologik ma'lumotlarga e'tibor qaratish. Shaxs tiplari va ularning psixologik xarakteristikasi. Shaxsning kommunikativ xususiyatlari. Shaxsning kognitiv murakkabligi va kognitiv stili muammosi. Shaxs va o'zaro ta'sir muammosi. Shaxsning birgalikdagi harakatlarga tayyorgarligi. Sotsial-psixologik trening shaxsni sotsial-psixologik xarakteristikasini rivojlantirish usuli.

Qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari: Ma'ruza, muammoli usul, aqliy hujum, blits-so'rov, B-B-B usuli, Nima uchun texnikasi.

Adabiyotlar: A4;A5;A6;A7;A9; Q9;Q10;Q11;Q14

Mustaqil ta'lim tashkil etishning shakli va mazmuni

“Sotsial psixologiya” bo'yicha talabaning mustaqil ta'limi shu fanni o'rganish jarayonining tarkibiy qismi bo'lib, uslubiy va axborot resurslari bilan to'la ta'minlangan.

Talabalar auditoriya mashg'ulotlarida professor-o'qituvchilarning ma'ruzasini tinglaydilar. Auditoriyadan tashqarida talaba darslarga tayyorlanadi, adabiyotlarni konspekt qiladi, uy vazifa sifatida berilgan topshiriqlarni bajaradi. Bundan tashqari ayrim mavzularni kengroq o'rganish maqsadida qo'shimcha adabiyotlarni o'qib referatlar tayyorlaydi hamda mavzu bo'yicha testlar yechadi. Mustaqil ta'lim natijalari reyting tizimi asosida baholanadi.

Uyga vazifalarni bajarish, qo'shimcha darslik va adabiyotlardan yangi bilimlarni mustaqil o'rganish, kerakli ma'lumotlarni izlash va ularni topish yo'llarini aniqlash, internet tarmoqlaridan foydalanib ma'lumotlar to'plash va ilmiy izlanishlar olib borish, ilmiy to'garak doirasida yoki mustaqil ravishda ilmiy manbalardan foydalanib ilmiy maqola va ma'ruzalar tayyorlash kabilar talabalarning darsda olgan bilimlarini chuqurlashtiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy qobiliyatini rivojlantiradi. Shuning uchun ham mustaqil ta'limsiz o'quv faoliyati samarali bo'lishi mumkin emas.

Uy vazifalarini tekshirish va baholash amaliy mashg'ulot olib boruvchi o'qituvchi tomonidan, konspektlarni va mavzuni o'zlashtirish darajasini tekshirish va baholash esa ma'ruza darslarini olib boruvchi o'qituvchi tomonidan har darsda amalga oshiriladi.

“Sotsial psixologiya” fanidan mustaqil ish majmuasi fanning barcha mavzularini qamrab olgan va quyidagi 16 ta katta mavzu ko’rinishida shakllantirilgan

Talabalar mustaqil ta’limining mazmuni va hajmi

№	Mustaqil ta’lim mavzulari	Berilgan topshiriqlar	Bajarish muddati	Hajmi (soatda)
1	Sotsial psixologiyaga kirish	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	1-hafta	4
2	Sotsial psixologik g’oyalar shakllanishi tarixi	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	2-3-haftalar	8
3	Sotsial psixologiya metodologiyasi va metodlari	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	3-4-haftalar	8
4	Sotsial psixologiyaning asosiy yo’nalishlari	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	4-5-haftalar	8
5	Sotsial psixologiyada shaxs muammosi	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	5-hafta	4
6	Sotsial va shaxslararo munosabatlar	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	6-7-haftalar	8
7	Muloqot psixologiyasi	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	7-8-haftalar	8
8	Sotsial psixologiyada guruhlar muammosi	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	9-hafta	4
9	Kichik guruhlar psixologiyasi	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	10-hafta	4
10	Olomon psixologiyasi	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	10-11-haftalar	8
11	Guruhlararo munosabatlar	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	11-12-haftalar	4
12	Ijtimoiy rol	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	12-13-haftalar	4
13	Shaxs sotsializatsiyasi	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	13-14-haftalar	6
14	Sotsial ustanovka	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	14-15-haftalar	6
15	Liderlik va boshqaruv	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	15-16-haftalar	8
16	Tatbiqiy sotsial psixologiya	Adabiyotlardan konspekt qilish. Individual topshiriqlarni bajarish	16-17-haftalar	4
Jami				96

Dasturning informasion-metodik ta’minoti

Dasturda ko’zda tutilgan mavzularni o’qitishda ta’limning zamonaviy texnologiyalaridan foydalangan holda tashkil etish samarali natijalar beradi. Buning uchun mashg’ulotlarda mavzuning va muammoning xususiyatidan kelib chiqqan holda muammoli ma’ruza, «Aqliy hujum», «Kichik gurlarda ishlash», «Loyiha», «Klaster», «Yo’naltiruvchi matn», «Munozarali dars» kabi ta’lim metodlari va shakllaridan foydalanish hamda ta’limning texnik vositalari qo’llash maqsadga muvofiq.

“SOTSIAL PSIXOLOGIYA” FANIDAN TALABALAR BILIMINI BAHOLASH MEZONI

“Sotsial psixologiya» fanidan talabalar bilimini baholash O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirining 2018 yil 9 avgustdagi 19-2018-son buyrug‘i bilan tasdiqlangan “**Oliy ta’lim muassasalarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi to‘g‘risida**”gi Nizom asosida amalga oshiriladi.

Mazkur fandan talabalar bilimini nazorat qilish **oralik va yakuniy nazorat** turlarini o‘tkazish orqali amalga oshiriladi.

Talabalar bilimini baholash **5 baholik tizimda** amalga oshiriladi.

Talabalarning bilimi quyidagi mezonlar asosida:

✓ talaba mustaqil xulosa va qaror qabul qiladi, ijodiy fikrlay oladi, mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo‘llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega deb topilganda – 5 (a‘lo) baho;

✓ talaba mustaqil mushohada yuritadi, olgan bilimini amalda qo‘llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega deb topilganda – 4 (yaxshi) baho;

✓ talaba olgan bilimini amalda qo‘llay oladi, fanning (mavzuning) mohiyatni tushunadi, biladi, ifodalay oladi, aytib beradi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega deb topilganda – 3 (qoniqarli) baho;

✓ talaba fan dasturini o‘zlashtirmagan, fanning (mavzuning) mohiyatini tushunmaydi hamda fan (mavzu) bo‘yicha tasavvurga ega emas deb topilganda – 2 (qoniqarsiz) baho bilan **baholanadi**.

Baholashni 5 baholik shkaladan 100 ballik shkalaga o‘tkazish

JADVALI

5 baholik shkala	100 ballik shkala	5 baholik shkala	100 ballik shkala	5 baholik shkala	100 ballik shkala
5,00 — 4,96	100	4,30 — 4,26	86	3,60 — 3,56	72
4,95 — 4,91	99	4,25 — 4,21	85	3,55 — 3,51	71
4,90 — 4,86	98	4,20 — 4,16	84	3,50 — 3,46	70
4,85 — 4,81	97	4,15 — 4,11	83	3,45 — 3,41	69
4,80 — 4,76	96	4,10 — 4,06	82	3,40 — 3,36	68
4,75 — 4,71	95	4,05 — 4,01	81	3,35 — 3,31	67
4,70 — 4,66	94	4,00 — 3,96	80	3,30 — 3,26	66
4,65 — 4,61	93	3,95 — 3,91	79	3,25 — 3,21	65
4,60 — 4,56	92	3,90 — 3,86	78	3,20 — 3,16	64
4,55 — 4,51	91	3,85 — 3,81	77	3,15 — 3,11	63
4,50 — 4,46	90	3,80 — 3,76	76	3,10 — 3,06	62
4,45 — 4,41	89	3,75 — 3,71	75	3,05 — 3,01	61
4,40 — 4,36	88	3,70 — 3,66	74	3,00	60
4,35 — 4,31	87	3,65 — 3,61	73	3,0 dan kam	60 dan kam

Tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxati

Rahbariy adabiyotlar

6. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligini garovi//O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi. Xalq so'zi, 2016 yil 8 dekabr.

7. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz// Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutqi. "Jamiyat" gazetasi, 2016 yil 16 dekabr

8. Karimov I.A. "Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir". – Toshkent, "O'zbekiston", 2015.

9. Karimov I.A. "Betakrorimsan, yagonasan ona Vatanim – O'zbekistonim" Mustaqillikning 24 yilligiga bag'ishlangan ma'ruza. Xalq so'zi, 2015 yil 1 sentyabr.

10. Karimov I.A. "Yagonamsan muqaddassan, Vatanim, sevgi va sadoqatim senga baxshida, go'zal O'zbekistonim" Mustaqillikning 23 yilligiga bag'ishlangan ma'ruza. Xalq so'zi, 2014 yil 1 sentyabr.

11. Karimov I.A. Asarlar to'plami. 1-21 jildlar. – Toshkent, "O'zbekiston", 1996-2013.

12. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, "Ma'naviyat", 2008.

Asosiy adabiyotlar:

13. Mayers D. Sotsialnaya psixologiya, 2010

14. Mayers D.G. Social psychology McGraw-Hill Education 2012

15. G'oziyev E. G'. Ijtimoiy psixologiya.- Toshkent., 2010.

16. G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. -Toshkent., 2010.

17. Karimova V.M. Sotsial psixologiya. – Toshkent, 2012.

Qo'shimcha adabiyotlar:

18. Кузьмин Е.С. Основы социальной психологии. ЛГУ 2001.

19. Парыгин В.Д. Основы социально-психологической теории. М. 2001.

20. Крыско Г.М. Социальная психология, М, 2010

21. Андреева Г. М. Социальная психология. -Москва., 2008.

22. Петровский А.В. Социальная психология. -М., 2003.

23. Соловьева О.В. Обратная связь в межличностном общении. М. 1992.

24. Введение в практическую социальную психологию/ Под ред. Ю.Жукова, Л.Петровской, О.Соловьевой. М., 1996.

25. Ильин ИА.Аксиомы религиозного опыта. М., 1993.

26. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию. М.: 1998.

27. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд //

28. Основы социально-психологической теории /Под ред. А.Бодалева, А.Сухова. М., 1995.

29. Психологический журнал. №1-2. 1995.
30. Шефер Б., Шледер Б. Социальная идентичность и групповое сознание как медиаторы межгруппового поведения // Психологический журнал. 1993. №1.
31. Шибутани Т. Социальная психология. Ростов н/Дону, 1998.
32. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. М., 1999.
33. Шихирев П.Н. Эволюция парадигмы в современной социальной психологии. Дисс. в виде научного доклада на соискание учен. степени д-ра психол. наук. М., 1993.
34. Якимова Е.В. Западная социальная психология в поисках парадигмы: анализ методологических дискуссий 70-90-х годов. М.: ИНИОН, 1993

Internet manbalari

35. www.koob.ru.
36. www.Psychology.ru.
37. www.flogiston.ru.
38. www.testotika.ru.
39. <http://flogiston.ru/library>
40. <http://www.psychology.ru/Library>
41. <http://psychology.net.ru/articles>
42. <http://go2bsu.narod.ru/libr/index.htm>

III. MODULNI O'QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA'LIM METODLARI

1. "Keys-stadi" metodi

«**Keys-stadi**» - inglizcha so'z bo'lib, («case» – aniq vaziyat, hodisa, «stadi» – o'rganmoq, tahlil qilmoq) aniq vaziyatlarni o'rganish, tahlil qilish asosida o'qitishni amalga oshirishga qaratilgan metod hisoblanadi. Mazkur metod dastlab 1921 yil Garvard universitetida amaliy vaziyatlardan iqtisodiy boshqaruv fanlarini o'rganishda foydalanish tartibida qo'llanilgan. Keysda ochiq axborotlardan yoki aniq voqea-hodisadan vaziyat sifatida tahlil uchun foydalanish mumkin. Keys harakatlari o'z ichiga quyidagilarni qamrab oladi: Kim (Who), Qachon (When), Qayerda (Where), Nima uchun (Why), Qanday/ Qanaqa (How), Nima-natija (What).

"Keys metodi" ni amalga oshirish bosqichlari

1-bosqich: Keys va uning axborot ta'minoti bilan tanishtirish

2-bosqich: Keysni aniqlashtirish va o'quv topshirig'ni belgilash

3-bosqich: Keysdagi asosiy muammoni tahlil etish orqali o'quv topshirig'ining yechimini izlash, hal etish yo'llarini ishlab chiqish

4-bosqich: Keys yechimini yechimini shakllantirish va asoslash, taqdimot.

Faoliyat shakli va mazmuni

- ☐ yakka tartibdagi audio-vizual ish;
- ☐ keys bilan tanishish(matnli, audio yoki media shaklda);
- ☐ muammolarni dolzarblik iyerarxiyasini aniqlash;
- ☐ asosiy muammoli vaziyatni belgilash
- ☐ har bir yechimning imkoniyatlari va to'siqlarni tahlil qilish;
- ☐ muqobil variantlarni amalda qo'llash imkoniyatlarini asoslash;
- ☐ ijodiy-loyiha taqdimotini tayyorlash;
- ☐ yakuniy xulosa va vaziyat yechimining amaliy aspektlarini yoritish

2. “Assesment” metodi

Metodning maqsadi: mazkur metod ta'lim oluvchilarning bilim darajasini baholash, nazorat qilish, o'zlashtirish ko'rsatkichi va amaliy ko'nikmalarini tekshirishga yo'naltirilgan. Mazkur texnika orqali ta'lim oluvchilarning bilish faoliyati turli yo'nalishlar (test, amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlar mashqi, qiyosiy tahlil, simptomlarni aniqlash) bo'yicha tashhis qilinadi va baholanadi.

Metodni amalga oshirish tartibi:

“Assesment” lardan ma'ruza mashg'ulotlarida talabalarning yoki qatnashchilarning mavjud bilim darajasini o'rganishda, yangi ma'lumotlarni bayon qilishda, seminar, amaliy mashg'ulotlarda esa mavzu yoki ma'lumotlarni o'zlashtirish darajasini baholash, shuningdek, o'z-o'zini baholash maqsadida individual shaklda foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, o'qituvchining ijodiy yondashuvi hamda o'quv maqsadlaridan kelib chiqib, assesmentga qo'shimcha topshiriqlarni kiritish mumkin.

IV. MA'RUZA MATERIALLARI

1-MAVZU. SOTSIAL PSIXOLOGIYA FANINING PREDMETI VA VAZIFALARI

REJA:

- 1.Sotsial psixologiyaning mavzu bahsi.
- 2.Sotsial psixologiyaning hozirgi kundagi mavqei.

1. Sotsial psixologiyaning mavzu bahsi

Insoniyat jamiyati paydo bo'lib, odamlar **hamkorlikda mehnat qilish va yashash ehtiyojini sezgan davrdan boshlab** ularda *sotsial psixologik tafakkur, sotsial ruh* paydo bo'lgan. Insoniyatning eng ilg'or vakillari bunday ruh qonuniyatlarini o'rganish, uning sirli tomonlarini sharxlashga urinib kelganlar. Lekin *sotsial ruh qanchalik qadimiy bo'lsa*, uning sirlarini o'rganuvchi fani sotsial psixologiya shunchalik navqirondir.

Sotsial psixologiya fan sifatida yaratilgan yili rasman 1908 yil hisoblanib, xuddi ana shu yil ingliz psixologi V. Magdugall "Sotsial psixologiyaga kirish", amerikalik sotsiolog E. Ross esa "Sotsial psixologiya" darsligini chop etdilar. Bu yilda ham psixologning, ham sotsiologning bir soha bo'yicha kitob yozishlarining o'zi ramziy ma'noga ega bo'lib, bu fanning ikki fan oralig'ida psixologiya va sotsiologiya oralig'ida paydo bo'lganligining yana bir isboti bo'lib xizmat qildi. Ya'ni, sotsial psixologiya ikki turdagi qonuniyatlar sotsial hamda psixik taraqqiyot qonuniyatlari bilan ish olib boradi. Shuning uchun bo'lsa kerak, hozirgi kungacha sotsial psixologiyaning mavzu bahsi va u o'rganadigan sohalar borasida turlicha qarashlar va tortishuvlar mavjud.

Taniqli nemis olimlari G. Gibsh va M. Forverglar bu fanning predmetiga quyidagicha ta'rif beradilar: "Odamlar uyushmasi, korporatsiyalar sotsial psixologik tadqiqotlarning asosidir, uning ob'yekti esa sotsial ta'sir jarayonlari, ularni uyushishga majbur qiladigan shart-sharoitlar hamda motivlar sotsial psixologiya o'rganishi kerak bo'lgan sohalaridir".

Rus sotsiologlari G.P. Predvechniy va Yu.A. Sherkovinlarning "Sotsial psixologiya" kitobida esa uning predmeti "... ob'yektiv borliqning va unda ro'y beradigan hodisalarning psixika tomonidan o'ziga xos tarzda in'ikos etilishidir", deb hisoblaniladi. Bu mualliflar sotsial psixologiyaning barcha o'rganish obyektlarini sharxlar ekanlar, ko'proq sotsiologik yondashish bilan muammolarni yechishga harakat qilganlar.

Sotsial psixologiyaning mavzu bahsini ta'riflashga psixologik yondashuv A.V.Petrovskiy va V.V.Shpalinskiylarning "Jamoaning sotsial psixologiyasi" kitoblarida bayon etilgan. Bu mualliflarning fikricha **"Sotsial psixologiya psixologiya fanining shunday tarmog'iki, u turli uyushgan va uyushmagan guruhdagi odamlarning muloqoti, o'zaro ta'sir va munosabatlaridan kelib chiqadigan psixik hodisalarni o'rganadi"**.

Shuning uchun ham Galina Andreeva sotsial psixologiyaning mavzu bahsi haqidagi hozirgi zamon qarashlarini umumlashtirib, bu o'rinda uch xil yondashish mavjudligini e'tirof etadi.

- Birinchisi, sotsiologik yondashish bo'lib, uning tarafdorlarining fikricha, sotsial psixologiya asosan ommaviy psixologik jarayonlarni xalqlar psixologiyasi, ommaviy marosimlar, udumlar, rasm-rusmlar, modaning inson ongiga singishi, sotsial xulq-atvorda namoyon bo'lishini o'rganishi kerak (Yu.A. Sherkovin, G.P. Predvechniy, R. Pento, M. Gravitts va boshqalar).

- Ikkinchi psixologik yondashuv tarafdorlari asosan psixologlar bo'lib, ular asosiy diqqatni shaxsning sotsial psixologiya xislatlariga, uning turli guruhlarda tutgan o'rnini, mavqei, sotsial ustanovkalar va hokazolarga qaratmoq lozim, deb hisoblaydilar (A.V. Petrovskiy, B.F. Parigin, A.G. Asmolov, V. Magdugall va boshqalar).

- Shu bilan birgalikda, hozirda ham sotsiologik, ham psixologik qarashlarni birgalikda mujassamlashtirayotgan olimlar ham borki, ular ham ommaviy jarayonlarni, ham shaxsning shu jarayonlardagi xulq-atvorlari motivlarini o'rganishni yoqlab, tadqiqotlar o'tkazmoqdalar.

Masalan, V.Myasishev o'zining "Shaxs va nevrozlar" kitobida, sotsial psixologiya shaxslararo o'zaro ta'sir jarayonida shaxsda paydo bo'ladigan ruhiy faoliyat xususiyatlarini ham, guruhlarining o'ziga xos psixologiyasini ham, jamiyatda ruy beradigan jarayonlarning psixologik tomonlarini ham bir vaqtda o'rganishni taklif etadi.

Amerika sotsial psixologiyasida ham sotsial psixologiyaning mavzu bahsi borasida uzoq tortishuvlar mavjud bo'lgan. Ularda bu fanning mavzu bahsini sotsiologiya yoki psixologiya fani ichidan qidirish (intradistsiplinar yondashuv) yoki ikkala fan oralig'idan qidirish hollarini kuzatishimiz mumkin. Lekin bu sohadagi tortishuvlar qanchalik bo'lmasin, baribir, G.M.Andreevaning obrazli iborasiga ko'ra, uning "ota-onasi" sotsiologiya bilan psixologiya ekanligini tan olishi kerak.

Bu boradagi aniq fikrni fransuz olimlari R.Pento va M.Gravittslar ham ta'kidlashgan: "Shu paytgacha shaxs va jamiyat muammolari sohasida ikki xil yondashuv bo'lib kelgan edi: psixologiya inson tabiatini, uning psixikasini, sotsiologiya esa, jamiyat tabiatini, psixikasini o'rganib keldi. Sotsial psixologiya paydo bo'ldiki, u insonning jamiyatda munosabatining psixologik tomonini o'rganmoqda".

Umumiy holda, fanning predmetini sotsial psixologiya odamlarning jamiyatda birgalikdagi ish faoliyatining natijasida hosil bo'ladigan tasavvurlar, fikrlar, e'tiqodlar, hissiy kechinmalar va xulq-atvorlarni tushuntirib beruvchi fandir deb ta'rif berishimiz mumkin.

Demak, har bir shaxsning jamiyatda yashashi, uning sotsial normalariga rioya qilgan holda o'ziga o'xshash shaxslar bilan o'rnatadigan murakkab o'zaro munosabatlari va ularning ta'sirida hosil bo'ladigan hodisalarning psixologik tabiatini va qonuniyatlarini tushuntirib berish sotsial psixologiyaning muhim tomonidir. Bundan kelib chiqadigan umumiy ta'riflarga, sotsial psixologiya, sotsial muloqotning murakkab shakl va mexanizmlarini o'rganuvchi fandir.

2.Sotsial psixologiyaning hozirgi kundagi mavqei.

Jamiyat bu insonlar majmuidir. Uning taraqqiyoti va ma'naviy salohiyati ko'p jihatdan ana shu insonlar o'rtasida yuzaga keladigan o'zaro munosabatlarning tabiatiga, ular amalga oshiradigan murakkab sotsial hamkorlik faoliyatining mazmuniga bog'liq. Har bir inson jamiyatda yashar ekan, u unda o'ziga xos o'rin va mustaqil mavqe egallashga intiladi, binobarin, u o'ziga xos intilish, layoqat va faollik namunalarini namoyish qiladi. Insonlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni hamda har bir shaxsning jamiyatdagi o'rnini va uning turlicha sotsial munosabatlari tabiatini o'rganuvchi qator sotsial fanlar mavjud bo'lib, ularning orasida sotsial psixologiya alohida o'rin egallaydi.

Sotsial psixologiya juda qadimiy va shu bilan birga u o'ta navqiron fandır. Uning qadimiyligi insoniyat tarixi, madaniyati va ma'naviyatining qadimiy ildizlari bilan belgilanadi. Ular aslini olib qaraganda, u yoki bu jamiyatda yashagan kishilar o'rtasidagi, sotsial munosabatlarning va tafakkurning xosilasi bilan e'tirof etilsa, u o'z uslubiyoti, predmeti va fanlar tizimida tutgan o'rnining yangiligi insoniyat taraqqiyotining eng yangi davrida shakllanganligi va rivojiga turtki berganligi bilan tavsiflanadi.

“Yer-u ko'kdagi buyuk o'zgarishlarni sezish, his qilish va ulardan saboq chiqarish, o'rnak olish uchun odamzot o'zining yon atrofiga uyg'oq nigoh, qalb ko'zi bilan qarashi lozim”. Respublikamizning birinchi Prezidenti aytgan bu fikrni shaxs va uning psixologiyasi bilan qanday bog'lash mumkin. Bu fikrni mag'zini chaqadigan bo'lsak, uning butun mazmun-mohiyati go'yoki sotsial psixologiya va shaxs psixologiyasiga bog'liqligini ko'rishimiz mumkin.

O'zbekistan Respublikasi Oliy majlisining IX sessiyasida Respublika Prezidenti I.A. Karimov Oliy ta'limni isloh qilishda va malakali kadrlarni tayyorlashda sotsial psixologiyaning fan sifatida alohida o'rnini borligiga jamoatchilik diqqatini qaratdi. Darhaqiqat, yetuk kadr bo'lish uchun shaxs nafaqat o'z iqtidori, bilimi va saviyasini oshirishi zarur, balki jamiyatda turlicha sotsial munosabatlar tizimiga tayyor bo'lmog'i, sotsial faoliyatni boshqarishning ilmiy qonuniyatlari va qoidalarini mukammal egallamog'i zarur.

Boshqaruv, marketing va menejment, ta'lim va tarbiya sohalarida, ayniqsa, inson omili va uni boshqarishning psixologik tizimini bilishi – jamiyatda sog'lom insoniy munosabatlarni shakllantirish orqali uni kamol toptirish yo'lidir. Shuning uchun bugungi kunda I.A.Karimov ta'kidlaganidek, sotsial psixologiya va umuman, sotsial faoliyat bilan shug'ullanuvchi fanlarning asosiy vazifasi barkamol avlod tarbiyasini ta'minlovchi barcha ma'naviy, ruhiy va insoniy munosabatlar mohiyatini tahlil qilish, ularni boshqarishning eng samarali usullarini hayotga tadbiiq etishdir. Bu o'rinda, ayniqsa sotsial tafakkurning, yangicha dunyoqarash va munosabatlarning shakllanishini, insonning o'ziga va o'zgalarga ta'sir etishning mexanizmlarini o'rganish eng dolzarb masalalardandir.

2-MAVZU: SOTSIAL PSIXOLOGIK G'OYALAR SHAKLLANISHI TARIXI

REJA:

1. Antik davr mutafakkirlari ishlarida sotsial psixologik ta'limotlarning rivojlanishi
2. Sotsial psixologiyaning uch nazariy manbai
3. Sotsial psixologiyaning Rossiyada rivojlanishi
4. O'zbekistonda sotsial psixologik tadqiqotlarning o'rni va istiqbollari

1. Antik davr mutafakkirlari ishlarida sotsial psixologik ta'limotlarning rivojlanishi

Sotsial psixologiyaning fan sifatida rivojlanish tarixiga nazar tashlar ekanmiz, uning jamiyatning tarixiy rivojlanishi bilan bog'liq tarzda rivojlanganligining, ilmiy jihatdan esa, falsafiy qarashlar ta'sirida bo'lib, sof sotsial psixologik nazariyalarning juda oz sonli bo'lganligining guvohi bo'lishimiz mumkin.

Insoniyat tarixini o'rganar ekanmiz mutafakkirlar, olimlar, allomalar sotsial psixologik hodisalar bilan juda qiziqqanliklarining guvohi bo'lamiz. Lekin ular bu hodisalarni o'z davri ruhida, o'z nazariy va sotsial qarashlari, hattoki, turli oqimlar orasida tushunishga uringanlar. Shuning uchun ham sotsial psixologiyaning fan sifatida taraqqiyotini o'rganish uchun sotsial psixologik muammolar yoritilgan asar yoki olimning yashagan davri, uning siyosiy qarashlari, jamiyatning taraqqiyot xususiyatlarini ham o'rganish lozim. Ilmiy manbalar sotsial psixologiyaning davlat va huquq nazariyasi, siyosiy iqtisod, etika, falsafa fanlarining rivojlanishi bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Ayniqsa, fan taraqqiyotiga falsafa fani o'zining sezilarli ulushini qo'shgan. Shuning uchun ham amerikalik olim G.Olport sotsial psixologik g'oyalarning yaratilishi va rivojlanishi falsafa bilan, uning ko'zga ko'ringan arboblardan hisoblangan Platon nomi bilan bog'liq, deb yozgan edi.

Platon o'zining "Davlat" va "Qonunlar" deb atalgan dialoglarida shaxsning jamiyat bilan aloqalari masalasiga to'xtalib, jamiyat individga nisbatan o'zgarmas bir birlikki, uning taraqqiyoti jamiyat rivojlanishi qonunlarga buysunadi, degan fikrni himoya qilgan. Unga qarama-qarshi fikrni Aristotel bayon etib, individni barcha sotsial o'zgarishlarning sababchisi, chunki unda bunga imkon beruvchi psixologik tizimlar bor, deb yozadi. Ya'ni, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabat masalasi Platonda jamiyat foydasiga hal bo'lgan bo'lsa, Aristotelda bu narsa shaxs foydasiga yechilgan. Ulardan keyingi yangi davr faylasuflarini Gobbs, Gal'vetsiy, Lokk, Russo, Gegel', Makiavelli, Sharq faylasuflaridan Beruniy, Forobiylar ham barcha asarlarida shaxs va jamiyat qarama-qarshiliklarini ilmiy asosda sharxlashga urindilar, lekin hech qaysisi bu muammoni sotsial psixologik muammo darajasiga ko'tara olmadi.

XIX asrning o'rtalariga kelib, kapitalistik munosabatlarning keskinlashuvi, turli davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarning tobora o'sib borishi, turli xalqlarning bir mamlakatdan ikkinchisiga ko'chishi, ya'ni migratsiya munosabati bilan qator sotsial fanlar rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar paydo bo'ldi. Ayniqsa, tilshunoslik, antropologiya, etnografiya, arxeologiya, huquqshunoslik va boshqa fanlar shakllanib, rivojlandi. Masalan, ingliz olimi E.Teylor ibtidoiy jamoa tuzumidagi madaniyatni

to'liq o'rganib chiqdi, amerikalik etnograf L.Morgan hindular turmush tarzini tahlil qilib chiqdi, fransuz olimi Levi-Bryul' esa ibtidoiy odam tafakkuri xususiyatlarini o'rganar ekanlar, ular u yoki bu etnik, milliy guruhning psixologiyasini, ularga madaniy maishiy muhitning ta'sirini o'rganishga majbur bo'lishdi. Ya'ni ular alohida individ u yoki bu yillar vakili psixologiyasi sotsial jarayonlar bilan nechog'li bog'liq ekanligini nazariy jihatdan isbot qildilar.

Ayni shu davrda psixologiya fani ham ancha oyoqqa turgan mustaqil fanga aylandi. Lekin u atomistik, ya'ni alohida individ psixologiyasinigina o'rganadigan fan bo'lib, u odamlarni o'zaro muloqoti jarayonida ularda ro'y beradigan sirli o'zgarishlarga e'tiborini endi-endi qaratayotgan edi. Ayniqsa, patopsixologiya, pedagogik psixologiya sohalariga individ bilan boshqa individlar munosabati masalasini chetlab o'tish mumkin bo'lmay qoldi.

Lekin sotsial psixologiyani ilmiy manbalari sohasida sotsiologiya fanining xizmatini ko'rsatib o'tmay bo'lmaydi. Sotsiologiyaning asoschilari hisoblangan Ogyust Kont, Gerbert Spenser va boshqalar, jamiyatdagi sotsial hodisalarni o'rganish uchun albatta, o'ziga xos, ayrim psixologik holatlarni o'rganmoq lozim, degan fikrni qat'iy turib isbot qildilar. Ular har bir sotsial voqeada ruhiy hodisalar borligini isbot qilishga urindilar. Masalan, fransuz sotsiologi Gabriel Tard har bir individda "**Sotsial fakt**" boriligini, bu narsa uning miya doirasidagina emas, balki bir qancha miyalar aloqasi tufayli mavjuddir, deb hisoblaydi. Sotsial xulq-atvor modeli, uning fikricha doimo individlararo munosabatni o'z ichiga olib, bunda bir individ boshqa individga doimo taqlid qiladi, shuning uchun ham shaxsni o'rganish boshqa shaxslarni inkor qilmasligini talab qiladi. Shunday qilib, sotsiologiyada psixologik yo'nalish paydo bo'ldi. Tarddan keyin L.Uord, F.Giddings va boshqalar sotsiallik qonunlarini jamoa ruhiy holati bilan uzviy ravishda o'rgana boshladilar. Ularning fikricha, sotsial fakt bu sotsial aql, tafakkur bo'lib, u "Jamiyat psixologiyasi" yoki sotsiologiyaning bahs mavzusidir.

Shunday qilib, yuqorida qayd qilingan ilmiy, falsafiy, sotsial manbalar, shart-sharoitlar tufayli sotsial psixologik g'oyalar shakllanib bordi. Bu qarashlar sof psixologiyaga ham o'xshamagan, sotsiologiya doirasidan chiqib ketadigan alohida fan sotsial psixologiyaning paydo bo'lishi uchun katta rolini uynaydi.

2. Sotsial psixologiyaning uch nazariy manbai

XIX asrning oxiri XX asr boshlarida fanda uch nazariya paydo bo'ldiki, ular xaqli ravishda sotsial psixologiyani mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishiga o'zlarining munosib hissalarini qo'shdilar. Bu uch nazariyani birlashtirib turgan shu narsa ediki, ularning har biri mustaqil tarzda shaxs bilan jamiyat munosabatini tushuntirishga harakat qilgan. Bular: xalqlar psixologiyasi, omma psixologiyasi, sotsial xulq-atvorning instinktlari nazariyalaridir.

Xalqlar psixologiyasi sotsial psixologik nazariya sifatida XIX asrning o'rtalarida Germaniyada shakllandi. Undagi asosiy nazariy fikr shundan iborat ediki, ayrim individlardan yuqori turadigan ruh mavjud bo'lib, bu ruh o'zidan ham yuqori turadigan ilohiy yaxlitlikka bo'ysunadi. Bu ilohiy yaxlitlik xalq yoki millatdir. Ayrim individlar ana shu yaxlitliklarning bo'laklari bo'lib, ular shu ruhga bo'ysunadilar. Ya'ni, shaxs bilan jamiyat o'rtasidagi qarama-qarshilik muammosi jamiyat foydasiga

hal qilinadi. Xalqlar psixologiyasining tarixiy-mafkuraviy asosi bo'lib Gegel' falsafasi va nemis romantizmi xizmat qilgan, deyish mumkin. Chunki Gegeldagi "individdan yuqori turuvchi ruh" g'oyasi xalqlar psixologiyasi jonkuyarlari tomonidan to'raligicha qabul qilindi.

"Xalqlar psixologiyasi" iborasi **birinchi** marta faylasuf M.Latsarus (1824-1903) hamda tilshunos G.Shteyntal` (1833-1893) asarlarida ishlatildi. Ular birgalikda chop etgan "Xalqlar psixologiyasi to'g'risida kirish so'zi" kitobida shunday fikrlarni ilgari suradilar: "Tarixni yurgizuvchi asosiy kuch bu xalq yoki shu "yaxlitlikning ruhi" bo'lib, bu ruh san'atda, dinda, tilda, afsonalarda, an'analarda o'z aksini topadi. Individdning ongi ushbu yaxlitlikning mahsuli bo'lib, ularning yig'indisi o'z navbatida xalq ongini tashkil etadi. Xalqlar psixologiyasining vazifasi xalq ruhi mohiyatini o'rganish, xalq ruhiyati qonunlarini ochish, xalq psixologiyasiga oid bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarning paydo bo'lishi va yo'qotishini tushuntirib berishdir". Usha kitobda mualliflar shaxs bilan jamiyat munosabati xususida quyidagi mulohazalarni bayon etadilar: "odam o'z mohiyati jihatidan sotsial mavjudot bo'lib, u jamiyat hayoti bilan uzviy bog'liq, chunki u o'ziga o'xshashlarga qarab rivojlanadi boshqalarga taqlid qilib harakat qiladi va ular ta'qibidan qochadi...". Xalqlar psixologiyasining asoschilari faqat nazariy mulohazalar yuritish bilan cheklanadilar, chunki ularda o'z fikrlarini isbot qilish uchun tadqiqot ishlari yo'q edi.

"Psixologiyaning otasi" hisoblangan Velgelm Vundt esa xuddi ana shu tadqiqotga asoslangan ma'lumotlar to'plashga o'z diqqatini qaratdi. U o'zining "Inson va hayvon ruhi haqida lektsiyalar"i (1863y) va 1900 yilda bosmadan chiqqan o'n tomli "Xalqlar psixologiyasi" asarlarida asosan o'zi to'plagan empirik ma'lumotlar asosida xalqlar psixologiyasiga bag'ishlagan fikrlari tizimini bayon etdi. Uning fan oldidagi xizmati shundan iborat ediki, empirik ma'lumotlar to'plash usullari, to'plangan manbalarni sharxlash borasida bebaho bilimlar to'pladi. Uning fikricha, psixologiya fani ikki qismdan iborat: fiziologik psixologiya va xalqlar psixologiyasi. **Fiziologik psixologiya** inson ruhiyatini o'rganuvchi eksperimental fan bo'lib, oliy psixik jarayonlar tafakkur va nutqdan tashqari barcha narsalar eksperiment usulda tadqiq etish mumkin. Eksperiment usulida o'rganib bo'lmaydigan barcha oliy ruh holatlarini xalqlar psixologiyasi o'rganadi, chunki undagi o'rganish usullari o'ziga xosdir u madaniy mahsullar hisoblangan til, afsonalar, odatlar, san'at asarlari, inson tafakkurining murakkab tomonlarini ochib beradi.

To'g'ri, Vundning psixologiya fani oldidagi xizmatlari, uning xalqlar psixologiyasiga oid ma'lumotlari hozirgi kungacha ham o'z qimmatini yo'qotgani yo'q. Lekin, uning yagona kamchiligi shu ediki, uning qarashlari idealistik asosda bo'lgan, ya'ni u individ bilan jamiyat o'rtasidagi murakkab dialektik munosabatini idealistik asosda turib hal qilgan va jamiyatning rolini absolyut tushunib, shaxsning tarixini yaratishdagi, sotsial jarayonlardagi faol o'rnini ko'ra bilmagan. Uning izdoshlari rossiyalik A. Potebni, nemis olimi T.Geyger va boshqalar ham u yo'l qo'ygan mafkuraviy kamchiliklar oldini ola olmadilar, lekin ular bir fikrda yakdil edilarki, xalqlar psixologiyasi individual psixologiyadan farq qiladi, shuning uchun ham maxsus fan kerakki, u o'ziga xos usullar yordamida shaxs va jamiyat munosabatlari qonunlarini ochib berishi lozim. Xuddi ana shu xulosalar sotsial psixologiyaning fan sifatida shakllanishiga ilmiy asos bo'ldi.

Omnia psixologiyasi paydo bo'lishiga tarixiy asos ishchilar sinfining paydo bo'lishi va Yevropada ishchilar harakatining ommaviy tus olishi bo'ldi. Ya'ni, XIX asrning ikkinchi yarmida ishchilar harakati shunday keng tus oldiki, tartibsiz harakatlar darajasiga ko'tarildi. Shuning uchun ham shu harakatlarning qonunlarini bilish, ularni boshqarish usullarni o'ylab topish zarur edi.

Ommaviy hodisalarni o'rganish natijasida 1890 yilda Gabriel Tardning "Taqlid qilish qonunlari" deb atalgan birinchi kitobi chiqdi. Tard Frantsiyada ro'y berayotgan ommaviy hodisalarni shu hodisalarda ishtirok etayotganlarning xulq-atvorlarini taqlid qilish orqali tushuntiradi. Bu harakatlar irratsional (ya'ni aqlning ishtirokisiz) tabiatga ega bo'lib, xar bir individ ommaga qo'shilgan xaxoti unga taqlid qilishga tayyorlik instinkti ustun bo'lib qoladi. Italiyalik huquqshunos S. Sigeli va fransuz olimi G. Lebon ham Tard ishlarini ma'qullab uning nazariyasini faktik materiallar bilan boyitdilar.

1895 yilda bosilib chiqqan Sigelining "Omnia psixologiyasi" kitoblarida asosiy g'oya shundan iborat ediki, ommaviy harakatlarda shaxsning o'z xulq-atvorlarini ongli va aql bilan boshqarish qobiliyati yo'qoladi. Bunday hollarda hissiyotlar ustun keladi, ayniqsa, affekt holatlari, odam o'zi nima qilayotganligini, olamonga nega qo'shilib qolganligini bilmaydi, shuning uchun ham affekt holatida ro'y berayotgan jinoyatga aybni yumshatuvchi holat sabab bo'lgan, deb qarash odatli bo'ladi. Bu qarashlari tufayli Sigeli Italiyaning qonuniga maxsus modda kiritishga ham erishdi.

Sotsiolog Lebon esa asosan o'z diqqatini ommani elitaga jamiyatdan yuqori turuvchi tanlangan guruhlariga qarshi qo'yishga qaratadi. U ommaning ayrim hollarida, ayniqsa biror hodisa ro'y berganda "qiziqqonlik" xususiyati ustun turishi haqida yozadi. Uning fikricha, bir qancha odamlarning bir yerda to'planishi ommani hosil qiladi va bu odamlar kim bo'lishidan qat'iy nazar olimmi yoki oddiy insonmi, shu zahotiyoq kuzatuvchanlik va ziyraklikni yo'qotadi. Chunki bu holatda ular holatini instinktlar va hissiyotlar boshqaradi.

Lebon shaxsning omnia holatidagi belgilariga to'xtalib quyidagilarni ajratadi:

1. Shaxsiy sifatning yo'qolishi. Boshqa odamlar ta'sirida individ o'ziga xos sifatning yo'qotishi, buning o'rniga impulsiv instinktiv harakatlarni amalga oshirishi mumkin.

2. Hissiyotlarga o'ta beriluvchanlik. Ommada aql, tafakkur, hissiyot, instinktlarga o'z o'rnini bo'shatadi. Shuning uchun ham ommaning ta'sirchanligi o'ta oshib ketadi.

3. Aqliy sifatning yo'qolishi. Ommaning "aqli" uni tashkil etuvchilar aqlidan ancha past bo'ladi. Shuning uchun ham ommaning tazyiqiga uchramaslik uchun har bir kishi aqlan mulohaza yuritishdan bosh tortishi, munozaradan qochishi lozim.

4. Shaxsiy mas'uliyatning yo'qolishi. Ommaga qo'shilib qolgan shaxs shunchalik hissiyotlarga berilib ketishi mumkinki, u o'z harakatlarini nazorat qilish, o'z ishiga mas'uliyatni esidan chiqaradi. Yakka holda sodir qila olmaydigan ishini, u ommaga qushilib qilib qo'uyishi mumkin.

Yuqorida sanab o'tilgan ommaning belgilari Ernesto Grassi tomonidan nemis entsiklopediyasiga ham kiritilgan.

Shunday qilib, omnia tartibsiz, u mustaqil ravishda tartib o'rnatish qobiliyatiga ega emas. Shuning uchun ham unga doimo "dohiy" kerak, dohiylar elita tashqaridan

kelib omma o'rtasida tartib o'rnatishi mumkin. Bu fikrlarning mafkuraviy ma'nosi tushunarli, chunki omma deganda, ular ishchilar sinfini, dohiylar deganda esa, burjuaziyani nazarda tutishgan. Demak, shaxs va jamiyat ziddiyatlari masalasi omma psixologiyasi tarafdorlari nazariyasi **ayrim shaxslar dohiylar foydasiga hal qilindi**. Lekin bu nazariya, nima uchun ommaviy hodisalarda ommaning o'zidan chiqib qoladigan liderlar, ommaning ba'zan tashqaridan hech kimni tan olmay qolishi masalalariga umuman javob topa olmadi, chunki ularning ham fikrlarida ko'proq idealizmga moyillik sezilib turardi.

Ijtimoiy xulq-atvor instinktlari nazariyasi XX asrning boshida Angliyada shakllandi. Uning asoschisi ingliz psixologi Uil'yam Magdugall bo'lib, u o'zining 1908 yilda yozgan "Sotsial psixologiyaga kirish" kitobidagi inson xulq-atvorining motivi yoki uni harakatga keltiruvchi kuch instinklardir deb yozgan. Keyinchalik u instinkt tushunchasi bilan birga layoqat, intilish iboralarini ham ishlata boshladi. Uning fikricha, xulq-atvorni ta'minlovchi narsa tug'ma, psixofiziologik tayyorgarlik holati bo'lib, u nasldan-naslga uzatiladi. Magdugall barcha harakatlarni refleksiv holda tushuntirishga intilib, **refleksiv yoyga** xos bo'lgan barcha qismlar ya'ni efferent qabul qiluvchi, retseptiv bo'lim, afferent (harakat) va markaziy bo'limdan iborat tizim sifatida tasavvur qiladi. Barcha sotsial harakatlar ham ana shunday refleksiv tabiatga egadir, deb uqtiradi u.

Shunga o'xshash fikrlar E. Ross ("Sotsial psixologiya") va Dj.Bolduin ("Ijtimoiy psixologiya bo'yicha tadqiqotlar") qarashlarida ham rivojlangan. Masalan, Bolduin ikki turli irsiyat haqida tabiiy va sotsial irsiyat haqida yozib, sotsial irsiyat odamlardagi **taqlid** qilish qobiliyati bilan bog'liq, deb yozadi. Jamiyatda yashayotgan odamlar bir birlariga ta'sirlarini o'tkazishga moyildirlarki bu narsa ular o'rtasidagi munosabatlarini boshqarib turadi.

Shunday qilib, bu yo'nalish tarafdorlarining fikricha, barcha ongli harakatlarning boshi ongsizlikdir, ya'ni instinktlar bo'lib, ular asosan hissiyotlarda namoyon bo'ladi. Hissiyot bilan instinktlar bog'liqligini Magdugall juftliklarda ko'rsatishga harakat qilgan: masalan, kurash instinkti – qo'rquv, g'azab hissi, nasl qoldirish instinkti – rashk, ayollardagi tobelik hissi, o'zlashtirish instinkti – xususiylikka intilish hissi va h.k. Ijtimoiy hodisalarni tushuntirishda tug'ma instinktlar rolining yuqori qo'yganligi uchun bu nazariya ilmiy taraqqiyot bosqichida salbiy o'rin tutdi, deb aytishimiz mumkin. Lekin uning ayrim hodisalar sabablarini tushuntirishga xarakat qilishi fan oldiga ulkan vazifalarni qo'ydi. Sotsial psixologiya fan sifatida ana shu muammolarni tadqiq qilishi lozim edi.

Demak, yuqorida to'xtab o'tilgan uchala nazariyaning ahamiyati shundan iborat ediki, ular yangi tug'ilishi lozim bo'lgan, lekin yetarli ilmiy asosi bo'lmagan fan sotsial psixologiyaning tadqiqot mavzuini ochib berdi. Qolaversa, bu uchala yo'nalish ham nazariy qarashlarni isbot qilishda ob'ektiv tekshiruv usuli hisoblangan eksperimentdan foydalanish zaruriyatini ko'rsatdi. Bu narsa yana bir bor maxsus fanning kelajak rejalarini aniqlashga yordam berdi.

3. Sotsial psixologiyaning Rossiyada rivojlanishi

Sobiq ittifoq davlatlarida, birinchi navbatda Rossiyada sotsial psixologiya 20-yillardan boshlab rivojlana boshladi. Bu borada rus sotsial psixologiyasining asoschisi deb xaqli ravishda V. M. Bexterevni ko'rsatish mumkin. U o'zining refleksologiya nazariyasi doirasidan shaxs xulq-atvorining motivlarini tushuntirishga uringanlardan biridir. Uning fikricha, barcha ongli va ongsiz jarayonlar tashqi xulq-atvorda, harakatlarda ifodalanadi, shuning uchun ham tashqi harakatlarni, qiliqlarni, nutqni, tovushni o'rganish orqali shaxsning o'zini va bu harakatlarning sabablarini o'rganish mumkin. Bexterevning xatosi shu ediki, u o'z qarashlarida sosiologiyani biologiya bilan, psixologiyani esa fiziologiya bilan aralashtirib yubordi, shu orqali shaxs va jamiyat taraqqiyotining universal qonunlarini topmoqchi bo'ldi.

Bexterevdan keyingi olimlar, Yu. Vasilevning "biologik sotsiologiyasi" ham, M.A. Reystnerning "ommaviy psixologiyasi" ham, L.N. Voytolovskiyning "jamoasotsiologiyasi" ham reflekslar qonuni mexanik tarzda sotsial psixologik jarayonlarini tushuntirishga ko'chirish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi.

20-30 yillarda bolalar va o'smirlar sotsial psixologik taraqqiyotini o'rganishga qaratilgan ikki yo'nalish paydo bo'ldiki, ular ham qator kamchiliklardan holi bo'la olmaydilar. Masalan, biologik yoki biogenetik nazariya tarafdorlari shaxsning shakllanishida irsiy va biologik nasliy omillar yetakchi rol o'ynaydi, deb hisoblashsa (E. Arkin, I. Aryamov, va boshqalar). Sotsiologik yoki sotsiogenetik nazariyotchilar bu borada sotsial muhit rolini nihoyatda ortiq ekanligini himoya qilib chiqdilar. (S. Molojaviy. A. Zalkind va boshqalar).

30-yillarda A.S Makarenko, A. Zalujniy, L.S. Vigotskiy, N.K. Krupskaya va boshqa qator olimlar o'z nazariy qarashlarini marksizm bilan bevosita bog'lab, jamoa va shaxs nazariyasini yaratdilar. Ular shaxsning shakllanishida sotsial muhitning, jamoaning rolini, ta'lim tarbiyaning ahamiyatini isbotlashga urindilar. Lekin, 40-60 yillar sotsial psixologiya taraqqiyotida nisbatan sokinlik davri bo'ldi. Chunki psixologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar ichida sotsial psixologik tadqiqotlar yo'q hisob edi. Bu fan Rossiyada va boshqa Sobiq ittifoqdosh davlatlarda 70-yillardan keyin keskin rivojlana boshladi.

Bunda Moskvalik va Leningradlik (hozirgi Sankt-Peterburg) olimlar maktabi katta rol o'ynadi. Agar Moskva shahrida asosan sotsial psixologiya bo'yicha fundamental nazariy tadqiqotlar ko'plab o'tkazilib, unda hozirgi zamon sotsial psixologik tadqiqotlarning empirik qonunlari asoslari ishlab chiqilgan bo'lsa, Sankt-Peterburgda ko'proq tadbiiy ilmiy tadqiqot ishlar olib borildiki, ular birgalikda minglab yosh sotsial psixologlar avlodini tarbiyalab yetishtirdilar. Ular esa hayotimizga ilg'or fikrlar va dadil tadqiqotlar bilan kirib kelib, hozirgi kun fanini dunyo miqyosida misli ko'rilmagan darajaga ko'tardilar. Lekin, shuni alohida ta'kidlash o'rinliki, Rossiyada sotsial psixologiyaning rivojlanishida chet el, ayniqsa Amerika Qo'shma Shtatlari psixologiyasining ta'siri ancha sezilarlidir.

4. O'zbekistonda sotsial psixologik tadqiqotlarning o'rni va istiqbollari

Sotsial psixologiyaning fan sifatida yurtimizda rivojlanish tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak, shuni ta'kidlash lozimki, u oxirgi bir necha o'n yilliklar mobaynida shakllanmoqda, xolos. Lekin tarixdan, umuman psixologiyaning

O'zbekiston hududida shakllanishi tahlil qilinsa, uning diniy, falsafiy oqimlar va qarashlar tizimida o'ziga xos tarzda shakllanib kelganini ko'rish mumkin. Masalan, eramizning, V asrlarida rivoj topgan monizm (asoschisi Mani) yoki mazdakizm (asoschisi Mazdak) va boshqalar o'z diniy qarashlari tizimida sotsial munosabatlar, sotsial adolat va shaxsning o'ziga xosligi kabi g'oyalarni keng tashviqot qilganlar.

Lekin tarix bizga shundan darak beradiki, yaxlit, sistematik sotsial psixologik qarashlar sistemasi umuman bo'lmagan. Sotsial psixologik tadqiqotlarning o'tmishdagi va hozirgi kundagi holati M.Otajonovning qator ilmiy maqola va risolalarida bayon etilgan. Uning oxirgi yillarda o'tkazgan ilmiy tadqiqoti natijalariga ko'ra, sotsial psixologiya fan sifatida muhimlik shajarasida ikkinchi o'rinni egallaydi, ya'ni Respublikamiz hududida ilmiy ijod qilayotgan olimlardan 43 foizining fikricha, sotsial psixologiya va ana shu fanning muammolari eng istiqbolli va yechilishi zarur, dolzarbdir. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, O'zbekistonda o'tkazilayotgan sotsial psixologik tadqiqotlar asosan oilada va oilaviy munosabatlarga bag'ishlangan.

Chunonchi, birinchi sotsial psixologik tadqiqot ham 70-yillarning oxirida 80-yillarning boshida I.Yoqubov tomonidan o'tkazilgan bo'lib, u oilaviy munosabatlarning barqarorligi va er-xotin sotsial rollarining muvofiqligini ta'minlovchi sotsial psixologik omillarni o'rganadi. Tadqiqot natijasida shu narsa aniqlandiki, oila a'zolarining rollar borasidagi muvofiq o'zaro munosabatlari oilaviy hamjihatlikning muhim shartidir. Oilaviy majorolar esa, asosan hozirgi zamon o'zbek ayolining sotsial mehnat bilan bandligi hamda oilaviy munosabatlarda eskilik sarqitlarining saqlanib qolganligidadir.

G. B. Shoumarov va E. A. Morshinalarning (1986) tadqiqotlarida esa oilada bolalarning tarbiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan sotsial psixologik omillar o'rganildi, chunonchi, unda o'ziga xos milliy va an'anaviy o'zaro munosabat xususiyatlarining o'rni belgilanadi.

Oilaviy munosabatlar psixologiyasi xususida o'tkazilgan muhim tadqiqotlardan biri N. Sog'inovning o'zbek oilasiga xos bo'lgan nikoh va oila munosabatlari-nikohdan qoniqish, nikoh motivlari, oila qurishning o'zbeklarga xos bo'lgan yosh xususiyatlari, yosh o'zbek oilalaridagi psixologik mojarolar va ajralishlarning sabablarini sistematik tarzda o'rgangan ilmiy ishidir. Bu tadqiqotda ilgari hech o'rganilmagan ilmiy ma'lumotlar to'plandiki, ularga ko'ra, o'zbek oilasining qurilishiga sabab bo'ladigan asosiy motiv bu "Farzandli bo'lish", (birinchi o'rinda), ikkinchi o'rinda "Jamoatchilikning gap so'ziga qolmaslik", uchinchi o'rinda "Ota-ona va qavmi-qarindoshlarning istaklarini bajo etish" va hokazolar aniqlandi. N. Sog'inovning to'plangan ma'lumotlari yosh oilalar, mojaroli oilalar va yoshlar tarbiyasi bilan mashg'ul bo'lganlar uchun muhim ilmiy yo'l-yo'riqdir.

O'zbekistonda mustaqillikni qo'lga kiritgach, olib borilgan sotsial psixologik tadqiqotlar asosan sotsial tasavvurlar konsepsiyasi doirasida amalga oshirildi (V.Karimova, K.Rahimova, Z.Nishonova, M.Umarova, L.Karimova va h.k.lar). Tadqiqotlarda ijtimoiy vaziyatlarga bog'liq psixologik fenomenlar o'rganilganda ayni shu yo'nalishning istiqbolli ekanligini, shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab va serqirrali munosabatlarning sotsial xulqda namoyon bo'lishi mexanizmini tushuntirishda sotsial tasavvurlar konsepsiyasi nazariy-metodologik asos ekanligini isbotladi.

3-MAVZU. SOTSIAL PSIXOLOGIYA METODOLOGIYASI VA METODLARI

REJA:

1. Sotsial psixologik tadqiqotlar metodologiyasi tushunchasi
2. Sotsial psixologiyning asosiy metodlari. Kuzatish metodi
3. Hujjatlarni o`rganish metodi
4. Anketa metodi
5. Sotsial psixologik testlar
6. Sotsial psixologik eksperiment
7. Proyektiv metodlar

1. Sotsial psixologik tadqiqotlar metodologiyasi tushunchasi

Har qanday fan boshqa fanlardan faqatgina mavzu bahsi yoki paydo bo`lish tarixi bilangina emas, balki faktik ma`lumotlar to`plash, u yoki bu g`oyani isbotlash uchun ishlatiladigan uslublari bilan ajralib turadi. Uslublar mukammalligi aslida nazariy taraqqiyotni, fan taraqqiyotini belgilovchi asosiy omildir.

Hozirgi zamon fanlarining taraqqiyoti shu bilan o`ziga xoski, ularda metodologik muammolarga qiziqish ancha yuqoridir. Buning bir qancha sabablari mavjud bo`lib, ular avvalo jamiyatda ro`y berayotgan keskin o`zgarishlarning sabablaridan biri hisoblangan fan-texnika taraqqiyoti maqsadlari bilan fan maqsadalarining uyg`unlashuvi, amaliyotning fan oldiga qo`yayotgan talablari darajasining tobora ortib borayotganligi, tadqiqot qilish vositalarining murakkablashib borayotganligi va nihoyat har bir fanda ro`y berayotgan o`z tadqiqot printsiplari va tekshirish usullarning qayta ko`rib chiqishga intilishning yaqqol namoyon bo`layotganligidir.

Sotsial psixologiya to`g`risida gapiriladigan bo`lsa, shuni aloxida ta`kidlash lozimki, avvalo jamiyatning bu fan oldiga qo`yayotgan talablari o`ziga xos bo`lib, bu talablarga javob berish uchun uning tekshirish uslublari u darajada mukammal emasligidadir. **Chunki** shu davrgacha sotsial psixologiyada kuzatilgan narsa shu bo`ldiki, **bu yerda nazariy ishlar tadbiqiy ishlardan ancha ko`pdir**. Shuning uchun ham, G.M.Andreeva sotsial psixologiyaning metodologik muammolariga to`xtalar ekan, uning bu boradagi intilishlari, vazifalari ko`pligini ta`kidlaydi. Metodologik muammolarga qiziqish, deb yozadi u, sotsial psixologiyaning kuchsizligi emas, balki uning yetilish davriga kirganligining belgisidir.

"Metodologiya" tushunchasining ilmiy mohiyati nimada? Bu tushunchani turli nazariy qarashlardagi olimlar va turli tilda turlicha sharhlaydilar va tushunadilar. Masalan. Amerikalik psixologlar metodologiya deganda, *tadqiqot jarayonida ishlatiladigan barcha tadqiqot uslublari va texnik jarayonlarini tushunadilar*. Lekin "metodologiya" tushunchasi aslida uslublar yigindisidan kengroq tushunchadir. Hozirgi zamon Yevropa mamlakatlaridagi olimlar, xususan, rus olimlari fandagi metodologiya deganda, ushbu fan falsafiy asoslari va nazariy qonuniyatlaridan kelib chiqadigan bilimlar bilan tekshirishning konkret usullari majmuasini tushunadilar.

Ya'ni, "metodologiya" tushunchasi "konkret metodlar" yoki texnik usullar tushunchalaridan kengroqdir.

Sotsial psixologik tadqiqotlarning metodologik muammolariga quyidagilar kiradi: Birinchidan, empirik ma'lumotlar muammosi, ya'ni ko'p turdagi ma'lumotlarni sotsial psixologik ma'lumotlar sifatida qabul qilish mumkin. Chunki, bixevioristlar *bunday ma'lumotlar sifatida ko'z bilan ko'rib qayd qiladiganlar xulq-atvor shakllarini qabul qilishsa*, kognitiv psixologiya vakillari *faqat ongga taalluqli bo'lgan belgilarini tushunadilar*. Demak, har qanday tadqiqotchi ish boshlamay turib, avvalo nimani empirik birlik qilib olishini aniq tasavvur qilishi va uning nazariy jihatlarini to'g'risida tasavvurga ega bo'lishi kerak. Bundan tashqari, tadqiqot birligi aniqlangan taqdirda, qanday hajmdagi birliklar tadqiqotchini qanoatlantirishi masalasi ham muhimdir. Masalan, sotsial psixologiya bo'yicha sof eksperimental ish qilinganda, ilgari sinalgan usul yordamida cheklangan miqdordagi kishilar yoki guruhda tadqiqot o'tkazish mumkin bu eksperimental ma'lumotlar deyiladi. Lekin, ba'zan tadqiqotchi ko'p sonli tekshiruvchilar bilan ish ko'radiki, bunda turli guruhlarni o'zaro taqqoslash bilan ma'lumotlarning to'g'ri yoki noto'g'riligi aniqlanadi. Bunday tadqiqotlar korrelyatsion tadqiqotlar deb ataladi.

Ikkinchi metodik muammo bu u yoki bu sotsial psixologik nazariya asosida qonuniyatlar yaratish va ilmiy taxminlar qilish muammosi. Ilmiy tadqiqot boshlashdan oldin tadqiqotchi ma'lum taxminlar yuritadi, lekin bu taxminlarning aniq chiqishi o'sha muammo bo'yicha pishiq puxta nazariyaning bor ekanligiga bevosita bog'liq. Shuning uchun ham ko'pincha fan sohasiga endigina qadam qo'ygan yosh olim yoki tadqiqotchi gipotezalar, taxminlar bayon etishga qiynaladi, chunki sotsial psixologiyada ayniyatlar ayrim, alohida tadqiqotlardan umumiy xulosa olish orqali o'tkazilmaydi.

Uchinchi muammo bu sotsial psixologik muammolarning sifati masalasi, ya'ni qanday ma'lumotni sifatli, ishonarli deb atash mumkinligi masalasidir.

Sotsial psixologik ma'lumotlarning ishonchliligi.

Sifat haqida gap ketganda, tadqiqotchining tadqiqot ob'ektini qanchalik to'g'ri tanlangani hamda to'plagan ma'lumotlarining ishonchliligini qanday usullar bilan tekshirganligi nazarda tutiladi.

Ba'zan tadqiqotchi tekshiruvchilarni taxminan, tartibsiz tarzda tanlaydi. Bu narsa uning reprezentativlik qonunini buzganligi belgisidir. Yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan yana bir kamchilik bu o'sha o'rganish ob'ektining hajmi yoki soni xususida. Chunki amaliyotda ko'pincha tekshiriluvchi qanchalik ko'p bo'lsa, ma'lumot shunchalik ishonchli bo'ladi, degan noto'g'ri fikr mavjud. Agar tadqiqotchi ish boshlashidan oldin, ayni maqsadlarini, vazifalarini tadqiqotning nazariy asosini yaxshi bilgan holda to'g'ri ilmiy taxminlar gipotezalar ilgari surilgan bo'lsa, u kichikroq guruhda o'tkazgan eksperimentlarning ma'lumotiga ham ishonishi mumkin (masalan, hozirgi moddaga munosabatni talabalarning bir qancha akademik guruhida o'rganish mumkin).

Lekin tadqiqot uslubini metodlarini to'g'ri tanlashda pilotaj-sinov tadqiqoti o'tkazishning ahamiyati kattadir. Unda o'sha gipotezalarning qanchalik asoslilikini ham, metodikaning aynan maqsadga muvofiqligini ham, tekshiriluvchilar ob'ektining to'g'ri tanlanganligini ham ma'lumotlarning turg'unligi, ishonchliligini ham tekshirib

olish mumkin. Bundan tashqari, shu bosqichda tadqiqotchi eksperiment yoki anketa o'tkazish uchun qulay vaziyat va vaqtni belgilash, o'z yordamchilarining ishga qanchalik yaroqliliklarini ham sinab olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Lekin asosiy tadqiqot o'tkazilgandan so'ng tekshiruvchi to'plagan ma'lumotlarning asosligi (validlilik), ya'ni tanlangan uslubining aynan shu sifatlarini tekshirishga qaratilganligini, ularning turg'unligini, ya'ni har qanday sharoitda ham shu metod yordamida va shu sharoitda ayni shu xildagi ma'lumot to'plashini va ma'lumotlarning aniqligini, ya'ni tanlangan uslub maqsadga muvofiqligini isbotlab berishi kerak.

Nihoyat, ma'lumotlarning sifati tadqiqotchining o'z ishlari bo'yicha tuzgan hisobotiga ham bog'liq. Sotsial psixologik tadqiqot haqidagi hisobot quyidagi bo'limlarni o'z ichiga oladi:

1. **Kirish qismi**, bu yerda tadqiqotni o'tkazishdan ko'zlangan maqsad, unga sabab bo'lgan shart-sharoitlar hamda uni kimlar o'tkazganligi yoziladi.

2. **Dastur qismi**, bu yerda foydanilgan adabiyotlar, tadqiqotning maqsad va vazifalari, ilmiy taxmin gipotezalar beriladi.

3. **Tadqiqot ob'ekti va uslublar** empirik tadqiqot ob'ektlarining xususiyatlari, tanlangan metodlar, sinov bosqichida to'plangan ma'lumotlar, ularning ishonchlilik qanday usullarda tekshirilganligi yoziladi.

4. **Gipotezalardan** keltirib chiqariladi, ularning qanchalik isbotlanganligi kichik jadvallar yoki grafiklarda ko'rsatiladi.

5. **Xulosa va tavsiyalar** ular tadqiqotning mantig'idan chiqariladi.

6. **Yakuniy**, barcha qilingan ishlar bo'yicha yakun yasali, kelajak uchun rejalar belgilanadi.

7. **Ilova**. Bu qismda ishlatilgan uslublar, texnik vositalar bayon etilib, kompyuter dasturlari, statistika ma'lumotlari, katta jadvallar va shunga o'xshash tadqiqotga taalluqli hujjatlar ilova qilinadi.

Yuqorida bayon etilgan barcha metodologik ishlarga qarashli tadbirlarning sifati va saviyasi tadqiqotchining qanchalik ilmiy savodxon ekanligini belgilovchi ko'rsatkichlar hisoblanadi va u o'tkazgan ilmiy tadqiqot ishining bahosini belgilaydi.

2. Sotsial psixologiyning asosiy metodlari. Kuzatish metodi

Sotsial psixologiyada qo'llanilgan metodlar psixologiyaning boshqa tarmoqlarida ishlatiladigan metodlari nomi bilan hamda maqsadlarga ko'ra farq qilmasada, sotsial psixologik tadqiqotdagi uslublar o'ziga xos xususiyatlarga hamda ko'rinishlarga ega. Bu o'ziga xoslik avvalo tadqiqot qamrab oladigan sotsial kontekstdan, uning xilma xil ko'rinishlarida shaxs va guruhlar psixologiyasidan kelib chiqadi. Metodologik muammolarda aytib o'tilganidek, sotsial psixologik tadqiqotda nimani o'rganish qancha vaqt mobaynida o'rganish kabi muhim muammolar hal etilgandan keyingina tekshirish vositasi va uslublari aniqlanadi.

Masalan, umumiy psixologiyada kuzatish metodini oladigan bo'lsak, u sotsial psixologiyada o'ziga xos sotsial sharoitlarda o'ziga xos vaziyatlarda va ma'lum guruhlarda ishlatiladi. Bunda tadqiqotchi eng avvalo nimani kuzataman, qanday yo'l bilan kuzataman, kuzatuv birligi qilib nimani olaman, kuzatuvni qancha vaqt mobaynida davom ettiraman degan qator savollarga javob topgandan keyingina ilmiy

tadqiqotini boshlaydi. Demak, kuzatish metodi yordamida aniq ishlab chiqilgan reja asosida kuzatuvchining qiziqtirgan u yoki bu sotsial xulq-atvor shakllari qayd etiladi. Bu uslub qo'llanilganda tadqiqotchi bir qancha qoidalarga rioya qilishi lozim. Chunonchi, kuzatish maqsadining aniq bo'lishi va uning ilmiy maqsadlarga mos kelishi, kuzatish shaklini tanlash va kuzatish natijalarini qayd etish usullarini ishlab chiqish, ma'lum reja sxema asosida muttasil kuzatuv olib borish, olingan natijalarning asosiligi va ishonchliligini boshqa usullar yordamida tekshirib ko'rish.

Kuzatuvchining tadqiqot mobaynida tutgan mavqeiga ko'ra kuzatish har xil bo'ladi. Masalan, ba'zi hollarda kuzatuvchi kuzatish ob'ekti bo'lmish odamlar guruhi bilan birga yashab, ularga qo'shib ish tutib, tabiiy sharoitlarda ma'lumot to'playdi. Bunday kuzatish turi "Birgalikdagi kuzatuv" deb ataladi. Bunday kuzatishning klassik misoliga amerikalik sotsial psixolog U.Uaytning o'smirlar psixologiyasi, ular guruhidagi sotsial psixologik hodisalarni o'rganishga qaratilgan mashxur tadqiqotini kiritish mumkin. Rus tadqiqotchilaridan Alimaskin ham tarbiyasi og'ir o'smirlar xulq-atvorining sotsial motivlarini o'rganish maqsadida ular bilan uzoq vaqt mobaynida bo'lib, ma'lumot to'plagan. U kuzatishlari oqibatida 92% tarbiyasi og'ir bolalarning o'z sinfida va oilasida yaqin kishilari bo'lmaganligini aniqlagan.

Boshqa hollarda esa kuzatuvchi o'z ob'ektini chetdan kuzatadi, shuning uchun ham bunday kuzatuv turi "chetdan kuzatuv" yoki "ob'ektiv kuzatish" deb ataladi. Bu usul xuddi umumiy psixologiyada bo'lgani kabi tashqi xulq-atvorini qayd qilish natijasida ma'lumot to'plashga asoslanadi. Bunday yo'l bilan ilmiy faktlarni isbot qilish qiyin, lekin baribir, u ham sotsial psixologiyada yordamchi usul sifatida ishlatiladi. Oxirgi paytlarda ob'ektiv kuzatishning "muxim vaziyatlarni qayd etish" formasi keng qo'llanilmoqda. Bu usulning mohiyati shundan iboratki, unda alohida shaxs yoki odamlar guruhi kutilmagan, tasodifiy vaziyatga solinib, ularning shu vaziyatga munosabati, undan chiqish yo'llari, ziddiyatlarga munosabati, qiyin holatda o'zini qanday tutishi kuzatiladi. Masalan, tabiiy sharoitlarda ham o'quvchilar guruhlarida turli munozarali o'yinlar sharoitini yaratish yo'li bilan har bir shaxsning sotsial psixologik sifatlarini kuzatib, qayd etish mumkin.

Bizning fikrimizcha sotsial psixologik treninglar sharoitida har bir shaxsning xulq-atvorini kuzatish muhim ma'lumotlar to'plashga yordam beradi, chunki bunda kuzatish metodiga xos bo'lgan eng qimmatli narsa sharoitlarning tabiiyligi saqlanib qolinadi.

3. Hujjatlarni o'rganish metodi

Hujjatlarni o'rganish metodi sotsiologiya fanidan kirib kelgan. Bu metodning qator afzalliklari bor. Ulardan muhimlari shundan iboratki, u faoliyatning mahsulini tekshirishga imkon beradi hamda to'plangan ma'lumotlarning ishonchliligi, matematik qayta ishlash imkoniyatining borligi bilan ajralib turadi. Hujjat deganda og'zaki (so'zlangan nutq matnlari, suhbatlarning yozib olgan qismlari, bevosita muloqot) yoki yozma (rasmiy hujjatlar, gazetalar, jurnallardagi maqolalar, xatlar, siyosiy yoki badiiy adabiyot materiallari) holda tavsiya etilgan ma'lumotlar nazarda tutiladi. Ana shu materiallarni ma'naviy jihatdan ham sifat, ham miqdoriy analiz qilinish usuli sotsial psixologiyada **kontent analiz** deb ataladi.

Kontent analizning ilmiy mohiyati shuki, uning yordamida biror matnda ma'lum fikr, g'oya yoki tushunchalarning necha marta qaytarilishi qayd etiladi, ya'ni ma'lum mazmun miqdor ko'rinishiga keltiriladi. Bu metodning asoschilari amerikalik sotsiologlar X.Lassuell va B.Berelsonlar bo'lib, ular bu usulni birinchi marta ikkinchi jahon urushi yillarida bir siyosiy gazetaning mazmunini, g'oyaviy yo'nalishini aniqlash maqsadida qo'llagan edilar. Ular "Haqiqiy amerikalik" nomli gazetaning kundalik chiqishlarini kontent analiz qilib, ularni fashistik yo'nalishdagi gazeta ekanligini isbot qilishgan va uning chiqishini ta'qiqlashga erishgan edilar.

Kontent analizni qo'llashda tadqiqotchi oldida turgan asosiy muammo bu tekshiruv birliklari kategoriyalarini aniqlashdir. Chunki, bunday birliklar tadqiqotning maqsadi va tadqiqotchining e'tiqodi va dunyoqarashiga ko'ra har xil bo'lishi mumkin. Masalan, o'sha kontent analizning asoschilari Lassuell va Berelsonlar bunday birlik ramziy birlik yoki simvollar bo'lishi mumkin, deb hisoblashgan bo'lsalar, boshqa amerikalik tadqiqotchi L.Lovyontal bunday birlik yaxlit mavzu bo'lishi kerak, deb hisoblaydi. Rus sotsiologlari va tadqiqotchilari esa Sotsial g'oya yoki ahamiyatli mavzu bo'lishi kerak, degan fikr tarafdorlari. Aslida, ma'naviy birliklar kontent analizda ilmiy taxmin va tadqiqotchining metodologik asoslari bilan belgilanishi kerak.

Shuning uchun ham ko'pgina tadqiqotlarni umumlashtirib, analiz uchun birliklar quyidagilar bo'lishi mumkin deb hisoblaymiz:

a) alohida iboralar yoki so'zlarda bildirilgan tushunchalar (masalan, demokratiya, faollik, tashabbus, hamkorlik va hokazo).

b) yaxlit abzatslar, matnlar, maqolalar va shunga o'xshashlarda ko'tarilgan mavzular (masalan, millatlararo munosabatlar mavzusi, insonlardagi milliy qadriyatlar mavzusi va hokazo)

v) tarixiy allomalar, siyosatshunoslar, taniqli shaxslarning nomlari;

g) Sotsial hodisa, rasmiy hujjat, biror aniq fakt, asar (masalan, oilaviy mojarolar, O'zbekiston Konstitutsiyasi muhokamasi, yangi yozilgan asarga o'quvchilarning munosabati va shunga o'xshash).

Yaxshi o'tkazilgan kontent analiz – aslida sotsial psixologik tadqiqotlarda juda muhim ahamiyatga ega. Lekin olingan ma'lumotlarning ishonchliligi shu borada ilgari ishlagan shaxslar-ekspertlar bahosi, ayni shu faktni tekshirish uchun boshqa metodlarni ham qo'llash va ma'lumotlarni solishtirish hamda ayni ob'yektni ayni vaziyatda qayta tahlil qilish yo'llari bilan erishiladi. To'plangan miqdoriy ma'lumotlar matematik statistika metodlari yordamida qayta ishlovdan o'tkazilmog'i lozim. Kontent analiz tadqiqotchidan kattagina uquvni talab qiladi, chunki bir tomondan u yoki bu matnni tushunishning mahorati bo'lishi kerak, ikkinchidan, tadqiqot so'ngida qo'lga kiritilgan miqdoriy natijalarni yana qayta sifat shakliga keltirish va tushuntirib berish lozim.

4. Anketa metodi

Anketa metodi hammaga tanish bo'lgan usullardan biri. Lekin ko'pincha anketani o'tkazgan odam uning tuzilishi qanchalik qiyinligini yoki olingan ma'lumotlarni qayta ishlab, sharxlash qiyinligini tasavvur qilmaydi. Anketaga kiritilgan savollarga ko'ra anketa ochiq yoki yopiq turlarga bo'linadi.

Ochiq anketa respondentdan o'z fikrini bilganicha bayon etishni talab qiladi, yopiq shakldagi anketa savollarning esa javoblari berilgan bo'lib, tekshiriluvchi o'ziga ma'qul bo'lgan, o'zining qarashlari, fikrlari bilan mos bo'lgan javobni belgilab beradi. Ochiq savollarning kamchiligi respondentlarning har doim ham qo'yilgan vazifaga yetarli darajada mas'uliyat bilan qaramaganligi hamda yozilgan javoblarni statistik ishlov berishdagi qiyinchiliklar bo'lsa, yopiq anketadan respondentga tekshiriluvchi tomonidan o'z fikriga ergashtirishga o'xshash holat yoki har doim ham hamma savolning barcha javob variantlarini topib bo'lmastir. Shunday holatlarda respondent yo umuman javob bermastir yoki tavakkal bir variantni belgilab berishi mumkin.

Shuning uchun ham oxirgi paytda yarim yopiq savollardan iborat anketa tuzilmoqdaki, ularda javob variantlardan tashqari, yana qo'shimcha fikr bildirish uchun qo'shimcha qatorlar qoldiriladi.

Anketaga kiritilgan savollar to'g'ridan-to'g'ri berilishi mumkin. Masalan, "... xususida Sizning fikringiz?", "... ekanligini bilasizmi?", "... Sizga ma'qulmi?" va shunga o'xshash. Lekin savollar bilvosita berilsa ham yaxshi qabul qilinadi. Masalan, "Ba'zi odamlar ... deb hisoblaydilar. Sizchi?" yoki oilaviy daromad qiziqtirgan sharoitda to'g'ridan-to'g'ri "Daromadingiz qancha?" demasdan, uy-ro'zg'or buyumlari ro'yxati va boshqa pul bilan bog'liq narsalarning bor-yo'qligini so'rash yo'li bilan ham o'rganish mumkin.

Ko'pgina tadqiqotlarda tekshiruvchilarga "proyektiv" savollar ham beriladi. Bunda shaxsga bir qancha xayotiy vaziyatlar, u yoki bunday xulq-atvor shakllari taklif qilinib, ular ichidan o'ziga ma'qul, u ma'qullashi mumkin bo'lganini tanlash topshirig'i beriladi. V.Yadov shunday hollarda munosabatning kuchini ham aniqlash mumkin, deb hisoblaydi. Masalan, ba'zi odamlar "Mening fikrimga to'g'ri kelmaydigan narsani gapirishsa, men hattoki ularni eshitishni ham xohlamayman", deydi. Sizning fikringiz qanday?

1. Ularga to'laligicha qo'shilaman
2. Ularga qo'shilaman
3. Qo'shilaman, faqat butunlay emas
4. Ularga qo'shilolmayman
5. Ularga tamoman qo'shila olmayman

Odatdagi anketa tuzilishi jihatdan uch qismga bo'linadi:

1. Kirish qismi yoki "respondentga murojaat" deb ataladi, bu qismda odatda tadqiqot o'tkazayotgan tashkilot nomi, oddiy tilda tadqiqot maqsadlari va ularning qanday foydasi borligi, tekshiruvchining shaxsiy ishtiroki nima berishi, olingan ma'lumotlarning umumlashtirilgan holda ishlatilishi (anonimlik), anketani to'ldirish yo'llari va boshqalar yoziladi. Instruksiya murojaatning qanchalik yaxshi yozilganligi bevosita tekshiriluvchining ishga bo'lgan munosabatiga bog'liqdir.

2. Asosiy qism. Bunga savollar kiritiladi, lekin savollar tartibiga ham e'tibor berish kerak, chunki boshidan qiyin savollar berilsa, bu narsa respondentni cho'chitib qo'yishi, hattoki, to'ldirmasdan, anketani qaytarib berishiga majbur qilishi ham mumkin. Shuning uchun boshida yengil, xolis savollar berib, tekshiriluvchini qiziqtirib olib, keyin qiyinroq, psixologik savollarga o'tish, oxirida yana "neytralroq" savollar berish maqsadga muvofiq.

3. Yakuniy qism respondentning shaxsiy sifatidagi ob`yektiv ma`lumotlarni olishga qaratilgan bo`lib, unda shaxsning jinsi, yoshi, oilaviy axvoli, kasb-kori va boshqalar so`raladi.

Anketalar tarqatilish uslubiga ko`ra, qo`l bilan tarqatiladigan, pochta orqali yuboriladigan, gazeta yoki jurnallar orqali to`ldiriladigan formalarga bo`linadi.

To`plangan ma`lumotlarga, odatda, statistik qayta ishlov beriladi yoki ular kompyuterlar yordamida analiz qilinadi.

5. Sotsial psixologik testlar

Sotsial psixologik testlar. Testlar psixologiyadan kirib kelgan usuldir, bu qisqa sinov usuli bo`lib, ular yordamida u yoki bu Sotsial psixologik hodisa qisqa muddat ichida bir texnik usul testda tekshiriladi. Testlar 20-30chi yillarda paydo bo`lgan bo`lib, ular hayotga, amaliyotga shunchalik chuqur kirib keldiki, hattoki maxsus soha psixometrika paydo bo`ldi. Testlarni qo`llashning qulaylik tomoni bir test yordamida bir ob`yektning u yoki bu xususiyatini bir necha marta, takror-takror sinab ko`rish bu testni faqat qanday turdagi ob`yektda sinalgan bo`lsa, shunga o`xshash ob`ektlardagina qo`llash mumkin. Qolaversa, bunda olingan ma`lumotlar nisbiy xarakterga ega bo`ladi. Lekin shunday bo`lishiga qaramay, testlar ayniqsa hozirgi kunlarda hayotimizga keng kirib keldi. Shaxs xususiyatlarini tekshiruvchi testlardan tashqari, shaxsning muloqot sistemasidagi o`rnini, undagi muloqot malakalarining bor-yo`qligini sinovchi, shaxs aqliy sifatlarini tekshiruvchi testlar keng qo`llanilmoqda.

Lekin shuni esdan chiqarmaslik kerakki, testni tuzish, uni ob`yektlarda sinovdan o`tkazish, hattoki, tayyor testni moslashtirish yuksak bilimlarni, malakani, olimlik odobini talab qiladigan ishdir. Masalan, ingliz olimi **Kettel** shaxs sifatlarini sinovchi testini ishlab chiqish uchun odamdagi 4,5 mingga yaqin sifatlarini o`rganishdan boshlagan edi. Ana shulardan ekspertlar yordamida 171 juft dixotomik sifatlarini ajratdi (masalan, kamtar-maqtanchoq, bosiq-tez va shunga o`xshash). Nihoyat, ular ichidan eng ishonchlilari tanlab olindiki, oxir-oqibat 21 xil shaxs xususiyatlaridan iborat sifatlar kompleksi tanlandi va shular asosida mashxur Kettel testi paydo bo`ldi. Uning yordamida asosan shaxsdagi introversiya, ekstroversiya, faollik, reallik, ziyraklik darajasi va boshqalar sinaladigan bo`ldi.

Testlar xususida yana shuni aytish mumkinki, har bir testning o`z "KALITI" bo`ladi va bu kalitning egasiga maxsus litsenziyalar ya`ni kelishuviga ko`ra ishonchli shaxslargagina sotish, berish huquqi bo`ladi. "Kalitsiz" esa maxsus testlarni hech kimga ishlata olmaydi. Endi maxsus sharoitlarga moslashtirilishi kerak bo`lgan testlarga kelsak, masalan, o`sha Kettel testi yoki Ayzenkning testlarini bizning O`zbekiston sharoitimizda ishlatish kerak bo`lib qolsa, demak, uni tarjima qilgan va uni amaliyotda qo`llagan kishida professional huquq va moslashtirish uchun kamida 2-3 ming kishilik ob`yekt, ya`ni odamlar kerak. Shundagina bu metod moslashtirilgan hisoblanadi va to`plangan ma`lumotlar ishonchli hisoblanadi.

6. Sotsial psixologik eksperiment

Sotsial psixologik eksperiment. Sotsial psixologik eksperiment bu Sotsial hodisalarni o`rganish maqsadida tekshiruvchi bilan tekshiriluvchi o`rtasidagi

maqsadga qaratilgan muloqotdir. Bunday muloqotning bo'lishi uchun eksperimentator, ya'ni tekshiruvchi maxsus sharoit yaratadi va ana shu sharoitda aniq reja asosida faktlar to'playdi. Umumiy psixologiyada bo'lgani kabi, Sotsial psixologiyada ham tabiiy va laboratoriya eksperimenti turlari farqlanadi. Tabiiy eksperimentga misol qilib, rus pedagogi A.Makarenkoning jamoaning shakllanishi va uni uyushtirish borasida olib borgan tadqiqotlarini olish mumkin. Amerikalik psixolog M.Sherif esa guruhlararo munosabatlarga taalluqli fenomenlarni tabiiy sharoitlarda maxsus reja asosida tekshirib o'rgangan. Uning asosiy maqsadi vaqtinchalik tuzilgan jamoa yozgi ta'til lagerlarida ziddiyatlarning paydo bo'lishidagi psixologik sabablarni o'rganishdan iborat edi.

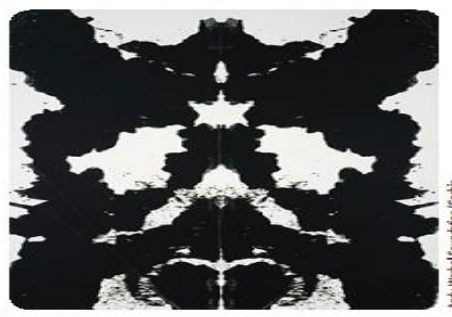
Laboratoriya eksperimenti odatda maxsus sharoitlarda, maxsus xonalarda, kerakli asbob-uskunalar yordamida o'tkaziladi. Birinchi marta laboratoriya sharoitida Sotsial psixologik tadqiqotni rus olimi Bexterev o'tkazgan edi. U maxsus asboblarda yordamida idrokning aniqligini, xotiraning sifatini, kuzatuvchanlik xususiyatlarini yakka holda va guruh sharoitida solishtirib o'rgandi hamda guruhning borligi har bir guruh a'zosi psixik jarayonlariga bevosita ta'sir etishini isbot qildi.

Laboratoriya eksperimenti keyinchalik B.G.Anan'ev, E.S.Kuz'min, V.S.Merlin, V.N.Myasishev, L.I.Umanskiy va boshqalar tomonidan yanada takomillashtirildi va Sotsial psixologiyada apparatura uslubi keng qo'llanila boshlandi. Masalan. F.D.Gorbov va M.A.Novikovlar tomonidan gomeostat, L.I.Umanskiy tomonidan yaratilgan guruh uchun integratorlar paydo bo'ldi va amliyotda bir guruh hodisalarni tekshirishda keng ishlatila boshlandi. Masalan guruh gomeostat guruhni tashkil etuvchilar o'rtasida harakatlardagi moslikning bor-yo'qligini tekshiradi. Bu moslamaning mohiyati shuki, guruh a'zolari yumaloq stol atrofida o'tiradilar, har bir qatnashuvchi ro'parasida tablo va o'zi xohlagan tomonga burishi mumkin bo'lgan strelka bo'lib, tekshiruvchi har birining harakatini kuzatib turadi.

Lekin ularga topshiriq quyidagicha beriladi: "Siz strelkani shunday buringki, sizning harakatingiz boshqalarnikiga mos bo'lsin, aks holda, sizning beparvoligingiz tufayli butun guruh jazo oladi". Agar guruhda hamjixatlik, bir-birini tushunish bo'lsa, ular o'zaro kelishib olib, xatolarni minimal qiladigan bo'lib qoladilar, shu jihatdan turli guruhlar turlicha xulq-atvor namoyon qilishi, bunda guruhning muloqot tajribasi, guruh peshqadamining qobiliyatlari yetakchi rol o'ynashi eksperimental tarzda isbot qilinadi.

7. Proyektiv metodlar

Proyektiv metodlar. Bu usullar test usullarining bir ko'rinishi bo'lib, unda tekshiriluvchiga aniq tizim yoki ko'rinishga ega bo'lmagan, noaniq narsalar tavsiya etiladi va ularni sharxlash topshirig'i beriladi. Ya'ni, tekshiriluvchiga turlicha talqin qilish mumkin bo'lgan rasmlar, tugatilmagan hikoyalar, biror aniq ko'rinishga ega bo'lmagan buyumlar, yog'ochlar berilishi mumkin, ularga qarab tekshiriluvchi o'zining hissiy dunyosi, qiziqishlari, dunyoqarashi nuqtai nazaridan baho berishi mumkin.

Proyektiv usullarga mashxur "Rorshaxning siyoh dog'lari" testini kiritish mumkin (1921). Bu dog'lar ikki tomonlama simmetrik shaklda berilgan 10 xil dog'lardan iborat bo'lib, har bir dog' har xil buyoqli fonda ko'rsatiladi. Tekshiriluvchidan har bir dog'ning nimani eslatayotganligini aytish so'raladi. Uning og'zidan chiqqan so'zlar, assotsiasiyalarga qarab (ularni kontent analiz qilib), shaxs xususiyatlari haqida xulosa qilinadi.

Yana bir proyektiv usul bu S.Rozentsveygning **rasmli assotsiasiyalar** usulidir. Bunda hayotda tez-tez uchrab turadigan ziddiyatli vaziyatlarni aks ettirgan rasmlar tekshiriluvchiga tavsiya qilinadi. Bu rasmlarda bir tomonda turgan personajlar nimalarnidir gapirayotgan holda gavdalantiriladi, unga qarshi tomondagi shaxs esa xali javob qaytarib ulgurmagan, tekshiruvchi tekshiriluvchidan tez, qisqa muddat ichida bo'sh kataklarda berilishi mumkin bo'lgan javobni yozishni so'raydi. Berilgan javoblarga qarab shaxsning yo'nalishi, uning ziddiyatlarga munosabati, agressiya, jaxolat hissining xususiyatlari, bu hisning kimlarga qaratilganligi va shunga o'xshash muhim faktlar to'planadi

"Tugatilmagan hikoyalar" ham guruhdagi va yakka shaxslarning qarashlari, ulardagi psixologik yo'nalishlarni o'rganishda ancha qo'l keladigan usuldir. Ularda shaxsning o'ziga, atrofdagilarga, jamoaga munosabatlari aniqlanadi. "Mening hayotiy intilishlarim...", "Mening kayfiyatimning buzilishiga sabab, odatda...." va shunga o'xshash hikoyalarning davomi yozilib, tugatilishi taklif etiladi.

Shunday qilib, Sotsial psixologiya hozirgi kunda juda ko'p metodlarga ega, biz tanishib chiqqan metodlar ularning asosiylari, bir qismi, xolos. Har bir tadqiqotchi o'z tadqiqot ob'yektining xususiyatlari, tadqiqot maqsadi va mazmuniga qarab kerakli uslubni tanlaydi. Shuning uchun ham metodlar to'plami bilan to'laligicha tanishish uchun maxsus adabiyotlar bilan ham tanishib chiqish lozim.

4-MAVZU. SOTSIAL PSIXOLOGIYANING ASOSIY YO'NALISHLARI

REJA:

1. Sotsial psixologiyaning eksperimental fan sifatida rivojlanishi.
2. Sotsial psixologiyada bixeviorizm yo'nalishi
3. Sotsial psixologiyada psixoanaliz.
4. Sotsial psixologiyada kognitivizm.
5. Sotsial psixologiyada interaksionizm.
6. Sotsial psixologiyada sotsiometriya
7. Sotsial psixologiyada tranzakt tahlil.
8. Sotsial psixologiyada ekzistentsial psixologiya

1. Sotsial psixologiyaning eksperimental fan sifatida rivojlanishi

XX asr shu bilan xarakterli ediki, u turli fanlar oldiga konkret topshiriqlar qo'ya boshladi. Bundan tashqari, juda ko'p fanlarda ob'yektiv eksperimental usul bilan ilmiy faktlar to'plash yo'lga qo'yildi. Psixologiya fani ham bundan istisno emas edi. Sof psixologlar individ psixologiyasini eksperimental o'rganar ekanlar, ularning boshqa individlar ta'sirida bo'lishi faktini inkor qila olmas edilar.

Sotsial psixologiya taraqqiyotining eksperimental davri 1945 yildan so'ng boshlandi. Hisob rasman V.Mede (Yevropa) va F.Olport (AQSh) tomonidan yaratilgan dasturdan boshlangan. Dasturda sotsial psixologiyani eksperimental fanga aylantirishga bo'lgan asosiy talablar o'z aksini topgan. Bu vaqtda AQShda iqtisodning kapitalistik shakli barq urib rivojlanishi, amaliy tadqiqotlarning faol rivojlanishi kuzatilayotgan edi. Mazkur tadqiqotlarning ahamiyati sodir bo'lgan iqtisodiy krizislar fonida yanada orta bordi. Eski tavsifiy sotsial psixologiya yuzaga kelgan yangi vazifalarni hal qilishga ojizlik qila boshladi. Natijada 1930 yilda AQShda «Ijtimoiy muammolarni psixologik tadqiq etish jamiyati» tashkil topdi.

Ko'pchilik amaliy tadqiqotlar birinchi marotaba **funksionalizm** doirasida paydo bo'ldi. Funktsionalizm tarafdorlari (D.Dyui, D.Endjell, G.Kerr va b.) odamlar va ular mansub bo'lgan guruhlarini sotsial adaptasiya nuqtai nazaridan turib o'rganishardi. Tadqiqotchilar psixik jarayonlarning ichki jihatiga emas, balki sotsial funksiyalariga o'z diqqatlarini qaratishdi. Ilmiy tadqiqotning asosiy ob'yekti qilib kichik guruh tanlandi. Bunga hamma joylarda faqatgina kichik guruhlarda qo'llash mumkin bo'lgan eksperimental metodikalarning yoyilishi sabab bo'ldi. Bu hol avvalo AQShda sotsial psixologiyaning bir yoqlama rivojlanishiga olib keldi, chunki sotsial psixologiyaning nazariy muammolarini o'rganishga bo'lgan qiziqish yo'qola boshlagan edi. Nazariyadan bunday «begonalashuv» shunga olib keldiki, sotsial psixologiya o'zining eksperimental davrida nihoyatda qarama-qarshiliklar asosida rivojlana bordi.

Bu davrda **ijobiy** deb hisoblash mumkin bo'lgan hol, bu kichik guruhlar sohasida ko'p sonli izlanishlarning olib borilishi, klassik darajadagi metodikalarning ishlab chiqilganligi, amaliy tadqiqotlar sohasida katta tajribaning to'planganligi edi. **Salbiy** tomon – ommaviy jarayonlarning psixologik jihatlarini tahlil etishni rad etish edi. Mazkur jarayonlarni juda sodda tahlil etishni tanqid ostiga olishdan so'ng, ulardan butunlay voz kechib qo'ya qolishdi. Natijada laboratoriya eksperimentlarida olingan natijalar jamiyatdagi real muammolar haqidagi bilimlar o'rnini egallay boshladi.

1950 yildan boshlab nazariy bilimlarga bo'lgan qiziqish qayta tug'ila boshladi.

Tadqiqotchilar (G.M. Andreyeva, N.N. Bogomolova, L.A. Petrovskaya, P.N. Shixerev) 1960 yillarda mavjud bo'lgan to'rtta asosiy nazariy maktablarni ajratib ko'rsatishadi. Bular: **bixeviorizm**, **psixoanaliz**, **kognitivizm**, **interaksionizm**. Bularning birinchi uchasi psixologik fikrlashning sotsial-psixologik variantlarini, to'rtinchisi – interaksionizm esa – sotsiologik tomonini o'zida aks ettiradi.

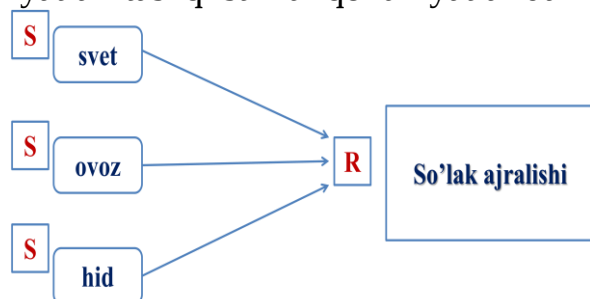
2. Sotsial psixologiyada bixeviorizm yo'nalishi

Bixeviorizm – inglizcha “**xulq-atvor**” degan ma'noni bildiradi.

Bixeviorizm – xulq psixologiyasi bo'lib, u inson va hayvonlar xulq-atvori qonuniyatlari muammolarini o'rganish bilan shug'ullanadi. Bunday ta'rif I.P.Pavlov, V.M.Bexterev, D.Uotson, E.Tolmen, B.Skinner, K.Xallar tomonidan berilgan. Xulq-atvor stimul-reaksiya formulasi

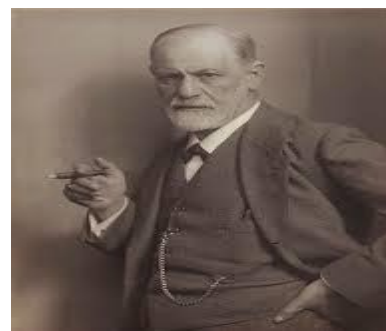
asosida o'rganilgan. Reaksiya bu – tashqi stimulga beriladigan javob, uning vositasida individning tashqi muhitga moslashuvi ro'y beradi. Inson xulq-atvori qonuniyatlari tashqi stimul qonuniyatlaridan keltirib chiqariladi.

Bixeviorizm yo'nalishlari doirasida o'tkazilgan ijtimoiy psixologik tadqiqotlar avvalo amerikalik olimlar K.Hall va V.Skennerlar nomi bilan bog'liq. Ular va ularning izdoshlari hisoblangan K.Miller, D.Dollard, Dj.Tibo, G.Kelli **diada** - ikki kishi o'rtasidagi munosabatlarning xilma xil eksperimental ko'rinishlarini tadqiq qilib, ularda matematik o'yin nazariyasi elementlarini qo'lladilar. Diada sharoitida laboratoriyalarda o'tkazilgan tadqiqotlarda asosan mustahkamlash g'oyasini isbot qilishga urinildi. Klassik bixeviorizmdan farqli o'laroq ijtimoiy psixologik bixevioristlar hayvonlar o'rniga laboratoriyaga naqd pulga odamlarni taklif eta boshladilar, shuning uchun ham ularning g'oyasida biologizm va mexanizm tarzda ilgari hayvonlarda to'plangan dalillar modelini insonlarda qo'llash hollari kuzatildi.

3. Sotsial psixologiyada psixoanaliz

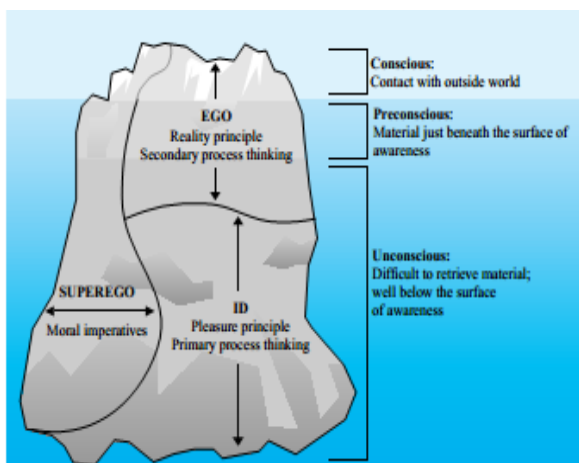
Psixoanaliz – XIX asr oxiri XX asr boshlarida avstriyalik nevrolog Zigmund Freyd tomonidan ishlab chiqilgan. Bu nazariyaga ko'ra, shaxs uch qism: **Id, Ego va Superegodan** iborat insonning ichki, psixologik hosilasidir. Id – bu anglanmaganlik, bunga biologik ichki sezgilar va insonning hayvonlar bilan umumiy bo'lgan organik ehtiyojlari kiradi.

Z.Freyd jinsiy ehtiyojlar va tahdidlilikni, A.Adler – hokimiyatga intilishni, K.Xorni – turli-tuman komplekslarni, E.Fromm – odamning ozodlikka yoki uni cheklashga intilishini ajratib ko'rsatadilar. Bu – shaxsning o'zini anglashi, ya'ni Ego. Superegoga inson qadriyatlari, uning hayotiy maqsadlari, ideallari kiradi. Shaxsning bu uch tarkibiy qismlari, odatda, uyg'unlik holatida

bo'lmaydi, ular o'rtasida nevrozlarga, inson ruhiyati va xulq-atvoridagi nuqsonlarga sabab bo'luvchi nizolar yuzaga keladi.

Sotsial-psixologik nazariyalarning mazkur yo'nalish doirasida tizimga keltirish E.Fromm va Dj.Sallivan nomlari bilan bog'liq. Sotsial psixologiyaning ba'zi bir muammolari K.Yung, A.Adler tadqiqotlarida rivojlantirildi.

Psixoanaliz doirasida yechishga qaratilgan **ikkita** sotsial-psixologik muammoni keltirish mumkin: inson va jamiyat o'rtasidagi konflikt, insonning ijtimoiy cheklovlar bilan to'qnashuvida namoyon bo'lishi va shaxsning ijtimoiy faollik manbalari.

Bu oqim ta'sirida T-guruhlar (trening guruhi) o'tkazish amaliyoti, ya'ni odamlarning bir-biriga ta'sir ko'rsatish mexanizmlaridan foydalanish paydo bo'ldi.

Psixoanaliz yangi psixologik yo'nalish – **gumanistik psixologiyani**ng kelib chiqishiga turtki bo'ldi (A.Maslou, K.Rodjers).

4. Sotsial psixologiyada kognitivizm

Kognitivizm K.Levin nazariyasi asosida paydo bo'lgan psixologik yo'nalish bo'lib, undagi o'rganish ob'yekti munosabatlar tizimidagi kishilar, ularning bilish jarayonlari, ong tizimiga taalluqli bo'lgan kognitiv holatlar bo'ldi. Kognitiv maktab vakillari (J.Piaje, U.Nayser, J.Bruner, R.Atkinson va b.) inson bilimlarining shakllanish usullari; sensor axborotning hosil bo'lishi, bilish jarayonlari tuzulmaviy bloklarining vujudga kelishi va rivojlanishi, inson bilimi va xulq-atvorining xotirada bilim hosil bo'lishidagi roli, intellektual funksiyalarning rivojlanishi, verbal va obrazli komponentlarning xotira va fikrlash jarayonlaridagi nisbatini o'rganishdi. Ular inson aksariyat hayotiy vaziyatlarda fikrlash xususiyatlariga asoslangan holda qaror qabul qiladi degan xulosaga kelishdi.

Kognitivizm doirasida shunday mukammal nazariya yaratildiki, ular hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

Kognitiv sotsial psixologiyada kognitiv muvofiqlik nazariyasi muhim o'rin egallaydi. Unda insonni motivatsiyalovchi omil sifatida muvofiqlikni izlashga

bo'lgan ehtiyoj va uning muvozanatlashgan kognitiv tuzulmasi olib qaraladi. Mazkur nazariyalarga F.Xaydarning muvozanatlashtirilgan tizimlar nazariyasi, T.Nyukomning kommunikativ aktlar nazariyasi, Festingerning kognitiv dissonanslar nazariyasi va boshqalar shular jumlasiga kiradi. Ulardagi asosiy g'oya shundan iboratki, shaxs o'ziga o'xshagan shaxslar bilan muloqotga kirishar ekan, doimo munosabatlarda ruhiy mutanosiblik, tenglik bo'lishiga, shu tufayli

ziddiyatlardan chiqishiga harakat qiladi. **Maqsad** - turli ijtimoiy sharoitlarda shaxs xulq-atvorining psixologik sabablarini tushuntirish va ziddiyatlarning oldini olish yo'l-yuriqlarini ishlab chiqishdan iborat.

G.Andreyeva fikricha, kognitivizm ijtimoiy ong psixologiyasi kabi insonning ijtimoiy hodisalarni anglash muammosini tadqiq etuvchi yo'nalishning kelib chiqishiga turtki bo'ldi.

5. Sotsial psixologiyada interaksionizm

Interaksionizm kelib chiqishi bo'yicha – sotsiologik nazariya bo'lib, Gerbart Midning simvolik (belgili) interaksionizmiga asoslangan. G.Mid insonlarning ijtimoiy faoliyat va muloqot jarayonidagi o'zaro hamkorligini tadqiq etgan. **Asosiy g'oya** – shaxs doimo ijtimoiy va u jamiyatdan tashqarida shakllanishi mumkin emas. Shaxsning rivojlanishi belgilar tizimini o'zlashtirish orqali qaraladi. Bu bilan inson va hayvonot dunyosi orasidagi farq qiyoslanadi. Kommunikatsiya deganda esa simvollar almashinuvi nazarda tutilib, ushbu jarayonda yagona mohiyat va fikrga kelinadi. Bosh belgi tizimi **til** hisoblanadi.

Simvolik (belgili) kommunikatsiya – bu inson psixikasining ibtidosi hisoblanadi. Mazkur yo'nalish bo'yicha G.Xaymen, R.Mertonning referent guruh muammosi o'rganilgan. Unda shaxs rivojlanishi strukturasi va dinamikasi, T.Sarbinning rollar nazariyasi, sotsial o'zaro hamkorlikning mikrojarayonlari, sotsial faoliyat muhiti o'rganilgan.

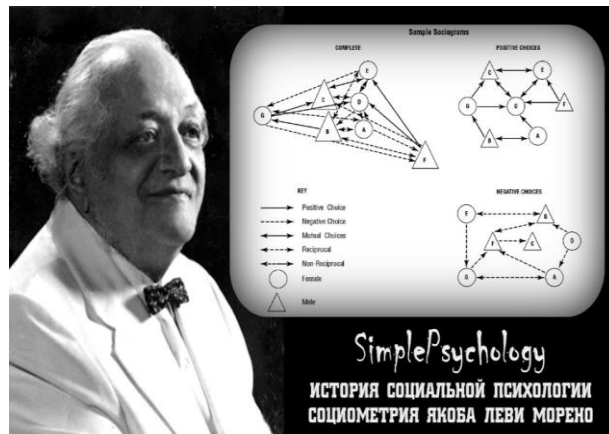
Shaxs bir tomondan, avtonom tizim tarzida mustaqil impulsiv xulq-atvor sifatida namoyon bo'lsa, ikkinchi tomondan esa, tobe sotsial tizim bo'lib, atrofdagilar kutgan xulq-atvorda namoyon bo'ladi. Shaxsdagi faollik ibtidosi nafaqat shaxsni, balki jamiyatni ham o'zgartirishga qodirdir.

Yo'qorida aytib o'tilgan nazariya va oqimlar hozirgi kunda ham ijtimoiy psixologiyaning rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shib kelmoqdalar. Rus ijtimoiy psixologiyasi va sobiq Ittifoq tizimida bo'lgan mamlakatlardagi ijtimoiy psixologik qarashlar rivojlanishida ham chet el, xususan amerikalik olimlarning ulushlari kattadir.

6. Sotsial psixologiyada sotsiometriya

Sotsiometriya (lot. societas — jamiyat va ... metriya) — sotsial psixologiya sohasi hisoblanadi. Ijtimoiy turmushdagi kichik guruh a'zolari o'rtasidagi bevosita emotsional munosabatlarni o'rganish va ularning darajalarini o'lchashda qo'llaniladi. Sotsiometriya guruh a'zolarining bir-biri bilan o'zaro sub'yektiv munosabatlarini, individlarning guruhdagi mavqei, kim yetakchilik qila olishi mumkinligi masalalarini eksperimental yo'l bilan tadqiq qiladi.

Sotsiometriyaga amerikalik sotsiolog Yakob Levi Moreno (1892-1974) asos solgan. **Uning metodiga ko'ra**, muayyan guruhdagi har xil xususiyatli shaxslarning o'zaro munosabatlarini aniqlash uchun qaysi faoliyatda kim bilan birga qatnashishi so'raladi. Olingan ma'lumotlar matritsa, grafik, sxema, jadval shaklida ifodalanadi. Ulardagi miqdor ko'rsatkichlari guruhdagi kishilarning shaxslararo munosabatlari

to'g'risida tasavvur hosil qiladi. Bu ma'lumotlar guruhiiy munosabatlarning tashqi ko'rinishini aks ettiradi, xolos.

Hozirgi davrda Sotsiometriyaning modifikatsiyalari ishlab chiqilgan (Ya.L.Kolominskiy, I.P.Volkov). Sotsiometriyaning bu turi test savollari yordamida bolalar jamoasidagi shaxslararo munosabatlar haqida to'laroq axborot to'plash imkonini beradi.

Sotsiometriyaning nazariy va amaliy natijalari mehnat jamoalarining ijtimoiy rivojlanishini boshqarishda, tarbiyaviy ishda va h.k.da keng qo'llaniladi.

7. Sotsial psixologiyada transakt tahlil

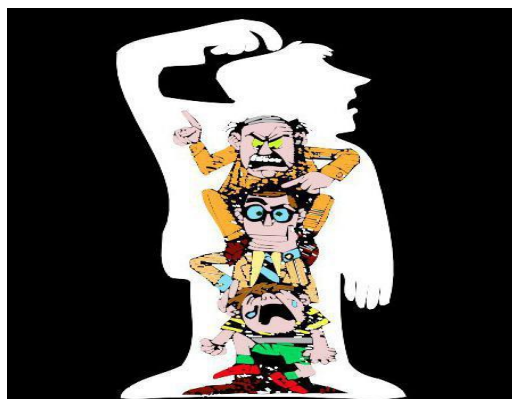
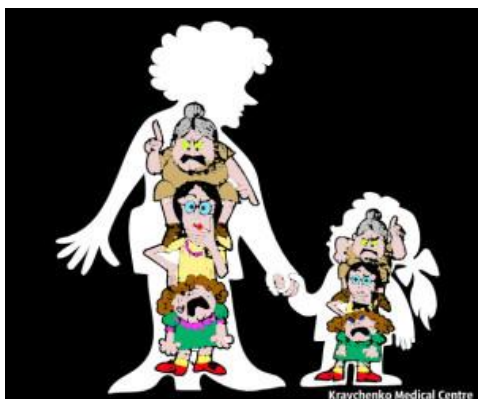

Transakt analiz ikki tilidan olingan bo'lib, lotincha “transactio”-kelishuv va grekcha “analysis”-tahlil degan ma'nolarni anglatadi. Uning asoschisi amerikalik psixolog va psixiatr Erik Lennard Bern hisoblanadi. E.Bern ildizi psixoanalizga taqaluvchi taniqli kontseptsiyani yaratdi.

Biroq E.Bern kontseptsiyasi shaxsning o'zi va boshqalar bilan munosabatini dasturlovchi xulq-atvor kognitiv sxemalarini aniqlash va belgilashga urg'u qiluvchi **ham psixodinamik, ham bixeviorial yondashuvlar**, g'oyalar va tushunchalarni o'zida mujassam etgan.

Zamonaviy transakt tahlil – shaxs nazariyasini, kommunikatsiyalar nazariyasini, bolalar rivojlanish nazariyasini o'z ichiga oladi. Amaliyotda u alohida odamlar bilan ishlashdan tashqari er-xotin, oilalar va turli guruhlarini korrektsiyalash tizimini tashkil etadi.

Bern bo'yicha shaxs tuzilishi(strukturasi) uch “Men” yoki “Ego-holatlar”ning mavjudligi bilan xarakterlanadi: “Ota yoki ona”, «Farzand», “Katta”.

“Ota yoki ona” – shartlar, talab va ta'qiqlarning interiorizatsiyalashgan ratsional me'yorlari bilan namoyon bo'luvchi “Ego-holat”. “Ota yoki ona” – bu bolalikda ota-onadan yoki boshqa obro'li shaxslardan olingan ma'lumot bo'lib, o'z ichiga xulq-atvor qoidalarini, ijtimoiy me'yorlarni, u yoki bu vaziyatda amalga oshirish mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan me'yor va ta'qiqlardir. Ota-ona ta'siri ikki yo'nalishda amalga oshadi: birinchisi, “Mendek qil” shiori ostida olib boriluvchi bevosita yoki to'g'ridan-to'g'ri ta'sir, ikkinchisi, “Mendek emas, men aytganimdek qil” shiori bilan amalga oshiriluvsi bilvosita ta'sir. “Ota yoki ona”

nazorat qiluvchi (ta'qiqlar, sanktsiyalar) yoki g'amxo'rlik qiluvchi (maslahat, qo'llab-quvvatlash) bo'lishi mumkin. "Ota yoki ona"ga "Mumkin", "Majbur", "Hech qachon", "Demak, eslab qol", "Qanday bema'nilik", "Bechora" kabi direktiv jumlarlar xos.

«**Farzand**» – odamdagi mazkur emotiv asos ikki shaklda namoyon bo'ladi. "Tabiiy bola" – bolaga xos bo'lgan barcha impuls: ishonuvchilik, bevositalik, to'g'rilik, qiziquvchanlikni o'z ichiga oladi; bular odamga munosabatlardagi o'ziga xos maftunkorlik va iliqlilikni baxsh etadi. Shu bilan birga u injiq, tez hafa bo'ladi, egotsentrik, o'jar va agressivdir. "Adaptatsiyalangan bola" – ota-ona umid va talablariga mos keluvchi xulq-atvorni nazarda tutadi. "Adaptatsiyalangan bola"ga yuqori konformlik, o'ziga ishonchsizlik, uyatchanlik, tortinchoqlik xos. "Adaptatsiyalangan bola" qatoriga ota-onasiga qarshi chiquvchi "qo'zg'alonchi" bolalar ham mansub. «Farzand»ga "Men xohlayman", "Men qo'rqaman", "Men yomon ko'raman", "Meni ishim yo'q" kabi jumlarlar xos.

«**Katta (ulg'aygan) "Men - holati"**» – odamning o'z tajribasiga tayangan holda borliqni ob'ektiv baholash va shu asosda mustaqil, vaziyatga mos keluvchi qarorlar qabul qilish qobiliyati xos. Ulg'ayganlik holati butun hayot davomida rivojlanish imkoniyatiga ega. "Katta"ning lug'ati reallikga bo'lgan beasos mulohazalardan holi ravishda qurilgan bo'lib, ob'ektiv va sub'ektiv reallikni ob'ektiv ravishda o'lchash, baholash va ifoda eta olish imkonini beruvchi tushunchalardan iborat. "Kattalik, ulg'ayganlik" holati ustun odamlar ob'ektiv ratsional bo'lib, eng muvofiq adaptiv xulq-atvorni amalga oshirish imkoniyatiga egalar. Agar "Ulg'ayganlik" holati muhrlangan bo'lib, faoliyat ko'rsatmasa, bunday odam o'tmishda yashaydi, u o'zgaruvchan dunyoni anglay olmaydi. "Farzand" va "Ota-ona" hayot kontseptsiyasi bo'lsa, "Farzand" his-tuyg'ular asosidagi hayot kontseptsiyasidir, "Ulg'ayganlik" esa ma'lumot yig'ish va uni tahlil etishga qaratilgan tafakkur asosidagi hayot kontseptsiyasidir.

Bernda "Katta" - "Ota-ona" va "Farzand" orasidagi qozi rolini o'ynaydi. U "Ota-ona" va "Farzand"da yozilgan ma'lumotni tahlil etgan holda mazkur vaziyatda qanday xulq-atvor muvofiqligini, qaysi stereotiplardan voz kechib, qaysilarini qoldirish kerakligini tanlaydi. Shu sababli korrektsiya doimiy "Ulg'aygan, katta" xulq-atvorni shakllantirishga qaratilgan bo'lib, uning maqsadi "Doimo katta (bo'ladi)".

ТРАНСАКТ ТАХЛИЛ QUYIDAGILARNI O'Z ICHIGA OLADI:

Tizimli tahlil – shaxs tizimi tahlili	Transaksiyalar analizi – odamlar orasidagi verbal va noverbal o'zaro ta'sir (munosabat)lar
Yutuqqa – xohlagan natijaga olib keluvchi yashirin transaksiyalar, psixologik o'yinlar analizi	Inson o'zi xohlamagan holda rioya qiluvchi senariy, individual hayotiy senariy analiz (skript - analiz)

8. Sotsial psixologiyada ekzistentsial psixologiya

Ushbu terapevtik yo`nalish asoschilari R.Mey va I.Yalom hisoblanadi. Bu nazariya dinamik xarakterda bo`lib, unda terapiya mijozning universal ekzistentsial notinchligiga qarama-qarshi ravishda olib boriladi.

Bu terapevtik yo`nalishning asosiy mohiyati “inson sub'ektivligi uning hayotiy tajribasi natijasidir” degan fikrga tayanadi. Bu yo`nalishning asosiy vazifasi – insonga hayotning fundamental savollariga javob topishga ko`maklashishdan iborat.

D.Bujental ekzistentsial yondashuvning nazariyotchisi sifatida quyidagi fikrlarni bildiradi:

1. Inson qismlarning birlashmasi emas, balki yaxlitlikdir;
2. Shaxs – odam sifatida shaxsiy insoniy muammolarni mujassam etadi;
3. Inson anglashga va aqlan biror xatti-harakatni amalga oshirishga qodirdir;
4. Inson doimo tanlash imkoniyatiga ega;

5. Inson xulq-atvori doimo intensionaldir, ya'ni sababga ega va u doimo ongli ravishda qaror qabul qila oladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda ekzistentsial terapiyaning asosiy negizini quyidagilar deb hisoblash mumkin:

A. Psixoterapevtik jarayonda to`liq ishtirok etishni ta'minlash. Bunda mijoz bu jarayonga qiziqishi, chuqur kirishishi, o`zi va o`z hayotiga e'tiborli bo`lishi lozim. Shunda sub'ektivlikning chuqur mohiyati namoyon bo`ladi.

B. Mijozni o`ziga nisbatan mavjud bo`lgan chuqur qiziqishlariga yo`naltirish. Ba'zan bunday qiziqish susaygan bo`lib, shu tufayli mijoz terapiyaga muhtojlik sezadi.

V. Mijozning o`z qiziqishini izohlashi sub'ektiv kechinmalarga diqqatining qaratilishida muammoni hal etish imkoniyatini kengaytiradi. Bu jarayonda o`ziga to`liq e'tibor qaratiladi, ayniqsa, tana sezgilari, emotsiyalar, fikrlar alohida e'tiborga olinadi.

G. Qarshilikning paydo bo`lish ehtimoli. Bu vaziyat inson “Men va tashqi olam” tuzilmasini shakllantirgani tufayli o`z ichki imkoniyatlariga kirib borishining chegaralanganligida aks etadi.

D. Ekzistentsial psixoterapiya jarayoni “Men va tashqi olam” tizimini, idrokning shaxsiy tuzilmasini o`zgartiruvchi ichki o`zini o`zi anglash jarayonidan tashkil topadi;

E. Psixoterapiyaning samarasi shaxs hayotiy hislarining kengaygani va yashash qobiliyatining oshganligida aks etadi.

5-MAVZU. SOTSIAL PSIXOLOGIYADA SHAXS MUAMMOSI

REJA:

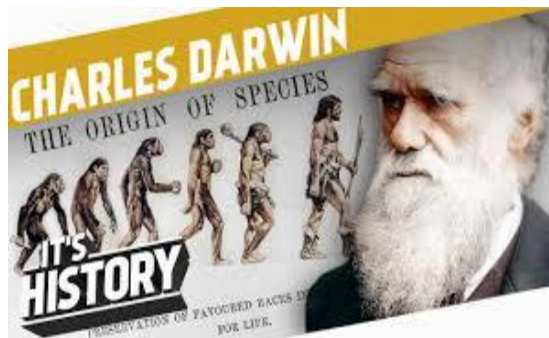
1. Shaxs sotsial ta'sirlar mahsuli sifatida
2. Sotsial normalar, sanksiyalar va shaxs.

1. Shaxs — sotsial ta'sirlar mahsuli sifatida

«Shaxs» tushunchasi psixologiyada eng ko'p qo'llaniladigan tushunchalar sirasiga kiradi. Psixologiya o'rganadigan barcha fenomenlar aynan shu tushuncha atrofida qayd etiladi. Inson ruhiy olami qonuniyatlari bilan qiziqqan har qanday olim yoki tadqiqotchi ham shaxsning sotsialligi va aynan jamiyat bilan bo'lgan aloqasi masalasini chetlab o'tolmagan.

Shuni alohida ta'kidlash lozimki, «Homo sapiens» — «aqlli zot» tushunchasini o'zida ifoda etuvchi jonzotning paydo bo'lganiga taxminan 40 ming yildan oshibdi. Bu davrda olimlarning e'tirof etishlaricha, 16 ming avlod almashgan emish.

Charlz Darvin ta'biri bilan aytganda, tabiiy tanlanish jarayonida yer yuzida saqlanib qolgan minglab millat va elatlarning keyingi davrdagi taraqqiyoti ko'proq biologik omillardan ko'ra, sotsial omillar ta'sirida ro'y bermoqda. Shuning uchun ham har bir individni yoki shaxsni o'rganish masalasi uning bevosita sotsial muhiti va uning sotsial normalari doirasida o'rganishni taqozo etadi.

Sotsial yoki ijtimoiy muhit - bu insonning aniq maqsadlar va rejalar asosida faoliyat ko'rsatadigan dunyosidir. Mazmunan har bir insonning shu sotsial olam bilan aloqasi uning insoniyat tajribasi, madaniyati va qabul qilingan, tan olingan sotsial xulq normalari doirasidagi harakatlarida namoyon bo'ladi. Psixologiya ilmining namoyondalari bo'lmish olimlarning butun bir avlodi ana shu shaxs va jamiyat aloqalari tizimida insonning tub mohiyatini anglash, uning rivojlanishi va kamol topishi qonuniyatlarini izlaganlar.

Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, A.Navoiy kabi ko'plab Sharq allomalari ham bu o'zaro bog'liqlikning falsafiy va sotsial sirlarini ochishga o'zlarining eng durdona asarlarini bag'ishlaganlar. Barcha qarashlarda umumiy bo'lgan narsa shu bo'lganki, odamni, uning mohiyatini anglash uchun avvalo uning shu jamiyatda tutgan o'rni va mavqeini bilish zarur. Shaxsni o'rganishning birlamchi mezonini ham shundan kelib chiqqan holda, uning sotsial mavqei, sotsial munosabatlar tizimidagi o'rni bilan belgilanishi kerak.

Lekin, shaxs bilan jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqalar masalasi birdaniga, bir xil yechimga kelinmagan. Bu o'zaro munosabatlar asosan ikki polyar nuqtai nazardan kelib chiqadi.

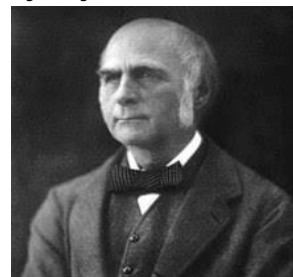
Nativizm yo'nalishining tarafdorlari insonlardagi barcha xususiyatlarni tug'ma xarakterga ega, deb e'tirof etadilar. (Lens, Gruber va boshqalar).

Empirizm tarafdorlarining fikricha, yangi tug'ilgan bola go'yoki «top-toza taxta»(tabula rasa), unga hayot va undagi talablar o'zining qonuniyatlarini yozadi va bola ularga so'zsiz bo'ysunishga majbur. Bu yo'nalishning asoschilaridan biri Dj. Lokk bo'lib (1632 — 1704) uning fikricha, tug'ma fikrlar yoki g'oyalar bo'lishi mumkin emas, ular xohish-tilak va og'riq kabi elementar sezgilarning qayta ishlanishi natijalaridir. Hayotda ana shunga o'xshash turli xil sezgilar va g'oyalarning assosiasiyasi ro'y beradi.

Gotfrid Vilgelm Leybnits (1646—1716) Lokka e'tiroz bildirib, hayotda umuman toza, sof doskaning o'zi bo'lmaydi, xattoki, eng yaxshi silliqlangan marmar yuzasida ham sezilarli teshiklar, do'ngliklar yoki tug'ma asoratlar bo'ladiki, ular layoqatlardek, inson taqdirida ma'lum rol o'ynaydi.

Bu ikkala yirik yo'nalish o'rtasidagi tortishuvlarga chek qo'yish maqsadida **F.Galton** qator eksperimental tadqiqotlar o'tkazib, har bir individga xos differensial xususiyatlar mavjudligini «egizaklar metodi» yordamida asoslashga harakat qildi.

Galtondan keyingi tadqiqotlarda musiqaga bo'lgan qobiliyatga ona tilining xususiyati ta'sir qilishi aniqlandi: yumshoq-tonal yoki keskir (qo'pol) tonal bo'lmagan tillar. Masalan, keskinroq hisoblangan rus tilida gapiruvchi bolalardagi musiqani idrok qilish yumshoq, tonal tillarda so'zlashuvchi vyetnamliklarning idrokidan ancha past chiqqan.

Lekin yuqoridagi fikrlar va tortishuvlarning kelib chiqish sababi tushunarli bo'lishi kerak: ular insonning asl mohiyatini tushunish va uning xulqini boshqarish ehtiyojlaridan kelib chiqadi. Demak, inson jamiyat a'zosi sifatida uning normalariga bo'ysunadi, uning kutishlariga javob berishga xarakat qiladi va o'z xulqini uning talablariga monand qilishga intiladi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqib, shaxs fenomeniga ta'rif berish mumkin.

Sh a x s — sotsial va shaxslararo munosabatlarning mahsuli, ongli faoliyatning subyekt bo'lmish individdir. Shaxsga taaluqli bo'lgan eng muhim tasnif ham uning jamiyatdagi murakkab sotsial munosabatlarga bevosita aloqadorlik, sotsial faoliyatga nisbatan ham obyekt, ham subyekt bo'lishlikdir.

Shaxsga taalluqli bo'lgan fazilatlardan eng muhimi shuki, u shu tashqi, sotsial ta'sirlarni o'z ongi va idroki bilan qabul qilib (obyektni), so'ngra shu ta'sirlarning subyekt sifatida faoliyat ko'rsatadi. Oddiy qilib aytganda, inson bolasi ilk yoshlikdanoq «mening hayotim», «bizning dunyo» degan sotsial muhitga tushadi.

Bu muhit o'sha biz bilgan va har kuni his qiladigan siyosat, huquq, axloq olamidir. Bu muhit — kelishuvlar, tortishuvlar, hamkorliklar, an'analar, udumlar, turli xil tillar olami bo'lib, undagi ko'plab qoidalarga ko'pchilik mutloq qo'shiladi, ba'zilar qisman qo'shiladi. Bu shunday qoidalar va normalar olamiki, ularga bo'ysunmaslik jamiyat tomonidan qoralanadi, ta'qiblanadi. Shulardan kelib chiqadigan xulosa shuki, shaxs jamiyatga nisbatan barcha tartib — qoidalarni qabul

qiluvchi subyekt bo'lsa, *jamiyat-sotsial intizom va tartibning, madaniyatning mufasssal ko'rinishidir.*

Shaxs sotsial xulqiga turli tashqi kuchlar ta'sir qiladi: siyosiy, mafkuraviy, iqtisodiy, ma'naviy, axloqiy va boshqalar. Bu ta'sirotlar mohiyatan aslida jamiyat a'zolari bo'lmish shaxslar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning ayrim alohida yo'nalishlarini belgilab beradi.

Shunday qilib, shaxs turli sotsial munosabatlar tizimi ta'sirida bo'ladi va ko'plab sotsial institutlar (oila, mahalla, o'quv maskanlari, mehnat kollektivlari, norasmiy tashkilotlar, din, san'at, madaniyat va boshq.) bilan bog'liq bo'ladi.

Masalan, shaxsdagi turli g'oyalar, fikrlar va mafkura mafkuraviy munosabatlar tizimi ta'sirida shakllanib, ular bevosita oila, bog'cha, maktab va boshqa o'quv va tarbiya muassasalari orqali ongga singdiriladi. Agar bu ta'sir uning e'tiqodi darajasida ko'tarilsa, va unda yana yangidan-yangi fikrlar va g'oyalarning paydo bo'lishi va o'sishiga olib kelsa, shaxs taraqqiyoti jarayonida shunday faoliyat sohasini tanlaydiki, u o'z qobiliyatlari, malaka va ko'nikmalarini rivojlantira borib, ziyoli sifatida yo o'qituvchi, yoki vrach, yoki olim, kashfiyotchi, muxandis bo'lib, elu-yurtiga xizmat qiladi.

Iqtisodiy munosabatlar ham shaxs ongi va uning insoniy xususiyatlari shakllanishida katta rol o'ynaydi. Masalan, bosqichma-bosqich bozor munosabatlariga o'tayotgan O'zbekiston sharoitini oladigan bo'lsak, yangicha iqtisodiy o'zgarishlar, bozor, raqobat, legalizasiya, liberalizasiya, ya'ni erkinlashtirish va shunga o'xshash yangiliklar har bir shaxsning moddiy boyliklar va ularga bo'lgan shaxsiy munosabatlarida aks etib, uning iqtisodiy ongi, tafakkuri va iqtisodiy xulqi normalarini belgilaydi.

2. Sotsial normalar, sanksiyalar va shaxs.

Sotsial norma — shaxs hayotida shunday kategoriyaki, u jamiyatning o'z a'zolari xulq-atvoriga nisbatan ishlab chiqqan va ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan xarakterli talablaridir. Masalan, o'zbeklar uchun biror xonaga kirib kelgan insonning kim bo'lishidan qat'iy nazar, «Assalomu alaykum» deb kelishi — norma; o'quvchining o'qituvchi bergan topshiriqlarni bajarishi lozimligi — norma; xotinning er hurmatini o'rniga qo'yishi, qaynonaga gap qaytarmaslik — norma; avtobusda yoki boshqa jamoat transportida kichikning kattalarga, nogironlarga o'rin bo'shatishi — norma va hokazo. Bu normalarni ayrim-alohida odam ishlab chiqmaydi, ular bir kun yoki bir vaziyatda ham ishlab chiqilmaydi. Ularning paydo bo'lishi sotsial tajriba, hayotiy vaziyatlarda ko'pchilik tomonidan e'tirof etilganligi fakti bilan xarakterlanadi, har bir jamiyat, davr, millat va sotsial guruh psixologiyada muhrlanadi.

Sotsial normalarning u yoki bu davrda, u yoki bu toifa vakili bo'lmish shaxs tomonidan qay darajada bajarilishi yoki unga amal qilinayotganligi sotsial sanksiyalar orqali nazorat qilinadi. *Sotsial sanksiyalar* - normalarning shaxs xulqida namoyon bo'lishini nazorat qiluvchi jazo va rag'batlantirish mexanizmlari bo'lib, ularning borligi tufayli biz har bir alohida vaziyatlarda sotsial xulq normalarini buzmaslikka, jamoatchilikning salbiy fikri obyektiga aylanib qolmaslikka harakat qilamiz. Masalan, yuqoridagi misolda, agar jamoat transportida katta mo'ysafid kishiga o'rin

bo'shatishni norma deb qabul qilmagan o'smirga nisbatan ko'pchilikning ayblov ko'zi bilan qarashi, yoki og'zaki tanbeh berishi, juda kam hollarda o'zini bebosh tutayotgan o'smirning qo'lidan tutib, nima qilish kerakligini o'rgatib, «ko'zini moshdan qilib ochib qo'yish» sotsial sanksiyaning hayotdagi bir ko'rinishidir.

Har bir alohida shaxs jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan va qabul qilingan sotsial normalar va sanksiyalarni u yoki bu sotsial rollarni bajarishi mobaynida xulqida namoyon etadi. *Rol* — shaxsga nisbatan shunday tushunchaki, uning konkret hayotiy vaziyatlardagi huquq va burchlaridan iborat harakatlari majmuini bildiradi. Masalan, talaba rolini oladigan bo'lsak, uni bajarish — u yoki bu oliy o'quv yurtida tahsil olish, uning moddiy bazasidan foydalanish, kutubxonasiga a'zo bo'lish, stipendiya olib, ma'muriyatning sotsial himoyasida bo'lish kabi qator huquqlar bilan birgalikda o'sha oliygoh ichki tartib-intizomi normalariga so'zsiz bo'ysunish, darslarga o'z vaqtida kelish, reyting baholov talablari doirasida kundalik o'zlashtirish normalarini bajarish, amaliyotda bo'lish, dekanatning bergan jamoatchilik topshiriqlarini ham bajarish kabi qator burchlarni ham o'z ichiga oladi.

Bu rol uning uyga borgach bajaradigan «farzandlik» roli (ota va ona, yaqin qarindoshlar oldida) talab va imtiyozlaridan farq qiladi. Ya'ni, konkret shaxsning o'ziga xosligi va qaytarilmasligi u bajaradigan turli-tuman sotsial rollarning xarakteridan kelib chiqadi. Shunga ko'ra, kimdir «tartibli, ba'mani, fozil, axloqli va odobli» deyilsa, kimdir-be'mani, bebosh, o'zgaruvchan, ikkiyuzlamachi (ya'ni, bir sharoitda juda qobil, boshqa yerda — betartib) degan hayotiy mavqega ega bo'lib qoladi.

Hayotda shaxs bajaradigan sotsial rollar ko'pligi sababli ham, turli vaziyatlardagi uning mavqei — statusi ham turlicha bo'lib qoladi. Agar biror rol shaxs sotsial tasavvurlari tizimida uning o'zi uchun o'ta ahamiyatli bo'lsa (masalan, talaba roli), u boshqa rollarni unchalik qadrlamasligi va oqibatda, o'sha vaziyatda boshqacharoq, noqulay va noboproq mavqeni egallab qolishi mumkin. Qolaversa, rollarning ko'pligi ba'zan rollar ziddiyatini ham keltirib chiqarishi mumkinki, oqibatda — shaxs ichki ruhiy qiyinchiliklarni ham boshdan kechirishi mumkin.

Hozirgi sotsial-iqtisodiy vaziyat va bozor munosabatlari sharoitidagi raqobat muhiti shaxsdan bir vaqtning o'zida qator qobiliyatlar va malakalarni talab qilmoqdaki, ayniqsa, yoshlar o'zgaruvchan sharoitlarga tezroq moslashish uchun ba'zan bir-biriga zid xislatlarni ham xulqda namoyon qilishga majbur bo'lishmoqda. Masalan, yosh oila boshlig'i, talaba, ota-onalarga moddiy jihatdan qaram bo'lmaslik uchun, bir vaqtning o'zida ham itoatkor, intizomli talaba va o'qishdan keyin esa — chaqqon va uddaburon, tadbirkor, tijoratchilik bilan shug'ullanishga majbur bo'lishi mumkin. Bu holat tabiiy, shaxsdan kuchli iroda, doimiy intiluvchanlik va o'z ustidan muttasil ishlashni talab qiladi.

6-MAVZU: SOTSIAL VA SHAXSLARARO MUNOSABATLAR

REJA:

- 1.Sotsial ta'sirlarning shaxs tomonidan anglanishi
- 2.«Men» — obrazi va o'zini-o'zi baholash.
- 3.Insoniy munosabatlar psixologiyasi.

1.Sotsial ta'sirlarning shaxs tomonidan anglanishi

Sotsial normalar, sanksiyalar, rollar sotsial mexanizmlar sifatida shaxs xulq-atvorini ma'lum ma'noda boshqarib, muvofiqlashtirib turishga yordam beradi. Lekin insonning komilligi, uning axloq - sotsial normalar doirasidagi maqbul harakati uning o'ziga ham bog'liqdir. Odamning o'z-o'zini anglashi, bilishi va o'z ustida ishlashi avvalo uning diqqati, ongi bevosita o'ziga, o'z ichki imkoniyatlari, qobiliyatlari, hissiy kechinmalariga qaratilishini taqozo etadi. Ya'ni, sotsial xulq-shaxs tomonidan uni o'rab turgan odamlar, ularning xulq-atvorlariga e'tibor berishdan tashqari, o'zining shaxsiy harakatlari va ularning oqibatlarini muntazam tarzda tahlil qilib borish orqali, rollarni muvofiqlashtirishni ham taqozo etadi.

Shaxsning o'zi, o'z xulq-atvori xususiyatlari, jamiyatdagi mavqeini tasavvur qilishidan hosil bo'lgan obraz — «Men» — obrazi deb atalib, uning qanchalik adekvatligi va realikka yaqinligi shaxs barkamolligining mezonlaridan hisoblanadi.

«Men» — obrazining sotsial psixologik ahamiyati shundaki, u shaxs tarbiyasining va tarbiyalanganligining muhim omillaridan hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, tarbiya shaxsning o'zi va o'z sifatleri to'g'risidagi tasavvurlarining shakllanishi jarayonidir, deb ta'rif berish mumkin. *Demak, har bir inson o'zini, o'zligini qanchalik aniq va to'g'ri bilsa, tasavvur qilolsa, uning jamiyat normalariga zid harakat qilish ehtimoli ham shunchalik kam bo'ladi, ya'ni u tarbiyalangan bo'ladi.*

O'z-o'zini anglash, o'zidagi mavjud sifatlarni baholash jarayoni ko'pincha konkret shaxs tomonidan og'ir kechadi, ya'ni, inson tabiati shundayki, u o'zidagi o'sha jamiyat normalariga to'g'ri kelmaydigan, no'maqul sifatlarni anglamaslikka, ularni «yashirishga» harakat qiladi, hattoki, bunday tasavvur va bilimlar ongsizlik sohasiga siqib chiqariladi (avstriyalik olim Z. Freyd nazariyasiga ko'ra). Bu ataylab qilinadigan ish bo'lmay, u har bir shaxsdagi o'z shaxsiyatini o'ziga xos himoya qilish mexanizmidir. Bunday himoya mexanizmi shaxsni ko'pincha turli xil yomon asoratlardan, hissiy kechinmalardan asraydi. Lekin shuni alohida ta'kidlash lozimki, «Men» — obrazining ijobiy yoki salbiyligida yana o'sha shaxsni o'rab turgan tashqi muhit, o'zgalar va ularning munosabati katta rol o'ynaydi.

Odam o'zgalarga qarab, go'yoki oynada o'zini ko'rganday tasavvur qiladi. Bu jarayon psixologiyada **refleksiya** deb ataladi. *Uning mohiyati* — aynan o'ziga o'xshash odamlar obrazi orqali o'zi to'g'risidagi obrazni shakllantirish, jonlantirishdir. Refleksiya «Men» — obrazi egasining ongiga taalluqli jarayondir.

Masalan, ko'chada bir tanishingizni uchratib qoldingiz. Siz tinmay unga o'z yutuqlaringiz va mashg'ulotlaringiz haqida gapirmoqdasiz. Lekin gap bilan bo'lib, uning qayergadir shoshayotganligiga e'tibor bermadingiz. Shu narsani siz uning betoqatlik bilan sizni tinglayotganligidan, hayoli boshqa yerda turganligidan bilib qolasiz va shu orqali ayni shu paytda «mahmadona, laqmaroq» bo'lib qolganingizni sezasiz. Keyingi safar shu o'rtoq'ingiz bilan uchrashganda, oldingi xatoga yo'l qo'ymaslik uchun «O'rtoq, shoshmayapsanmi?» deb so'rab ham qo'yasiz. Ana shu ilgarigi refleksiyaning natijasidir. Ya'ni, suhbatdosh o'rniga turib, o'zingizga tashlangan nazar («men unga qanday ko'rinyapman?») — refleksiya.

Shaxsning o'zi haqidagi obrazi va o'z-o'zini anglashi yosh va jinsiy o'ziga xoslikka ega. Masalan, o'ziga nisbatan o'ta qiziquvchanlik, kim ekanligini bilish va anglashga intilish ayniqsa, o'smirlik davrida rivojlanadi. Bu davrda paydo bo'ladigan «kattalik» hissi qizlarda ham, o'smir yigitchalarda ham nafaqat o'ziga, balki o'zgalar bilan bo'ladigan munosabatlarini ham belgilaydi. Qizlardagi «Men» — obrazining yaxshi va ijobiy bo'lishi ko'proq bu obrazning ayollik sifatlarini o'zida mujassam eta olishi, ayollik hislatlarining o'zida ayni paytda mavjudligiga bog'liq bo'lsa, yigitlardagi obraz ko'proq jismonan barkamollik mezonlari bilan nechog'lik uyg'un ekanligiga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham o'smirlikda o'g'il bolalardagi bo'yning pastligi, muskullarning zaifligi va shu asosda qurilgan «Men» — obrazi qator salbiy taassurotlarni keltirib chiqaradi.

Qizlarda esa tashqi tarafdin go'zallikka, kelishganlik, odob va ayollarga xos qator boshqa sifatlarining bor – yo'qligiga bog'liq holda «Men» obrazi mazmunan idrok qilinadi. Qizlarda ham ortiqcha vazn yoki terisida paydo bo'lgan ayrim toshmalar yoki shunga o'xshash fiziologik nuqsonlar kuchli salbiy emosiyalarga sabab bo'lsa-da, baribir, chiroyli kiyimlar, taqinchoqlar yoki sochlarning o'ziga xos turmagi bu nuqsonlarni bosib ketadigan omillar sifatida qoraladi.

2.«Men» – obrazi va o'zini-o'zi baholash.

«Men» – obrazi asosida ham bir shaxsda o'z-o'ziga nisbatan baholar tizimi shakllanadiki, bu tizim ham obrazga mos tarzda har xil bo'lishi mumkin. **O'z-o'ziga nisbatan baho** turli sifatlar va shaxsning orttirilgan tajribasi, shu tajriba asosida yotgan yutuqlariga bog'liq holda turlicha bo'lishi mumkin. Ya'ni, ayni biror ish, yutuq yuzasidan ortib ketsa, boshqasi ta'sirida — aksincha, pastlab ketishi mumkin. Bu baho aslida shaxsga boshqalarning real munosabatlariga bog'liq bo'lsa-da, aslida u shaxs ongi tizimidagi mezonlarga, ya'ni, uning o'zi subyektiv tarzda shu munosabatlarni qanchalik QADRLASHIGA bog'liq tarzda shakllanadi. Masalan, maktabda bir fan o'qituvchisining bolaga nisbatan ijobiy munosabati, doimiy maqtovlari uning o'z-o'ziga bahosini oshirsa, boshqa bir o'qituvchining salbiy munosabati ham bu bahoni pastlatmasligi mumkin. Ya'ni, bu baho ko'proq shaxsning o'ziga bog'liq bo'lib, u subyektiv xarakterga egadir.

O'z-o'ziga baho nafaqat haqiqatga yaqin (adekvat), to'g'ri bo'lishi, balki u o'ta past yoki yuqori ham bo'lishi mumkin.

O'z-o'ziga bahoning past bo'lishi ko'pincha atrofdagilarning shaxsga nisbatan qo'yayotgan talablarining o'ta ortiqqligi, ularni uddalay olmaslik, turli xil e'tirozlarning doimiy tarzda bildirilishi, ishda, o'qishda va muomala jarayonidagi muvaffaqiyatsizliklar oqibatida hosil bo'lishi mumkin. Bunday o'smir yoki katta odam ham, doimo tushkunlik holatiga tushib qolishi, atrofdagilardan chetroqda yurishga harakat qilishi, o'zining kuchi va qobiliyatlariga ishonchsizlik kayfiyatida bo'lishi bilan ajralib turadi va bora-bora shaxsda qator salbiy sifatlar va hattixarakatlarning paydo bo'lishiga olib keladi. Hattoki, bunday holat suisidal harakatlar, ya'ni o'z joniga qasd qilish, real borlig'idan «qochishga» intilish psixologiyasini ham keltirib chiqarishi mumkin.

O'zi-o'ziga baho o'ta yuqori ham shaxs xulq-atvoriga yaxshi ta'sir ko'rsatmaydi. Chunki, u ham shaxs yutuqlari yoki undagi sifatlarning boshqalar tomonidan sun'iy tarzda bo'rttirilishi, noo'rin maqtovlar, turli qiyinchiliklarni chetlab o'tishga intilish tufayli shakllanadi. Ana shunday sharoitda paydo bo'ladigan psixologik holat «noadekvatlilik effekti» deb atalib, uning oqibatida shaxs hattoki, mag'lubiyatga uchraganda yoki o'zida nochorlik, uquvsizliklarni sezganda ham buning sababini o'zgalarda deb biladi va shunga o'zini ishontiradi ham (masalan, «xalaqit berdi-da», «falonchi bo'lmaganida» kabi bahonalar ko'payadi). Ya'ni, nimaiki bo'lmasin, aybdor o'zi emas, atrofdagilar, sharoit, taqdir aybdor. Bundaylar haqida bora-bora odamlar «oyog'i yerdan uzilgan», «manmansiragan», «dimog'dor» kabi sifatlar bilan gapira boshlaydilar. Demak, o'z-o'ziga baho realistik, adekvat, to'g'ri bo'lishi kerak.

Realistik baho shaxsni o'rab turganlar — ota-ona, yaqin qarindoshlar, pedagog va murabbiylar, qo'ni-qo'shni va yaqinlarning o'rinli va asosli baholari, real samimiy munosabatlari mahsuli bo'lib, shaxs ushbu munosabatlarni ilk yoshligidanoq holis qabul qilishga, o'z vaqtida kerak bo'lsa to'g'rilashga o'rgatilgan bo'ladi. Bunda shaxs uchun etalon, ibratli hisoblangan insonlar guruhi — **referent** guruhning roli katta bo'ladi. Chunki biz kundalik hayotda hammaning fikri va bahosiga quloq solavermaymiz, biz uchun shunday insonlar mavjudki, ularning hattoki, oddiygina tanbehlari, maslahatlari, hattoki, maqtab turib bergan tanbehlari ham katta ahamiyatga ega. Bunday referent guruh real mavjud bo'lishi (masalan, ota-ona, o'qituvchi, ustoz, yaqin do'stlar), yoki noreal, hayoliy (kitob qahramonlari, sevimli aktyorlar, ideal) bo'lishi mumkin. Shuning uchun yoshlar tarbiyasida yoki real jamoadagi odamlarga maqsadga muvofiq ta'sir yoki tazyiq ko'rsatish kerak bo'lsa, ularning etalon, referent guruhini aniqlash katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi.

Shunday qilib, o'z-o'ziga baho sof sotsial xodisa bo'lib, uning mazmuni va mohiyati shaxsni o'rab turgan jamiyat normalariga, shu jamiyatda qabul qilingan va e'zozlanadigan qadriyatlarga bog'liq bo'ladi. Keng ma'nodagi yirik sotsial jamoalar etalon rolini o'ynashi oqibatida shakllanadigan o'z-o'ziga baho — o'z-o'zini baholashning yuksak darajasi hisoblanadi. Masalan, mustaqillik sharoitida mamlakatimiz yoshlari ongiga milliy qadriyatlarimiz, vatanparvarlik, adolat va mustaqillik mafkurasiga sadoqat hislarining tarbiyalanishi, tabiiy, har bir yosh avlodda o'zligini anglash, o'zi mansub bo'lgan xalq va millat ma'naviyatini qadrlash hislarini tarbiyalamoqda. Bu esa, o'sha yuksak o'z-o'zini anglashning poydevori va muhim shakllantiruvchi mexanizmidir.

Demak, o'z-o'zini baholash — o'z-o'zini tarbiyalashning muhim mezonidir. O'z-o'zini tarbiyalash omillari va mexanizmlariga esa, quyidagilar kiradi:

- o'z-o'zi bilan muloqot (o'zini konkret tarbiya obyekti sifatida idrok etish va o'zi bilan muloqotni tashkil etish sifatida);
- o'z-o'zini ishontirish (o'z imkoniyatlari, kuchi va irodasiga ishonish orqali, ijobiy xulq normalariga bo'ysundirish);
- o'z-o'ziga buyruq berish (tig'iz va ekstremal holatlarda o'zini qo'lga olish va maqbul yo'lga o'zini chorlay olish sifati);
- o'z-o'ziga ta'sir yoki autosuggestiya (sotsial normalardan kelib chiqqan holda o'zida ma'qul ustanovkalarni shakllantirish);
- ichki intizom — o'z-o'zini boshqarishning muhim mezoni, har doim har yerda o'zining barcha harakatlarini muntazam ravishda korreksiya qilish va boshqarish uchun zarur sifat.

Yuqoridagi o'z-o'zini boshqarish mexanizmlari orasida psixologik nuqtai nazardan o'z-o'zi bilan amalga oshiriladigan **ichki dialog** alohida o'rin tutadi. **O'z-o'zi bilan dialog** — oddiy til bilan aytganda, o'zi bilan o'zi gaplashishdir. Aslida bu qobiliyat bizning boshqalar bilan amalga oshiradigan tashqi dialoglarimiz asosida rivojlanadi, lekin aynan ichki dialog muhim regulativ rol o'ynaydi. Ye.Klimov bunday dialogning uch bosqichini ko'rsatib o'tadi. Jadvalda shaxs ichki dialogining bosqichlari va har bir bosqichga xos bo'lgan belgilar keltirilgan.

Ichki dialog-ning shaqllanganlik darajasi	Bosqichlari	Ichki dialogning darajaviy belgilari (autokommunikasiya)
Oliy daraja	6-bosqich	Shaxsiy mazmundagi dialog (o'zidagi shaxsiy sifatlarni muhokama qilish, shaxsiy mulohaza)
	5-bosqich	Xodisa va narsalarga bog'liq bo'lgan sifatlarning xususidagi ichki dialog
O'rta daraja	4-bosqich	Shaxsiy sifatlarning muhokamasiga qaratilgan savollar — o'ziga talablar
	3-bosqich	Boshqalarning baholari ta'siridagi ichki mulohazalar, shaxsiy ahamiyat kasb etgan o'zgalar fikrlari asosida ichki dialog
Quyi daraja	2-bosqich	Shaxsiy sifatlarga aloqador bo'lmagan o'zgalar fikrlari asosidagi dialog (xodisa va narsalarga aloqador fikrlar)
	1-bosqich	Kimdir nima haqidadir gapirishi mumkin bo'lgan xolatlar yuzasidan tasavvurlar, lekin aniq fikr yoki munosabat yo'q. Autokommunikasiyaga xojat yo'q.

Demak, shaxsning qanday sifatlarga ega ekanligi, undagi baholarning obyektivligiga bog'liq tarzda o'z-o'zi bilan muloqotga kirishib, jadvaldagiga muvofiq shaxs o'zini nazorat qila oladi. Shuning uchun ham hayotda shunday kishilar uchraydiki, katta majlisda ishi tanqidga uchrasa ham, o'ziga holis baho berib, kerakli

to'g'ri xulosalar chiqara oladi, shunday odamlar ham borki, arzimagan xatolik uchun o'z «ich-etini yeb tashlaydi». Bu o'sha ichki dialogning har kimda har xil ekanligidan darak beruvchi faktlardir.

3. Insoniy munosabatlar psixologiyasi.

Shaxs — sotsial munosabatlar mahsuli deyilishining eng asosiy sababi — uning doimo insonlar davrasida, ular bilan o'zaro ta'sir doirasida bo'lishini anglatadi. Bu shaxsning eng yetakchi va nufuzli faoliyatlaridan biri muloqot ekanligiga ishora qiladi.

Muloqotning turi va shakllari turlichadir. Masalan, bu faoliyat bevosita «yuzma-yuz» bo'lishi yoki u yoki bu texnik vositalar (telefon, telegraf va shunga o'xshash) orqali amalga oshiriladigan; biror professional faoliyat jarayonidagi amaliy yoki do'stona bo'lishi; subyekt-subyekt tipli (dialogik, sheriklik) yoki subyekt-obyektli (monologik) bo'lishi mumkin.

Insoniy munosabatlar shunday o'zaro ta'sir jarayonlariki, unda shaxslararo munosabatlar shakllanadi va namoyon bo'ladi. Bunday jarayon dastlab odamlar o'rtasida ro'y beradigan fikrlar, his-kechinmalar, tashvishu — quvonchlar almashinuvini nazarda tutadi. Odamlar muloqotda bo'lishgani sari, ular o'rtasidagi munosabatlar tajribasi ortgan sari ular o'rtasida umumiylik, o'xshashlik va uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'ladiki, ular bir-birlarini bir qarashda tushunadigan yoki «yarimta jumladan» ham fikr ayon bo'ladigan bo'lib qoladi, ayrim hollarda esa ana shunday muloqotning tig'izligi teskari reaksiyalarni — bir-biridan charchash, gapiradigan gapning qolmasligi kabi vaziyatni keltirib chiqaradi. Masalan, oila muhiti va undagi munosabatlar ana shunday tig'iz munosabatlarga kiradi. Faqat bunday tig'izlik oilaning barcha a'zolari o'rtasida emas, uning ayrim a'zolari o'rtasida bo'lishi mumkin (ona-bola, qaynona-kelin va h.k.).

O'zaro munosabatlarga kirishayotgan tomonlar munosabatdan ko'zlaydigan ASOSIY MAQSADLARI — O'ZARO TIL TOPISHISH, BIR-BIRINI TUSHUNISHDIR. Bu jarayonning murakkabligi, kerak bo'lsa, «JOZIBASI», betakrorligi shundaki, o'zaro bir xil til topishish yoki tomonlarning aynan bir xil o'ylashlari va gapirishlari mumkin emas. Agar ana shunday vaziyatni tasavvur qiladigan bo'lsak, bunday muloqot eng samarasiz, eng beta'sir bo'lgan bo'lar edi. Masalan, tasavvur qiling, uzoq vaqt ko'rishmay qolgan do'stingizni ko'rib qoldingiz. Siz undan hol-ahvol so'ratingiz, lekin u tashabbusni sizga berib, nimaiki demang, sizni ma'qullab, gapingizni qaytarib turibdi. Bunday muloqat juda bemaza bo'lgan va siz ikkinchi marta o'sha odam bilan iloji boricha rasman salom-alikni bajo keltirib o'tib ketavergan bo'lardingiz. Ya'ni, muloqot faoliyati shunday shart-sharoitki, unda har bir shaxsning individualligi, betakrorligi, bilimlar va tasavvurlarning xilma-xilligi namoyon bo'ladi va shunisi bilan u insoniyatni asrlar davomida o'ziga jalb etadi.

Har qanday faoliyatdan zerikish, charchash mumkin, faqat odam muloqotdan, ayniqsa, uning norasmiy samimiy, bevosita shaklidan charchamaydi, yaxshi suhbatdoshlar doimo ma'naviy jihatdan rag'batlantiriladilar.

XXI asr bo'sag'asida odamning eng tabiiy bo'lgan muloqotga ehtiyoji, uning sirlaridan xabardor bo'lish va o'zgalarga samarali ta'sir eta olishga bo'lgan intilishi yanada oshdi va buning qator sabablari bor.

Birinchidan, industrial jamiyatdan axborotlar jamiyatiga o'tib bormoqdamiz. Axborotlarning ko'pligi aynan inson manfaatiga aloqador ma'lumotlarni saralash, u bilan to'g'ri munosabatda bo'lishni taqozo etdi. Axborot XXI asrda eng nodir kapitalga aylanadi va bu o'z navbatida insonlarga zarur axborotlar uzatilishi tezligi va tempini o'zgartiradi.

Ikkinchidan, turli kasb-faoliyat sohasida ishlayotgan odamlar guruhining ko'payishi, ular o'rtasida munosabatlar va aloqaning dolzarbligi axborotlar tig'iz sharoitda oddiygina muloqotni emas, balki professional, bilimdonlik asosidagi muloqotni talab qiladi. Umuman, XXI asrning korporasiyalar asri bo'ladi, deb bashorat qilayotgan iqtisodchilar ham bu korporasiya insonlarning o'zaro til topishlariga qaratilgan malakalarning rivojlangan, mukammal bo'lishi haqida gapirmoqdalar. Undan tashqari, bu kabi korporativ aloqa ko'p hollarda bevosita yuzma-yuz emas, balki zamonaviy texnik vositalar — uyali aloqa, fakslar, elektron pochta, Internet kabilar yordamida aniq va lo'nda fikrlarni uzatishni nazarda tutadi. Bu ham o'ziga xos muloqot malakalarining ataylab shakllantirilishini taqozo etadi.

Uchinchidan, oxirgi paytlarda shunday kasb-hunarlar soni ortdiki, ular sosionomik guruh kasblar deb atalib, ularda «odam-odam» dialogi faoliyatning samarasini belgilaydi. Masalan, pedagogik faoliyat, boshqaruv tizimi, turli xil xizmatlar (servis), marketing va boshqalar shular jumlasidandir. Bunday sharoitlarda odamlarning ataylab muloqot bilimdonligining oshirilishi mehnat mahsulini belgilaydi.

Shuning uchun ham muloqot, uning tabiati, texnikasi va strategiyasi, muloqotga o'rgatish (sotsial psixologik trening) masalalari bilan shug'ullanuvchi fanlarning ham jamiyatdagi o'rni va salohiyati keskin oshdi.

7-MAVZU: MULOQOT PSIXOLOGIYASI

REJA:

1. Shaxslararo muomalaning shaxs taraqqiyotidagi o'rni
2. Insoniy muomala va muloqotning psixologik vositalari
3. Muloqot va uni o'rganish muammolari
4. Muloqotning psixologik tizimi.
5. Muloqotning kommunikativ tomoni.
6. Muloqotning interaktiv tomoni.
7. Muloqotning perseptiv tomoni.

1. Shaxslararo muomalaning shaxs taraqqiyotidagi o'rni.

Aslida har bir insonning sotsial tajribasi, uning insoniy qiyofasi, fazilatlarini, hattoki, nuqsonlari ham muloqot jarayonlarining mahsulidir. Jamiyatdan ajralgan, muloqotda bo'lish imkoniyatidan mahrum bo'lgan odam o'zida individ sifatlarini saqlab qolishi mumkin, lekin u shaxs bo'lolmaydi. Shuning uchun muloqotning shaxs taraqqiyotidagi ahamiyatini tasavvur qilish uchun uning funksiyalarini tahlil qilamiz.

Har qanday muloqotning eng elementar funksiyasi — suhbatdoshlarning o'zaro bir-birini tushunishlarini ta'minlashdir. Bu o'zbeklarda samimiy salom-alik, ochiq

yuz bilan kutib olishdan boshlanadi. O'zbek xalqining eng nodir va buyuk hislatlaridan biri ham shuki, uyiga birov kirib kelsa, albatta ochiq yuz bilan kutib oladi, ko'rishadi, so'rashadi, xol-ahvol so'raydi. Shunisi xarakterliki, ta'ziyaga borgan chog'da ham ana shunday samimiyatli qabulni his qilamiz. Bu kabi birlamchi kontakt usullari boshqa millat va xalqlarda ham bor, ya'ni bu jihat milliy o'ziga xoslikka ega.

Uning ikkinchi muhim funksiyasi sotsial tajribaga asos solishdir. Odam bolasi faqat odamlar davrasida sotsiallasadi, o'ziga zarur insoniy xususiyatlarni shakllantiradi. Odam bolasining yirtqich hayvonlar tomonidan o'g'rilanib ketilishi, so'ng ma'lum muddatdan keyin yana odamlar orasida paydo bo'lishi faktlari shuni ko'rsatganki, «MAUGLILAR» biologik mavjudot sifatida rivojlanaveradi, lekin sotsiallasuvda ortda qolib ketadi. Bundan tashqari, bunday holat boladagi bilish qobiliyatlarini ham cheklashi ko'plab psixologik eksperimentlarda o'z isbotini topdi.

Muloqotning yana bir muhim vazifasi — u odamni u yoki bu faoliyatga hozirlaydi, ruhlantiradi. Odamlar guruhidan uzoqlashgan, ular nazaridan qolgan odamning qo'li ishga ham bormaydi, borsa ham jamiyatga emas, balki faqat o'zigagina manfaat keltiradigan ishlarni qilishi mumkin. Masalan, ko'plab tadqiqotlarda IZOLYASIYA, ya'ni odamni yolg'izlatib qo'yishning uning ruhiyatiga ta'siri o'rganilgan. Masalan, uzoq vaqt termokamerada bo'lgan odamda idrok, tafakkur, xotira, hissiy holatlarning buzilishi qayd etilgan. Lekin ataylab emas, taqdir taqozosi bilan yolg'izlikka mahkum etilgan odamlarning maqsadli faoliyatlar bilan o'zlarini band etishlari u qadar katta salbiy o'zgarishlarga olib kelmasligini ham olimlar o'rganishgan.

Lekin baribir har qanday yolg'izlik va muloqotning yetishmasligi odamda muvozanatsizlik, hissiyotga beriluvchanlik, hadiksirash, havotirlanish, o'ziga ishonchsizlik, qayg'u, tashvish hislarini keltirib chiqaradi. Shunisi qiziqki, yolg'izlikka mahkum bo'lganlar ma'lum vaqt o'tgach ovoz chiqarib gapira boshlasharkan. Bu avval biror ko'rgan yoki his qilayotgan narsasi xususidagi gaplar bo'lsa, keyinchalik nimagadir qarab gapiraverish ehtiyoji paydo bo'lar ekan. Masalan, bir M.Sifr degan olim ilmiy maqsadlarini amalga oshirish uchun 63 kun g'or ichida yashagan ekan. Uning keyinchalik yozishicha, bir necha kun o'tgach, u turgan yerda bir o'rgimchakni ushlab oladi va u bilan dialog boshlanadi. «Biz, deb yozadi u, shu hayotsiz g'or ichidagi tanho tirik mavjudotlar edik. Men o'rgimchak bilan gaplasha boshladim, uning taqdiri uchun qayg'ura boshladim».

Shaxsning muloqotga bo'lgan ehtiyojining to'la qondirilishi uning ish faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatadi. Odamlar, ularning borligi, shu muhitda o'zaro gaplashish imkoniyatining mavjudligi fakti ko'pincha odamni ishlash qobiliyatini ham oshirarkan, ayniqsa, gaplashib o'tirib qilinadigan ishlar, birgalikda yonma-yon turib bajariladigan operasiyalarda odamlar o'z oldida turgan hamkasbiga qarab ko'proq, tezroq ishlashga kuch va qo'shimcha iroda topadi. To'g'ri, bu hamkorlikda o'sha yonidagi odam unga yoqsa, ular o'rtasida o'zaro simpatiya hissi bo'lsa, unda odam ishga «bayramga kelganday» keladigan bo'lib qoladi. Shuning uchun ham amerikalik sosiolog hamda psixolog Jon Moreno asrimiz boshidayoq ana shu omilning unumdorlikka bevosita ta'sirini o'rganib, sosiometrik texnologiyani, ya'ni

so'rovnoma asosida bir-birini yoqtirgan va bir-birini inkor qiluvchilarni aniqlagan va sosiometriya metodikasiga asos solgan edi.

Shunday qilib, muloqot odamlarning jamiyatda o'zaro hamkorlikdagi faoliyatlarining ichki psixologik mexanizmini tashkil etadi. Qolaversa, hozirgi yangi demokratik munosabatlar sharoitida turli ishlab chiqarish qarorlarini yakka tartibda emas, balki kollegial — birgalikda chiqarish ehtiyoji paydo bo'lganligini hisobga olsak, odamlarning muomala madaniyati va muloqot texnikasi mehnat unumdorligi va samaradorlikning muhim omillaridandir.

2. Insoniy muomala va muloqotning psixologik vositalari.

Odamlar bir-birlari bilan muomalaga kirishar ekan, ularning asosiy ko'zlagan maqsadlaridan biri — o'zaro bir-birlariga ta'sir ko'rsatish, ya'ni fikr — g'oyalariga ko'ndirish, harakatga chorlash, ustanovkalarni o'zgartirish va yaxshi taassurot qoldirishdir. PSIXOLOGIK TA'SIR — bu turli vositalar yordamida insonlarning fikrlari, hissiyotlari va xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsata olishdir.

Sotsial psixologiyada psixologik ta'sirning asosan uch vositasi farqlanadi.

VERBAL TA'SIR — bu so'z va nutqimiz orqali ko'rsatadigan ta'sirimizdir. Bunday asosiy vositalar so'zlardir. Ma'lumki, nutq — bu so'zlashuv, o'zaro muomala jarayoni bo'lib, uning vositasi — so'zlar hisoblanadi. Monologik nutqda ham, dialogik nutqda ham odam o'zidagi barcha so'zlar zahirasidan foydalanib, eng ta'sirchan so'zlarni topib, sherigiga ta'sir ko'rsatishni xohlaydi.

PARALINGVISTIK TA'SIR — bu nutqning atrofidagi nutqni bezovchi, uni kuchaytiruvchi yoki susaytiruvchi omillar. Bunga nutqning baland yoki past tovushda ifodalanayotganligi, artikulyasiya, tovushlar, to'xtashlar, duduqlanish, yo'tal, til bilan amalga oshiriladigan xarakteristik harakatlar, nidolar kiradi. Shunga qarab, masalan, do'stimiz bizga biror narsani va'da berayotgan bo'lsa, biz uning qay darajada samimiyligini bilib olamiz. Kuyib-pishib, ochiq yuz va dadil ovoz bilan «Albatta bajaraman!», desa ishonamiz, albatta.

NOVERBAL TA'SIRning ma'nosi «nutqsiz»dir. Bunga suhbatdoshlarning fazoda bir-birlariga nisbatan tutgan o'rinlari, holatlari (yaqin, uzoq, intim), qiliqlari, mimika, pantomimika, qarashlar, bir-birini bevosita his qilishlar, tashqi qiyofa, undan chiqayotgan turli signallar (shovqin, hidlar) kiradi. Ularning barchasi muloqot jarayonini yanada kuchaytirib, suhbatdoshlarning bir-birlarini yaxshiroq bilib olishlariga yordam beradi. Masalan, agar uchrashuvning dastlabki daqiqalarida o'rtog'ingiz sizga qaramay, atrofga alanglab, «Ko'rganimdan biram xursandman», desa, ishonasizmi?

Muloqot jarayonidagi xarakterli narsa shundaki, suhbatdoshlar bir-birlariga ta'sir ko'rsatmoqchi bo'lishganda, dastavval nima deyish, qanday so'zlar vositasida ta'sir etishni o'ylar ekan. Aslida esa, o'sha so'zlar va ular atrofidagi harakatlar muhim rol o'ynarkan. Masalan, mashhur amerikalik olim Megrabyan formulasiga ko'ra, birinchi marta ko'rishib turgan suhbatdoshlardagi taassurotlarning ijobiy bo'lishiga gapirgan gaplari 7%, paralingvistik omillar 38%, va noverbal harakatlar 58% gacha ta'sir qilarkan. Keyinchalik bu munosabat o'zgarishi mumkin albatta, lekin xalq ichida yurgan bir maqol to'g'ri: «Ust — boshga qarab kutib olishadi, aqlga qarab kuzatishadi».

Muloqotning qanday kechishi va kimning ko'proq ta'sirga ega bo'lishi sheriklarning rollariga ham bog'liq. TA'SIRNING TASHABBUSKORI — bu shunday sherikki, unda ataylab ta'sir ko'rsatish maqsadi bo'ladi va u bu maqsadni amalga oshirish uchun barcha yuqorida ta'kidlangan vositalardan foydalanadi. Agar boshliq ishi tushib, biror xodimni xonasiga taklif etsa, u o'rnidan turib kutib oladi, iltifot ko'rsatadi, hol-ahvolni ham quyuqroq so'raydi va so'ngra gapning asosiy qismiga o'tadi.

TA'SIRNING ADRESATI — ta'sir yo'naltirilgan shaxs. Lekin tashabbuskorning suhbatga tayyorgarligi yaxshi bo'lmasa, yoki adresat tajribaliroq sherik bo'lsa, u tashabbusni o'z qo'lga olishi va ta'sir kuchini qayta egasiga qaytarishi mumkin bo'ladi.

3. Muloqot va uni o'rganish muammolari.

Oxirgi yillarda «professionalizm» tushunchasi tez-tez ishlatiladigan bo'lib qoldi. Chunki jamiyatda tub islohotlarni amalga oshirish, mehnat unumdorligini «inson omili»ni takomillashtirish hisobiga oshirish davr talabi bo'lib qoldi. Ayniqsa, odamlarni boshqarish sohasidagi professionalizmga katta e'tibor qaratilmoqda. Juda ko'pchilik mutaxassislar barcha bajaradigan funksiyalari orasida odamlar bilan til topishish, ularga ta'sir ko'rsatish, ular faoliyatini to'g'ri tashkil qilish va boshqarish eng murakkablaridan ekanligini e'tirof etmoqdalar. Odamlar bilan normal munosabatlarni o'rnatish, ayniqsa, biznes sohasida amaliy sheriklarning holatlari, kutishlarini aniqlash, o'z nuqtai nazariga o'zgarishlarni professional tarzda ko'ndira olmaslik, «birov»ni, uning ichki kechinmalari va o'ziga bo'lgan munosabatini aniq tasavvur qila olmaslik amaliy psixologiyada **kommunikativ uquvsizlik**, yoki **diskommunikasiya** holatini keltirib chiqaradi. Bunda odamlar oddiy til bilan aytganda, bir-birlarini tushunolmay qoladilar, shuning oqibatida pishib turgan loyiha yoki yaxshi reja amalga oshmasligi, bir necha oylarga cho'zilib ketishi mumkin.

Shuning uchun ham hozirgi zamon sotsial psixologiyasining tadbqiqiy yo'nalishida, boshqaruv psixologiyasida katta yoshli odamlarni kommunikativ bilimdonlikka o'rgatish, ularda zarur kommunikativ malakalarni hosil qilishga katta ahamiyat berilmoqda. Har bir korxona, xususiy firma yoki davlat muassasasini boshqaruvchi menedjer, rahbar tayyorlash muammosi ana shu rahbarlarni, boshqaruvchilarni psixologik jihatdan odamlar bilan ishlashga o'rgatish muammosini chetlab o'tolmaydi. Umuman, hozirgi davrda har qanday mutaxassis — vrach, muxandis, o'qituvchi, iqtisodchi, agronom, quruvchi, jurnalist, madaniyatshunos yoki boshqalar ham kommunikativ malakalarga ega bo'lmaguncha, bozor munosabatlari sharoitida tezda jamoaga kirishib, ko'pchilik bilan til topishib, o'z professional mahoratini ko'rsata olmaydi. Har bir ziyoli inson boshqalar bilan hamkorlik qilish mahorati va san'atiga ega bo'lishi kerak.

Bu vazifa odamlarni muomala va muloqot etikasiga o'rgatishni har qachongidan ham dolzarb qilib qo'yimoqda. To'g'ri, muloqotga kirishish — sotsiallashtirish jarayonida barcha sifatlardan oldinroq shakllanadigan qobiliyatlardan, u tabiiy va hayotiy narsa. Bola tili juda yaxshi chiqib ulgurmay, atrofidagilar bilan aktiv muloqotga kirisha boshlaydi. Lekin masalaning paradoksal tomoni ham

shundaki, yillar o'tgan sari ongli, aqlli odam har bir gapini o'ylab gapiradigan, har bir qadamini o'ylab bosadigan bo'lib qoladi, bu uning jamiyatdagi mavqeini belgilovchi vositadir. Bu muloqotga kirishishga ruhan tayyorlanishning ahamiyatini ham odam anglashini taqozo etadi. Shunday qilib, ana shu eng tabiiy va bir qarashda oddiy inson faoliyati shu qadar murakkab va serqirraki, uning mexanizmlarini o'rganish, guruhlarda to'g'ri munosabatlarni tashkil etish va odamlarni samarali muloqotga o'rgatish muammosi bugungi sotsial psixologiyani muhim masalalaridandir.

Ma'lumki, gaplashayotgan odamlar biri gapiradi, ikkinchisi tinglaydi, eshitadi. Muloqotning samaradorligi ana shu ikki qirraning qanchalik o'zaro mosligi, bir-birini to'ldirishiga bog'liq ekan. Noto'g'ri tasavvurlardan biri shuki, odamni muomala yoki muloqotga o'rgatganda, uni faqat gapirishga, mantiqan asoslangan so'zlardan foydalanib, ta'sirchan gapirishga o'rgatishadi. Uning ikkinchi tomoni — tinglash qobiliyatiga deyarli e'tibor berilmaydi. Mashhur amerikalik notiq, psixolog Deyl Karnegi «Yaxshi suhbatdosh — yaxshi gapirishni biladigan emas, balki yaxshi tinglashni biladigan suhbatdoshdir» deganda aynan shu qobiliyatlarning insonlarda rivojlangan bo'lishini nazarda tutgan edi.

Mutaxassislarning aniqlashlaricha, ishlayotgan odamlar vaqtining 45%i tinglash jarayoniga ketar ekan, odamlar bilan doimiy muloqotda bo'ladiganlar 35 — 40% oylik maoshlarini odamlarni «tinglaganlari» uchun olarkanlar. Bundan shunday xulosa kelib chiqadiki, kommunikasiyaning eng qiyin sohalaridan hisoblangan tinglash qobiliyati odamga ko'proq foyda keltirarkan.

Shuning uchun bo'lsa kerak, nemis faylasufi A.Shopengauer «Odamlarni o'zingiz to'g'ringizda yaxshi fikrga ega bo'lishlarini xohlasangiz, ularni tinglang» deb yozgan ekan. Darhaqiqat, agar siz kuyunib gapirsangizu, suhbatdoshingiz sizni tinglamasa, boshqa narsa bilan ovora bo'laversa, undan ranjiysiz, nafaqat ranjiysiz, balki u bilan aloqani ham uzasiz. O'qituvchi gapirayotgan paytda uni tinglamaslik odobsizlikning eng keng tarqalgan ko'rinishi deb baholanishini bilasizmi?

Nima uchun biz ko'pincha yaxshi gapiruvchi, so'zlovchi bo'la olamiz-u, yaxshi tinglovchi bo'la olmaymiz? Psixologlarning fikricha, asosiy xalaqit beruvchi narsa — bu bizning o'z fikr-o'ylarimiz va xohishlarimiz og'ushida bo'lib qolishimizdir. Shuning uchun ham ba'zan rasman sherigimizni tinglayotganday bo'lamiz, lekin aslida hayolimiz boshqa yerda bo'ladi. Tinglashning ham xuddi gapirishga o'xshash texnikasi, usullari mavjud. Ularning turi ham ko'p, lekin asosan biz kundalik hayotda uning ikki usulini qo'llaymiz: *SO'ZMA-SO'Z QAYTARISH* va *BOSHQACHA TALQIN ETISH*. Birinchisi, suhbatdosh so'zlarining bir qismini yoki yaxliticha qaytarish orqali, sherikni qo'llab-quvvatlashni bildiradi.

Ikkinchi usul esa — sherigimiz so'zlarini tinglab, undagi asosiy g'oyani muxtasar, o'zimizning talqinimizda ifoda etish. Ikkala usul ham sherik uchun muhim, chunki u sizning tinglayotganingizni, hattoki, undagi g'oyalarga qarshi emasligingizni bildiradi. Bundan tashqari, biz yaxshi tinglayotgan bo'lib, «Yo'g'-e?», «Nahotki?», «Qara-ya?», «Yasha!» luqmalari bilan ham suhbatdoshimizni gapirishga, yanayam o'z fikrlarini oydinlashtirishga chaqirib turamiz.

Demak, aslida bizdagi gapirayotgan shaxs yetakchi, u suhbatning mutloq hokimi, degan tasavvur unchalik to'g'ri emas. Yaxshi tinglashda ham shunday kuch borki, u suhbatdoshni Sizga juda yaqinlashtiradi, ishonchni tug'diradi. Chunki

muloqot jarayonidagi eng qimmatli narsa — bu axborotning o'zi. Tinglayotgan odam ma'nili, yaxshi dialogdan faqat yaxshi, foydali ma'lumot oladi. Gapirgan esa aksincha, o'zidagi borini berib, gapirmaydigan suhbatdoshdan «teskari aloqani» olib ulgurmay, hech narsasiz qolishi ham mumkin. Shuning uchun muloqotga o'rgatishning muhim yo'nalishlaridan biri — odamlarni faol tinglashga, bunda barcha paralingvistik va noverbal omillardan o'rinli foydalanishga o'rgatishdir.

Professional tinglash texnikasiga quyidagilar kiradi:

AKTIV HOLAT. Bu — agar kreslo yoki divan kabi mebel bo'lsa, unga bemalol yastanib yoki yotib olmaslik, suhbatdoshning yuzidan tashqari joylariga qaramaslik, mimika, bosh chayqash kabi harakatlar bilan uning har bir so'ziga qiziqayotganligingizni bildirishni nazarda tutadi;

SUHBATDOSHGA SAMIMIY QIZIQISH BILDIRISH. Bu nafaqat suhbatdoshni o'ziga jalb qilib, balki keyin navbat kelganda o'zining har bir so'ziga uni ham ko'ndirishning samarali yo'lidir.

O'YCHAN JIMLIK. Bu suhbatdosh gapirayotgan paytda yuzda mas'uliyat bilan tinglayotganday tasavvur qoldirish orqali o'zingizning suhbatdan manfaatdorligingizni bildirish yo'li.

Agar biz suhbatdoshimizni yaxshi, diqqat bilan tinglasak, bu bilan biz unda o'z-o'ziga hurmatni ham tarbiyalaymiz. Demak, tinglash jarayoni ko'pchilik tasavvur qilgani kabi unchalik passiv jarayon emas ekan. Uning muloqotning samarali bo'lishidagi ahamiyati nihoyatda katta. Chunki tinglash qobiliyati gapiruvchini ilhomlantiradi, uni ruhlantiradi, yangi fikrlar, g'oyalarning shakllanishiga sharoit yaratadi. Shuning uchun ma'ruzachi professorning har bir chiqishi va ma'ruzasi agar talabalar tomonidan diqqat bilan tinglansa, bu pedagogik muloqotdan ikkala tomon ham teng yutadi.

Amaliy muloqot treningi — IPTning bir ko'rinishi bo'lib, u yoki bu professional faoliyatni amalga oshirish jarayonida zarur bo'ladigan kommunikativ malaka, ko'nikma va bilimlarni hosil qilishga qaratilgan tadbirdir. Guruh va jamoalarda muloqot treningi vositasida muzokaralar olib borish, ish yuzasidan hamkorlik qilish yo'l-yo'riqlarini birgalikda topish, katta auditoriya oldida so'zlashga o'rgatish, majlislar o'tkazish, janjalli, konfliktli holatlarda o'zini to'g'ri tutish malakalari hosil qilinadi. Bunday asosiy narsa — trening qatnashchilari ongiga birovlarini tushunish, o'zini o'zga o'rniga qo'ya olish, boshqalar manfaatlari bilan o'zinikini uyg'unlashtira olish g'oyasini singdirishdir. Treninglar mobaynida *guruhiy munozaralar, rolli o'yinlarning* eng optimal variantlari sinab, mashq qilinadi.

4. Muloqotning psixologik tizimi.

Hamkorlikdagi faoliyatda zaruriyat tufayli inson boshqa kishilar bilan birlashishi, ular bilan munosabatga kirishishi, aloqa o'rnatishi, o'zaro tushunishga erishishi va kerakli axborotni olishi, shunga mos javobni berishi kerak. Bunda muloqot faoliyatning bir tomoni, uning axborot aspekti - kommunikasiya sifatida namoyon bo'ladi. Biroq predmet yasash bilan birga inson o'zi yasagan predmetda o'zini "*translyasiya*" qiladi, ya'ni o'zini boshqalarda davom ettiradi. Hosil qilingan predmet (qurilgan bino, yozilgan qatorlar, o'tqazilgan daraxt) bir tomonidan faoliyat predmeti, ikkinchi tomondan inson o'zini ko'rsatadigan vositadir. Chunki bu boshqa

kishilar uchun hosil qilingan. Shunday qilib, faoliyat muloqotning bir qismi, uning tomoni; muloqot faoliyatning bir qismi va tomonidir. Lekin muloqot va faoliyat barcha hollarda yaxlit (buzilmas) birlikni tashkil etadi.

Til muomala vositasidir. Til muomalaga kirishuvchilar o'rtasidagi kommunikasiyani ta'minlaydi, chunki uni axborot beruvchi ham, uni qabul qiluvchi ham birday tushunadi. Boshqa kishiga axborot beruvchi (kommunikator) va uni qabul qiluvchi (resipiyent) muloqot jarayonida bir xil tildan foydalanishi kerak, aks holda bir-birini to'g'ri tushunolmaydi. Axborot almashishda bola onasiga savollar beradi va ular unga javob beradilar, bu javoblardan bola o'z faoliyatida keyinchalik foydalanadigan umumiy bilimlarning faqat ozgina qismini oladi. Umumiy bilimlarning bu ozginagina qismini bola til shaklida, til yordamida so'z belgilari tizimida hosil qila oladi. Maktabda ham xuddi shunday bo'ladi, o'quvchi olam haqida barcha bilimlarni o'qituvchining tushuntirishidan yoki darslikdan, ya'ni til yordamida o'zlashtiradi. Bu yerda til o'zining muhim vazifalaridan birini bajaradigan, ya'ni yashash vositasi sotsial - tarixiy tajribani berish va o'zlashtirish vositasi tarzida namoyon bo'ladi.

Ikkinchidan, har bir alohida odamning ish-harakati va faoliyatini ko'pincha sotsial qiymatga ega bo'lmagan o'zga kishilarning bevosita tajribalari belgilaydi. Masalan, men oshxona tomon yo'l olaman. Yo'lda o'rtog'im uchrab menga: *"oshxona yopilgan"*, deydi. Shu paytda bu xabar mening faoliyatimni ma'lum bir tarzda boshqaradi: men qayrilib, boshqa oshxona tomon jo'nayman. Bu yerda til o'zining boshqa muhim vazifasi bilan, ya'ni vosita yoki kommunikasiya usuli yoki odamning xatti-harakatlarini boshqaruvchi bir vosita sifatida namoyon bo'ladi. Har qanday kommunikasiya, har qanday munosabat suhbatdoshiga ta'sir qilishdan iboratdir.

Uchinchidan, har bir alohida odamning ish-harakatlari va faoliyatlarini har bir ayrim kishilarning shaxsiy tajribasi belgilaydi. Odamning *"shaxsiy"* tajribasi, o'z individual tajribasi, boshqa kishilarning tajribalari va sotsial tajribaning o'ziga xos aralashmasidan iborat. Odam hayvondan farqli o'laroq, o'z harakatlarini rejalashtira oladi. Bunday rejalashtirishning va umumiy fikriy masalalarni hal qilishning asosiy quroli tildir. Bu yerda biz tilning uchinchi vazifasi aqliy faoliyatning (idrok, xotira tafakkur, hayol) quroli sifatidagi vazifasiga to'qnash keldik. So'z belgilar tizimi sifatida tildan nutq faoliyatida foydalaniladi.

O'rtog'ining boshiga tushgan kulfatdan xabar topib, unga hamdardlik bildirayotgan suhbatdoshi nutqsiz kommunikasiya belgilarini ishlatadi: yuzlarini g'amgin tutadi, past ohangda, qo'llarini yuziga yo peshonasiga qo'ygan va boshini chayqagan holda chuqur xo'rsinib gapiradi va h.k.

Muloqot murakkab jarayon bo'lganligi uchun ham ayrim olingan muloqot shaklini tahlil qilganimizda, unda juda xilma-xil ko'rinishlar, jabhalar va qismlar borligini aniqlashimiz mumkin. G.M.Andreyeva muloqotning quyidagi tuzilishini taklif etadi:

1. Muloqotning kommunikativ tomoni (ya'ni, muloqotga kirishuvchilar o'rtasidagi ma'lumot va axborotlar almashinuvi jarayoni)

2. Muloqotning interaktiv tomoni (ya'ni, muloqotga kirishuvchi tomonlarning bir-birlarining sotsial xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatish jarayoni)

3. Muloqotning persepsiv tomoni (ya'ni, muloqotga kirishuvchi tomonlarning bir-birlarini idrok etishlari va tushunishlari bilan bog'liq bo'lgan murakkab psixologik jarayon)

5. Muloqotning kommunikativ tomoni

Muloqotning kommunikativ tomoni deyilganda, uning shaxslararo axborotlar, bilimlar, g'oyalar, fikrlar almashinuvi jarayoni sifatidagi vazifalari nazarda tutiladi. Bu jarayonning asosiy vositasi bo'lib **til** xizmat qiladi. Ma'lumki, aloqa vositasi sifatida nutqning asosan ikki turi farqlanadi: **yozma va og'zaki nutq**.

Odamlar muloqot jarayonida so'zlardan tashqari turli xil harakatlardan, qilqilardan, holatlardan, kulgu, ohanglar va boshqalardan ham foydalanadilar (ya'ni psixologik ta'sir vositalaridan). Ular muloqot jarayonini yanada kuchaytirib, uni to'ldiradi, ba'zan esa nutqli muloqotning o'rnini bosadi.

Buyuk rus yozuvchisi L.Tolstoy odamlarda 97 xil kulgu turi hamda 85 xil ko'z qarashlar turi borligini kuzatgan. G.M.Andreyevaning yozishicha, odam yuz ifodalari, nigohlarining 20.000 ga yaqin ko'rinishi bor. Ayniqsa, birinchi bor uchrashganda ko'zlar to'qnashuvi, nigohlarning roli keyingi muloqotning taqdiriga kuchli ta'sir ko'rsatishi aniqlangan.

Muloqotning noverbal vositalarining milliy xususiyati borligini alohida ta'kidlash lozim. Bundan tashqari, noverbal muloqotda suhbatdoshlarning fazoviy joylashuvlari ham katta ahamiyatga ega.

6. Muloqotning interarktiv tomoni

Muloqotning interarktiv tomoni deyilganda, kishilarning muloqot jarayonida birgalikdagi faoliyatda bir-birlariga amaliy jihatdan bevosita ta'sir etishlari tushuniladi. Shu tufayli odamlar hamkorlikda ishlash, bir-birlariga yordam berish, bir-birlaridan o'rganish, harakatlar muvofiqligiga erishish kabi qator qobiliyatlarini namoyon qilishlari mumkin.

O'zaro muloqot jarayonida bir odam ikkinchi odamga psixologik ta'sir ko'rsatadi. Bu ta'sir ikkala tomondan ham anglanishi yoki anglanmasligi mumkin. Ya'ni, ba'zan biz nima uchun bir shaxsning bizga naqadar kuchli ta'sirga ega ekanligini, boshqa biri esa, aksincha, hech qanday ta'sir kuchiga ega emasligini tushunib yetmaymiz.

7. Muloqotning perseptiv tomoni

Muloqotning perseptiv tomoni kishining kishi tomonidan idrok qilish, tushunish va unga baho berishdir. Boshqa kishilarni tushunib olish bilan kishi suhbatdosh bilan bo'ladigan faoliyat, aloqa istiqbolini aniqroq belgilab oladi.

Muloqot ishtirokchilari o'z ongida bir-birlarining ichki dunyosini qayta tiklashga, his-tuyg'ularini, xulq-atvorining sabablarini fahmlab yetishga harakat qiladi. Shaxsga boshqa odamlarning faqat tashqi qiyofasi, ularning fe'l-atvori va hatti-harakatlari, ular qo'llanadigan kommunikativ vositalargina bevosita in'om etilgan va ana shu ma'lumotlarga tayangan holda o'zi bilan muloqotga kirishgan odamlarning kimligini tushunib yetish, ularning qobiliyatlari, niyatlari kabilar haqida xulosa chiqara olish uchun muayyan ishni bajarishiga to'g'ri keladi.

Taniqli psixolog S.L.Rubinshteyn shunday deb yozgan edi: “Kundalik hayotda odamlar bilan muloqotga kirishar ekanmiz, biz ularning xulq-atvoriga qarab mo’ljallan olamiz. Negaki, biz ularning tashqi ma’lumotlari mohiyatini guyo “o’qib”, ya’ni “mag’zini chaqib” chiqamiz, shu yo’sinda matnning ichki psixologik jihati mavjud bo’lgan mazmunini aniqlaymiz”. Bunday o’qish naridan beri tez yuz beradi, chunki atrofdagilar bilan muloqot jarayonida bizda muayyan darajada ularning fe’l-atvoriga nisbatan avtomatik tarzda amal qiladigan psixologik ichki ma’no hosil bo’ladi.

Muloqotning perseptiv jihati – bu kishining kishi tomonidan idrok etilishi, tushunilishi va baholanishi demakdir.

Muloqot jarayonida kamida ikki kishi ishtirok etadi. Kishining qiyofasi, xatti-harakati asosida suhbatdosh haqida tasavvur hosil qilinadi. Bir-birini idrok qilishda quyidagi mexanizmlar g’oyat muhimdir:

- a) identifikasiya;
- b) refleksiya;
- v) kauzal atribusiya;
- g) stereotipizasiya

Identifikasiya so’zining ma’nosi lotinchadan olingan bo’lib, “tenglashtirish”, “aynan o’xshatish”, bir kishining ikkinchi kishini uning ta’rifini subyektning o’z ta’rifiga anglangan yoki anglangan tarzda o’xshatilishi orqali tushunish usulidir. Odamlar o’zaro birgalikda harakat qilish vaziyatlarida boshqa kishini o’zining o’rniga qo’yib ko’rishga uringan holda uning ichki holati, niyatlari, o’y-fikrlari, mayllari va his-tuyg’ulari haqida taxmin qiladilar.

Refleksiya — (lotincha aks ettirish) – o’z fikr va kechinmalarini tahlil qilib mulohaza yuritish, ya’ni muloqotga kirishuvchining suhbatdosh uni qanday idrok etayotganligini anglash. Kishini kishi tomonidan idrok qilishini ikkilangan oynadagi aks ettirishga o’xshatish mumkin. Odam boshqa kishini aks ettirar ekan, shu bilan birga o’zini ham aks ettiradi, agar kishi o’zi muloqotga kirishadigan kishilar haqida to’liq, ilmiy asoslangan axborotlarga ega bo’lsa, ular bilan bexato aniqlikda o’zaro ta’sir o’rnatishi mumkin. Biroq subyekt hamma vaqt bunday aniq ma’lumotga ega emas. Shuning uchun u boshqalar xatti-harakatining sabablarini o’ylab chiqishga majbur bo’ladi.

Boshqa kishining harakatlarini tushuntirish uchun faoliyat motivlari, his-tuyg’ular, intilish va fikrlashning o’ylab chiqarilishi kauzal atribusiya deb ataladi. O’qituvchilar tomonidan bola harakatlarining shunday sababini talqin qilinishi maktabdagi pedagogik muomalani qiyinlashtiradi.

Kauzal atribusiya- boshqa kishining hatti-harakatlari sababini his-tuyg’ularni, niyatlarni, o’y-fikrlarni va xulq-atvor motivlarini unga to’nkash yo’li bilan tushuntirish bo’lib, lotincha saisa-sabab va attributto – in’om etaman degan ma’noni bildiradi.

Kauzal atribusiya ko’pincha anglangan holda – yo boshqa kishiga o’xshatish negizida, ya’ni shaxsning o’zi xuddi shunday vaziyatda u payqashi mumkin deb hisoblaydigan motivlar yoki his-tuyg’ularning boshqa birovga xosligi ta’kidlangan paytda, yo muloqotga kirishgan sherikni o’zlariga nisbatan ba’zi bir qolipdagi tasavvurlar hosil bo’ladigan shaxslarning muayyan toifasiga kiritish yo’li

bilan yuz beradi. Kauzal atribusiyaning xususiyati psixologiya tomonidan yaxshi o'rganilgan turli xildagi shart-sharoitlarga bog'liq bo'ladi.

Masalan, notanish kishini idrok etish chog'ida idrok subyekti ega bo'lgan axborot katta rol o'ynaydi. A.A.Bodalev o'tkazgan tajribalarida ikki guruhdagi talabalarga bitta odamning fotosu'rati ko'rsatilgan. Birinchi guruhga bu odam jinoyatchi sifatida ta'riflangan. Uni tashqi qiyofasiga qarab tavsifnoma berish so'ralgan, ikkinchi guruhga bu odam taniqli olim deb aytilgan. Jinoyatchi deb aytilgan kishiga talabalar qo'rs, badjahl, berahm, makkor kishining portreti turibdi deb, olim deb aytilgan guruh talabalari esa portretdagi ko'zning o'zi mehribon va dono, jonni fido qilib ishlaydigan kishi deb ta'riflanadi.

Chiroyli kishilar rasmlari berilganda ham xuddi shunday holat yuzaga kelgan, ya'ni chiroyli kishilar yaxshi, muloyim, aqlli deb baholangan. Xunuk rasmlari kishilar esa qo'rs, badjahl, xudbin deb baholangan. Demak, pedagogning idrok etish obyekti haqida oldindan bilib oladigan axboroti yanglish fikr va subyektivizmning tarkib topishi uchun jiddiy asos hisoblanadi.

Oreol effektining mohiyati shundan iboratki, kishi tomonidan qoldiriladigan umumiy ijobiy taassurot subyektning idrok etish chog'ida berilmagan fazilatlarni ham ijobiy baholashiga sabab bo'ladi.

Stereotipizasiya — grekcha o'zgarishsiz, takrorlanish degan ma'noni bildiradi. Stereotipga mos ma'lum yoki taxminan ma'lum bo'lgan voqealarni tiklash, nisbat berish yo'li bilan xulq normalarini tasniflash va ularning sabablarini izoxlash demakdir. Ba'zan muomala jarayonida noto'g'ri stereotip vujudga keladi. Masalan, A.A.Bodalev tomonidan o'tkazilgan suhbatga ko'ra, kishining tashqi qiyofasi va uning xarakteri haqidagi stereotip tasavvurlar ommaviylashib ketganligi tasdiqlandi. So'ralgan 72 kishining 9 tasi yuzi kvadrat ko'rinishga ega bo'lganlar kuchli, irodali, 17 kishi peshonasi katta kishi aqlli, 3 kishi sochi tikka kishilar yengilmas, bo'ysunmas xarakterga ega, 5 kishi bo'yi o'rtachadan past kishilar boshqalar ustidan hukmronlik qilishga, buyruq berishga intiluvchi kishilar, 5 kishi chiroyli kishilar yo axmoq yoki o'zini sevuvchi kishilar bo'ladi deb ta'kidlangan.

Begona kishini idrok qilishda birinchi axborot, dastlabki tasavvur katta ahamiyatga ega. Kishilar tashqi qiyofasi ham muhim o'rin tutadi. Amerikalik psixologlar tomonidan o'tkazilgan tadqiqot bunga misol bo'la oladi. 400 o'qituvchilarga baholash uchun tarqatilgan ishlarni ular 200 tasi ijobiy, chiroyli, 200 salbiy xunuk, yoqimsiz deb berganlar. Ekspertlardan tashqi qiyofasini emas, balki xarakterini ta'riflash so'ralgan edi. Afsuski baholarning subyektivligi kishining tashqi qiyofasini baholash bilan bog'liqdir.

Aniq va to'g'ri tushunishga taalluqli qonuniyatlarga quyidagilar kiradi:

1.Boshqa odam haqidagi ma'lumotning miqdoriy tomoni. Birinchi bor to'qnashgan odamlarda bir-birlari haqida faqat birlamchi tasavvurgina hosil bo'lishi mumkin.

2.Ma'lumotlarni olish tartibi. Boshqa odam haqida berilgan ma'lumotga asosan unda o'sha odam haqida muayyan fikr hosil qilish oson, lekin uni qayta qurish, o'zgartirish ancha mushkul.

3.Normal intellektning bo'lishi. Intellekt juda yuqori bo'lganda ham, juda past bo'lganda ham boshqa odamni to'g'ri tushunish qiyin

4.Maxsus tayyorgarlikning bo'lishi. Mutaxassislar 4-kursda o'qiyotgan psixolog talabalar bilan portret chizadigan rassomlarning boshqalarga bergan psixologik baholarini solishtirishlari natijasida rassomlarning baholari ancha aniqroq bo'lib chiqqanining guvohi bo'lishgan

5.Hissiy holatning ta'siri. Nurrey degan olimning tadqiqotlarida turli emosional holatni boshidan kechirayotgan shaxslarga boshqa odamni baholash topshirig'i berilgan.

6.Shaxsning ochiqqligi. Kundalik muloqotda ochiq, samimiy odam bilan tund, pismi odam baholari o'rtasida sifat farqlari aniqlangan.

8-MAVZU: SOTSIAL PSIXOLOGIYADA GURUHLAR MUAMMOSI

REJA:

1. Katta sotsial guruhlar psixologiyasi.
2. Etnik guruhlar psixologiyasi.
3. Kichik guruhlar psixologiyasi.
4. Kichik guruhdarning klassifikatsiyasi.
5. Kichik guruhlardagi dinamik jarayonlar.

1. Katta ijtimoiy guruhlar psixologiyasi

Har bir shaxs o'z faoliyatini turli guruhlar sharoitida yoki turli guruhlar ta'sirida amalga oshiradi. Chunki, jamiyatdan chetda qolgan yoki insonlar guruhiga umuman qo'shilmaydigan individning o'zi yo'q, kishi jamiyatda yashar ekan, u doimo turli insonlar bilan muloqotda, o'zaro ta'sirda bo'ladi, bu muloqot jarayonlari esa doimo kishilar guruhida ro'y beradi. Shuning uchun ham guruhlar muammosi, uni o'rganish va guruhlarning shakllanishiga oid ilmiy xulosalar chiqarish sotsial psixologiyaning asosiy mavzularidan va muammolaridan biridir.

Psixologik ma'noda guruh bu umumiy belgilar, umumiy faoliyat muloqot hamda umumiy maqsad asosida birlashgan kishilar uyushmasidir. Demak, olimlar guruhi tashkil topishi uchun albatta qandaydir umumiy maqsad yoki tilaklar, umumiy belgilar bo'lishi shart. Masalan, talabalar guruhi uchun umumiy narsalar ko'p (o'quv faoliyati, bilim olish, yoshlarga xos birliklar (o'spirin yoshlar), ma'lum o'quv yurtida ta'lim olish istagi va hokazo. Ko'chada biror tasodif ro'y berganligi uchun to'plangan kishilar uchun ham umumiy bo'lgan narsa bor bu qiziquvchanlik bo'lib o'tgan hodisaga guvohlik, unga umumiy munosabatdir.

Guruhni alohida shaxslar tashkil etadi, lekin har bir guruh psixologiyasi uni tashkil etuvchi alohida shaxslar psixologiyasidan farq qiladi va o'ziga xos qonuniyatlarga bo'ysunadi. Ayni shu qonuniyatlarni bilish esa turli tipli guruhlarni boshqarish va ana shu guruhlarni tashkil etuvchilarni tarbiyalashning asosiy mezonidir.

Guruhlarning turlari ko'p, shuning uchun ham ularni turli olimlar turlicha klassifikatsiya qiladilar. Bizning nazarimizda, G.M.Andreevaning "Sotsial psixologiya" darsligida klassifikatsiya guruhlarning asosiy turlarini o'z ichiga

qamrab olgan. U har qanday kishilar guruhini avvalo **shartli** va **real** guruhlarga bo'lad. **Real** guruhlar aniq tadqiqot maqsadlarda to'plangan laboratoriya tipidagi hamda **tabiiy** guruhlarga bo'linadi. Konkret faoliyat odamlarning **tabiiy** ehtiyojlari asosida tashkil bo'ladigan bunday **tabiiy** guruhlarining o'zi kishilarning soniga qarab **katta** va **kichik** guruhlarga bo'linadi.

Katta guruhlar uni tashkil etuvchilarning maqsadlari, fazoviy joylashishlari, psixologik xususiyatlariga qarab, **uyushgan** va **uyushmagan** turlarga, **kichiklari** esa o'z navbatida **endi shakllanayotgan diffuz** hamda taraqqiyotning yuksak pog'onasida ko'tarila olgan **jamo**a turlariga bo'linadi. Guruhlarning sotsial psixologiya uchun ayniqsa muhim hisoblangan turlariga ta'rif berish va ularning psixologik qonuniyatlarini o'rganishni maqsad qilib qo'ygan holda, bevosita **katta guruhlarining** sotsial psixologik qonuniyatlarini o'rganishga o'tamiz.

Katta guruhlar kishilarning shunday birlashmalariki, undagi odamlar soni avvalo ko'pchilikni tashkil etib, ma'lum sinfiy, ilmiy, irqiy, professional belgilar ularning shu guruhga mansubligini ta'minlaydi. Katta guruhlarini tashkil etuvchilar ko'p sonli bo'lganligi va ular xulq-atvorini belgilovchi mexanizmlarning o'ziga xosligi tufayli bo'lsa kerak, sotsial psixologiyada olimlar ko'pincha kichik guruhlarda ish olib borishini afzal ko'radilar. Lekin katta kishilar uyushmasining psixologiyasini bilish juda katta tarbiyaviy va siyosiy mafkuraviy ahamiyatiga ega. **Bu sohadagi tadqiqotlarning kamligi bir tomondan**, aytib o'tilganidek, ko'pchilikni qamrab olishda qiyinchiliklar bo'lsa, **ikkinchi tomondan**, katta guruhlar psixologiyasini o'rganishga qaratilgan metodik ishlar zahirasi kamligidir. Masalan, ishchilar yoki ziyolilar sinfi psixologiyasi o'rganilishi kerak, deylik. Avvalo o'sha ishchilarning soni ko'p, qolaversa, ishchilarning o'zi turli ishlab chiqarish sharoitlarida ishlayotgan, turli iqlim sharoitlarida yashayotgan turli millatga mansub kishilardir. Ularning barchasini qamrab oladigan yagona ishonchli metodikani topish masalasi tadqiqotchi oldiga juda jiddiy muammolarni qo'yadi.

Shuning uchun ham har bir katta guruhga taalluqli bo'lgan asosiy yetakchi sifatni topish va shu asosda uning psixologiyasini o'rganish hozircha sotsial psixologiyadagi asosiy metodologik yo'llanma bo'lib kelmoqda. Qolaversa katta guruhlar jamiyatning tarixiy taraqqiyoti mobaynida shakllangan guruhlar bo'lgani uchun ham har qanday guruhni o'rganishdan oldin, xoh bu **sinflar** bo'lsin, xoh **millatlar** yoki **xalqlar psixologiyasi** bo'lsin, uning **hayot tarzi**, unga xos bo'lgan **odatlar**, **udumdar**, **an'analar** o'rganiladi. Sotsial psixologik ma'noda, hayot tarzini o'rganish deganda, u yoki bu guruhga taalluqli bo'lgan kishilar o'rtasida amalga oshiriladigan muloqot tiplari, o'zaro munosabatlarda ustun bo'lgan psixologik omillar, qiziqishlar, qadriyatlar, ehtiyojlar va boshqalar nazarda tutiladi. Ana shularning umumiyligi tufayli har bir shaxsda, ya'ni u yoki bu katta guruhga mansub bo'lgan shaxsda tipik hislatlar shakllanadi.

Masalan, 90 yillarning yoshlariga xos bo'lgan tipik sifatlar ana shu yoshlar o'rtasida keng tarqalgan **urf-odatlar**, **moda**, **so'zlashish** xususiyatlari, **qadriyatlar**, **qiziqishlar** va hokazolar tufayli shakllanadi. Shuning uchun ham 20 yoshli kishining psixologiyasini to'liq ravishda o'rganish uchun undagi bilish jarayonlarining o'ziga xosligi, shaxsi, xarakteri va individual psixologik xususiyatlaridan tashqari, yana unga o'xshash yoshlarda ustun bo'lgan psixologik hislatlarining qanchalik namoyon

bo'lishini, u mansub bo'lgan va asosan vaqtini o'tkazadigan guruhlar psixologiyasini, milliy sifatlarini ham nazarda tutish va ularni o'rganish zarur.

2. Etnik guruhlar psixologiyasi

Sotsial psixologiyada katta guruhlar ichida **etnik guruhlar** psixologiyasi, ya'ni **etnopsixologiya** bo'yicha ko'proq tadqiqotlar o'tkazildi. Ayniqsa, hozirgi davrda har bir davlatlar alohida, mustaqil davlat mavqeini olgan, lekin boshqa tomondan qaraganda, hamdo'stlik mamlakatlari ittifoqi sharoitida millatlar o'rtasida muttasil aloqalar mavjudligidan kelib chiqib, milliy psixologiya masalalari kun tartibida avvalgidan ham muhim masala sifatida qo'yilmoqda. Shuning uchun ham katta guruhlar ichida milliy guruhlariga ko'proq e'tibor berishni lozim topdik, bunday e'tiborning yana bir boisi O'zbekistonda bu sohada ayrim tadqiqotlarning o'tkazilganligi, lekin ular ko'p hollarda milliy psixologiya darajasiga olib chiqilmaganligidadir.

Milliy psixologiya nima va uni qanday qilib o'rganish mumkin? Bu hozirda, ya'ni mustaqil O'zbekiston sharoitida ko'pgina tadqiqotchilarni qiziqtirayotgan masaladir. Chunki, davr etnopsixologiyadan shunday empirik ma'lumotlar kutmoqdaki, u faqatgina milliy ongga taalluqli bo'lgan hozirgi va o'tmishdagi holatni emas, balki **millatning ertangi kunini**, uning ongi qaysi tomonga o'zgarishini, millatlararo sodir bo'ladigan jarayonlarni bashorat qilmog'i lozim. Buning uchun esa unga kuchli etnopsixologik nazariya va ishonchli metodlar kerak. O'zbekiston olimlari oxirgi paytlarda masalaning xuddi ana shu tomoniga katta e'tibor bermoqdalar. Chunki sobiq ittifoq sharoitining o'zi ana shunday kuchli nazariyaning bo'lishi uchun anchagina to'g'anoq bo'lgan. Empirik tadqiqotlar esa, avval ta'kidlaganidek, tor guruhlar doirasidan, avvalo, **oilalar doirasidan** chiqmagan edi.

Etnopsixologiya bu psixologiyaning shunday tarmog'iki, u ayrim olingan millatlar psixologiyasidan tashqari, turli xalqlar psixologiyasini, kichik milliy guruhlarini ham o'rganadi. Ma'lumki, bu boradagi birinchi ilmiy tadqiqotlarni **V. Vundt boshlab bergan edi**. Uning tadqiqotlaridagi "**xalq**" tushunchasi aslida **etnik uyushma** ma'nosida tushuntirilgan edi. Uning fikricha, etnik guruhlar psixologiyasini o'rganish uchun ularning **tilini, odatlarini** va ana shu xalqlarda keng tarqalgan **afsonalar** va **boshqa ong tizimlarini** o'rganish kerak. Shunisi diqqatga sazovorki, Vundtdan keyingi davrda o'tkazilgan muhim tadqiqotlardan biri bizning o'lkamizda o'tkazilgan bo'lib, uni psixolog **A.R.Luriya** amalga oshirgan edi. Bu eksperimental tadqiqot bo'lib uni o'tkazishdan asosiy maqsad **L.S.Vigotskiyning madaniy tarixiy yondashuv g'oyasini tekshirish edi**. Luriya boshchiligidagi olimlar guruhi revolyutsiya g'alaba qozongan O'zbekiston sharoitida turmush tarzining o'zgarishi bilan o'zbek xalqi psixologiyasining ham o'zgarganligini isbot qildilar.

Asosiy maqsad bilish jarayonlarining o'zgarganligini isbot qilish bo'lsa ham tadqiqotchilar o'z-o'zini anglash va o'z xulq-atvorini analiz qilish borasida ham **uyda o'tiradigan ayollar**, endigina savod olish maqsadida savodxonlik kurslarida o'qiyotgan ayollar hamda pedagogika bilim yurtlarida ta'lim olayotgan qizlar o'rtasidagi farq bor yo'qligini tekshirishdir. Tadqiqot asosan **o'z-o'zini analiz qilish metodi** yordamida o'tkazilgan bo'lib, ayollarga turli savollar orqali o'z shaxsiga xos

xususiyatlarni, o'zidagi yetakchi sifatlarini aniqlash va ba'zi psixologik holatlarga baho berish topshirig'i berildi. Lekin javoblarning sifati, to'liqligi ayollarning bilim saviyasiga va sotsial aloqalar tizimida tutgan o'rniga bog'liq bo'lib chiqdi. Uyda o'tirgan ayollar ko'p hollarda qo'yilgan savolni ham anglamasliklari ma'lum bo'ldi. Luriya shu narsaga iqror bo'ldiki, o'zbeklardagi ong asosan boshqa odamlar fikriga bog'liq ekanligi, tobelik psixologiyasi ko'pligini aniqladi. Masalan, ayollarga o'zidagi yomon sifatlarini aytish topshirig'i berilganda, ular yomon qo'shnilarni ko'rsatishar va umuman o'z-o'zini baholashdan ko'ra boshqalarni baholash, ularga sifat xarakteristikalarini berish ancha yengil tuyuladi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, A.R.Luriyaning asosiy maqsadi milliy psixologik xususiyatlarni o'rganishda tarixiy tayanish lozimligini isbotlash hamda milliy psixologiyaning hayot tarziga, shaxsning jamiyatda kishilar munosabatlari tizimida tutgan o'rniga bevosita bog'liqligini isbot qilish edi. Lekin tadqiqotning ahamiyati shunda ediki, unda birinchi marta milliy psixologiyani o'rganishga yordam beruvchi metodlar va metodologik printsiplar sanab ko'rildi. To'g'ri, bu tadqiqotda to'plangan ma'lumotlar va ilmiy xulosalar bilan bugungi kunda kelishib bo'lmaydi. Qolaversa, bu kontseptsianing o'zi necha bor qayta ishlovni talab qildi, lekin milliy psixologiya bo'yicha o'tkazilgan kross tadqiqot sifatida uning ahamiyati kattadir. Qo'llangan piktogramma "so'z portretlarini», o'z-o'zini analiz qilish metodlarini hozirgi zamonaviy tadqiqotlarda ham faqat yangicha metodologik printsiplarda qo'llash mumkin.

Oxirgi yillarda chet el va sobiq ittifoq olimlarining tadqiqotlarini umumlashtirib, etnopsixologik ishlarga yagona ilmiy yondashuvni topish harakatlari sezilmoqda. Bu sohada mashhur rus etnografi va psixologi Yu. Bromley olib borgan ishlar, uning laboratoriyasida to'plangan ma'lumotlar misol bo'lishi mumkin. Yu.V.Bromley etnik guruhlar psixologiyasida **ikki** tomonni farq qiladi:

1. Psixik asos - etnik xarakter, temperament milliy an'analar va odatlardan iborat barqaror qism.

2. Hissiyot sohasi etnik yoki milliy his kechinmalarini o'z ichiga olgan dinamik qism.

Lekin tadqiqotchilar nima uchundir, milliy psixologiya masalalari bilan shug'ullanishganda, milliy qirralar yoki sifatlarini aniqlash bilan shug'ullanadilar, u yoki bu millatlargagina xos bo'lgan qirralarni topishga urinadilar, lekin fan-texnika rivojlangan, millatlar uyg'unligi, millatlarning doimiy o'zaro hamkorligi va muloqoti sharoitida, aralash nikohlar keng tarqalgan sharoitda faqat u yoki bu millatga xos bo'lgan qirralar haqida gapirish juda qiyin. Masalan, o'zbeklar o'rtasida o'tkazilgan kichik tadqiqot natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, go'yoki mehmondo'stlik, kamtarlik, samimiylilik kabi ijobiy sifatlar o'zbek xalqigagina xos emish. To'g'ri, bu sifatlar albatta o'zbeklarda bor. Lekin aynan shu sifatlar boshqa millatlar vakillarida yo'q deyishga haqqimiz yo'q.

Xuddi har bir shaxs ongida turlicha stereotiplar ya'ni o'rnashib qolgan obrazlar bo'lganidek, har bir oila, yaqin oshna og'aynilar va o'ziga o'xshash shaxslar bilan muloqot jarayonida u yoki bu millat vakilida ham o'z millatiga xos bo'lgan sifatlar haqida stereotiplar paydo bo'lib, ular ongida o'rnashib boradi. Bunday stereotiplar o'z millatiga va boshqa xalqlarga nisbatan bo'lib, boshqalar haqidagi tasavvurlar ancha

sodda, yuzaki, mazmunan tor bo`ladi. Shunday tasavvurlar asosida boshqa millatlarga nisbatan yoqtirish (simpatiya) yoki yoqtirmaslik (antipatiya) va befarqlik munosabatlari shakllanadi. O`z millati haqidagi tasavvur va stereotiplar esa milliy "etnotsentrizm" hissinini shakllantiradiki, shu his tufayli shu milliy guruh vakillarida boshqa millatlarga nisbatan irratsional munosabatlar paydo bo`lishi, bu esa milliy adovatlarini keltirib chiqarish mumkin. Bu borada, sotsial psixologlar va mafkurachilar oldida turgan muammolardan biri millat vakillarida milliy g`ururning qay darajada bo`lishini aniqlash muammosi turadi. Chunki ko`pincha milliy g`urur tufayli ayrim shaxslarda boshqa millatlarni mensimaslik, ulardagi g`urur yoki milliy hislarni tan olmaslik hollari kuzatilmoqda.

Umuman, milliy adovatlar asosida yotgan etnotsentrizm va milliy g`ururning salbiy ko`rinishlari boshqa millatlarning tarixini, ularning an`analarini, tili va xokazolarini bilmaslikdan kelib chiqadi. Milliy psixologiya bo`yicha o`tkazilishi lozim bo`lgan tadqiqotlarning maqsadlaridan biri ham boshqa millatlar psixologiyasini bilib, uni boshqa millatlarga yetkazish tufayli, har bir millat vakiliga hurmat-izzat hissinini kuchaytirishdir. Chunki, o`zini hurmat qilmagan odam boshqani hurmat qilmaydi. Fan jamiyatga shunday etnografik va etnopsixologik ma`lumotlar majmuini yaratib berishi lozimki, undagi ma`lumotlar asosida katta guruh hisoblangan millatlar psixologiyasini ham boshqarish mumkin bo`lsin.

3.Kichik guruhlar psixologiyasi

Kichik guruhlar muammosi sotsial psixologiyada eng yaxshi ishlangan va ko`plab ilmiy tadqiqotlar o`tkazilgan ob`ektlardandir. Bu an`ana **Amerikada** o`tgan asrimiz boshida o`tkazilgan ko`plab eksperimental tadqiqotlardan boshlangan bo`lib, ularda olimlar oldiga qo`yilgan asosiy muammo shu ediki, individ yakka xolda yaxshi ishlaydimi yoki guruhda yaxshiroq samara beradimi, boshqa odamlarning yonida bo`lishi uning faoliyatiga qanday ta`sir ko`rsatadi. Shuni ta`kidlash lozimki, bunday sharoitlarda indvidlarning o`zaro hamkorligi (interaktsiya) emas, balki ularning bir vaqtda bir yerda birga bo`lganligi faktining (koaktsiya) ta`siri o`rganildi. Olingan ma`lumotlar shuni ko`rsatadiki, boshqalar bilan hamkorlikda bo`lgan individ **faoliyatining tezligi oshadi**, lekin **harakatlar sifati ancha pasayishi** aniqlandi. Bunday ma`lumotlar amerikalik N.Triplett, nemis olimi A.Mayer, rus olimi V.M.Bexterev, yana bir nemis olimi V.Mede va boshqalarning tadqiqotlarida ham qayd etildi.

Bu psixologik hodisa sotsial psixologiyada sotsial **fatsilitatsiya** nomini oldi. Uning mohiyati shundan iborat ediki, individning faoliyat mahsullariga uning yonida bo`lgan boshqa indvidlarning bevosita ta`siri bo`lib, bu ta`sir avvalo, sensor kuchayishlar hamda ish xarakatlarning, fikrlashlarning tezligi namoyon bo`ladi. Lekin ayrim eksperimentlarda teskari effekt ham kuzatiladi, ya`ni boshqalar ta`sirida individ reaksiyalariga tormozlanish, faoliyatining susayishi holatlari; bu narsa fanda ingibitsiya nomini oldi. Lekin olgan faktlarning qandayligidan qat`iy nazar, olimlar uchun kichik guruhlar asosiy tadqiqot mavzuiga aylanib qoldi va ular natijasida qator qonuniyatlar ochildi.

Birinchidan, kichik guruhlarning hajmi uni tashkil etuvchi shaxslar soni xususida shunday fikrga kelindiki, kichik guruh "diada" ikki kishidan tortib, to

maktab sharoitida 30-40 kishigacha deb qabul qilindi. Ikki kishilik guruh deyilganda, avvalo oila yangi shakllangan oila ko'proq nazarda tutiladi, lekin samarali o'zaro ta'sir nazarda tutilganda 7 ± 2 kishi nazarda tutiladi. Bunday guruh turli sotsial psixologik tadqiqotlar uchun ham, sotsial psixologik treninglar o'tkazish uchun ham qulay hisoblanadi.

Ikkinchidan, guruhning o'lchami qanchalik katta bo'lsa, uning aloxida olingan shaxslar uchun qadrsizlanib borish xavfi kuchayadi. Ya'ni shaxsning ko'pchilikdan iborat guruhdan o'zini tortish va uning normalarini buzishga moyilligi ortib boradi.

Uchinchidan, guruhning hajmi kichiklashib borgan sari shaxslararo o'zaro munosabatlar taranglashib boradi. Chunki, shaxslarning bir-birlari oldida mas'uliyatlarining oshishi va yaqindan bilishlari uning o'rtasidagi aloqalarda doim aniqlik bo'lishini talab qiladi. Munosabatlardagi xar qanday disbalanslar ochiq holdagi ziddiyatlarni keltirib chiqaradi.

To'rtinchidan, agar guruh a'zolarining soni toq bo'lsa, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatlar juft bo'lgan holdagidan ancha yaxshi bo'ladi. Shundan bo'lsa kerak, boshqaruv psixologiyasida odamlarni biror nimaga saylashda va umuman rasmiy tanlovlarda guruhdagi odamlar soni toq qilib olinadi.

Beshinchidan, shaxsning guruh taz'yiqa berilishi va bo'ysunishi ham guruh a'zolarining soniga bog'liq. Guruh soni 4-5 kishi bo'lgunga qadar, uning ta'siri kuchaya boradi. Lekin undan ortib ketgach ta'sirchanlik kamayib boradi. Masalan, kuchada sodir bo'lgan baxtsiz xodisaning guvohlari soni ortib borgan sari, jabrlanganga yordam berishga intilish, mas'uliyat hissi pasayib boradi. Bu qonuniyatlarni bilish, tabiiy guruhlarini boshqarish ishini ancha yengillashtiradi.

4.Kichik guruhlar klassifikatsiyasi

Tarixan kichik guruhlarini rasmiy va norasmiy turlarga bo'lish qabul qilingan. Bunday bo'linishni amerikalik olim E.Meyo taklif etgan edi. Uning fikricha, rasmiy guruh har bir a'zolarining rasmiy rollarga ega ekanligi, ular mavqeining va guruhda tutgan o'rnining aniqligi bilan xarakterlanadi. Bu guruhlarda asosan, "vertikal" tarzda ro'y berib, guruhning bir yoki bir necha a'zosida "hokimiyat" bo'lganligi uchun ham, ular boshqalarni boshqarish, ularga buyruq, rasmiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega bo'ladilar. Rasmiy guruhga misol qilib har qanday birgalikdagi faoliyat maqsadlari asosida shakllangan jamoalarni ishlab chiqarish brigadasi, talabalar guruhi, sinf o'quvchilari, pedagogik jamoa va boshqalarni olish mumkin.

Rasmiy guruhlardan farqli o'laroq, **norasmiy** guruhlar ham mavjud bo'ladiki, ular asosan stixiyali tarzda, aniq maqsadsiz tarkib topadi va ularda a'zolarining aniq mavqelari, rollari oldindan belgilangan bo'lmaydi. Ko'pincha norasmiy guruh rasmiy guruh tarkibida tashkil topadi va ularni boshqarish ham oldindan belgilangan bo'lmay, odamlar ichidan u yoki bu shaxsiy sifatleri tufayli **ajralib chiqqan a'zolar** norasmiy rahbarlik rolini bajarishlari mumkin.

Bundan tashqari, sotsial psixologiyada **referent** guruh tushunchasi ham bor. Bu tushuncha fanga birinchi marta amerikalik tadqiqotchi **G. Xaymen tomonidan 1942 yilda kiritilgan edi**. U o'z tadqiqotlarida shuni isbot qildiki, ma'lum bo'lishicha, guruh a'zolari uchun shu guruh ichida yoki boshqa doiralarda shunday shaxslar mavjud bo'lar ekanki, u o'z xatti-harakatlari, fikrlari va yo'nalishlarida o'sha

guruh a`zolariga ergashish, ularni tanqidsiz qabul qilishga moyil hamda tayyor bo`lar ekan. Shunday shaxslar guruhi **referent guruh nomini oldi**. O`quvchi uchun bunday guruh rolini maktabdagi bir necha o`qituvchilar, otasi yoki onasi, yaqin do`sti yoki qarindoshlaridan kimdir o`ynashi mumkin. Shunisi xarakterliki, shaxs doimo shu guruhga ergashadi, uni qadrlaydi, u bilan muloqotda bo`lishga intiladi. Rus psixologlari bu guruhni odatda shaxs uchun mavjud haqiqiy guruh (a`zolik guruhi) tarkibidagi yoki unga qarshi bo`lgan guruh sifatida qaraydilar. Nima bo`lganda ham ana shunday guruhning mavjudligi shaxs uchun ahamiyatli bo`lib, uning xulq-atvori uchun etalon hisoblanadi.

5.Kichik guruhlardagi dinamik jarayonlar

Ma`lumki, guruhda to`plangan kishilar o`rtasida doimiy muloqot va munosabatlar mavjud bo`ladiki, ularning mazmuni va yo`nalishiga ko`ra, o`ziga xos sotsialpsixologik muhit shakllanadi. Bu muhit guruhning taraqqiyotini ham, undagi turli jarayonlarni ham belgilaydi. Guruhning dinamik jarayonlari deganda avvalo uning shakllanish jarayoni, liderlik va guruhda turli qarorlarni qabul qilish jarayoni, guruhning har bir shaxsga ta`siri kabilar tushuniladi. Guruhning shakllanishi uning paydo bo`lishi haqida gapiradigan bo`lsak, avvalo shuni ta`kidlash lozimki, **guruh jamiyat ehtiyojlari va sotsial talablar asosida paydo bo`ladi**. Masalan, sinf jamoasi doimo bolalarning tug`ilishi, rivojlanishi va ularning maktablarda ta`lim olishlari kerakligi uchun, talabalar guruhi ham shunga o`xshash oliy ma`lumotlar olishlari kerak bo`lganligi uchun paydo bo`ladi va xokazo. Lekin bu masalaning sotsial tomoni. Uning sof psixologik tomoni ham borki, u odamlarning nima uchun jamoalarda ishlashi, odamlar ichida bo`lishi bilan bog`liq. Chunki har bir normal insonda muloqotga bo`lgan ehtiyoj hamda turli hayotiy vaziyatlarda o`zini sotsial himoyada sezish ehtiyoji borki, bu narsa turli kichik jamoalarda ularning bo`lishini taqozo qiladi. Lekin guruhda a`zo bo`lish bilan birgalikda har bir individ qator guruhiy jarayonlarning guvohi bo`ladi.

Birinchidan guruh o`z a`zolariga ma`lum tarzda psixologik ta`sir ko`rsatadi. Bu hodisa psixologiyada **konformizm** deb ataladi (O`zbek tilida "moslashish" ma`nosini bildiradi). Bu hodisaning mohiyati shundan iboratki. u individning guruhda qabul qilinadigan normalar, fikrlar, xulq-atvor standartlarini qanchalik qabul qilish yoki qabul qilmasligi bilan bog`liq. Guruh fikrini qanchalik tez qabul qilish uning ta`siriga berilish **individ bilan guruhning ziddiyatlarini oldini olishi mumkin**. Shuning uchun ham individ ana shunday xatti-harakat qilishga intiladi. Lekin ana shunday guruh fikriga, xarakatiga qo`shilish turli shakllarda bo`lishi mumkin: **tashqi konformillilik** individ guruh fikriga nomigagina qo`shiladi, aslida ruhan u guruhga qarshi turadi, **ichki konformillilik** individ guruh fikriga to`laligicha qo`shiladi va ruhan qabul qiladi. Ana shunday hollarda individ bilan boshqalar o`rtasida **ziddiyat** yoki **konfliktlar** paydo bo`lmaydi. Bu o`rinda yana bir tushuncha ham bor, u ham bo`lsa "**negativizm**" tushunchasidir, bu individning har qanday sharoitda ham **guruh fikriga qarshi** turishi va **o`zicha mustaqil fikr, mavqeini** namoyon qilishidir. Bu tabiiy individ uchun noqulay lekin, mustaqil fikr, odil harakatlar doimo hurmat qilinadigan jamoalarda negativizm hodisasi **yomon illat sifatida qabul qilinmaydi**.

Guruhlardagi yana bir jarayon bu guruhning **uyushqoqligi muammosidir**. Guruh aʼzolarining bir birlarini yaxshi bilishlari, bir birlarining dunyoqarashlari, hayotiy printsiplari, qadriyatlarini yaxshi tasavvur qilishlari bunday uyushqoqligining birinchi omilidir. Ikkinchi va asosiy omil bu oʻsha guruhni birlashtirib turgan faoliyat maqsadlarini, uning yoʻnalishi va mazmunini bilishdagi gʻoyaviy birlikdir. Umuman, eksperimental tadqiqotlarda qayd etilgan guruhga oid fikrlardagi umumiy uyushqoqlikga ijobiy zamin hisoblanadi.

Guruhlardagi liderlik va umumiy qarorlarga kelish ham dinamik jarayonlarga kiradi, lekin bu masalalarni boshqarish psixologiyasi masalalari doirasida keyingi mavzuda oʻrganamiz.

9-MAVZU: KICHIK GURUHLAR PSIXOLOGIYASI

REJA:

1. Shaxs va guruh. Referent guruh
2. Guruhlarning turlari
3. Guruh oʻlchamlari va uning tizimi
4. Jamoalarda psixologik oʻzaro moslik
5. Guruhdagi psixologik muhit va uni oʻrganish

1. Shaxs va guruh. Referent guruh.

Shaxslararo munosabatlar asosan guruh sharoitida, shaxs maʼlum insonlar davrasida, guruhida, jamoada boʻlgan taqdirda roʻy beradi. Shuning uchun ham mutaxassislar jamoalarda roʻy beradigan shaxslararo taʼsirning qonuniyatlari va mexanizmlarini bilishlari va ularni guruhda odamlar mehnatini tashkil etishda albatta inobatga olishlari kerak.

Har bir shaxsning feʼl-atvorida, xatti-harakatlarida u mansub boʻlgan millat, xalq, xudud, professional toifa, mehnat qiladigan jamoasi, yaqin atrofdagi muqim guruhi, oilasining taʼsiridan paydo boʻlgan sifatlari va xususiyatlari boʻladi. Bu taʼsir *makro bosqichdagi taʼsirlar* deb atalib, yaqin muhitning tasiri — *mikro bosqichdagi taʼsirlar* deb yuritiladi. Ikkala bosqichdagi taʼsirlar ham sotsial psixologik nuqtai nazardan ahamiyatli va tarbiyaviy mohiyatga egadir. Chunki har bir sharoitda shaxs oʻziga xos sotsial rollarni bajaradi va oʻzining «qiyofasini» namoyon etadi.

Mehnat jamoasida professional rollarni bajarish jarayonidagi xulq-atvori shaxsning maʼnaviy va psixologik koʻrinishidagi asosiy omil boʻlib, katta yoshdagi odam psixologiyasini tubdan oʻzgartirish uchun uning professional faoliyatini ham oʻzgartirish kerak, deyiladi.

Shunday qilib, shaxsga bir vaqtning oʻzida turli sotsial guruhlarning taʼsiri boʻlib turadi. Toʻgʻri, maʼlum davrda bir sotsial guruhning shaxsga taʼsiri sezilarliroq va ahamiyatliroq, ikkinchisniki esa sal kamroq boʻladi. Masalan, oʻquvchilik yillarida maktabdagi oʻquvchilar guruhining taʼsiri mahalladagi oʻrtoqlar davrasinikidan kuchliroq boʻlishi, yangi xonadonga kelin boʻlib tushgan qiz uchun yangi oila muhitining taʼsiri talabalik guruhinikidan kuchliroq boʻlishi tabiiy. Lekin har bir alohida daqiqada biz doimo maʼlum guruhlar taʼsirida boʻlamiz. Hoʻsh, guruhning oʻzi nima? *Guruh — maʼlum sotsial faoliyat maqsadlari asosida*

to'plangan, muloqot ehtiyojlari qondiriladigan insonlar uyushmasidir. Demak, guruh uchun ikkita asosiy mezon mavjud: biror faoliyatning bo'lishligi (mehnat, o'qish, o'yin, muloqot, maishiy manfaatlar) hamda u yerda odamlarning o'zaro muloqoti uchun imkoniyatning mavjudligi.

Har bir shaxs uchun taraqqiyotning har bir alohida bosqichida shunday odamlar guruhi bo'ladiki, u ularning niyatlari, qiziqishlari, harakat normalari, g'oya va fikrlariga ergashishga tayyor bo'ladi, harakatlaridan andoza oladi, ularga taqlid qiladi. Bunday guruh psixologiyada **referent guruh** deb ataladi. Amerikalik sotsiologlar referent guruhlarning bir necha turlarini farqlaydilar.

Normativ guruhlar — bu shaxs uchun shunday insonlar guruhiki, ularning normalarini u ma'qullaydi, ularga amal qilishga hamisha tayyor bo'ladi. Bunday guruhlarga birinchi navbatda oilani, diniy yoki milliy uyushmalarni, professional guruhlarni kiritish mumkin.

Qiyoslash guruhlari — bu shunday guruhki, shaxs o'sha guruhga kirishni, uning ma'qullashiga muhtoj bo'lmaydi, lekin o'z harakatlarini yo'lga solishda unga asoslanadi va korreksiya qiladi.

Negativ guruhlar — shundayki, shaxs ularning xatti-harakatlaridan ataylab voz kechadi, chunki ular shaxsiy qarashlardan mutloq farq qiladi. Masalan, ikki qo'shni bir-biri bilan murosalar kelishmasa, hattoki, devorlarini oqlashda ham biri tanlagan rangni ikkinchisi tanlamaydi. Biri «oq» desa, ikkinchisi — aksincha, «qora» deb turaveradi.

2. Guruhlarning turlari.

Kundalik hayotda shaxs muloqotda bo'ladigan, vaqtini birgalikda o'tkazadigan kishilar guruhi ham turli xil bo'ladi. Masalan, agar odamlar ko'chada tasodifiy hodisani tomoshabini bo'lib turishgan bo'lsa, ularni psixologiya tilida guruh emas, **agregasiya (olomon)** deb atashadi. Haqiqiy guruh uchun o'sha odamlarning barchasiga aloqador umumiy faoliyat va hamkorlik qilish, bir-birlariga ta'sir ko'rsatish imkoniyati bo'lishi kerak.

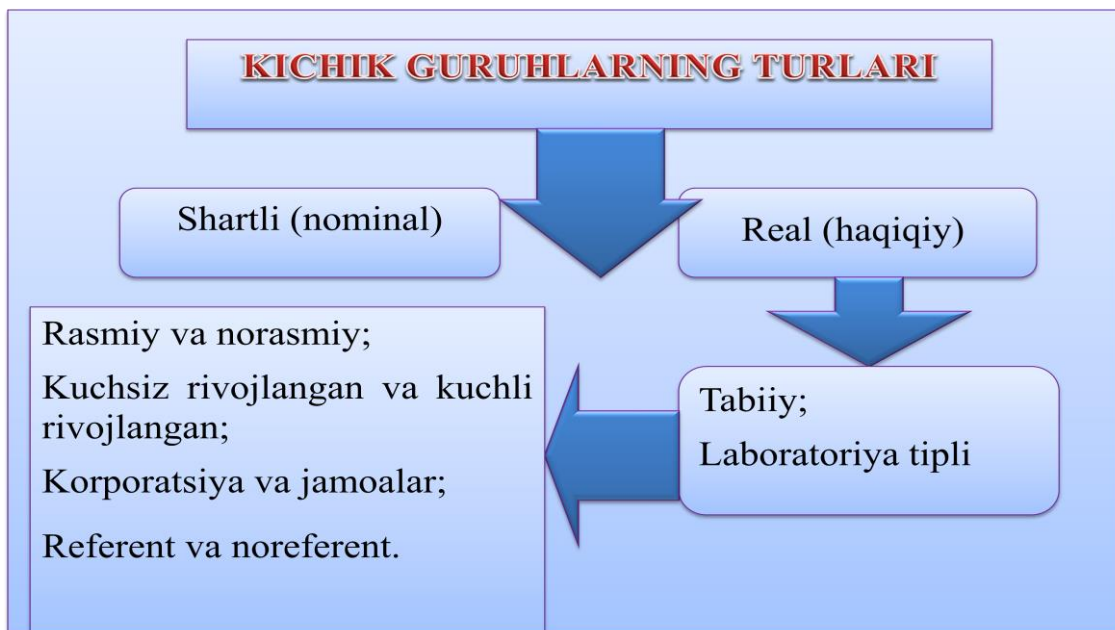
Amerikalik psixolog Ch. Kuli hamkorlikning darajasi mezoniga ko'ra guruhlarni birlamchi va ikkilamchi turlarga bo'lib o'rganishni taklif etgan edi.

Birlamchi guruhda shaxslararo o'zaro ta'sir «yuzma-yuz, bevosita» ro'y beradi. Masalan, oila davrasidagi, sinfdagi, hisobchilar xonasida o'tirganlar birlamchi guruhga misoldir.

Ikkilamchi guruhlarda har doim ham odamlarning bevosita muloqotda bo'lish imkoniyatlari bo'lmaydi. Ular o'rtasidagi munosabat va o'zaro ta'sir bilvosita bo'ladi.

Ko'pincha guruhlarni rasmiy va norasmiy turlarga ham bo'lib o'rganishadi. **Rasmiy guruhdagi** munosabatlar rasmiy normalar va huquq, burchlar tizimi bilan belgilangan bo'ladi. Masalan, guruhda boshliq bilan xodimlar o'rtasidagi munosabatlarni ta'minlovchi guruh rasmiy bo'lsa, **norasmiy** — ichki, bevosita psixologik munosabatlarni ta'minlovchi guruh hisoblanadi. Masalan, do'stlar guruhi, yoki talabalar guruhidagi barcha qizlarning tanaffus paytidagi muloqoti

R. S. Nemov kichik sotsial guruhlarning quyidagi klassifikatsiyasini taklif etgan

3. Guruh o'lchamlari va uning tizimi.

Guruhlar ulardagi odamlar soniga ko'ra *katta va kichik guruhlar*ga bo'linadi. Psixologiyada ko'proq kichik guruhlar o'rganiladi. Uni necha kishi tashkil etishi, necha kishi hamkorlikdagi faoliyati ko'proq samara berishi masalasi amaliy ahamiyatga egadir. Ko'pchilik olimlar guruhning boshlang'ich nuqtasi sifatida miqdor jihatdan **ikki kishini** — **diadani** tan olishadi. Polyak olimi Yan Shepanskiy bunga qo'shilmasa-da (uning fikricha kamida uch kishi — triadadan boshlanadi), har qalay diada o'ziga xos uyushma sifatida tan olingan. Masalan, yangi oila qurib, birga yashayotgan kishilar, sevishganlar, ikki do'st — o'ziga xos kichik guruh. Har qanday kichik guruhga xos sifat shuki, uning a'zolari bir-birlari bilan bevosita muloqotga kirishish, «yuzma-yuz» bo'lish imkoniyatga ega bo'ladi. Har bir kishi uchun shu guruh juda ahamiyatli bo'lib, uning normalariga o'zi xohlab-xohlamay bo'ysuna boshlaydi. Kichik guruhning chegarasi masalasi ham ko'p muhokama qilinadi.

G.M.Andreyeva bu chegarani 12-15 kishi deb hisoblasa, amerikalik Moreno o'z vaqtida bu chegarani 30-40 gacha surgan edi. Lekin, uning yuqori chegarasi necha kishi bo'lishidan qat'iy nazar, o'zaro bevosita muloqot imkoniyatini berishi va har bir a'zo bir-biriga ta'sir ko'rsata olishi kerak.

Har bir o'ziga xos psixologik tizimga ham ega. Uni tashkil etuvchi elementlar nisbatan barqaror bo'lib, ular guruh a'zolari xulq-atvorini muvofiqlashtirib turadi. Avvalo guruhning **maqsadini** ajratish kerak. **Maqsad**-odamlarni jamoa mehnati atrofida uyushtirib, birlashtiruvchi psixologik elementdir. Masalan, barcha talabalarning maqsadi-o'qish, professoidal malaka orttirib, mutaxassis bo'lib yetishish.

Guruhning **avtonomligi darajasi** ham ma'lum ahamiyatga ega omil, chunki har bir a'zo umumiy maqsad asosida birlashgan bo'lsa ham, ularning har birining o'z burch va vazifalari bor va shu nuqtai nazardan har bir odam o'z imkoniyatlarini o'zicha ishga solib, o'zaro munosabatlarga sabab bo'ladi.

Guruhning psixologik tizimga ta'sir etuvchi omillarga yana ularning jinsiy, yosh jihatdan, ma'lumoti va malakasi nuqtai nazaridan farq qiluvchi va uyg'unlikni tashkil etuvchi omillar ham kiradi.

Guruhning **uyushganligi** ham dinamik ko'rsatgichlardan bo'lib, shu nuqtai nazardan har bir guruh bir-biridan farq qiladi. Masalan, odamlar hamkorlikda bajarayotgan ishning qiziqarli va hamma uchun manfaatli ekanligi, guruh normalarining a'zolar tomonidan umuman olganda qabul qilinishi, qadriyatlar tizimini tasavvur qilishdagi fikrlar mosligi uyushqoqlikning mezonlaridir.

Guruhning tizimi yana uning katta-kichikligiga ham bog'liq. Masalan, 5-10 kishidan iborat guruhdagi munosabatlar yaxshiroq, uyg'unroq va faoliyat samaraliroq hisoblanadi. Chunki bunday guruhlarda norasmiy muloqot uchun ma'qul sharoit mavjud bo'ladi. Bunday guruhlarda «**guruhbozlik**» degan illat ham bo'lmaydi. Guruhning hajmi ortib borgan sari ularda rasmiyatchilik, rasmiy yuzaki munosabatlar ko'payadi va bu odamlar o'rtasidagi insoniy munosabatlarda o'z aksini topadi.

4. Jamoalarda psixologik o'zaro moslik.

Guruh hayoti va undagi a'zolarning o'zlarini yaxshi his qilishlari ko'p jihatdan ularning hamkorlikda ishlay olishlari va bir-birlariga ijobiy munosabatda bo'la olishlariga bog'liq. Bu hodisani tushuntirish uchun psixologiyada psixologik moslik tushunchasi mavjud. **Psixologik moslik deganda**, guruh a'zolari sifatleri va qarashlarining aynanligi emas, balki ular ayrim sifatlarining mos kelishi, qolganlarining kerak bo'lsa, tafovut qilishi nazarda tutiladi.

Moslikning mezoni sifatida N.Obozov quyidagilarni ajratadi:

- a) faoliyat natijalari;
- b) a'zolarning sarflagan kuch-energiyalari;
- c) faoliyatdan qoniqish.

Ikki xil o'zaro moslik farqlanadi: psixofiziologik va sotsial psixologik. Birinchi holatda faoliyat jarayonida odamlarning bir xil va mos tarzda harakat qila olishlari, reaksiyalar mosligi, ish ritmi va tempidagi uyg'unliklar nazarda tutilsa, ikkinchisida sotsial xulqdagil moslik — ustanovkalar birligi, ehtiyoj va qiziqishlar, qarashlardagi monandlik, yo'nalishlar birligi nazarda tutiladi. Birinchi xil moslik ko'proq konveyer usulida ishlanadigan sanoat korxonalari xodimlarida samarali bo'lsa, bu oliygoh o'qituvchilari, ijodiy kasb egalarida iloji yo'q va bo'lishi mumkin emas, ularda ko'proq sotsial psixologik moslikning ahamiyati kattadir.

O'tkazilgan tadqiqotlar psixologik moslikning ko'plab qirralari bo'lishi mumkinligini isbot qildi. Asosan shuni unutmaslik kerakki, qaysi faoliyat va uning maqsadi odamlarni birlashtirgan bo'lsa, o'sha maqsadni idrok qilish va birgalikda anglash istagida uyg'unlikning bo'lishi katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'ladi.

Gruppaviy qarorlar qabul qilishda o'zaro ta'sir masalasi. Guruhda odamlarning bir-birlarini yoqtirishlari yoki aksincha, inkor qilishlari ko'pincha turli xil qarorlar qabul qilish jarayonida ro'y beradi. Gruppaviy qarorlar qabul qilish individual qarorlar qabul qilish jarayonidan tubdan farq qilmaydi. Ikkalasida ham avval muammo aniqlanadi, ma'lumotlar to'planadi, bir nechta takliflar ilgari suriladi va nihoyat, eng ma'quli qabul qilinadi. Lekin guruhda bu jarayon biroz boshqacharoq kechadi va nizolar ko'pincha aynan shu jarayon bilan bog'liq bo'ladi.

Amerikalik psixolog T. Mitchellning fikricha, o'zaro ta'sir grupp sharoitida quyidagi omillar vositasida ro'y beradi:

- 1) ayrim a'zolar boshqalariga nisbatan ko'proq gapirishga moyil bo'ladilar;
- 2) yuqoriroq mavqega ega bo'lgan shaxslar qarorlar chiqarish jarayonida ham boshqalarga tazyiq o'tkazishadi;
- 3) guruhda ko'p vaqt o'zaro fikrlardagi kelishmovchiliklarning oldini olishga ketib qoladi;
- 4) guruhda ayrim odamlar ta'sirida asosiy maqsaddan chetlash va maqsadga nomuvofiq qarorlar qabul qilish hollari kuzatiladi;
- 5) barcha a'zolar o'zlari sezmagan holda konformlikka berilishlari va guruh ta'siriga tushib qoladilar. Shuning uchun ham ba'zan majlisni olib boruvchi rais kun tartibini e'lon qilgan bo'lsa-da, undan chalg'ib ketishi va o'rinsiz qarorlar qabul qilishi mumkin.

Lekin gruppaviy qarorlar qabul qilish jarayonining eng katta ijobiy tomoni shundaki, unda ko'plab fikrlar tug'iladi va o'rta tashlanadi. Bu fikrlar shunday sharoit yaratadiki, oxir-oqibat alohida individual fikrlardan biroz bo'lsa-da, farq qiladigan original yangi fikr paydo bo'ladi. Shuning uchun ham rahbarlik san'ati ko'pchilik fikriga tayangan holda oxirida eng ma'qul qarorga kela olishdir. Lekin salbiy tomoni shundaki, gruppaviy muzokara va qarorlar qabul qilish jarayoni ba'zi a'zolarida loqaydlik («Menga nima, ular gapirishyapti-ku» kabi), tashabbussizlik («Baribir meniki qabul qilinmaydi, gapirib nima qildim?» kabi) illatlarini ham paydo qilishi mumkin. Bu o'sha muhitda ayrim odamlar fikri doimo qo'llab-quvvatlangan, ayrim odamlarga e'tibor, imtiyoz berilgan sharoitlarda rahbarning aybi bilan ro'y beradi.

Xoffman o'z eksperimentlarida gruppaviy qarorlar qabul qilishga guruhning tarkibi ta'sir qilish mumkinligini isbot qilgan. Uning fikricha, yaxshi, sifatli, ijobiy fikrlar va qarorlar guruh tarkibi har xil (geterogen tarkib) bo'lgan sharoitlarda uning tarkibi bir xil (gomogen) bo'lgandan ancha ko'p va sifatli bo'ladi. Gomogen guruhlarda (masalan, taxminan bir xil o'zlashtiradigan talabalar guruhi) qarorlar qabul qilish mobaynida konfliktlarning kam bo'lishi va qarorlar tezda qabul qilinishi aniqlangan.

Har qaday qarorlar qabul qilish jarayoni psixologik jihatdan *tavakkalchilikka* asoslanishi ham isbotlangan. Lekin tavakkalchilik darajasi guruh sharoitida individual holatdagidan ancha past bo'lar ekan. O'rtacha guruh a'zosining bu o'rindagi fikri: «Tavakkal shu gapni aytaychi, noma'qul bo'lsa, guruh borku, ular ma'qullashganku?». Demak, guruh sharoitida qabul qilingan har qanday qaror mohiyatan sotsial xarakterli bo'lib, uning to'g'ri va foydali, natijali bo'lishida rahbarning roli katta bo'ladi.

5. Guruhdagi psixologik muhit va uni o'rganish.

Guruh va jamoalar to'g'risida gap ketganda, ko'pincha uning «ma'naviy muhiti», «psixologik muhiti» degan iboralar ishlatiladi. Chunki bu narsa o'sha yerdagi ishning yaxshiligi, faoliyatning samarasi bilan bog'lanadi. *Sotsial psixologik muhit deganda, biz o'sha guruhning a'zolari fikrlari, hissiyotlari, dunyoqarashi, ustanovkalar va o'zaro munosabatlaridan iborat bo'lgan emosional-intellektual*

holatni tushunamiz. Bu o'rindagi asosiy omil — bu a'zolarning o'zaro munosabatlaridir. Ma'lumki, o'zaro munosabatlar ish yuzasidan, faoliyat maqsadlari va mazmuni bilan hamda bevosita bir-birlarini yoqtirish-yoqtirmaslikka asoslangan insoniy emosional hissiyotlar ko'rinishida bo'lishi mumkin. Professional faoliyatni bajarish jarayonida tabiiy birinchi tipli munosabatlar ustivor bo'lib, ikkinchilarining xarakteri birinchisidan kelib chiqadi. Do'stlar to'plangan davradagi muhit esa aksincha, bevosita simpatiyalarga tayanadi.

Sotsial psixologiyada ana shunday psixologik muhitni eksperimental tarzda o'rganishga katta e'tibor beriladi. Eng keng tarqalgan usullardan biri **sosiometriya** bo'lib, uning asoschisi amerikalik olim Jon Moreno hisoblanadi. Sosiometriya lotincha «so cietas» — jamiyat, va «metreo» — o'lchayman so'zlaridan olingan bo'lib, guruhdagi shaxslararo munosabatlarni o'lchashga qaratilgan texnikadir. Nazariy sosiometriya uning muallifi fikricha, jamiyatdagi barcha nizolar, muammolarni yechishning usullaridan biri — insonlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish va shunga ko'ra, jamiyatda o'zgarishlarni amalga oshirish kerak, degan g'oyaga asoslanadi. Amalda esa har bir jamoalarda maxsus sosiometrik so'rovlar o'tkaziladi va uning natijalari tashkiliy jarayonlarda inobatga olinadi.

Lekin oxirgi paytlarda sosiometriyaga nazar o'zgargan, uning yuzlab modifikasiyalari, turlari ishlab chiqildi. Ahamiyatlisi shuki, uni haqiqatdan ham guruhdagi ma'naviy-psixologik muhitga ta'sir etuvchi emosional munosabatlarni aniqlashda mutaxassis tomonidan ishlatish mumkin. Bunda har bir guruh a'zosi tanlov sharoitiga solinadi, ya'ni u, u yoki bu sharoitda, vaziyatda yoki faoliyatni bajarishda o'ziga yoqqan (yoqmagan ham) sherigini guruhdoshlari orasidan tanlashi kerak. Masalan, maktab o'quvchilariga «Kim bilan birga dars tayyorlashni xohlarding? », «Kim bilan maktab yer uchastkasidagi xasharda yonma-yon turib ishlashni istarding?», mehnat jamoalarida esa «Boshliq tomonidan berilgan muhim topshiriqni ikki kishi bajarishi kerak bo'lsa, sheriklikka kimni olgan bo'lardingiz?», talabalarda «Xorijga o'qishga yuborishsa, guruhdoshlaringdan kimlar senga sherik bo'lishini istaysan?» kabi savollar bilan murojaat qilinadi. So'rov anonim bo'lib, har bir ishtirokchi 3-5 tagacha tanlash huquqiga ega bo'ladi. Natijalar jadvalga solinib, qayta ishlanadi va xattoki, grafik tarzida chiziladi. Quyida mehnat jamoasida qo'llanilishi mumkin bo'lgan sosiometrik testdan biri havola etilgan.

Test uchun quyidagi savollarni taklif etish mumkin:

1. Guruhingizdagi odamlar orasidan bevosita doimo u bilan ishlashni xohlagan uch kishining nomini yozing:

1. _____
2. _____
3. _____

2. Siz bilan birga ishlaydigan hamkasblaringizdan kimlar bilan birga bo'sh vaqtingizni o'tkazishni xohlardingiz (uch kishi)

1. _____
2. _____
3. _____

3. Hamkasblaringizdan o'z ishini zo'r mahorat bilan bajaradigan uch kishining nomini yozing:

1. _____
2. _____
3. _____

Metodika guruhdagi odamlar bir-birlarini yaxshi bilgan taqdirdagina o'tkaziladi. Ma'lumotlarni qayta ishlash har bir xodimning to'plagan tanlovlarini sanash va tahlil qilishga asoslanadi. Ular asosida guruhdagi liderni va liderlik stilini aniqlash mumkin.

Sotsiometriya korxona tarkibida kadrlar zahirasini shakllantirish, har bir xodimning reytingini aniqlash orqali ularda liderlik sifatlarining borligini o'rganishga imkon beradi. Bu metodni psixolog o'tkazgani ma'quldir.

10-MAVZU: OLOMON PSIXOLOGIYASI

REJA:

1. Olomonning umumiy tavsifi. Uning ruhiy birdamlik qonuni.
2. "Olomon" tushunchasi va uning turlari
3. Olomonning ijtimoiy-psixologik belgilari
4. Olomonni harakatga keltiruvchi psixologik mexanizmlar

1. Olomonning umumiy tavsifi. Uning ruhiy birdamlik qonuni.

Olomon deganda oddiy ma'noda millati, kasbi, jinsi va to'planish sabablaridan qat'iy nazar bir joyga yig'ilgan individlar tushuniladi. Psixologik nuqtai nazardan qaraganda esa, bu so'zning ma'nosi umuman boshqacha. Ma'lum sharoitlarda – va faqat aynan shu sharoitlarda - odamlar yig'ini umuman yangi xulq-atvor qirralarini namoyon qiladi. Olomonning xulq-atvori olomondagi alohida olingan har bir individning xulq-atvoridan o'zgachadir. Fikrlovchi shaxs yo'qolib ketadi, olomonning ichidagi odamlarning hissiyotlari va g'oyalari bitta yo'nalishga kiradi.

Jamoa joni(ruhi) paydo bo'ladi. Albatta bu jonning umri qisqa, lekin juda ham aniq xarakterga ega. Bunday haloyiqni uyushgan olomon deb atash mumkin. Bu olomon yagona ruhga bo'ysunadi. Hech qanday ikkilanishlarsiz aytish mumkinki, bir joyga to'planib qolgan alohida ko'p individlar uyushgan olomon fe'lini namoyon qilmaydi: buning uchun qandaydir **ruhlantiruvchi ta'sir** kerak. **Fikrlovchi shaxsning yo'qolib ketishi va odamlarning his va fikrlari bir aniq yo'nalishga kirishi** olomonni xarakterlovchi bosh qirrasidir.

Alohida – alohida, bir-birini tanimaydigan minglab individlar ma'lum bir vaqtda ma'lum sabablarga ko'ra, aytaylik **milliy bayram** sababiga ko'ra yig'ilib, ruhlangan olomon kayfiyatini namoyish qilishi mumkin.

Bu odamlar olomon fe'lini ko'rsatishi uchun qandaydir ta'sir va tasodif yetarlidir. Ba'zan yuzlab odamlar bir joyga to'planib, sharoit bo'lmaganligi sababli olomon bo'lolmaganligi holda, ba'zan oltita

odamdan ham bir ruhdagi olomon paydo bo'lishi mumkin. Boshqa tomondan, ma'lum ta'sirlarning ostida ba'zan butun xalq, olomon so'zining ma'nosini tushunmay turib, o'zi olomonga aylanishi mumkin.

Gustav Lebonning aytishicha, odam olomon tarkibida o'ziga xosligini yo'qotadi, psixik ustanovka shaklidagi har bir odamda turlicha rivojlangan ijtimoiy ong, ijtimoiy qadriyatlar, normalar va axloqiy cheklashlar o'chadi. Ongsiz poydevor, har bir odamda uning irqidan, millatidan, jinsidan, yoshidan qat'iy nazar bir xil mazmunga ega bo'lgan hayvoniy mayllar to'plami, ong osti ochiladi, harakatga keladi. Eng asosiysi, har bir olomon ishtirokchisining ongsizlik sohasi yagona bir strukturaga birlashadi.

Buning natijasida, **birinchidan** ko'pchilik orasida ekanligi tufayli odam o'zida yengib bo'lmas qudrat hissini tuyadi, odamni alohida holatda jilovlab turadigan mas'uliyat kuchi o'chadi.

Ikkinchidan olomon tarkibida yuqumlilik shu qadar yuqori bo'ladiki u har bir olomon ishtirokchisiga gipnotik ta'sir ko'rsatadi, har bir harakat, hissiyot shu qadar kuchli yuqadiki, odam osongina o'z shaxsiy manfaatlarini olomon uchun qurbon qiladi.

Uchinchidan olomon tarkibida odamning ta'sirga beriluvchanligi ortadi, ikkinchi shart yuqumlilik esa ta'sirga beriluvchanlikning ortishi tufayli paydo bo'ladi.

Bir so'z bilan aytganda, olomon tarkibida ongli shaxs yo'qoladi, ongsiz individ ustunlik qila boshlaydi, ta'sirga beriluvchanlik oqibatida butun olomonning fikri va hissiyoti bitta yo'nalishga birlashadi, har qanday yuqtirilgan g'oyani beto'xtov amalga oshirish tendensiyasi paydo bo'ladi. Odam o'z-o'ziga ega bo'lmay qoladi, u irodasiz avtomatga aylanadi.

Olomon psixologiyasining yana bir xususiyati shuki, olomon uchun mantiq mantiqsizlikdan iborat. Uning uchun shubha ham, ishonchsizlik ham yo'qoladi. Har qanday obraz assotsiativ – har bir odamda bir-biriga bog'liq ravishda paydo bo'ladi, har qanday shubha ishonchga aylanadi, har qanday antipatiya –salbiy hissiyot, nafrat tug'diradi.

Olomonning mantiqsizligi, ishonuvchanligi uning kuchli avtoritetga. alohida obro'li shaxsga bo'ysunuvchanligiga sabab bo'ladi. Olomon kuchnigina hurmat qiladi, o'z qahramonidan qudratni, hatto kuch ishlatishni talab qiladi. Bu yerda go'yoki inson psixikasiga xos bo'lgan ikki qarama-qarshi (ambivalent) hissiyot – mazoxizm (azoblanish) va sadizm (azoblash, shafqatsizlik)

baravar uyg'onadi. Olomon o'zi shafqatsiz, lekin ayni paytda u o'ziga egalik qilishlarini, uni boshqarishlarini xohlaydi.

O'zining qoloqligi tufayli olomon har qanday yangilikdan nafratlanadi va har qanday an'anaga bo'yin egadi. Olomonga ta'sir ko'rsatishni xohlagan odam o'z fikrlarining mantiqiyligini o'ylamasligi, o'z fikrini yorqin ranglar, ehtiroslar bilan ifodalashi va har doim bitta fikrni takrorlashiga to'g'ri keladi. Aqlga emas ehtirosga murojaat qilish, ilohiyot pardasiga o'ralgan g'ayritabiiylik olomonni tiz cho'kishga majbur qiladi.

Mak Dugalning ta'kidlashicha olomon psixologiyasining eng hayron qolarli belgisi uning affektivligi, qahr g'azabining junbushga kelishidir. Qonuniyatga ko'ra g'azablangan odamni kuzatib turgan odamda ham o'z-o'zidan o'xshash holat vujudga keladi va induksiya qonuniga ko'ra individdan individga o'tgan sayin g'azab hissi kuchayib boraveradi. Olomon affekti (g'azabi) shu darajaga yetadiki, u

hech qanday ijtimoiy norma, jilovlovchi omilni nazar-pisand qilmay qo'yadi. Olomonning har bir a'zosi boshqalarga taqlid qilishga, ularga jo'rovoz bo'lib hayqirishga harakat qilaveradi.

Mak Dugalning fikricha olomon g'azabining ortib borishiga yuqumlilik va taqlidchanlikdan tashqari yana olomonning alohida har bir odamda cheksiz qudrat va bartaraf qilib bo'lmaydigan xavf taassurotini uyg'otishi ham sabab bo'ladi. Ana shu qonuniyatlarni yaxshi bilgan terrorizm nazariyotchi va amaliyotchilari shafqatsiz terroristik aktlarni amalga oshirishda olomondan ustalik bilan foydalanmoqdalar, do'ppi tor kelib, maqsad amalga oshmay qolsa olomonni o'z maqsadlari yo'lida qurbon qilib, tinch axoliga o'q uzishdi, deb ko'z yoshi to'kishga ham zamin tayyorlab qo'yishmoqda.

2. "Olomon" tushunchasi va uning turlari

"Olomon" atamasi sotsial psixologiyaga XIX asrning oxiri va XX asrning boshida yuz bergan ommaning qudratli inqilobiy ko'tarilishi davrida kirib keldi.

O'z tabiatiga ko'ra olomon harakatdagi, shuningdek, tajovuzkor, qutqarilayotgan, manfaatparast, ekstatik (fanatiklik yoki aqlsizlik tufayli yuzaga keladigan olomon) turlarga bo'linadi. Mazkur tasnifning muallifi psixolog Yu.A.Sherkovin ta'kidlaganidek, bunday ajratish shartlidir. Olomonning bir turi ayni vaqtda boshqasining jihatlariga ega bo'lishi va yangi turiga aylanshi mumkin.

Sobiq Ittifoq ijtimoiy psixologlari B.F.Porshnev, B.D.Parigin, Yu.A.Sherkovin, N.F.Fedenko va boshqalarning ilmiy ishlarini tahlil qilish asosida olomonning bir qator psixologik xususiyatlarini ko'rsatish mumkin.

Olomonning eng muhim farqli jihati uni tashkil etuvchi odamlar tarkibining tasodifiy xususiyatlaridir. Bu, albatta, olomonning yuzaga kelishi ijtimoiy hodisalarning sabab-oqibatlarini doirasidan chetga chig'ishini bildirmaydi. Olomonning dastlabki o'zagi oqilona mulohazalar ta'sirida shakllanishi va o'z oldiga juda aniq maqsadlar qo'yishi mumkin. Biroq o'zakning bundan keyingi rivojlanishi shiddat bilan va o'z-o'zidan yuz beradi. Olomon bungacha bir-birini mutlaqo tanimagan, umumiy tomonlariga ega bo'lmagan odamlarni o'z ichiga olib, o'sib boradi.

Olomonning keyingi xususiyati odamlar xatti-harakatining bir xilligini belgilovchi ijtimoiy-psixologik hodisalarning o'ziga xosligida namoyon bo'ladi. Ma'lumki, jamoada bir xildagi xatti-harakat ongli ravishda qo'yilgan va barcha e'tirof etgan hamda ijobiy ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlarning umumiylik bilan ta'minlanadi. Olomon esa asosan odamlarning bunday umumiylikni norozilik obyekti qarshi qo'yish evaziga yaratiladi. B.F.Porshenev ta'kidlaganidek, olomonni uning "qarshiligi", "ularga" qarshiligi umumiylikka aylantiradi.

Olomonning keyingi xususiyati – bu hissiy rezonans deb atash mumkin bo'lgan o'ziga xos ijtimoiy-psixologik hodisaning amal qilishi sanaladi. Guruh tartibbuzarlikda ishtirok etuvchi odamlar nafaqat oddiygina bir-biri bilan yonma-yon keladi, balki atrofdagilarni qo'zqatadilar va o'zlari ham ulardan ta'sirlanadilar. Bir kishining olgan qo'zg'alishi, boshqasining idrok etish obyekti aylanib, uning qo'zg'alishini yanada kuchaytiradi va bu hol ong tomonidan nazorat qilinishi qiyin bo'lgan hissiy portlashgacha borishi mumkin.

Olomon sodir bo'lgan voqea va hodisaga qarab quyidagi turlarga bo'linadi:

1. To'saddan yuzaga kelgan olomon;
2. Ekspressiv olomon;
3. Konvensional;
4. Harakatdagi olomon.

Biroq voqyealar rivojiga qarab bu turlar bir-biriga o'tishi mumkin.

To'saddan yuzaga kelgan olomon ko'z o'ngida yuz berayotgan voqea haqida axborot olmoqchi bo'lgan odamlar to'dasini o'zida ifodalaydi. Bunday to'dani odatda o'tkir tuyg'ularni his qilishga o'zida ehtiyoj sezgan kishilar hosil qiladilar. To'saddan yuzaga kelgan olomon odatda xavfli bo'lmaydi, biroq atrofdagilar uchun noqulayliklar yaratadi.

Ekspressiv olomon – umumiy tuyg'ularini birgalashib ifodalayotgan kishilar guruhi. Masalan, estrada yulduzlarining muxlislari, sport tadbirlarining tomoshabinlari, bayram namoyishlari yoki dafn marosimlarining ishtirokchilari xulq-atvorining o'ta ekspressivligi bilan ajralib turadilar.

Konvensional olomonni sport bellashuvlariga yig'ilgan muxlislar hosil qiladilar. Bu kishilarning mazkur vaziyatdagi xulq-atvori kundalik hayotda ularga mutlaqo xos emas. Biroq "fanatlar" jamoat xavfsizligiga amalda tahdid soladilar.

Harakatlanayotgan olomon jon saqlayotgan va agressiv bo'lishi mumkin. **Jon saqlayotgan** olomon real yoki soxta xavf tug'ilishi natijasida qattiq sarosimaga tushib qolgan kishilarni birlashtiradi. **Agressiv** olomon kuchli ruhiy hayajon va o'ta og'ir

g'ayriqonuniy harakatlar bilan tavsiflanadi. Bunday guruhlariga ijtimoiy protest ishtirokchilarini, o'zaro urush holatidagi bir-biriga dushman guruhlarini kiritadilar.

Olomon ham o'z tarkibiga ega, masalan:

1. Adashib qo'shib qolgan shaxslar;
2. Ashaddiy harakatdagi tajovuzkor (fanatik) shaxslar;
3. Olomon harakatini qo'llab-quvvatlaydigan shaxslar;
4. Boshlovchilar, ya'ni o't yoquvchilar.

Adashib qo'shib qolgan shaxslar, ya'ni bunda ayrim shaxslar o'zlari bilmagan holda shu oqimga qo'shib ketadilar va olomonni to'ldiradi.

Olomon tarkibidagi eng qo'rqinchli **shaxslar ashaddiy harakatdagi tajovuzkor shaxslar** bo'lib, ular o'z axloqini ko'z-ko'z qiladilar.

Olomon harakatini qo'llab-quvvatlaydigan shaxslarning olomon tarkibida bevosita ishtiroki deyarli kamdan kam hollarda bo'ladi.

Boshlovchilar, ya'ni o't yoquvchilar olomonning axloqiy xatti-harakatini izdan chiqaradi va bir yo'nalishga qaratadi. Bunday shaxslar o'zlari hech qanday ishni amalga oshirmaydi, ishni boshlab keyin olomon orasidan qochadlar.

3. Olomonning ijtimoiy-psixologik belgilari

Olomon – o'z tarkibiga kiruvchi individlarning kuchli konformizmi bilan tavsiflanuvchi, emotsional tarzda va nisbatan yakdillik bilan harakat qiluvchi tashkillashtirilmagan stixiyali birlik. U individga kuchli psixologik ta'sir ko'rsatishga qodir.

Olomonning quyidagi ijtimoiy-psixologik belgilari farqlanadi:

- ✓ guruh ta'siriga o'ta beriluvchanlik, ta'sirga qarshilik ko'rsatish individual mexanizmlari ish samaradorligining pasayishi;
- ✓ voqyelikka emotsional munosabatning kuchayishi;
- ✓ individda o'z qilmishlari uchun javobgarlik hissining susayishi;
- ✓ umumiy kuch va anonimlik hissining paydo bo'lishi.

Olomonni vujudga keltiruvchi mexanizm sifatida individga psixologik ta'sir ko'rsatish xususiyatiga ega bo'lgan ommaviy muloqot xizmat qilishi mumkin. Psixologik ta'sir ko'rsatish emotsional ruhlandırish, taqlid qilish, ishontirish kabi mexanizmlarni o'z ichiga oladi. Bundan eksesslarning tashkilotchilari o'z maqsadlariga erishish yo'lida foydalanadilar. Olomonni hosil qilish uchun turli usullar va vositalarni ishga soladilar. Favqulodda hodisalar va tabiiy ofatlar yuz berganda, ommaning birlashishi stixiyali tarzda yuz beradi. Olomon effektini “qor uyumi” effekti, zanjir reaksiyasiga qiyoslash mumkin.

4. Olomonni harakatga keltiruvchi psixologik mexanizmlar

Olomon shakllanishining ilk belgilaridan guruhliy tartibbuzarlikkacha bir qancha bosqichlar bosib o'tiladi.

Bahonaning yuzaga kelishini guruhliy tartibbuzarliklarning boshlanishi deb hisoblash mumkin. Odamlarning e'tiborini tortgan va ular noto'g'ri talqin etgan har qanday voqyea yoki fakt ana shunday bahona bo'lishi mumkin. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, bahonalar nihoyatda xilma-xil bo'lishi mumkin. Bahonalarning kelib chiqishida mish-mish gaplarning ham ta'siri katta bo'ladi. Mish-mish gaplar o'zi

mohiyatiga ko'ra ma'lum ma'noda tasdiqlangan va yoki hech kim tomonidan tasdiqlanmagan xabar vazifasini bajaradi, shuning uchun ham ba'zi shaxslar hayotida va jamiyatda ma'lum bir ijtimoiy psixologik muammolarni yuzaga keltiradi. Natijada jamiyatni, insonlar turmush tarzini o'zgaritib yuborish xususiyatiga ega.

Guruhiy tartibbuzarlikning yetilishdagi **ikkinchi bosqich** dastlabki xavotirli mish-mishlarning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Tartibbuzarliklarning oldini olish borasidagi faoliyat ushbu bosqichda ancha qiyinlashadi. Odamlar voqyeaga nisbatan muayyan qarashni o'zlashtirgan bo'ladilar va har qanday axborotni o'zlarining anglashuvlari orqali qabul qiladilar. Vaziyatning yanada murakkablashuviga qarshi kurashning yo'li – bu odamlarni qayta ishonitirish, mish-mishlarning yolg'onligini dalillar bilan isbotlashdir. Bu bosqichda voqyea yoki fakt manfaatlariga ko'p darajada ta'sir ko'rsatgan odamlarni yakka tartibda qayta ishonitirish eng ko'p samara beradi. Bu bosqichda omma oldida mish-mishni rad etish vaziyatni chigallashtirishi, mish-mishlarning yanada ko'proq tarqalishini keltirib chiqarishi mumkin.

Uchinchi bosqichni shartli ravishda **aqlarning achishi** deb atash mumkin. Darhol rad qilinmagan mish-mishlar tarqalishda davom etadi, katta o'zgarishlarga uchraydi va odamlarda hozircha «kar» qo'zg'alishni yuzaga keltiradi. Bu bosqich ham, oldingi ikki bosqich ham odamlarning, ya'ni olomonning to'planishidan avval keladi va uni psixologik jihatdan tayyorlaydi.

To'rtinchi bosqich olomonning shakllanishi bilan bog'liq. Dastlab to'plangan odamlar orasida o'ziga xos sirkulyar reaksiya boshlanadi, ya'ni bundan keyin bir xildagi xatta-harakatga ruhiy asos yaratuvchi fikr va hissiyotlarning jadal almashinuvi ro'y beradi. So'ngra aylanish jarayoni boshlanadi: hissiy qo'zg'alish kuchayadi, odamlar buning oqibatida zudlik bilan harakatga o'tishga tayyor bo'lib qoladilar. Aylanish jarayonida norozilik obyekti aniqlashadi, nafrat obrazi shakllanadi. Nihoyat, odamlarning faollashuvi boshlanadi. Bu jarayonda, masalan, olomon yetakchisi amalga oshirayotgan qo'shimcha rag'batlantirish aylanish jarayonida shakllangan obrazga qarshi qaratilgan impulslarni yuzaga keltiradi.

Beshinchi bosqich olomonda g'ayriijtimoiy xulqning rivojlanishi, ya'ni guruhiy tartibbuzarlikning o'zidir. Tartibbuzarlikni boshlovchilar ig'vosiga uchgan eng tajovuzkor shaxslar boshlab beradilar. So'ngra, taqlid asosida, olomon yomon namunaga ergashadi, beboshlikni rivojlantiradi.

Ommaviy tartibsizliklarning tashkilotchilari yig'ilgan olomonning salby xulq-atvor mexanizmlaridan ustalik bilan foydalanib, ulardagi tajovuzkorlik instiktlarini qo'zg'atadilar. Gap shundaki, mish-mishlar mantiqsizligiga qaramay, aholining muayyan tabaqalari ongi va xatti-harakatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayrim hollarda, afsuski, mish-mish gaplar xatti-harakatning rasmiy axborotga qaraganda kuchliroq determinanti (omili) bo'ladi.

11-MAVZU: GURUH SHAROITIDA ZAMONAVIY O'QITISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK TEXNOLOGIYALARI

REJA:

1. Auditoriya bilan ishlashning sotsial psixologik shartlari.
2. Faol o'qitish metodlari va ularni tashkil etish.
3. Darsda munozara, breynshtorming va treninglarni o'tkazish.
4. Bahs turlari. Yozma bahsni o'tkazish qoidalari.

1. Auditoriya bilan ishlashning sotsial psixologik shartlari.

Ma'lumki, har qanday pedagogik jarayonning asosiy maqsadi — ta'lim oluvchida bilim, malaka va ko'nikmalar hosil qilishdir. Bu narsa ma'lumotlar almashinuvi orqali ro'y beradi. Pedagogik muloqot jarayonidagi ma'lumotlar almashinuvi asosan uch shaklda amalga oshiriladi:

- monolog;
- dialog;
- polilog.

Monolog — ma'ruzachi yoki o'qituvchining tinglovchilar yoki o'quvchi-talabalar qarshisiga chiqib nutq so'zlashi, darsni bayon etishidir. Ayni shu usul ta'lim-tarbiya jarayonidagi asosiy vosita ekanligi to'g'risida ongimizga o'rnashib qolgan tasavvur mavjud. Bu holatda gapiruvchi ma'lumotlarning asosiy tayanch manbai hisoblanadi va faqat undagina faollik talab qilinadi. Monolog egasi o'zi mustaqil tarzda ma'lumot mazmunini tinglovchilarga yetkazish va o'z mavqeini ta'kidlash imkoniga ega bo'ladi. Lekin auditoriya, ya'ni tinglovchilar unga nisbatan ancha passiv mavqeda bo'ladilar va bu narsa ma'lumotning faqat kichik bir qisminigina idrok qilish va eslab qolishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ham o'qituvchi bu kamchilikning oldini olish uchun auditoriyani faollashtirishning boshqa yo'llarini qidirishga majbur bo'ladi.

Dialog — o'quv mavzusi yoki muammoni guruh sharoitida o'qituvchi bilan birgalikda va hamkorlikda muhokama qilish yo'lidir. Shuning uchun bu usul tinglovchilarni nafaqat faollashtiradi, balki auditoriyada ijodiy muhitning bo'lishi va fikrlar almashinuvidan har bir ishtirokchining manfaatdorligini ta'minlaydi. Ya'ni, tinglovchilar o'quv jarayonining obyektidan **uning subyektiga** aylanadilar.

Dialog jarayonida o'qituvchi bilan o'quvchilar o'rtasida fikrlar almashinuvi, bilimlarni o'zaro muhokama qila olish uchun real sharoit yaratiladi. Lekin dialogni tashkil etishdan avval o'qituvchi auditoriyaning u yoki bu xususda bilimlar va tasavvurlarga ega bo'lishini inobatga olishi zarur, aks holda o'zaro muloqot samarasiz va mazmunsiz tortishuvga aylanib ketishi mumkin. Dialog jarayonida uni tashkil etgan shaxs auditoriyaning u yoki bu muammo yuzasidan bilimlarini diagnostika qilish va shunga mos tarzda o'z ishini tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Aynan shu holat dialogning eng muhim psixologik ahamiyatidir.

Polilog — guruh ichidagi munozaradir. U tinglovchilar yoki o'quvchilarning faolligini yanada oshirish, ulardagi ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish maqsadida ishlatiladi. Polilog jarayonida guruh a'zolarining har biri muhokama qilinayotgan masala yuzasidan o'z fikrini bildirish imkoniyatiga ega bo'ladi, o'qituvchi esa ushbu jarayonning tashkilotchisi sifatida o'quvchilar yoki talabalar faoliyatiga bevosita

aralashmaydi. Bu usul dars mavzusi ko'proq nazariy xarakterli bo'lib, yangi g'oyalardan ularning amaliy jihatlari keltirib chiqarilishi zarurati bo'lganda qo'l keladi. Lekin bu usul mashg'ulotlar yoki muloqot darslari endi boshlangan paytda o'tkazilishi maqsadga muvofiq emas, chunki polilog uchun o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlash tajribasidan tashqari yoshlarga o'sha soha yuzasidan ma'lum bilimlar majmui hamda hamkorlikda ishlash tajribasi zarur. Dialog va polilog texnikasini yaxshi egallagan muallim munozara yoki bahsni samarali tashkil etishga layoqatli bo'ladi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, munozarani samarali tashkil etish qobiliyati o'z-o'zidan shakllanmaydi, buning uchun o'qituvchi umuman munozara metodikalarining mohiyati va uni tashkil etish yo'llarini ilmiy-amaliy jihatdan bilishi kerak.

2. Faol o'qitish metodlari va ularni tashkil etish.

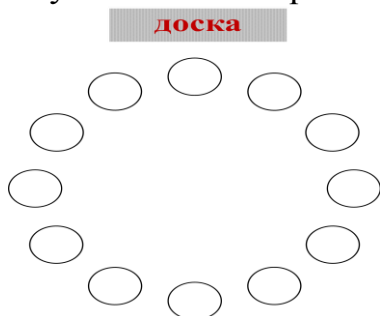
Faol o'qitish metodlariga eng avvalo bahs va munozara yo'li bilan bilim va malakalar hosil qilish tushuniladi. Bahsning samarali bo'lishi eng avvalo bahslashuvchilarning bir-birlariga nisbatan fazoviy joylashuvlariga bog'liq. Quyida keltirilgan rasmlarda tinglovchi va muzokarada qatnashuvchilarning fazoviy joylashuvlari va ularning psixologik mavqelarining mohiyati keltirilgan.

Har bir holat bahs qatnashuvchilarida o'ziga xos ruhiy tayyorgarlik va mas'uliyat hissini keltirib chiqaradi.

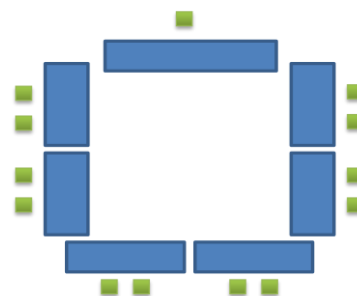
1-rasm. Sinf sharoiti. Bu — an'anaviy dars o'tkazish shakli bo'lib, tinglovchilar bir-birlarining yuzlarini ko'rish imkoniyati cheklangan va doska oldidagi o'qituvchiga va u bayon etayotgan mazmunga nisbatan tinglovchilarning mavqelari, mas'uliyati turlicha. Bu sharoitda bahs o'tkazish mumkin emas. Chunki sinfda oxirgi qatorda o'tirgan bola bilan birinchi qatorda o'tirganning darsga munosabati keskin farq qiladi. Tinglovchining psixologik mavqei — «Men» — o'yindan tashqarida».

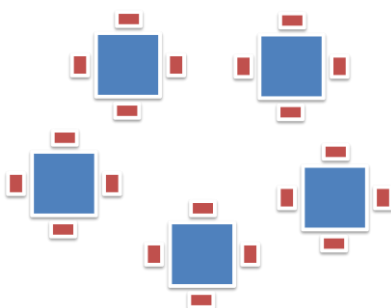
2-rasm. «Men» — o'yinda» deb ataluvchi holat: tinglovchilar doira shaklidagi stol atrofida joylashadilar va o'rta tashlangan mavzu yuzasidan erkin fikr almashish, hattoki, ayrim sotsial rollarga ham kirish imkoniyatiga ega bo'ladi, xatto boshlovchi ham «qatorda» o'tiradi. «Ishchanlik o'yinlar» va boshqa rolli o'yinlar ana shunday sharoitda o'tkazilishi mumkin.

3-rasm. «Men» — munozarada» deb ataluvchi bu holat ayni bahs-munozaralar o'tkazish uchun qulay, chunki unda shaxs o'z fikrini dadil aytish uchun imkoniyatni his qiladi. Odatda bunday bahslar to'rtburchak stol atrofida uyushtiriladi.

4-rasm. «Men» — hamkorlikdaman» degan bu holat kattaroq guruhlar tarkibida tashkil etiladi. Munozara a'zolari to'rt-besh kishidan bo'lib alohida stollar atrofida o'tirib, har bir guruh o'z qarorini chiqaradi. «Munozara» klublari» faoliyati shu tarzda tashkil etiladi.

Demak, dars mobaynida o'qituvchi mavzuning xarakteri va u shakllantirish lozim bo'lgan bilim, malaka va fazilatlarga mos tarzda munozara sharoitini tanlashi va shunday keyingina mashg'ulotni boshlashi kerak. Ko'rinib turibdiki, an'anaviy sinfda tashkil etiladigan mashg'ulotlarning samaradorligi deyarli yo'q, chunki ular oldingi qatorlarda o'tirgan tinglovchilarning faolligigagina yo'naltirilgan, qolganlar «o'yindan tashqari» holatda, bu narsa ularning dars mazmuniga munosabatlarida bevosita aks etadi.

Kichik, tor doiralardagi kompakt guruhlarida uyushtirilgan munozaralarning *erkin mavzuli, yo'naltirilgan va aniq ssenariyli disput* turlari mavjud bo'lib, bu tanlangan mavzuga va munozara guruhlarining muloqot tajribasiga bog'liqdir («disput» so'zining lug'aviy ma'nosi — «fikrlayapman», «tortishayapman», degan ma'noni bildiradi). Kichik guruhlardagi munozaralardagi asosiy narsa — guruh a'zolarining tanlangan mavzu xususiyatiga qarab, xar birining o'z fikr mulohazalarini oxirigacha bayon etish imkoniyatlarining borligidir. Bunday guruhda boshlovchi ham qatorda o'tirib, mavzuning yechimi batamom hal bo'lmaguncha faol muloqotlarning ishtirokchisi bo'lishi mumkin. Lekin asosiy rol guruhning a'zolariga yuklanganligini va bevosita ajralib chiqqan norasmiy lider asosiy bahs yurituvchi bo'lishi mumkinligini unutmasligi zarur. Bunday gurunglar turli sharoitda ko'pincha bahs ishtirokchilari uchun tabiiy sharoitlarda (masalan, sinfda, talabalar auditoriyalarida, ish xonalarida va b.q.) o'tkazilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Agar bahlashuvchilar guruhi odatdagidan kattaroq hajmda (masalan, 30 kishigacha) bo'lsa, unda munozarani uyushtirishning o'ziga xos tomoni bor. Bu holda

bahs guruhi shartli ravishda uchga bo'linadi. Birinchi guruh — «fikrlarni jamlovchilar» — **generatorlar** guruhi deyiladi; ikkinchisi — «tanqidchilar» va uchinchi guruh — «fikrlarni tezlatuvchilar» — **katalizatorlar**» deb ataladi.

Har bir ajralgan guruhning o'ziga xos funksiyalari bor: «generatorlar» o'rta tashlagan muammo yoki bahs mavzusi bo'yicha o'zlaridagi barcha fikrlarni o'rta xolis tashlaydilar. Guruh a'zolaridan biri — lider — ularni jamlab, fikrlar ikkiga bo'lingan taqdirda ham ularni umumlashtirib bayon etadi. So'ngra o'yinga «tanqidchilar» kirishadi. Ularning vazifasi — eshitgan fikrlariga tanqidiy munosabat bildirish, ya'ni tanqidiy nuqtai nazardan ular ichidagi «mag'zni» va «puchak» fikrlarni saralash. Shundan keyin vaziyatga qarab, yana so'z «generatorlar»ga yoki «katalizatorlar»ga berilishi mumkin. Bildirilgan fikr va takliflarda mabodo hisobga olinmay qolgan jihatlar yoki noo'rin fikr bo'lsa, yoki mohiyatan shu mavzuga aloqador bo'lgan, lekin ikkala tomon hisobga olmagan biror jihat aniqlansa, tomonlar diqqatini aynan shunga qaratishi kerak. So'ngra «tezlatuvchilar» bahsni davom ettirishga ruxsat berib, agar uni yakun qilish taqozo qilinsa, ikkala guruhning o'yiniga holis baho bergan holda munozarani to'xtatishi mumkin. Ular ko'pincha ikkala guruh uchun xolis orbitolar — «hakamlar» rolini o'ynaydilar.

Maktabda bir sinf doirasida yoki talabalar guruhida axloqiy ma'naviy mavzuda bahs uyushtirganda, yuqoridagi usulni qo'llash imkoniyati bo'lsa, suhbatdoshlarning *uchburchak shaklidagi berk stol* atrofiga o'tirishlari mumkin. Demak, bahslashuvchilarning joylashishlari ham bu o'rinda ma'lum ahamiyat kasb etadi.

Katta guruhlarda bahs yoki munozara uyushtirilganda, boshlovchining roli ayniqsa kattadir. Chunki u har bir guruhdagi tortishuvlar va fikr almashinuylarning boshida turmog'i, kerak bo'lsa, ular faoliyatini maqsadga muvofiq tarzda yo'naltirib turmog'i lozim. Kichik guruhdagidan farqli o'laroq, katta guruhlarda boshlovchi u yoki bu ichki guruhga yon bosmasligi yoki ularni o'zining shaxsiy fikriga majburan ergashtirmasligi kerak. Aks holda, u o'zining faoliyati bilan boshqalar tashabbusiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va bahsning yo'nalishini buzib qo'yishi mumkin. Shuning uchun katta guruhlarda uyushtiriladigan munozaraning mavzusi oldindan tanlangan va unga boshlovchi ma'lum ma'noda tayyor bo'lishi shart.

3. Darsda munozara, breynshtorming va treninglar o'tkazish texnologiyasi.

Munozaralar yuritishning yana bir shakli borki, uning nomini rus tilida «mozgovaya ataka», inglizchasiga «brain storming» deb ataladi. Bizning tilimizda bu tushunchaning aniq analogik tarjimai yo'q, lekin uni «miyaga hujum» yoki «fikrlar to'qnashuvi», «fikrlar jangi maydoni» deb atash mumkin. Metodning psixologik mohiyati shundaki, oddiy munozarada bahslashuvchilar ko'proq ongli, asosli fikrlarni bayon etishga harakat qiladilar. Bunda esa bahslashuvchilarga miyaga qanday fikr quyilib kelsa, uni tanqidsiz va asoslamay erkin, «tilga nima kelsa», lekin navbatma-navbat aytish imkoniyati beriladi. Bu narsa ko'proq muammo ancha notanish, savol murakkab yoki noaniq bo'lgan sharoitlarda qo'l keladi. Ya'ni, bunda «erkin assosiasiyalar»ga imkon beriladi va oxir oqibat guruhning o'zi ma'lum rasional «mag'zni» ajratib oladi.

Bu usulni birinchi marta amerikalik olim **A. Osborn** 30-yillardayoq taklif etgan va bu usul yordamida yirik loyihalarni rejalashtirish va oldindan uning

natijalarini bashorat qilishda ma'lum yutuqlarni qo'lga kiritgan edi. Lekin keyinchalik mutaxassislar uni faqat nostandart, o'ziga xos yechimi bo'lgan vazifalarni muhokama qilgandagina qo'llash mumkin, degan fikrni bildirib boshladilar. Biroq to'g'ri tashkil etilgan breyshtormingning amaliy afzalliklari ko'p. Faqat bunda quyidagi qoidalarga rioya qilish kerak:

1. Jumlar juda qisqa bo'lishi kerak, ularning asoslanishi shart emas.
2. Har qanday jumla yoki fikr tanqid qilinishi mumkin emas, ya'ni fikrlar tanqiddan xolidir.
3. Mantiqiy fikrlardan ko'ra, fantastik yoki qo'qqisdan, tasodifan miyada paydo bo'lgan fikr muhimroq.
4. Fikr yoki bildirilgan qisqa mulohaza qayd etiladi.
5. Bildirilgan fikr yoki g'oyalar u yoki bu ishtirokchiliki, deb ajratilmaydi, ya'ni ular — muallifsizdir.
6. Fikr yoki yaxshi g'oyalarni tanlash alohida «tanqidchilar» yoki guruhning norasmiy liderlari tomonidan amalga oshiriladi.

Yuqoridagi ta'kidlangan guruh katta bo'lgan sharoitda bahs uyushtirishda ham generator, ya'ni fikrlarni birlamchi jamlovchilarga ushbu usulda ishlashga imkon berish tajribada yaxshi natija beradi. Chunki o'tkazilgan tekshiruvlar va ko'plab sinov mashg'ulotlarining ko'rsatishicha, aynan shu guruhda breyshtorming usulining qo'llanilishi turli-tuman va qarama-qarshi fikrlarning bayon etilishiga sharoit yaratadi. Aks xolda muhim muammolar bo'yicha munozarani boshlash va unda fikrlar rang-barangligiga erishish juda qiyin bo'ladi. Bu usul ayniqsa, kattalar auditoriyasida juda yaxshi samara beradi.

Bahsda ishtirok etish va undan manfaatdorlik hissi har bir ishtirokchida shakllanishi shart va bunda boshlovchi — o'qituvchining roli katta. Amaliy mashg'ulotlarni bahs-munozara shaklida o'tkazilishi bolalarga oldindan aytilishi va ularning tayyorgarlik ko'rishlari uchun savollar berilib qo'yilishi maqsadga muvofiqdir. Bahs ishtirokchilari hayajonlanmasliklari uchun mashg'ulot boshlanishidan avval ularning o'zlarini erkin tutishlari uchun ayrim **yengillashtiruvchi mashqlar**, boshqacha qilib aytganda, **psixogimnastik mashqlar** o'tkazish tavsiya etiladi.

Masalan, ana shu maqsadda o'tkaziladigan psixogimnastik mashqlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. O'qituvchi guruhni aylana shaklida turishlarini so'raydi va a'zolari navbatma-navbat o'rta chiqib, guruh bilan xohlagan tarzda, lekin samimiy salomlashishni so'raydi. Keyin guruhdan kimning salomi ko'proq yoqqanini so'raydi.
2. Guruh a'zolari o'qituvchi atrofida yarim aylana shaklida turishadi. Navbat bilan guruh a'zolari o'rta chiqib, xohlagan a'zo bilan so'zsiz, lekin ochiq yuz bilan mimika vositasida salomlashish va biror fikrni bildirishi so'raladi.
3. Hamma doira shaklida o'tiradi va o'qituvchi olib kelgan koptok navbat bilan muloqot qatnashchilariga otiladi, faqat kimga otilsa, o'sha odamning kuchli, yaxshi bir sifati aytilib, so'ng irg'itiladi. O'qituvchi koptokning albatta har bir kishiga tegishini nazorat qiladi.

Bu kabi mashqlar munozara qatnashchilari o'rtasida o'zaro tanglikning bo'lmasligi va o'z fikrini bayon etayotganda o'qituvchidan tortinmasligi uchun o'ziga xos trening hisoblanadi.

O'qituvchi munozarani boshlar ekan, ishtirokchilar ongiga quyidagilarni yetkaza olishi kerak:

a) mashg'ulot har bir ishtirokchiga albatta foydali bo'ladi va ular bir-birlariga yordam berish uchun kelganlar;

b) munozara o'zaro muloqotning bir shakli bo'lib, har bir ishtirokchi bir-biriga ochiq va samimiy munosabatda bo'lsin;

v) munozara ishtirokchilarning o'zaro tajribalarini almashinishlari uchun qulay sharoitdir;

g) fikr bayon etishda kerak bo'lsa tavakkal qilaylik, lekin indamaslik shiorimiz bo'lmasin;

d) munozara paytida ko'p yozish shart emas;

ye) agar biror narsa tushunarli bo'lmasa, uni so'rashdan tortinmang;

j) bilgan bilimlarimizni bir-birimizdan ayamaymiz, chunki boshqalar ham bundan manfaatdor bo'lsinlar, «yashiringan bilim-bilim emas»ligini unutmaylik!

4. Bahs turlari. Yozma bahs o'tkazish usullari.

Agar mashg'ulotlar bir-birlarini yaxshi tanimaydigan boshlang'ich guruhlarda boshlangan bo'lsa, «tanishish» mashqlarini o'tkazish, albatta ishni kichik guruhlardan boshlash lozim. Bunda **erkin yo'naltirilmagan bahs** shaklini qo'llash o'rinliroq. Bunda o'qituvchi ishtirokchilarga bir-birlarini yaxshi tanib olsalar, birgalikda harakat qilsalar, umumiy ish uchun manfaatli bo'lgan natijalarga erishish mumkinligini tushuntirishi lozim.

Agar ishtirokchilar biror *yangi ma'lumotlarga ega bo'lish*, murakkabroq masala yuzasidan umumiy nuqtai nazarga ega bo'lish va mantiqiy xulosalarga erishishni maqsad qilgan bo'lsalar, unda dars avvalida o'qituvchi yoki oldindan tayyorgarlik ko'rgan guruh a'zosi ma'ruza qilishi, ma'ruza yuzasidan keyin bahs uyushtirilishi, dars oxirida imkon bo'lsa, o'qituvchi o'zi tayyorlagan tarqatma materiallarini har bir a'zoga berishi kerak. Faollashtiruvchi usullar materiallar qo'lga berilgach, ishga solinadi.

Agar darsning yoki amaliy mashg'ulotning maqsadi tinglovchilardagi *aniq qobiliyatlarni rivojlantirish*, malakalarni oshirish va yangi tajribadan foydalanish bo'lsa, unda bahsning predmeti avvalo tajriba almashinuvga qaratilishi, bunda ayrim mashqlar ham bajarilishi, ularning natijalari tahlil qilinishi, rolli o'yinlarni bajarishgacha olib borilishi kerak. Bunda o'qituvchining roli ancha mas'uliyatli bo'lib, u mashg'ulotgacha konkret yo'riqnomalarni o'quvchilarga berishi va guruh ishini muntazam kuzatib, nazorat qilib turadi.

Agar munozara darslarining maqsadi — ishtirokchilarning *yangi, mustaqil fikrlarga kelishi*, ularni shaxsiy tajriba va vaziyatlarga bog'lab aytib berishlariga olib kelish bo'lsa, unda o'qituvchi «Men» — munozaradaman» holatida guruhli bahsni kichik guruhlarda tashkil etishi, ularda alohida holatlar va vaziyatlarning tahliliga barchaning diqqatini qaratishi, ishtirokchilarni turli rollarni tasavvur qilishga majbur qila olishi va oldindan tayyorlab qo'yilgan savolnomalarni dars oxirida tarqatib,

shakllangan yangi g'oyani ajratib olishi kerak. Demak, bu shakldagi ish har bir ishtirokchidan puxta tayyorgarlikni va aniq ko'nikmalarni talab qiladi.

Bahs shaklida mashg'ulot o'tkazganda, qabul qilinadigan qarorlarning ahamiyati katta. Qarorlarning samarali bo'lishi uchun quyidagilarni yodda tutish kerak:

- mashg'ulot boshlanishidan oldin o'qituvchi tahlil qilinishi lozim bo'lgan muammoni belgilaydi va unga qay tarzda munosabat bildirilishi lozimligini tushuntiradi;

- qisqa bo'lsa-da, bu muammoning oldingi darslarga bog'liqligi, uyga berilgan vazifa, muhokama qilinadigan masalaga oid muhim faktlar esga tushiriladi;

- bahs qatnashchilari kichik guruhchalarga (4-5 kishi) bo'linib, mashg'ulot oxirida fikrlar umumlashtirilishi uchun qog'ozlar taxt qilib qo'yiladi;

- guruhda ishlash mobaynida bildirilgan fikrlarning afzal va kamchilik tomonlari haqidagi o'z mulohazalarini og'zaki yoki yozma tarzda qarorlar shaklida bayon etadilar;

- ish yakunida guruhning vakillari o'z guruhining ishi to'g'risida gapirib, ularni boshqalarniki bilan qiyoslaydi. Zarurat bo'lsa, o'qituvchi har bir guruhning qarorlarini o'zaro qiyoslab, savollarga javob beradi, noaniqroq qarorlarga o'z munosabatini bildiradi.

Yozma bahsni o'tkazish usuli. Pedagogik amaliyotda bahsning mohiyati ko'pincha faqat og'zaki dialoglar va tortishuvlar tarzida tasavvur qilinadi. Lekin og'zaki bahslarning yanada samarali va ta'sirchan bo'lishi uchun yozma bahs shakli ham qo'llaniladi. Bu usul o'quvchilarning berilgan mavzu sohasidagi bilimlarini yanada chuqurlashtirish, munozara madaniyatini oshirish va har bir fikrni asoslash qobiliyatini rivojlantiradi. O'qituvchi esa o'quvchi yoki talabalarning bilimlarini asosli baholash va bilimdonlikni to'la ma'noda tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu usul ayniqsa, milliy g'oya va milliy mafkurani shakllantiruvchi fanlar — sotsial-gumanitar fanlar yuzasidan o'tkazilsa yanada samarali bo'ladi.

O'quvchilar oldindan mavzu bilan tanishtiriladilar, uyga berilgan topshiriqlar orasida qay biri yozma tarzda o'tkazilishi ma'lum qilinadi. Yozma bahs o'tkaziladigan kuni o'qituvchi uni quyidagi tarzda amalga oshiradi:

1. O'qituvchi guruhni ikkiga bo'ladi va ularni alohida qatorlarga o'tqazadi. Har bir guruh mavzu bo'yicha qaysi nuqtai nazarni himoya qilishini ma'lum qiladi. Masalan, birinchi guruh bolalarning aqliy darajalarini muntazam o'lchab turish va shu orqali ta'lim muassasalariga jalb etishni himoya qilsa, ikkinchi guruh — bu fikrni asosli tarzda inkor qiladi.

2. Shundan so'ng o'qituvchi qarama-qarshi guruh a'zolarini juftlaydi va ularga nomeri yozilgan varoqlarni tarqatadi. Har bir ishtirokchiga biror fikrni yozma asoslashga 5 daqiqadan beriladi. Yozma dalillar ravon tushunarli tilda, asosli tarzda yozilishi kerak.

3. Yozilgan varaqchalar qarama-qarshi sheriklarga beriladi. Ular o'z «raqiblari» fikriga qarshi fikrni 8-10 daqiqa mobaynida o'ylab, yozishlari kerak bo'ladi va narigi tomondagi sherigiga beradi.

4. Yozma dalillar almashinuvining bunday tartibi 2-3 marta takrorlanadi, har safar har bir o'quvchi sherigining dalil-isbotini diqqat bilan o'rganib chiqib, javob

qaytaradi. Oxirgi raundda o'quvchilarning o'zlariga yakunlash imkoni beriladi va yozma ishlar yig'ib olinadi.

5. O'qituvchi yozma baholarni yakunlashda tomonlarga «Qarshi tomonning eng yaxshi dalil-isboti qaysilar bo'ldi?» deb so'raydi va o'quvchilar bilan oldindan kelishgan xolda ular bilimlarini yakka-yakka yoki guruhii baholaydi.

12-MAVZU: IJTIMOIIY ROL

REJA:

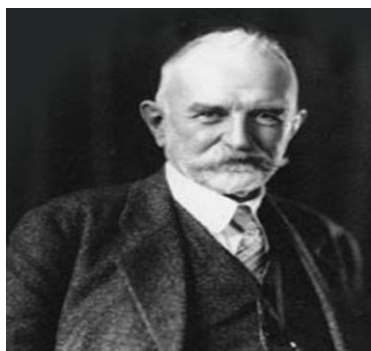
1. Ijtimoiy rol tushunchasi va ko'rinishlari

2. Ijtimoiy rolning shaxs shakllanishiga ta'siri

1. Ijtimoiy rol tushunchasi va ko'rinishlari

Shaxsning jamiyatdagi xatti-harakatlarini nazorat qilib turishga yordam beruvchi yana bir mexanizm **ijtimoiy roldir**.

Ijtimoiy rol jamoatchilik munosabatlari tizimida u yoki bu individ egallovchi ma'lum holatning **fiksatsiyasidir**. Ijtimoiy rol o'zida jamoatchilik munosabatini aks ettiruvchi shaxsning ijtimoiy faoliyati va xulq-atvorining muhim ko'rinishidir.

**Джордж Герберт
Мид**

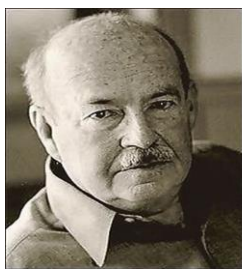
Ilk marotaba ijtimoiy rol tushunchasi amerikalik sotsiologlar **R. Linton va D. Mid** tomonidan ilmiy atama sifatida taklif etilgan. *Har bir individ bir emas, bir nechta ijtimoiy rollarni bajaradi. Ijtimoiy rol uni bajaruvchi shaxsning har bir harakati va faoliyatini mayda-*

Ральф Линтон

chuydasigacha belgilab bermaydi, balki bu shaxs o'z rolini qanchalik qabul qilganligiga qarab o'z rolini bekam-u ko'st bajarishi yoki aksincha bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy rolning asosiy tavsiflari amerikalik sotsiolog T.Parsons tomonidan ajratib ko'rsatilgan. Bular masshtab, qabul qilish usuli, emotsionallik, shakllantirish, motivatsiya.

Толкотт Парсонс

Rolning masshtabi – shaxslararo munosabatlar oralig'iga bog'liq. Masalan, er va xotin roli ular munosabatlarining kengligi yoki torligiga bog'liq.

Rolni qabul qilish – shaxs uchun ushbu rolning qanchalik muhimligiga bog'liq. Kampir, chol, erkak, ayol kabi rollar shaxsning yoshi va jinsi bilan bog'liq ravishda egallanadi va uni egallashda hech qanday murakkablik kuzatilmaydi.

Ba'zi rollar esa hayot davomida egallanadi va hatto maxsus choralar orqali egallanadi, bular shaxsning kasbiy faoliyati bilan bog'liq rollar hisoblanadi.

Ijtimoiy rollar emotsionallik darajasiga ko'ra ham farqlanadi. Har bir rol uning subyekti namoyon qiluvchi emotsionallikni o'zida aks ettirish imkoniyatiga ega. Ya'ni, ijtimoiy normalar, urf-odatlar, moda ma'lum vaziyatlarda inson emotsional holatini namoyon qilishiga ta'sir qiladi.

Ijtimoiy rolni shakllantirish ayni rolni bajaruvchining shaxslararo munosabatdagi o'ziga xosligi bilan aniqlanadi. Ba'zi rollar faqat xulq-atvorning qat'iy reglamenti bilan rasmiy munosabat o'rnatishni talab etsa; ba'zilari – faqat norasmiy; boshqasi esa o'zida rasmiy va norasmiy munosabatlarni uyg'unlashtirishi mumkin.

Masalan, birga ishlaydigan hamkasblar rasmiy munosabatlardan so'ng yaqin munosabatlarda ham bo'lishlari mumkin.

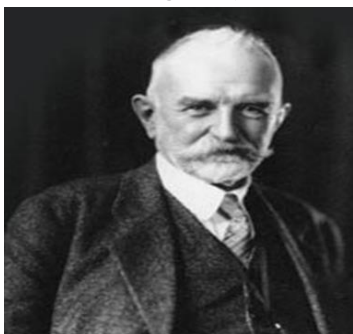
Rollar motivatsiyasi esa shaxsning ehtiyoj va motivlariga bog'liqdir. Turli xil rol o'ziga xos motivatsiya bilan shartlashgandir. Ota-onalik roli bolasiga g'amxo'rlik qilishga yo'naltirilgan bo'lsa, rahbar shu tashkilotning yutug'i uchun qayg'uradi.

Ijtimoiy rollarning turi shaxsning qaysi munosabat va faoliyat turiga taalluqli ekanligiga ko'ra ajratiladi. **Jamoatchilik munosabatlariga ko'ra** ijtimoiy va shaxslararo ijtimoiy rollar mavjud.

Ijtimoiy rollar ijtimoiy maqom, kasb yoki faoliyat turiga bog'liq. Bu shaxsi noaniq bo'lgan standartlashtirilgan rollar uni kim bajarayotganligidan qat'iy nazar shu rolning huquq va majburiyatlari asosiga quriladi. Ijtimoiy demografik rollar: er, xotin, o'g'il, qiz va h.k. kirs, shaxslararo rollarga emotsional darajada boshqariluvchi shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq bo'lgan lider, arazlagan shaxs, xafa yoki xursand shaxs kabi rollar kiradi.

Namoyon qilinishiga qarab faol va yashirin rollarga ajratiladi. Faol rol aniq bir vaziyat yoki vaqtda bajariladi, yashirin rol esa dolzarb vaqtda namoyon bo'lmaydi, lekin ushbu jarayonda u mavjud bo'ladi.

Bundan tashqari taqdirga bitilgan (ayol, yosh bola, o'zbek) va hayot davomida o'zlashtirilgan (ona, rahbar, o'qituvchi) rollarga bo'linadi.

Джордж Герберт Мид

Ijtimoiy rollar borasida ish olib borgan psixologlar Dj.Mid va T.Shibutanining fikriga ko'ra, ijtimoiy rollar shaxsning aniq bir vaziyatda optimal harakat qilishini ta'minlovchi uzoq vaqt davomida shakllanib kelgan xulq-atvor usullaridir.

Тамотсу Шибутани

Har bir rol o'zining huquq va majburiyatlar to'plamiga egadir. Majburiyat — o'z roldan kelib chiqib unga yoqadimi yoki yo'qmi qat'iy nazar shaxs bajarishi lozim bo'lgan xulq-atvor va xatti-harakatlar ketma-ketligi.

O'z roliga mos bo'lgan majburiyatini bajarar ekan, har bir shaxs boshqalardan talab qilishi mumkin bo'lgan huquqlarga ham ega. Majburiyatlar hamisha burchlar bilan birgalikda kechadi. Ularning uyg'unligi ijtimoiy rolning me'yorida bajarilishini ta'minlaydi, aksincha holat esa ijtimoiy rolning yaxshi o'zlashtiril-maganligidan dalolat beradi.

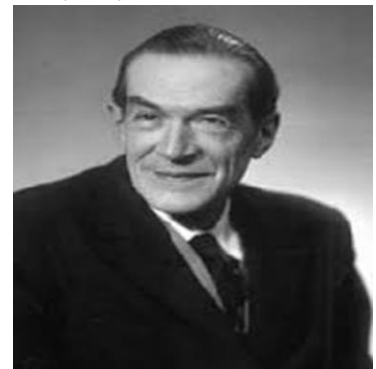
2. Ijtimoiy rolning shaxs shakllanishiga ta'siri

Ijtimoiy rolning shaxs shakllanishiga ta'siri juda katta. Shaxs o'zi bajaradigan rollar tufayli boshqalar bilan munosabatga kirishadi. Shaxsning bajaradigan rollari qanchalik ko'p bo'lsa, uning hayotga va jamiyatga moslashuvi osonroq kechadi. Yangi rolni zimmasiga olish ham shaxsdan katta mas'uliyatni talab etishi bilan birga shaxs ruhiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun psixoterapiyada shaxs xulqini korreksiya qilishga yordam beruvchi o'zida psixodrammani qamrab olgan **imagoterapiya** deb nomlanuvchi usul qo'llaniladi.

Bu usul **D. Moreno** tomonidan tavsiya etilgan bo'lib, unga ko'ra patsientga yangi – o'zi istagan, lekin imkoni bo'lmagan rolni bajarish imkoni beriladi. Bu orqali Moreno nevrozlarni davolagan. Har bir rolni o'ziga xos bajarilishida shaxsning xarakteri, temperamenti va shaxsiy xususiyatlari ham katta rol o'ynaydi.

Якоб Леви
Морено

Леонтьев Дмитрий
Алексеевич

D.A.Leontevning ta'kidlashicha, shaxs ijtimoiy rollarni o'zlashtirish jarayonida ikki aspekt mavjud: texnik va fikriy. Talaba o'zining talabalik rolini qabul qilar ekan, uning qanday bajarilishiga e'tibor qaratadi, lekin ba'zi talabalar bu rolni o'ziga qabul qilmaydilar va natijada majburiyatlarini to'liq anglab yetmagan holda bu rolni bajaradilar. Shaxs butun umr yoshi, oilaviy va kasbiy maqomi, shaxslararo munosabatlariga bog'liq holda yangi rollarni o'zlashtirib boradi. O'zlashtirish ba'zida oson, ba'zan esa qiyin kechishi mumkin.

Rollardagi nizolar. Ma'lum bir rolni egallab turgan shaxsdan uning atrofidagi ma'lum bir guruh kutayotgan kutuvlarni amalga oshirilishi jarayonida sodir bo'ladigan to'qnashuv. Ya'ni shaxs bir vaqtning o'zida ikki yoki undan ortiq rolni bajarishga majbur bo'lganda sodir bo'ladigan holat. Rollar nazariyasida ikki xil to'qnashuv yoki nizo turi ajratiladi: **rollararo va rollar ichida** kuzatiladigan nizolar.

Rollararo to'qnashuvga shaxsga bir vaqtning o'zida bir nechta rol bajarish to'g'ri kelganda sodir bo'ladi, chunki bunday vaziyatda u yoki bu rollarning talablarini bajarish uchun ruhan tayyor bo'lmaydi (17 yoshli qiz kelinlik rolini eplashga zo'rg'a ulgurayotganida ona bo'lishi natijasida bu rollarni birvarakayiga bajarishga ruhan javob bera olmaydi) yoki javob berish uchun vaqt va jismoniy imkoniyatlari yetmaydi.

Rollararo nizolarni tushuntirishda amerikalik psixolog **U.G. Guda** o'zining «**Rollardagi nizolar nazariyasi**» asarini chop ettirgan. Bu nazariyasida u rollar to'qnashuvi nizolar natijasida yuzaga keladigan zo'riqishlar haqida fikr bildirib, shu zo'riqishlarni bartaraf etish usullarini tavsiflaydi. Muallifning fikriga ko'ra, zo'riqishlardan qutulish uchun shaxs bajarishi lozim bo'lgan rollardan o'zini birmuncha ozod qilishi kerak.

Buning uchun qaysi rol uning uchun eng muhim ekanligini ajratib olishi, ma'lum bir rolining bajarilmasligiga nisbatan qollaniladigan ijobiy yoki salbiy sanksiyalarga e'tibor berishi, biror rolni bajarmasligiga atrofdagilarning reaksiyasini hisobga olishi kerak.

Rollar ichida kuzatiladigan nizolarni tahlil qilish bir rolning egasiga nisbatan turli xil guruhlarda turlicha talablar qo'yilishi natijasida kelib chiqadi. Bu borada M. Komarovskaya tomonidan Amerikadagi kollejlardan birida talabalar bilan o'tkazilgan tadqiqot klassik xarakterga ega. Tadqiqot natijalarining ko'rsatishicha, talaba qizlarga nisbatan ularning ota-onalarining kutuvlar bilan shu kollejdagi talaba yigitlarning kutuvlari orasida farq kuzatilgan. Rollar bilan bog'liq nizolar tez-tez sodir bo'lib turuvchi hodisadir. Bu esa shaxslararo munosabatlarning murakkabligi bilan bog'liq.

Tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, rollardagi nizolar shaxslararo o'zaro ta'sir jarayoniga ham ta'sir ko'rsatadi, shuning uchun ijtimoiy psixologlar rollardagi nizolarni hal etish bilan bog'liq konsepsiyalar ishlab chiqishga harakat qilishmoqda. Ulardan biri U.Gudaning rollardagi zo'riqishlar nazariyasi bo'lsa, aynan shunday yo'nalishni **N. Gross, U. Meysonlarning** ham ishlarida ko'rish mumkin.

Ular bu boradagi omillarni uch guruhga ajratishadi. Birinchisi, rol ijrochisiga nisbatan subyektiv munosabatlar bilan bog'liq omillar. Ikkinchi guruhga rolning ijro etilganligi yoki etilmaganligiga qarab sanksiyalarning qo'llanilishi bilan bog'liq omillar. Uchinchi guruhga rol ijrochisining oriyentatsiyasi (yo'nalishi)ni kiritishadi. Bu omillardan qay birini tanlash orqali rollardagi nizoni bartaraf etish rol ijrochisining o'ziga bog'liq.

13-MAVZU: SHAXS SOTSIALIZATSIYASI

REJA:

1. Ijtimoiylashuv tushunchasi
2. O'spirinlik davrida shaxs ijtimoiylashuvi
3. Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs yo'nalishining shakllanishi

1. Ijtimoiylashuv tushunchasi

Bugungi kunda jamiyatimizda olib borilayotgan siyosatning asosiy maqsadlaridan biri – barkamol avlodni tarbiyalashdir. Barkamol avlod tarbiyasi uchun mas'ul bo'lgan kishilar sifatida psixolog mutaxassislarga bugungi mavzu juda dolzarbdir.

«**Ijtimoiylashuv**» atamasini birinchi bo'lib amerikalik sotsiolog F.G.Giddings insonlarga nisbatan qo'llagan. U o'zining «Ijtimoiylashuv nazariyasi» (1897) kitobida «ijtimoiylashuv individ tabiati yoki xarakterining rivojlanishi, insonni ijtimoiy hayotga tayyorlashdir», degan fikrni bildiradi.

Har birimizning jamiyatdagi o'rnimiz, uning qachon va qanday sharoitlarda paydo bo'lgani, jamiyatga qo'shilib yashashimizning psixologik mexanizmlari jarayoni psixologiyada *ijtimoiylashuv yoki sotsializatsiya* deb yuritiladi. Ijtimoiylashuvga oid bir qancha ta'riflar mavjud bo'lib, quyida ulardan bir qanchasining izohi beriladi.

**Franklin Genri
Giddings
(1855–1931)**

Ijtimoiylashuv (ba'zi adabiyotlarda sotsializatsiya deb berilgan) tushunchasi ijtimoiy-psixologik, sotsiologik, pedagogik kategoriyalardan biri bo'lib, bu atama shaxsning uni o'rab turgan tashqi ijtimoiy muhit ta'siri ostida jamiyatdagi mavjud tajribalarni o'zlashtirishga moyilligi yoki o'zlashtirganlik darajasini ifodalovchi jarayondir. Bu tushunchaning umumiy ma'nosi ostida individ tug'ilib, uni o'rab turgan birlamchi va ikkilamchi muhit ta'sirida ulg'ayishi, undan so'ng jamiyatga qo'shilishi, o'rgangan barcha tajribalarini atrof-muhitdagilar bilan hamkorlik qilish jarayonida qo'llashi va kimlargadir shu tajribalarni uzatishda vosita bo'lishi jarayoni tushuniladi.

Ijtimoiylashuv inson tomonidan ijtimoiy tajribani egallash, hayot va faoliyat jarayonida uni faol tarzda qo'llash jarayonidir.

Sodda til bilan aytganda, ijtimoiylashuv har bir shaxsning jamiyatga qo'shilishi, uning me'yori, talablari, kutishlari va ta'sirini qabul qilgan holda, har bir harakati va muomalasida uni ko'rsatishi va kerak bo'lsa, shu ijtimoiy tajribasini o'z navbatida o'zgalarga o'rgata olish jarayonidir.

Ijtimoiylashuv so'ziga berilgan ta'riflardan eng keng tarqalgani (lot. Socialis — ijtimoiy, jamoaviy) individning jamiyatga kirib borib, undagi hayot uchun zarur bo'ladigan malaka, rollar, me'yori va qadriyatlarni o'zlashtirishidir. Ijtimoiylashuv jarayonida insonlarda jamiyatdagi muloqotning ishtirokchisi bolishi uchun kerak bo'ladigan ijtimoiy sifatlar, bilimlar, ko'nikmalar shakllanib boradi.

Hozirgi zamon psixologiyasida ijtimoiylashuv terminining yana ikkita sinonimi keng qo'llaniladi: ya'ni bular «shaxs shakllanishi» va «tarbiya» jarayonidir. Ijtimoiylashuv «individning jamiyatga kirib borishi», «ijtimoiy ta'sirlarni o'zlashtirish» hamda «ijtimoiy aloqa jarayonida ulardan foydalanish» kabi tushunchalar orqali ham ifodalanadi.

Ijtimoiylashuv — bu bizning jamiyatga qo'shib yashashimiz va shu jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirishimizdan iborat bo'lgan jarayondir. Bu jarayon uch bosqichdan iborat holda kechadi:

Individ ijtimoiy tajribani

- ✓ *qabul qilishi*, singdirishi;
- ✓ *o'z hayoti, faoliyati, munosabati jarayonida qo'llashi*;
- ✓ *o'zgalarga uzatishi*, o'z ta'sirini o'tkaza olish jarayonidir

Ijtimoiylashuv ikki tomonlama jarayondir, bir tomondan individning jamiyatga kirib borib, undagi malakalarni o'zlashtirish jarayoni bo'lsa, ikkinchi tomondan, inson faolligi hamda jamiyatdagi faol ishtiroki orqali ijtimoiy aloqalarni o'rnatishdir.

Ijtimoiylashuv g'oyasini psixologiya sohasiga kiritgan hamda bu muammoni ijtimoiy psixologik bilimlarni rivojlantirish uchun muammo sifatida olib kirgan olimlar ijtimoiylashuvning aynan shu ikki tomoniga katta e'tibor qaratishgan.

Ijtimoiylashuv jarayonining birinchi tomoni — ijtimoiy malakalarni o'zlashtirish - bu jamiyatni insonga ta'sir etuvchi tavsifi, ikkinchi tomoni esa — inson faolligi — insonning jamiyatga o'zining faoliyati orqali ta'sir etishidir. Bunda inson faolligi pozitsiyasi — ijtimoiy aloqalarga har qanday ta'sir ma'lum bir qaror qabul qilish va keyinchalik shu qarorni bajarish uchun ma'lum bir faoliyat strategiyasini ishlab chiqish orqali tushuntiriladi. Ijtimoiylashuv jarayoni shu

keltirilgan tushuntirishlar orqali shaxs shakllanish jarayoniga qarshi chiqmaydi, lekin, bu muammoga turli tomondan yondashishni talab qiladi.

G.M.Andreyevaning fikriga ko'ra, «Yosh psixologiyasi uchun bu muammo «shaxs» mavzusiga taalluqli bo'lsa, ijtimoiy psixologiya uchun «shaxsning jamiyatga ta'siri» tomondan qiziqroq hisoblanadi».

2. O'spirinlik davrida shaxs ijtimoiylashuvi

Shaxs, uning dunyoni bilishi, o'zini va atrofidagi insoniy munosabatlarni bilishi, tushunishi va o'zaro munosabatlar jarayonida o'zidagi takrorlanmas individuallilikni namoyon qilishi hamda ushbu jarayonlarning yoshga va jinsga bog'liq ayrim jihatlarini tahlil qilish bizga umumiy ravishda shaxs-jamiyatda yashaydigan sotsial mavjudotdir, degan xulosani qaytarishga imkon beradi. Ya'ni, u tug'ilgan onidan boshlab o'ziga o'xshash insonlar qurshovida bo'ladi va uning butun ruhiy potentsiali ana shu sotsial muhitda namoyon bo'ladi.

Chunki agar insonning ontogenetik taraqqiyoti tarixiga e'tibor beradigan bo'lsak, hali gapirmay turib, odam bolasi o'ziga o'xshash mavjudotlar davrasiga tushadi va keyingina sotsial muloqotning barcha ko'rinishlarining faol obyekti va subyektiga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, har birimizning jamiyatdagi o'rnimiz, uning qachon va qanday sharoitlarda paydo bo'lgani, jamiyatga qo'shilib yashashimizning psixologik mexanizmlari fanning muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon psixologiyada *sotsiallasuv yoki sotsializasiya* deb yuritiladi.

Sotsiallasuv eng avvalo odamlar o'rtasidagi muloqot va hamkorlikda turli faoliyatni amalga oshirish jarayonini nazarda tutadi. Tashqaridan shaxsga ko'rsatilayotgan ta'sir oddiy, mexanik tarzda o'zlashtirilmay, u har bir shaxsning ichki ruhiyati, dunyoni aks ettirish xususiyatlari nuqtai nazaridan subyektiv tarzda idrok etiladi. Shuning uchun ham bir xil sotsial muhit va bir xil ta'sirlar odamlar tomonidan turlicha harakatlarni keltirib chiqaradi. MASALAN, 10-15 ta o'quvchidan iborat akademik lisey o'quvchilarini olaylik. Ularning bilimni, ilmni idrok qilishlari, ulardan ota-onalarining kutishlari, o'qituvchilarning berayotgan darslari va unda yetkazilayotgan ma'lumotlar, manbalar va boshqa qator omillar bir xilday. Lekin baribir ana shu 15 o'quvchining har biri shu ta'sirlarni o'zicha, o'ziga xos tarzda qabul qiladi va bu ularning ishdagi yutuqlari, o'quv ko'rsatgichlari va iqtidorida aks etadi. Bu o'sha biz yuqorida ta'kidlagan sotsiallasuv va individualizasiya jarayonlarining o'zaro bog'liq va o'zaro qarama-qarshi jarayonlar ekanligidan darak beradi.

Sotsiallasuv jarayonlarining ro'y beradigan shart-sharoitlarini *sotsial institutlar* deb ataymiz. Bunday institutlarga oiladan boshlab, mahalla, rasmiy davlat muassasalari (bog'cha, maktab, maxsus ta'lim o'choqlari, oliygohlar, mehnat jamoalari) hamda norasmiy uyushmalar, nodavlat tashkilotlari kiradi.

Bu institutlar orasida bizning sharoitimizda *oila va mahallaning* roli o'ziga xosdir. Insondagi dastlabki sotsial tajriba va sotsial xulq elementlari aynan oilada, *oilaviy munosabatlar* tizimida shakllanadi. Shuning uchun ham xalqimizda «QUSH UYASIDA KO'RGANINI QILADI» degan maqol bor. Ya'ni, shaxs sifatlarining dastlabki qoliplari oilada olinadi va bu qolip jamiyatdagi boshqa guruhlar ta'sirida sayqal topib, takomillashib boradi. Bizning o'zbekchilik sharoitimizda oila bilan bir

qatorda MAHALLA ham muhim tarbiyalovchi-sotsiallashtiruvchi rol o'ynaydi. Shuning uchun bo'lsa kerak, ba'zan odamning qaysi mahalladan ekanligini surishtirib, keyin xulosa chiqarishadi, ya'ni mahalla bilan mahallaning ham farqi bo'lib, bu farq odamlar psixologiyasida o'z aksini topadi.

Masalan, bitta mahalladan yaxshi kelin chiqsa, aynan shu mahalladan qiz qidirib qolishadi. Ya'ni, shu mahalladagi sotsial muhit qizlarning iboli, aqlli, sarishtali bo'lib yetishishlariga ko'maklashgan. Masalan, ayrim mahallalarda sahar turib ko'cha — eshiklarni supurish odatga aylangan va barcha oilalar shu udumni buzmaydilar. Shunga o'xshash normalar tizimi har bir ko'cha-mahallaning bir-biridan farqi, afzallik va kamchilik tomonlarini belgilaydi, oxirgilar esa shu mahallada katta bo'layotgan yoshlar sotsiallashtirishida bevosita ta'sirini ko'rsatadi.

Yana bir muhim sotsiallashtiruvchi o'choqlariga *maktab va boshqa ta'lim maskanlari* kiradi. Aynan shu yerda sotsiallashtiruvchi va tarbiya jarayonlari maxsus tarzda uyg'unlashtiriladi. Bizning sotsial tasavvurlarimiz shundayki, maktabni biz ta'lim oladigan, bola bilimlar tizimini o'zlashtiradigan maskan sifatida qabul qilamiz. Lekin aslida bu yer sotsiallashtiruvchi tarbiyaviy vositalarda yuz beradigan maskandir. Bu yerda ataylab tashkil etilgan, oxirgi yillarda joriy etilgan «Ma'naviyat darslari», «Etika va psixologiya» kabi tarbiyalovchi fanlar nazarda tutilmayapti. Gap har bir darsning, umuman maktabdagi shart-sharoitlar, umumiy muhitning tarbiyalovchi roli haqida.

Masalan, dars paytida o'qituvchi butun diqqati bilan yangi darsni tushuntirish bilan ovora deylik. Uning nazarida faqat dars, mavzuning mazmuni va undan ko'zlangan maqsad asosiyday. Lekin, aslida ana shu jarayondagi o'qituvchining o'zini qanday tutayotganligi, kiyim-boshi, mavzuga subyektiv munosabati va qolaversa, butun sinfdagi o'quvchilarga munosabati hamma narsani belgilovchi, sotsial tajriba uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan omildir.

Shu nuqtai nazardan o'quvchilar didi, kutishlari va talablariga javob bergan o'qituvchi bolalar tomonidan tan olinadi, aks holda esa o'qituvchining ta'siri faqat salbiy rezonans beradi. Xuddi shunday har bir sinfdagi shakllangan muhit ham katta rol o'ynaydi. Ba'zi sinflarda o'zaro hamkorlik, o'rtoqchilik munosabatlari yaxshi yo'lga qo'yilgan, guruhda ijobiy munozaralar va baxslar uchun qulay sharoit bor. Bu muhit tabiiy o'z a'zolari sotsial xulqini faqat ijobiy tomonga yo'naltirib turadi.

Yana bir muhim sotsiallashtiruvchi muhiti — bu mehnat jamoalaridir. Bu muhitning ahamiyati va o'ziga xosligi shundaki, bu yerga shaxs odatda ancha aqli pishib qolgan, ma'lum tajribaga ega bo'lgan, hayot haqidagi tasavvurlari shakllangan paytda keladi. Qolaversa, egallangan mutaxassislik, orttirilgan mehnat malakalari va bilimlar ham juda muhim bo'lib, shu muhitdagi sotsial normalar xarakteriga ta'sir qiladi. Lekin baribir shaxsning kimlar bilan, qanday o'zaro munosabatlar muhiti ta'sirida ekanligi uning yetuklik davridagi sotsiallashtiruvchi muhim mezonlaridandir.

Shuning uchun ishga kirishdagi asosiy motivlardan biri — o'sha jamoaning qanday ekanligi, bu yerdagi o'zaro munosabatlar, rahbarning kimligi va uning jamoaga munosabati bo'lib, ko'pincha oylik-maosh masalasi ana shulardan keyin o'rganiladi. Shuning uchun mehnat jamoalarida yaxshi, sog'lom ma'naviy muhit, adolat va samimiyatga asoslangan munosabatlar har bir inson taqdirida katta rol o'ynaydi.

Katta yoshdagi sotsiallashtirishning o'ziga xosligi shundaki, unda individualizatsiya jarayoni aniqroq, sezilarliroq kechadi. Chunki katta odam nafaqat tashqi ta'sirlarni o'zlashtiradi, balki o'zidagi iqtidor, malakalari bilan boshqalarga ham tarbiyaviy ta'sir, shaxsiy o'rnak ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shu nuqtai nazaridan, qarilikning sotsial mohiyati shundaki, ota-bobolarimiz, onaxonlarimiz asosan o'zlaridagi mavjud sotsial tajribani boshqalarga (farzandlar, nabiralar, mahalladagi yoshlar va hokazo) uzatish bilan shug'ullanadilar va bu narsa ayniqsa, Sharq xalqlarida juda e'zozlanadi. Shu sababli ham mustaqil yurtimizda qariyalar e'zozlanadi, mahallaning boshqaruv roli kun sayin oshirilmoqda, oila tarbiyaning bosh o'chog'i sifatida davlat himoyasida bo'lib kelmoqda. Bu mustaqil davlat yoshlarida yangicha tafakkur va ongning shakllanishiga, yurtga sadoqat, vatanparvarlikning rivojiga o'z hissasini qo'shadi.

3. Ijtimoiylashuv jarayonida shaxs yo'nalishining shakllanishi

Sotsiallashtirishning institutlaridan tashqari uning oqibati masalasi ham psixologiyada muhim amaliy ahamiyatga ega. Shaxs sotsiallashtirishning eng asosiy mahsuli — bu uning hayotda o'z o'rnini topib, jamiyatga manfaat keltiruvchi faoliyatlarda ishtirok etishidir. Shu nuqtai nazardan olib qaralganda, shaxsning **yo'nalganligi** masalasiga ham fanda katta e'tibor beriladi. *Sotsiallashtirish jarayonida shaxs faoliyatini yo'naltirib turadigan va real vaziyatlarga nisbatan turg'un, barqaror motivlar majmuiga ega bo'lishlik shaxsning yo'nalganligi deb ataladi.*

Yo'nalganlikning eng muhim tarkibiy qismlarini quyidagilar tashkil etadi:

MAS'ULIYAT. Bu sotsiallashtirish jarayonida shaxsning yetukligini belgilovchi muhim ko'rsatgichlardan sanaladi. Oxirgi yillarda psixologiyada *nazorat lokusi nazariyasi (teoriya lokusa kontrolya)* keng tarqaldiki, unga ko'ra, har bir insonda ikki tipli mas'uliyat kuzatiladi. Birinchi tipli mas'uliyat shundayki, shaxs o'zining hayotida ro'y berayotgan barcha hodisalarning sababchisi, mas'uli sifatida faqat o'zini tan oladi. («Men o'zim barcha narsalarga mas'ulman. Mening hayotim va yutuqlarim faqat o'zimga bog'liq, shuning uchun o'zim uchun ham, oilam uchun ham o'zim javob beraman»). Mas'uliyatlilikning ikkinchi turi undan farqli, barcha ro'y bergan va beradigan voqea, hodisalarning sababchisi tashqi omillar, boshqa odamlar (ota-ona, o'qituvchilar, hamkasblar, boshliqlar, tanishlar va boshq.).

Xorij mamlakatlarda o'tkazilgan tadqiqotlarning ko'rsatishicha, ikkinchi turli mas'uliyat ko'proq o'smirlarga xos bo'lib, ulardan 84% mas'uliyatni faqat boshqalarga yuklashga moyil ekanlar. Bu ma'lum ma'noda yoshlar o'rtasida mas'uliyatsizlikning avj olganligidandir. Shuning uchun ham «nazorat lokusi» tushunchasini fanga kiritgan amerikalik olim Dj.Rotterning fikricha, mas'uliyatni o'z bo'yniga olishga o'rgatilgan bolalarda havotirlik, neyrotizm, konformizm holatlari kam uchrarkan.

Ular hayotga tayyor, faol, mustaqil fikr yurituvchilardir. Ularda o'z-o'zini hurmat hissi ham yuqori bo'lib, bu boshqalar bilan ham hisoblashib yashashga sira halaqit bermaydi. Shuning uchun sotsiallashtirishning muhim bosqichi kechadigan

Julian B. Rotter
(1916–2014)

ta'lim muassasalarida yoshlarga ko'proq tashabbus ko'rsatish, mustaqil fikrlash va erkinlikni his qilishga sharoit yaratish kerak va bu hozirgi kunda Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev siyosatining asosini tashkil etadi.

MAQSADLAR VA IDEALLAR. Sotsiallashtirishning mas'uliyat hissiga bog'liq yo'nalishlaridan yana biri shaxsda shakllanadigan maqsadlar va ideallardir. Ular shaxsni kelajakni bashorat qilish, ertangi kunini tasavvur qilish va uzoq va yaqin mo'ljallangan rejalarni amalga oshirishga tayyorligini ta'minlaydi. Maqsad va rejasiz inson — ma'naviyatsiz pessimistdir. Bu maqsadlar doimo o'zining anglanganligi va shaxs real imkoniyatlariga bog'liqligi bilan xarakterlanadi.

Ularning shakllanishi va ongda o'rnashishida ma'lum ma'noda ideallar ham rol o'ynaydi. Ideallar — shaxsning hozirgi real imkoniyatlari chegarasidan tashqaridagi orzu-umidlari, ular ongda bor, lekin har doim ham amalga oshmaydi. Chunki ularning paydo bo'lishiga sabab bevosita tashqi muhit bo'lib, o'sha ideallar obyekti bilan shaxs imkoniyatlari o'rtasida tafovut bo'lishi mumkin. Masalan, o'smirning ideali otasi, u otasiday mashhur va el suygan yozuvchi bo'lmoqchi. Bu orzuga yaqin kelajakda erishib bo'lmaydi, lekin aynan ana shunday ideallar odamga maqsadlar qo'yib, unga erishish yo'lidagi qiyinchiliklarni yengishga irodani safarbar qilishga yordam beradi.

QIZIQISHLAR VA DUNYOQARASH. Qiziqishlar ham anglangan motivlardan bo'lib, ular shaxsni atrofida ro'y berayotgan barcha xodisalar, olamlar, ularning o'zaro munosabatlari, yangiliklar borasida faktlar to'plash, ularni o'rganishga imkon beruvchi omildir. Qiziqishlar mazmunan keng yoki tor, maqsad jihatidan professional, bevosita yoki bilvosita bo'lishi, vaqt tomondan barqaror, doimiy yoki vaqtinchalik bo'lishi mumkin. Qiziqishlarning eng muhim tomoni shundaki, ular shaxs dunyoqarashi va e'tiqodini shakllantirishga asos bo'ladi. Chunki *e'tiqod* shaxsning shunday ongli yo'nalishiki, unga o'z qarashlari, prinsiplari va dunyoqarashiga mos tarzda yashashga imkon beradi. Xalq doimo e'tiqodli insonlarni hurmat qiladi. E'tiqodning predmeti turlicha bo'lishi mumkin — Vatanga e'tiqod, dinga, fanga, kasbga, axloqiy normalarga, oilaga, go'zallikka va shunga o'xshash.

E'tiqod va qiziqishlar har birimizdagi dunyoqarashni shakllantiradi. ***Dunyoqarash*** — tartibga solingan, yaxlit ongli tizimga aylantirilgan bilim, tasavvurlar va g'oyalar majmui bo'lib, u shaxsni ma'lum bir qolipda, o'z shaxsiy qiyofasiga ega tarzda jamiyatda munosib o'rin egallashga chorlaydi. Mustaqillik davrida shakllanayotgan yangicha dunyoqarash yoshlarda Vatanga sadoqatni, milliy qadriyatlar, an'analarni e'zozlashni, o'z yaqinlariga mehribon va tanlagan yo'lga — kasbi, maslagi va e'tiqodiga sodiqlikni nazarda tutadi. Yangicha fikrlash va yangicha tafakkur aynan mustaqillik mafkurasi ruhida tarbiya topib, sayqal topgan milliy ong, dunyoqarash va e'tiqoddur.

14-MAVZU: SOTSIAL USTANOVKA

REJA:

1. Sotsial ustanovka tushunchasi
2. Sotsial ustanovkalarni o'rganishdagi uch bosqich
3. Attityud tushunchasining mohiyati va attityudning vazifalari
4. Ustanovkalarining to'rt bosqichli tizimi

1. Sotsial ustanovka tushunchasi

Psixologiya fanida shaxsning xulq-atvori va faoliyatga qaratilgan anglanilmagan mayllari orasidagi bog'liqlik muayyan darajada tadqiq etilgani ustanovka borasidagi muammolarga tegishlidir. **Ustanovka inglizcha “Set” so‘zidan olingan bo‘lib**, ko‘rsatma berish, anglanilmagan mayllar, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish ma’nolarida qo‘llanib kelinadi. Ustanovkalar dunyoni bilishning samarali usulidir. Bizda biror-bir voqea-hodisa yoki shaxsga nisbatan ma’lum bir munosabat mavjud bo‘lsa, bu munosabat bizning his-tuyg‘ularimiz va harakatlarimizda ifodalanishi bizning ustanovkalarimiz bilan bog‘liqdir.

Masalan, bizda biror-bir millat yoki xalqqa tegishli bo‘lgan ma’lumotlar asosida ularni dangasa, tajovuzkor degan tasavvur mavjud bo‘lsa, o‘sha xalqning istalgan vakilini ko‘rganimizda unga nisbatan bizda salbiy his-tuyg‘u paydo bo‘ladi va bu harakatlarimizda ham aks etadi. Ba’zi jamoa, guruh va oilalarda ustanovkaga asoslanish, ishonish ba’zi noxush oqibatlariga olib keladi.

Demak, ustanovka — insonning o‘ziga bog‘liq bo‘lmagan holda his-tuyg‘ularini namoyon qilishi yoki o‘zi bilmagan holda harakat qilishidir, desak bo‘ladimi? Bu savolga ustanovkalar haqidagi ilmiy ma’lumotlarni bilish asosida javob berishga harakat qilamiz.

Bir qarashda «ustanovka» va «ijtimoiy ustanovka» tushunchasi bir-biriga juda yaqin va o‘xshash. Ayniqsa, shaxs, faoliyat, yo‘nalish, tayyorgarlik, munosabat tushunchalari ikkala tushuncha uchun ham birday ahamiyat kasb etadi, qolaversa, bularni bir-biridan ajratgan holda ta’riflash ham juda mushkul.

Lekin fanda aniqlik va har bir sohaning ilmiy yo‘nalishi nuqtai nazaridan, shuningdek, ustanovka muammosining umumiy psixologiyadagi va ijtimoiy psixologiyada tutgan o‘rni va o‘ziga xos vazifalarini belgilash maqsadida «ustanovka» va «ijtimoiy ustanovka» tushunchalari shartli ravishda qabul qilingan. Balki, bu ustanovka muammosini yanada chuqurroq, yanada mukammalroq o‘rganishga xizmat qiladi.

Ustanovka shaxsning o‘zi anglab yetmagan muayyan ruhiy holati yoki maylidir. Bunday holatda shaxs biron-bir ehtiyojni qondirish mumkin bo‘lgan ma’lum faoliyatga nisbatan ruhan tayyor turadi. Avtoritar tafakkur, milliy stereotip, etnik rasm-rusumlar ham ustanovkaga misoldir. Ba’zi hollarda shaxs uchun anglanilmagan ustanovka o‘z pozitsiyasini aniq namoyish qilishda e’tiqod sifatida gavdalanadi, anglanilmagan omillar tariqasida aks etadi.

Ustanovka — insonning o‘zi bilmagan holda yon-atrofidagi insonlar va voqelikni baholashi va ularga nisbatan munosabat bildirishidir.

Ustanovka — bu faoliyatga mustaqil tayyorlikdir.

Ustanovka — insonning ichki o'ziga xos tuyg'ularini namoyon etishga ruhan tayyorlik holatidir.

Ustanovka uzoq vaqt davomida shakllanadi va u insonning qadr-qimmati bilan uzviy bog'liqdir. "Moyillik", "yo'nalganlik", "tayyorlik" kabi mazmunni anglatuvchi, bir-biriga o'xshovchi "ustanovka" va "sotsial ustanovka" tushunchalarini bir-biridan farqlash lozimligi ko'pchilik olimlar tomonidan qayd etilgan.

"USTANOVKA" VA "SOTSIAL USTANOVKA"

Umumiy psixologiyada ustanovka tushunchasi ostida sub'yektning ma'lum bir faoliyatga nisbatan tayyorligi tushuniladi. Va bu ikki xil omilga bog'liqligi ta'kidlanadi: birinchisi, subyektning ehtiyojlari bo'lsa, ikkinchisi obyektiv vaziyatga mos kelishdir.

Sotsial psixologiyada esa, shaxsning asosiy ijtimoiy-psixologik tavsiflaridan biri uning ijtimoiy ustanovkalari hisoblanadi. Sotsial ustanovka (**ingl. Social attitude**) — insonning boshqa kishilarga, ijtimoiy guruhlarga, tashkilotlarga, jamiyatda yuz beradigan jarayonlarga, voqea-hodisalarga bo'lgan barqaror munosabatidir.

Sof psixologik ma'noda yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantiruvchi va o'zgartiruvchi sotsial psixologik mexanizm — bu sotsial ustanovkalardir.

Bu — shaxsning atrof muhitida sodir bo'layotgan sotsial xodisalarni, obyektlarni, sotsial guruhlarni ma'lum tarzda idrok etish, qabul qilish va ular bilan munosabatlar o'rnatishga ruhiy ichki hozirlik sifatida odamdagi dunyoqarashni ham o'zgartirishga aloqador kategoriyadir.

2. Sotsial ustanovkalarni o'rganishdagi uch bosqich

Ijtimoiy psixologiyada ijtimoiy ustanovkalarning o'rganilishi uch bosqichli jarayonni boshidan kechirgan. Birinchi bosqich — XX asrning boshlariga tegishli bo'lib, bu davrda fanga ijtimoiy ustanovka tushunchasi kiritildi hamda olimlar ijtimoiy ustanovkalarning mazmunini tushunish uchun nazariy va eksperimental tadqiqotlarni boshlab yuborishdi.

**Znanetskiy
Florian Vitold
(1882-1958)**

Bir-biriga ma'nodosh bolgan ustanovka va attityud, bir vaqtning o'zida ham bir xil, ham boshqa-boshqa xil ma'no va tushunchalarni anglatishi olimlarni bir qancha chalkashliklarga olib kelgan edi.

Lekin amerikalik sotsiologlar U. Tomas va F.Znanetskiylarning «Polshalik dehqon Yevropa va Amerikada» deb nomlangan taniqli asari nashr (1918-1920-yillar) qilingandan boshlab, attityud kategoriyasiga ijtimoiy

psixologiyaning asosiy komponenti va shaxsning tavsifi sifatida qaray boshlandi.

Asarda Amerikaga muhojir bo‘lib borgan polshalik dehqonlarning psixologiyasi va xulq-atvoridagi o‘zgarishlar jamiyatda yuz berayotgan voqea-hodisalarga nisbatan ularning munosabatiga bog‘liq ekanligiga oid mulohazalar berilgan edi. Aynan mana shunday munosabatlar ijtimoiy ustanovkalar deb nomlandi. 1935-yilga kelib faqat amerika adabiyotlarining o‘zidagina ijtimoiy ustanovkalarining 20 ga yaqin ta’riflari vujudga kelgan edi.

Tomas Uilyam
Ayzek
(1863-1947)

Ijtimoiy ustanovkalarni o‘rganishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar, ilmiy izlanishlar Birinchi Jahon urushi yillarida ham jadallik bilan rivojlandi. Chunki, **«psixologik urush»**, ya’ni dushman tomonidagilarga psixologik ta’sir ko‘rsatish uchun olib boriladigan targ‘ibot va tashviqot ishlari aynan ijtimoiy ustanovka va uni o‘zgartirish bilan bog‘liq edi.

Bunda dushmanga nisbatan qarama-qarshi tomondan ko‘rsatilayotgan psixologik ta’sirlar dushmanning ijtimoiy ustanovkalarini boshqacha yo‘nalishda shakllantirish, takomillashtirish va o‘zgartirishga qaratilgan edi.

Demak, urush jarayonida insonning ijtimoiy ustanovkalaridan raqiblarni yengish maqsadida psixologik qurol sifatida foydalanilgan.

Hozirgi kunda ham terroristik guruh a’zolari o‘zlarining qabih rejalarini amalga oshirish yo‘lida yoshlarning **ongini** zaharlashda ularning ijtimoiy ustanovkalaridan foydalanayotganligini hisobga olsak, yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda ham bu muammoning chuqur o‘rganilishi lozimligi ayon bo‘ladi.

Ijtimoiy ustanovkaning o‘rganilishida ikkinchi bosqich 1939-1950-yillarni o‘z ichiga oladi.

Ikkinchi Jahon urushi boshlarida va u tugagandan so‘ng ham ijtimoiy ustanovkalarni o‘rganish borasidagi tadqiqotlar deyarli o‘tkazilmagan. Faqat 1950-yillarning oxirlaridan boshlab bu ishlar yana rivojlanib ketgan.

Ijtimoiy ustanovkaning o‘rganilishida uchinchi bosqich 1960-yildan hozirgacha davom etib kelmoqda. Hozirgi kunga kelib, ijtimoiy psixologiyaning ko‘pgina amaliy (masalan, reklama bilan bog‘liq) sohalari insonning ijtimoiy ustanovkalarini o‘rganish bilan qiziqmoqdalar. Ijtimoiy ustanovkalar to‘g‘risidagi ilmiy bilimlarning bunday qo‘llanishi tadqiqotning uchinchi bosqichini tashkil etmoqda.

D.N.Uznadze ham ustanovka va sotsial ustanovka (attityud)ni bir-biridan ajratish lozimligini ta’kidlaydi.

Ustanovka umumpsixologik jihatdan qaralib, ongning ma’lum bir reaksiyaga bo‘lgan tayyorligi, ongsiz fenomen deb ta’kidlanadi.

Sotsial ustanovka esa, shaxs tomonidan ijtimoiy obyektlarning mazmun-mohiyatini psixologik boshdan kechirishni bildiradi.

Uznadze
Dmitriy Nikolayevich
(1987-1950)

**Shulardan kelib chiqib, D.N.Uznadze ustanovkaga
quyidagicha ta'rif beradi:**

Ustanovka – kishining tevarak-atrofdagi odamlarga yoki obyektlarga qanday munosabatda bo'lish, ularni ma'lum darajada idrok qilish, sezish, baho berish va ularga nisbatan qandaydir harakat qilishga tayyorgarligini anglatadigan holatidir.

Sotsial ustanovkalar esa o'ziga xos mazmun kasb etadi va uning ma'nosi – yangicha tafakkur va dunyoqarashni shakllantiruvchi va o'zgartiruvchi sotsial psixologik mexanizmdir. Demak, **sotsial ustanovka** – shaxsning atrof-muhitida sodir bo'layotgan ijtimoiy hodisalarni, obyektlarni, ijtimoiy guruhlarini ma'lum tarzda idrok etish, qabul qilish, ular bilan munosabatlar o'rnatishga yo'naltirilgan ruhiy ichki hozirlikdir

3. Attityud tushunchasining mohiyati va attityudning vazifalari

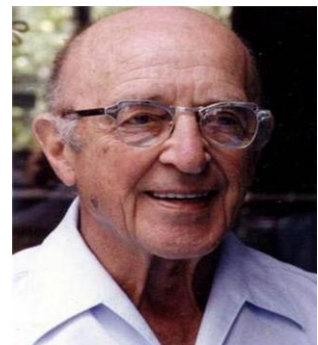
Keyinchalik G'arb va AQSH olimlari tomonidan ijtimoiy ustanovka tushunchasi «Attitude» - «attityud» so'zi bilan ifodalanib, ijtimoiy psixologiya va sotsiologiya fanlarining ilmiy kategoriyasi sifatida kiritilgan. 1935-yilda G.Ollport «Ehtimol attityud tushunchasi, hozirgi zamon amerika ijtimoiy psixologiyasi uchun eng zarur va xarakterli tushunchadir», deb ta'kidlagan edi.

«Attitude» atamasi o'zbek tiliga tarjima qilinganda «yaroqlilik» yoki «moslik» degan ma'noni bildiradi. «Attitude» so'ziga yana bir ta'rif quyidagicha: «individ tomonidan ijtimoiy obyektning qimmatini, mazmun-mohiyatini, ma'nosini psixologik his qilish»dir. «Attitude» ko'pchilik tadqiqotchilar tomonidan quyidagicha tushunilgan:

- ✓ ongning ma'lum bir holati;
- ✓ reaksiyaga tayyorlikni aks ettiruvchi holat;
- ✓ inson tomonidan maxsus tashkil etilgan holat;
- ✓ avvalgi tajribaga asoslanuvchi holat;
- ✓ xulq-atvorga dinamik ta'sir ko'rsatuvchi holat.

U.Tomas, F.Znanetskiy, G.Ollport, M.Smit, D.Kats va boshqalar attityudni shaxsning guruh a'zosi sifatidagi xulq-atvori mexanizmlarini o'rganuvchi obyekt sifatida qaraganlar. Demak, ijtimoiy psixologiyada birinchi bo'lib «attityud» tushunchasi «individning ijtimoiy maqsadi va mohiyatiga nisbatan psixologik tayyorgarligi sifatida yoki ayrim ijtimoiy sifatlarni anglashga nisbatan namoyon bo'luvchi individning ongli holati» sifatida talqin qilingan va bu talqin qator eksperimental tadqiqotlar asosida mustahkamlangan.

G.Ollport attityudga shaxsning harakatga tayyorgarlik jarayoni sifatida qarab, u xulq-atvorni keltirib chiqaruvchi yakunlangan manba ekanligini e'tirof etadi va bunday ta'rif, ijtimoiy psixologiyada shaxsning yo'nalishini o'rganish uchun juda muhimdir.

**Gordon Willard Allport
(1897-1967)**

**Emori Bogardus
(1882-1973)**

Xuddi shunday mulohazani E.Bogardusning «Attityud — bu atrof-muhitdagi ayrim omillarga mos yoki qarama-qarshi harakat qilish an'anasidir», degan fikri bilan ham izohlash mumkin.

Attityudning aniq psixologik tuzilmasini asoslashga oid yangicha qarash I.Aytsen va M.Fishbaynlar tomonidan taklif qilingan «komponentlilik» nazariyasi bilan bog'liqdir.

Ular murakkab ustanovka tushunchasini faqat affektiv baholash komponenti doirasida kognitiv, affektiv va konativ komponentlari bilan chegaralashni tavsiya etadilar va buni g'arb ijtimoiy psixologiyasidagi ustanovka muammosining 4 jihati: harakat, maqsadli obyekt, bajarish konteksti jarayoni va bajarilish vaqti asosida talqin qilinishi bilan ham ifodalash mumkin.

1942-yilda M.Smit attityudning uch komponentli strukturasi ishlab chiqqan. Bunga ko'ra attityudda uch qism bo'lib, bular kognitiv, affektiv va konativ qismlaridir.

A. Kognitiv komponent — ustanovka obyektiga aloqador bilimlar, g'oyalar, tushuncha va tasavvurlar majmui;

B. Affektiv komponent — ustanovka obyektiga nisbatan subyekt his qiladigan real hissiyotlar (simpatiya, antipatiya, loqaydlik kabi emosional munosabatlar);

V. Konativ komponenti — subyektning obyektga nisbatan real sharoitlarda amalga oshirishi mumkin bo'lgan harakatlari majmui (xulqda namoyon bo'lish).

4. Ustanovkalarining to'rt bosqichli tizimi

Rus olimi V. A. Yadov o'zining dispozision konsepsiyasini yaratib, unda ustanovkalarni to'rt bosqich va to'rt tizimli sifatida tasavvur qilgan:

A) elementar ustanovkalar (set) — oddiy, elementar ehtiyojlar asosida ko'pincha ongsiz tarzda hosil bo'ladigan ustanovkalar. Ularni o'zgartirish uchun moddiy shart-sharoitlarni va odamdagi ehtiyojlar tizimini o'zgartirish kifoya. D.N.Uznadze fikricha, bunday ustanovkalar eng sodda vaziyatlarda, oilaviy muhitning oddiy shart-sharoitlarida shakllanadi.

B) sotsial ustanovkalar (attitud) — sotsial vaziyatlar ta'sirida sotsial obyektlarga nisbatan shakllanadigan ustanovkalar. Ularni o'zgartirish uchun sotsial shart-sharoitlar va shaxsning ularga nisbatan baho va munosabatlari tizimini o'zgartirish kerak.

Kichik guruhlarda kechadigan muloqot bilan bog'liq shaxs ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat kechinmalari kiritiladi. Bu yerda shaxs faoliyati bilan

bog'liq sotsial obyekt tabiatiga nisbatan ma'lum munosabatlarning tarkib topish jarayoni yotadi.

V) bazaviy sotsial ustanovkalar — ular shaxsning umumiy yo'nalishini belgilaydi va ularni o'zgartirish e'tiqodlar va dunyoqarashlarni o'zgartirish demakdir.

Sotsial ustanovka manbai sifatida sotsial faollikka nisbatan shaxsning umumiy qiziqishlar yo'nalishini o'z ichiga oladi. Bunda shaxs o'z ehtiyojlarini qondirish bilan birga aniq faoliyat turiga nisbatan faollikni ham namoyon qilishi ko'zga tashlanadi.

G) Qadriyatlar tizimi — ular avlodlararo muloqot jarayonining mahsuli sifatida jamiyatda qadr-qimmat topgan narsalarga nisbatan ustanovka. Masalan, sahih hadislar shunday qadriyatlardir, biz ularni tanqidsiz, muhokamalarsiz qabul qilamiz, chunki ular ham ilohiy, ham eng buyuk insonlar tomondan yaratilgan va avloddan avlodga o'z qadrini yo'qotmay kelayotgan qadriyatlardir.

Sotsial ustanovkalarni o'zgartirishning eng sodda va qulay yo'li — bu ayni vaziyatlar va ulardagi ta'sirlarni **QAYTARISHDIR**. Bu qaytarish qayd qilingan obraz sifatida inson ongida uzoq muddatli xotirada saqlanadi va vaziyat paydo bo'lganda, **obyektivlashadi**, ya'ni o'z kuchini va mavjudligini ko'rsatadi. Shuning uchun ham agar chet el tajribasiga murojaat qiladigan bo'lsak, u yerda biror g'oyani ongga singdirish uchun bir odam yoki biror guruh o'z siyosiy, mafkuraviy yoki boshqa qarashlarini bir xil so'zlar va iboralar, harakatlar bilan qaytaraveradi va shu yo'l bilan ko'pchilikning ma'qullashiga erishadi. Ayniqsa, saylov oldi tadbirlarida ana shu usul keng qo'llaniladi. Shulardan kelib chiqib, sotsial ustanovkalarni o'zgartirishning usullari va psixologik vositalari orqali ham dunyoqarashni o'zgartirishga erishish mumkin.

15-MAVZU: LIDERLIK VA BOSHQARUV

REJA:

1. Boshqaruv psixologiyasining sotsial psixologik jihatlari
2. Guruhlarda rahbarlik va liderlik
3. Liderlik uslublari haqida tushuncha
4. Rahbarlik sifatleri

1.Boshqaruv psixologiyasining sotsial psixologik jihatlari

Oxirgi yillarda inson omiliga e'tiborning ortib borishi munosabati bilan boshqaruv psixologiyasi masalalariga ham qiziqish kuchaydi. Shu asosda psixologiyaning maxsus bo'limi boshqarish psixologiyasi paydo bo'ldi. Boshqaruv psixologiyasi psixologiyaning shunday tarmog'iki, u boshqaruv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan muammolarni, shaxsni va shaxslar guruhi tomonidan boshqa guruhlar faoliyatini samarali tashkil etish va birgalikdagi faoliyatni amalga oshirishning psixologik mexanizmlarini o'rganadi.

Sotsial psixologiya boshqaruv masalalariga e'tiborini qaratganda, eng avvalo, ushbu faoliyatning samaradorligini, u orqali rahbarning ta'sir ko'lamini o'rganadi. Masala ochiq tarzda quyidagicha qo'yiladi: boshqaruvchi yoki rahbar o'z faoliyatida

qanday omillardan va qay darajada omilkorona foydalanmoqda, uning “ta’sir kuchi” tom ma’noda ijtimoiymi yoki iqtisodiy? Lo’nda qilib aytganda, bu rahbarning obro’ topish yo’llarini qay tarzda namoyon etayotganligi va qaysi omillardan ko’proq foydalanishini aniqlashni taqozo etadi.

Masalan, hayotda shunday rahbar borki, u bilan ishlashning o’zi jamoaga zavq bag’ishlaydi, unig insoniyligi, saviyasi, xalq ichidagi obro’si uning moddiy rag’batlantirish imkoniyatlariga bog’liq emas. Boshqa bir rahbarning aytgani-aytgan, degani-degan, chunki u har bir xodimga, har bir yutug’i uchun faqat moddiy rag’batlantirish usullaridan foydalanadi. Kimga qay biri ma’qulligiga qarab, ba’zan xodimning ishga, burchga va mas’uliyatga munosabatini bilsa bo’ladi.

Shunday qilib, boshqaruv jarayonining o’zida ikki muhim jabhani farqlash mumkin:

1. Ijtimoiy jabha – bu boshqaruvda asosan ma’murchilik yo’lini nazarda tutadi. Rahbar faqat ma’muriyat a’zosi, uning yetakchisi sifatida idrok etiladi. Bunday rahbar tashkilot yoki muassasada boshqaruv apparati bo’lishi shart bo’lganligi bois mavjud bo’lib, uning xodimlar bilan o’zaro muloqoti ahamiyatga ega emas. Xodimlar bunday sharoitda “falon yerda ishlayman” degan iborani ko’proq ishlatishadi;

2. Psixologik jabha – bu xodimlar tomonidan rahbarning yetakchiligi, ish-faoliyat mobaynida orttirgan obro’si, nufuzi orqasidan ularga ta’sir ko’rsata olish qobiliyatini nazarda tutadi. Xodimlar o’zaro “men falonchi rahbar bilan ishlayman” iborasini mamnuniyat bilan ta’kidlashadi.

2. Guruhlarda rahbarlik va liderlik

Psixologik adabiyotlarda “rahbar”, “lider”-“yetakchi”, “boshliq” kabi atamalar deyarli sinonim sifatida ishlatiladi. Aslida psixologik nuqtai nazardan, bu tushunchalarda muayyan farqlar va umumiylik bor. Umumiylik shundaki, har biri kimningdir kimlar ustidan hukmronligini, ustun sifatlarga ega ekanligini ifodalaydi. Farqi shuki, “lider”-“yetakchi” shaxsning guruhga munosabatini ifodalab, uning a’zolariga ta’sir o’tkazuvchi va maqsadga yetaklovchiga nisbatan ishlatiladi. Yetakchilik guruh tarkibini, undagi munosabatlar tizimini tahlil etish orqali aniqlanadigan shaxslar holatidir.

Lekin liderga xos bo’lgan fazilatni ifodalovchi yana qator jihatlar borki, ularni munosabatlar tizimi doirasidagina tahlil etolmaymiz. Bunday talqinda liderga xos bo’lgan asosiy jihatlardan yana biri – shaxsning vaziyatga muvofiq ravishda harakat qilish qobiliyatini hisobga olish zarurati tug’iladi. Biron-bir muammoli vaziyatda paydo bo’lgan qiyinchilikni bartaraf etishdagi tashabbus, topqirlik, mohirlik liderga xos fazilatlardir. Muammoni yechish bilan bog’liq qiyin vaziyatda lider boshqalarga nisbatan o’zining ilg’orligi, peshqadamligi bilan ajralib turadi.

“Rahbar” esa ko’proq shaxsning u boshchilik qilayotgan jamoadagi faoliyatga aloqadorligini, uning rasmiy mavqeini bildiradi. Shuning uchun ham har doim ham lider bilan rahbar bir shaxs bo’la olmaydi. Rahbarlar bir-birlaridan nimasi bilan farq qiladi, degan savol o’rinli. Ular asosan odamlar bilan ishlash, ularga ta’sir ko’rsatish va ishni tashkil etish mahoratiga ko’ra farqlanadilar. Shunga bog’liq ravishda fanda boshqaruvning bir necha uslublarini farqlab, o’rganishadi.

“Lider” va “rahbar” tushunchalari o’rtasidagi farqlar haqida B.D. Parigin shunday yozadi:

➤ lider asosan guruhdagi shaxslararo munosabatlarni boshqarsa, rahbar — shu guruhdagi rasmiy munosabatlarni boshqaradi;

➤ liderlik kichik guruhlargagina xos bo’lgan hodisa bo’lsa, rahbarlikning haq-huquqlari katta guruhlar doirasida ham sodir bo’lishi, amalga oshirilishi mumkin;

➤ agar liderlik stixiyali, betartib jarayon bo’lsa, rahbarlik maqsadga qaratilgan, jamiyatda ishlab chiqilgan normalar, tartiblar asosida saylovlar oqibatida sodir bo’ladigan hodisadir;

➤ liderlik rahbarlikka nisbatan vaqtinchalik hodisa bo’lib, guruh a’zolarining kutishlari, ularning kayfiyatlari, faoliyat yunalishiga qarab, uzoqroq muddatda yoki qisqa muddatda ro’y beradi;

➤ rahbarning liderdan farqi yana shundaki, u liderda yo’q bo’lgan jazolash va ragbatlantirish tizimiga ega bo’lib, shu asosda o’z xodimlariga ta’sirini o’tkazishi mumkin;

➤ lider guruhda u yoki bu qarorlar, ko’rsatmalar, tashabbuslarni o’z ixtiyoricha, bevosita chiqarishi mumkin, rahbarda esa bu yo’nalishda ko’plab rasmiy ko’rsatmalar, rejalar, normalar, buyruqlar mavjudki, ular doirasidan chiqib ketishi qiyin;

➤ liderning faoliyati faqat kichik guruhlar doirasida amalga oshirilsa, rahbar shu guruhdagi, kengroq ijtimoiy doiradagi, jamiyatdagi vakili bo’lganligi uchun, uning vakolatlari ham keng, faoliyat imkoniyatlari ham ortiqdir.

Xarizmatik nazariya

Birinchisi "**liderlik sifatleri nazariyasi**"dir yoki **xarizmatik nazariya**. Uning mohiyati shuki, hamma ham lider bula olmaydi, ayrim shaxslarda shunday sifatlar yig'indisi tug'ma mavjud bo'lib, ular uning guruhda lider bo'lishini ta'minlaydi. Masalan, 1940 yilda amerikalik K.Berd 79 sifatdan iborat bo'lgan liderlik qirralari ro'yxatini tuzdi. Bu ro'yxatda jumladan tashabbuskorlik, muloqotga kirisha olish, yumor hissi, o'ziga ishonch, tez va aniq qarorlar qabul qila olish, tashkilotchilik kabi sifatlar bor edi. Lekin bu nazariyaning xatoligi shunda ediki, birinchidan, u yuqoridagi sifatlar qanday qilib namoyon bo'ladi-yu, qanday shakllanishini

tushuntirib bera olmadi, ikkinchidan, so'roqlar mobaynida birorta sifat ham mutlaq ko'p marta qayd etilmadi.

Vaziyatga bog'liqlik nazariyasi

Ikkinchi nazariya **liderlikning vaziyatga bog'liqligi nazariyasidir**. Bu yerdagi asosiy g'oya — lider vaziyatning mahsuli degan g'oyadir. Har bir odamda liderlik sifatleri bor, lekin ayrim vaziyatlar ayrim shaxslarning o'zlarini ko'rsatishlari, lider bo'lishlari uchun qulay hisoblanadi.

Sintetik nazariya

Yuqoridagi ikki nazariyani tanqid qilish natijasida paydo bo'lgan uchinchi nazariya liderlikning **sintetik** nazariyasidir. Bu nazariya liderni guruh munosabatlarning bevosita mahsuli deb qaraydi, liderning ruyobga chiqishida guruhning birlamchi rolini ilgari suradi.

Psixolog A.N.Leontyevning faoliyat konsepsiyasiga tayangan holda, liderlikni faoliyat mahsuli, guruhning ushbu faoliyatga munosabati va guruhda qabul qilingan normalar va ijtimoiy kutishlarga kim ko'proq javob berishiga qarab liderni aniqlash mumkin. Ijtimoiy kutishlar nazariyasi hozirda ko'pchilik tomonidan ma'qul yondashishlardan biri deb qabul qilinmoqda.

IMIJ NIMA?

➤ **Imij (inglizcha *image*) – “siymo”, “timsol”, “qiyofa” “tasvir”, “obraz”, ma’nolarini anglatadi.**

➤ **Imij tushunchasi reyting, obro’, mashhurlik, joziba, maftunkorlik, e’tibor, nufuz va boshqa tushunchalar bilan hamohang.**

Rahbarlarning salbiy va ijobiy imijini shakllantiruvchi omillar

SALBIY IMIJ SHAKLLANTIRUVCHI OMILLAR	IJOBIY IMIJ SHAKLLANTIRUVCHI OMILLAR
1. Qo'pollik, jahldorlik	Tashqi ko'rinish
2. O'zini katta tutish	Bilimlilik
3. Bilimsizlik	Xushmuomalalilik
4. O'ziga qaramaslik	O'z ustida ishlash
5. Kompetentsizlik	Odamlarni eshitish san'ati
6. Yolg'ochilik	Adolat
7. Tartibsizlik	Samimiylik
8. Madaniyatsizlik	Mas'uliyat va kompetentlilik
9. Poraxo'rlik	Nutq madaniyati
Shuningdek: ko'ngilchanlik, millatchilik, ishonchsizlik, ko'ra olmaslik, haqorat qilish, laganbardorlik, tinglay olmaslik..	Shuningdek: yetakchilik, muvaffaqiyatga intilish, tartiblilik, dunyoqarashning kengligi, kasb mahorati, hazilkashlik, ishonch, kamtarlik, yoqimtoylik.

**RAHBARLIK FAOLIYATIDA UCHRAB TURADIGAN, AYRIM
VAZIYATLARDA ISHLATILADIGAN KOMPLIMENTLARGA MISOLLAR
KELTIRAMIZ.**

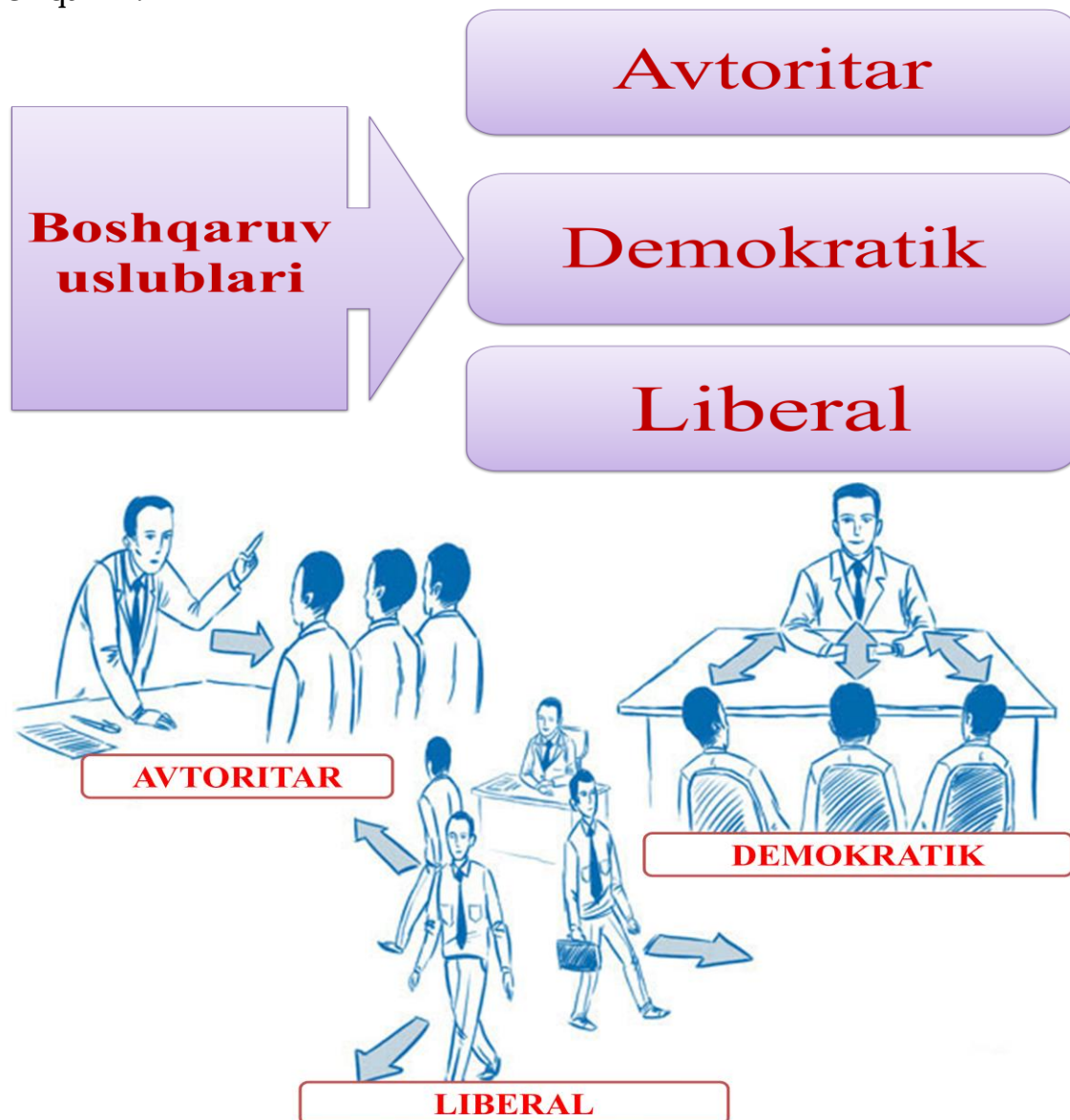
VAZIYAT	KOMPLIMENT
1. Uzoq davom etgan suhbatdan so'ng	1. Sizday yoqimtoy odam bilan tez-tez suhbatlashib turish kerak
2. Nizoli vaziyatda o'zini tuta olgan odamga	2. Sizning o'zingizni tuta olishingiz, meni qoyil qoldirdi
3. Kasaldan turgan odamga	3. Ko'rinishingiz yomon emas, yaxshisiz
4. Har qanday qiyinchilikka qaramay, ishni oxirigacha yetkazgan odamga	4. Irodangizga qoyil qolish kerak
5. Suhbat muvaffaqiyatli tugadi	5. Siz bilan suhbatlashish juda maroqli
6. Sizning ko'zingizni ochib qo'ygan odamga	6. Siz bilan suhbatlashib, ko'p narsani bilib olish mumkin
7. Bir marta muvaffaqiyat qozonib, o'zi ham xayron bo'layotgan xodimga	7. Siz kamtarlik qilyapsiz, sizning qobiliyatingiz menga ma'lum

**ISH YUZASIDAN BO'LADIGAN SUHBATLARDA QUYIDAGI
QOIDALARGA AMAL QILISH KERAK.**

Ish yuzasidan suhbatdagi mumkin xatti-harakatlar	Mumkin bo'lmagan harakatlar
1. Faoliyatni tasvirlang	1. Faoliyatni baholash
2. Muammoni ko'rib, uni yechish yo'llarini qidiring	2. Muammoda insonning aybini topish
3. Epchil bo'ling	3. To'g'ri so'z bo'lish
4. Tinch xotirjam bo'lib, hissiyotlarni jilovlang	4. O'zini katta tutish, yoki pastga olish, xissiyotlarga erk berish
5. Turli yo'llar qidiring, ularni taklif qiling	5. Dastlabki yo'lni qabul qilish
6. Insonning qiyofasini o'qiy olish kerak	6. Suhbatdoshingiz holatiga be'etibor bo'lmalik kerak
7. Suhbatdoshingizga do'stona munosabatda bo'ling	7. Dushmanlik munosabatida bo'lish, nafrat bilan qarash
8. "Xoxlaysizmi" degan so'z bilan boshlang	8. "Men istardimki" demang
9. "Muammoingiz shundan iboratki" deb ayting	9. "Men shunday xulosaga keldim"
10. "Sizga bu narsani bilish shunisi bilan qiziq-ki..."	10. "Bu men uchun qiziq", - demang
11. Albatta bu sizga ma'lum..."	11. "Siz albatta bu xaqda bilmaysiz..."
12. Siz bilan suhbatdoshingiz kelishi uchun sharoit yaratish kerakki, unda «Ha» deb javob berishga moyillik vujudga kelsin	12. "Yo'q" deb javob beradigan savollar bermang
13. Suhbatdoshingiz fikrlarini aniqlashtirib, o'zingiz tushunchangizni ma'lum qiling	13. Hammasi shundoq xam tushunarli degan xayolga bormang
14. Murosa qilish uchun eng xolis yo'l toping	14. Subyektiv baho va mezonlarni qo'llash

3. Liderlik uslublari haqida tushuncha

Har bir lider yoki boshliq o'zicha individual va qaytarilmasdir. Buning boisi har bir boshliq o'z ish faoliyatini, boshqaruv faoliyatini o'ziga xos tarzda tashkil etishidadir. Sotsial psixologiyada boshqaruv sohasida batafsil o'rganilgan muammolardan biri turli boshqaruv uslublari. Bu sohada nemis olimlari G.Gibsh, M.Forverg, rus olimlari V.D.Parigin, L.N.Umanskiy, M.Yu.Jukov va boshqalarning ishlari ayniqsa diqqatga sazovordir. Barcha ilmiy tadqiqotlarni umumlashtirgan holda sotsial psixologiyada qabul qilingan uch asosiy boshqarish uslublari xarakteristika berib chiqamiz.

Avtoritar rahbar barcha ko'rsatmalarini ishchanlik ruhida, aniq ravshan, keskin ohangda xodimlarga yetkazadi. Muloqot jarayonida ham xodimlarga nisbatan do'q-po'pisa, keskin ta'qiqlash kabi qat'iy ohanglardan foydalanadi. Uning asosiy maqsadlaridan biri qanday yo'l bilan bo'lsada, o'z hukmini o'tkazish. Uning nutqi ham aniq va ravon doimo jiddiy tusda bo'ladi. Biror ish yuzasidan xodimlarni maqtash yoki ularga jazo berish, tanqid qilish sof sub'ektiv bo'lib, bu narsa boshliqning kayfiyatiga va o'sha shaxslarga nisbatan shaxsiy munosabatiga bog'liq. Jamoa a'zolarining tilak istaklari, ularning fikrlari va maslahatlari juda ham kam

hollardagina inobatga olinadi. aksariyat hollarda bunday istaklar yoki ko'rsatmalar to'g'ridan to'g'ri do'q po'pisa, kamsitish yoki ma'naviy jazolash yo'li bilan cheklanadi yoki qoniqtirilmaydi. Bunday rahbar o'z ish uslublari, kelajak rejalari, biror aniq ishni, operatsiyani qanday amalga oshirmoqchiligini odatda, jamoadan sir tutadi, uning fikricha, bu uning obro'iga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Guruhdagi sotsial fazoviy munosabatlardagi o'rni jihatdan, u "JAMOADAN CHETDA", avtonom.

Avtoritar rahbarda har bir jamoa a'zolarining qobiliyatlari, ishga munosabatlari, mavqelariga ko'ra tutgan o'rinlari haqida tasavvurlar borki, shunga ko'ra u har bir xodimning ish xarakterlarini maksimal tarzda dasturlashtirib qo'ygan, unda har qanday cheklashlar uning ochiq g'azabini keltiradi va buning uchun unda jazolashning turli uslublari mavjud. Ya'ni bunday jamoalarda hokimiyat markazlashtirilgan, jamoa rahbari ushbu markazning yakka xokimi shuning uchun ham bu yerda "mening odamlarim", "mening ishim", "mening fikrim bo'yicha" qabilidagi iboralar tez-tez ishlatiladi. Bunday rahbarlarda ishiga nisbatan shunday fidoiylik borki, ular o'zlarini shu ishsiz tasavvur qila olmaydilar, ya'ni ish uning "butun vujudini qamrab olgan". Shu sabab bo'lsa kerak, bunday rahbar har bir odamda uning kundalik ish faoliyatini, uning natijalarini juda yaxshi biladi. Lekin, aslida uni ishning mazmunidan ko'ra, uning o'sha yerdagi yetakchilik roli, boshliqligi ko'proq qiziqtiradi va o'ziga o'sha sifatlariga qarab baxo beradi. Bu sifat, tabiiyki, ishning sifatiga ham ta'sir qilgani uchun jamoa oldiga qo'yilgan barcha topshiriqlar bajarilmay qolmaydi ("temir rahbar").

Bunday jamoalarda tanqid ishi juda sust, chunki u o'zini ham, boshqalarni ham, tanqid qilishlariga yo'l qo'ymaydi. Tanqid qilishga, uning fikricha, faqat boshliq haqli. Yig'ilishlarda so'zni o'zi boshlab, tashabbusni oxirigacha boshqalarga bermaydi, odamlarning takliflari, ularning hissiyotlari e'tiborga olinmaydi. G.Gibsh va M.Forverglarning tahlil qilishlaricha, avtoritar lider bosh bo'lgan ishlarning samaradorligi ancha yuqori bo'lib, ishlab chiqarish ko'rsatkichlari ham yuqori bo'lar ekan. Lekin jamoadagi ruhiy ma'naviy muhit og'ir, tang bo'lib, bu narsa odamlarning jamoadan to'la qoniqmasliklariga olib keladi. Bunday rahbarlar boshchilik qilgach mehnat jamoalarida ishlaydigan odamlar o'z kasblari, ish joylarini osonlikcha almashtirishlari mumkin.

Demokratik rahbar, aksincha, bo'ysunuvchilarga mustaqillik erk berish tarafdori. Ishda topshiriqlar berganda ishchilarning shaxsiy qobiliyatlarini hisobga olgan holda taqsimlaydi. Bunda u xodimlarning shaxsiy moyilliklarini, xohish va istaklarini ham hisobga oladi. Buyruq yoki topshiriqlar odatda, taklif ma'nosida beriladi. Nutqi oddiy, doimo osoyishta, sokin, unda o'rtoqlarcha do'stona munosabat sezilib turadi. Biror kishini maqtash, uning lavozimini oshirish yoki ishdagi kamchilikka ko'ra ishiga baho berish doimo jamoa a'zolarining fikri bilan kelishilgan holda amalga oshiriladi. Tanqid, ko'pincha taklif, istak shaklida, qilingan ishlarning mazmuniga baho berish holda egasiga, "aybdorga" yetkaziladi. Har bir yangi ish jamoa maslahatisiz boshlanmaydi. Shuning uchun ham uning fazoviy sotsial holati "JAMOA ICHIDA".

Jamoada tanqid va o'z-o'zini tanqid shunday yo'lga qo'yilganki, uning oqibatida hech kim aziyat chekmaydi. Chunki ko'proq boshliq emas, balki jamoaning

boshqa faollari norasmiy liderlar tanqid qiladilar. Boshliq yo'l qo'ygan xato kamchiliklarni jamoatchilik oldida bo'yniga olishdan qo'rqmaydi. Chunki, undagi mas'uliyat hissi nafaqat yuqori boshqaruv tashkilotlarning a'zolari bilan muloqot paytida, balki xodimlar bilan muloqotda ham sezilib turadi va qo'yilgan topshiriqlar yuzasidan mas'uliyatni boshqalarga ham bo'lib berishni yaxshi ko'radi. Boshliqning xodimlaridan siri yo'q, shuning uchun ham majlislarda ko'prok u emas, balki barcha xodimlar gapiradilar, oxirgi qaror chiqarish va so'zlarni yakunlash, umumlashtirish huquqidan u to'liq foydalanadi.

Gibsh va Forverglarning analizlariga ko'ra, bunday boshliq rahbarlik qilgan jamoalarda ma'naviy ruhiy muhit juda yaxshi, ishchilar jamoadan, ishdan qoniqish hosil qilganlar, ishdan ketish hollari kam ekan-u, lekin ishlab chiqarish zo'rg'a norma holatida bo'lar ekan.

L i b e r a l (loqayd) uslubda ishlaydigan rahbarning kayfiyatini, ishga munosabatini, ishdan mamnun yoki mamnun emasligini bilish qiyin. Unda ta'qiqlash, po'pisa bo'lmaydi, uning o'rniga ko'pincha ishning oxirgi oqibati bilan tanishish bilan cheklanadi, xolos. Jamoada hamkorlik yo'q, boshliq jamoaning muammolari, ishning baland pasti bilan qiziqmaydiganday, go'yoki boshqa "koinotda" yurganga o'xshaydi. Aniq ko'rsatmalar bermaydi, uning o'rniga norasmiy liderlar yoki o'ziga yaqin kishilar orqali qilinishi lozim bo'lgan topshiriqlar bajaruvchilarga yetkaziladi. Uning asosiy vazifasi, uning nazarida xodimlar uchun ish sharoitini yaratish, ishdagi kamchiliklarni bartaraf etish, kerakli mahsulot, xomashyo kabilarni topib kelish, majlislarda qatnashishi va xokazolardan iborat.

Xodimlar bilan muloqotda bo'lishga to'g'ri kelganda u doimo xushmuomali bo'lib, odob, axloq normalarini bo'zmaslikka xarakat qiladi, lekin hech qachon ular bilan tortishmaydi. Majlislarda agar biror muammo munozarani keltirib chiqarsa, u bevosita jarayonga aralashmay, oxirgi so'zni o'ziga qoldiradi. Shunday qilib, xodimlarga fikrlash va xatti-harakatlar erkinligi berib qo'yilgan. O'sha erkin harakatlar yuzasidan boshliqning fikri so'ralgan taqdirda ham, undan aniq gap chiqmaydi. Chunki u xodimlarni yaxshi bilmaydi, qolaversa ularni xafa qilib qo'yishdan qo'rqadi. Uning fazoviy psixologik holati "GURUH TASHQARISIDA".

Olimlar fikricha, bunday rahbar ishni olib borgan jamoalarda barcha ko'rsatkichlar doimo orqada, sifat ham yo'q. Liberal rahbar ishda anarxiyani qilib qo'yib, ko'p turmay, boshqa yerdan ish qidirishga harakat qiladi.

Tashkilot boshqaruvidagi yana bir uslub – partisipativlik (lotincha "participate" – ishtirok, sherikchilik ma'nosini bildiradi) deb atalib, unda rahbarning tashkilot maqsadiga erishish yo'lida xodimlar bilan gorizonta yo'nalishdagi munosabatlarni rivojlantirishi tushuniladi. Mutaxassislar aynan partisipativlikni eng samarali uslublar qatorida ko'radilar. Bu uslub rahbarning quyidagicha xulqida ko'rinadi:

1. Rahbarning xodimlari bilan muntazam fikr almashuvi;
2. Rahbar va xodim munosabatidagi ochiqlik va samimiylik;
3. Xodimlarning tashkiliy qarorlar qabul qilishga jalb etilganligi;
4. Rahbar o'z burch va huquqlarining ma'lum qismini xodim zimmasiga o'tkazishi;
5. Tashkilot vazifalarini rejalashtirish va amalga oshirishda xodimlarni jalb etish;

6. Mustaqil qaror qabul qila olish huquqiga ega bo'lgan maxsus guruhlar tuzish (masalan, "Sifat nazorat guruhi").

Shunday qilib, partisipativlik uslubi jamoadagi hamkorlik darajasi yuqoriligi bilan ajralib turadi va xodimning tashkilot manfaati yo'lidagi jonbozligini ta'minlovchi asosiy uslublardan biri hisoblanadi.

"Part" – "firqa", "bo'laklar"ni gorizontal munosabatlarda muvofiqlashtirish ma'nosini ham bildiradi.

Yuqorida baho berilgan boshqarish uslublari ko'proq liderlikka emas, balki rahbarlikka taalluqli, lekin ilmiy adabiyotlarda bu ikkala ibora ko'pincha sinonimday ishlatiladi. Aslida eng yaxshi rahbar o'zida barcha liderlik sifatlarini ham mujassamlashtirgan bo'ladi. Chunki, sof sotsial psixologik ma'nodagi liderning turlari turli sharoitlarda o'zida ko'proq namoyon etadigan shaxsiy sifatlariga ko'ra tabaqalanadi. Masalan, lider tashkilotchi, yana lider tashabbuskor, lider erudit, jamoa hissiy emotsional holatini boshqaruvchi lider, lider bilag'on va hokazo. Yaxshi rahbar ana shu lider sifatlarini bilgan holda ularni o'zida tarbiyalashi va jamoasidagi liderlar bilan hamkorlikda ishlay olishi kerak.

Oxirgi yillarda Moskva va boshqa yirik ilmiy markazlarda o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida shunday xulosaga kelindiki, aslida xayotda sof demokrat yoki sof avtoritar rahbarni uchratish qiyin, lekin uchragan paytda ham ular bir jamoani uzoq muddat boshqara olmasligi ma'lum bo'ldi. Shuning uchun ham ular vaziyatga bog'liq, vaziyat, konkret jamoa, unda qabul qilingan xatti-harakatlar normalari, shaxslararo munosabatlar tipi liderning ham, rahbarning ham ish taktikasi va uslubini belgilaydi, degan g'oya qabul qilinmoqda. Lekin bu rahbarlik uslublarning psixologik mazmun va mohiyatini bilishning amaliy ahamiyati shundaki, har bir uslubda o'ziga xos ijobiy tomon bor, moxir rahbar o'zini o'zi tarbiyalar ekan, o'shalarining eng ma'quli ayniqsa o'zi rahbarlik qilayotgan jamoaga moslarini tarbiyalashi maqsadga muvofiqdir.

4. Rahbarlik sifatleri

Yuqorida aytib o'tilganidek, rahbarda tug'ma qobiliyat bo'ladi deb ham aytib bo'lmaydi, ikkinchi tomondan, rahbar vaziyatga qarab stixiyali tarzda tarbiyalanib ketaveradi, deb ham bo'lmaydi. Minglab shaxs sifatleri ichida ko'plari rahbarlik uchun qulay va ma'quldir. A.V.Petrovskiy ana shunday ijobiy sifatleri 1,5 mingini sanab chiqqan. Lekin ularning barchasini umumlashtiradigan, albatta bo'lishi lozim bo'lgan ayrim sifat qobiliyatlar borki, o'shalar haqida qisqacha to'xtalib o'tmoq lozim.

Avvalo, har qanday rahbarda **intellekt aql zakovatning** ma`lum normasi bo`lishi kerak. Bu norma va yaxshi rahbar uchun o`rtadan yuqori bo`lmogi maqsadga muvofiqdir, chunki geniy darajasidagi intellektga ega bo`lgan rahbar bilan ishlash xodimlar uchun qator noqulayliklarni keltirib chiqarishlarini, bundan aql zakovat qolganlarning ijobiy rivojlanishiga psixologik to`siq bo`lishini amaliyot va xayot ko`rsatadi. rahbardagi o`rtadan yuqori intellektni qoplab ketadigan yana boshqa muhim sifatlar borki, ular boshqarish ishining samarasiga ijobiy ta`sir ko`rsatadi. Masalan, rahbarning mustaqil fikrlilik, topqirlik, tashabbuskorlik sifatleri. Chunki, ayrim hollarda xato qilsa ham, rahbar original fikrlar aytib, yo`l-yo`riqlar ko`rsata olishi, har bir aytilgan fikr, qilingan ishga mustaqil baho bera olishi zarur. Chunki, mustaqillik shaxs qiyofasini belgilovchi muxim psixologik xususiyatdir.

Rahbarda mustaqillik bo`lsa, unda o`ziga ishonch ham bo`ladi, bu esa o`z navbatida rahbardagi sub`ektiv talablar darajasining yuqori bo`lishiga olib keladi. Ko`pincha, rahbarning boshqalarga talabchanligi haqida gapiriladi, lekin yaxshi rahbar avvalo o`z o`ziga nisbatan talabchan bo`lishi kerak. Buyruq yoki topshiriqlar, odatda, taklif ma`nosida baholash va shu asosida boshqalarga nisbatan munosabatlar tizimini ishlab chiqishi muxim bir omildir.

Har qanday rahbar uchun universal, kerak bo`lgan hislatlardan yana biri tom ma`noda "ziyoli" bo`lish yoki, boshqacha qilib aytganda, madaniyatli bo`lishidir. Boshliq o`zidagi madaniyatini avvalo muomalada, odamlar bilan bo`ladigan kundalik muloqotlarda namoyon etmog`i lozim. Muomala madaniyati bu o`rinli, aniq, qisqa, samimiy gapirish san`ati va ikkinchi tomondan, suxbatdoshni tinglash qobiliyatidir. Chunki boshliq, bilan bo`ysunuvchilar o`rtasida kelib chiqadigan shaxsiy ziddiyatlarning asosida tinglay olmaslik, yoki gapni to`g`ri yo`sinda gapira olmaslik yotadi. O`zganing o`rniga tura olish, uning his-kechinmalariga sherik bo`lish, empatiya hissining borligi, dialoglarda sabr-toqatlilik va boshqalar muloqot madaniyatining muxim tomonlaridir.

Jamoa faoliyatini, o`z faoliyatini rejalashtirish qobiliyati rahbar uchun muxim bo`lgan talablardan biridir. Chunki rejalashtirish asosida o`z-o`zini boshqara olish va boshqalarni tashqi faoliyatini maqsadga muvofiq tarzda boshqara olishni

ta'minlovchi muxim psixologik xususiyat yotadi. Rejalashtirish bu o'ziga xos kelajakni ko'ra olish qobiliyati, kelajak obrazi bo'lib, bu narsa shaxsning qanchalik kamol topganligi va maqsadga intiluvchanligining muxim belgisidir. Bu juda murakkab psixologik jarayon bo'lib, u shaxsning o'z diqqatini qanchalik ongli tarzda boshqarishi, uni faqat muxim narsalarga qarata olish, vaqtdan tez foydalana olish, ortiqcha ishlardan o'zini tiyish, qo'l ostidagilarga, imkoni boricha, ularning qobiliyatlariga qarab ish buyura olish va nihoyat, buyurgan ishni o'z vaqtida nazorat qilib, so'rab olish imkoniyati bilan bog'liq.

O'z ishini puxta rejalashtirish qobiliyatiga ega bo'lgan rahbar realistik tafakkurga ega bo'lmog'i, ya'ni har qanday sharoitlarda ham o'sha muammo yoki ishga taalluqli barcha alternativ variantlardan eng to'g'risi va maqsadga muvofiq'ini tanlay oladigan, ishni to'g'ri tashkil eta bilgan, ya'ni eng kam kuch va vaqt sarflab ishni uddalay olgan, noaniq yoki tasodifiy vaziyatlarda ham ish taktikasini to'g'ri yo'lga yo'naltira oladigan odam bo'lishi kerak. Bundan tashqari, yaxshi rahbar uchun oldida turgan ishning har bir alohida detallarigacha tasavvur qilib, uni amalga oshirishning barcha bosqichlari va vositalarining oldindan ko'ra bilish qobiliyati ham zarur. Shunday taqdirdagina u ishga dadil kirishini, o'zgalarni o'z ortidan egashtirishi va ishlab chiqarishda yuksak ko'rsatkichlarga erishishi mumkin.

Yuqorida aytib o'tilgan rahbarlik sifatleri ichida eng muhimi, tabiiyki, psixologik mahoratni talab qiladigan odamlar bilan ishlash mahoratidir. Jamoa a'zolari bilan samarali ishlash uchun esa boshliq ularning psixologiyasi va guruh psixologiyasini yaxshi bilishi zarur, chunki "o'zgalar psixologiyasini bilish ular ustidan hukmronlikning yagona yo'lidir", deb yozishgan edi ingliz olimlari. Sotsial psixologiyaning bu borada ham yaxshi vositasi sotsial psixologik trening uslubi borki, uning yordamida odamlar bilan ishlovchilar jamoani boshqarishning turli usullariga muvaffaqiyatli tarzda tayyorlanmoqdalar.

JAMOA YETAKCHISI

Odatda, yetakchilik haqida gapirilganda, u yoki bu shaxsning alohida, boshqalarda bo'lmagan o'ziga xos xususiyatlari nazarda tutiladi. Kishi o'zida «**yetakchilik**» sifatlarini shakllantirib, «sardor»ga aylanishi mumkin. Bu sifatlar nimalardan iborat? Deylik, bir odam sport zaliga kelib, trenerdan kuchli bo'lish uchun nima qilishi kerakligini so'raydi. Trener shtanga ko'tarishni maslahat beradi. Shamolday tez yugurishni istaganlarga esa «Yugur!» deydi. Aniq yo'nalish berilgandan so'nggina g'alabaga intilish, iroda, qat'iyat, muntazam va ilmiy asoslangan mashg'ulotlar haqida gapiriladi.

Begona davraga kelib qo'shilgan odam u yerda kim xo'jayinligini darhol payqaydi. Uning buni qanday ilg'aganligini sharhlash mushkul. Nima bo'lganda ham, intuisiya va davradagilar allaqachon ko'nikib qolgan tashqi belgilar kishiga pand bermaydi. Demak, yetakchini quyidagi belgilariga ko'ra ajratib olish mumkin:

1) yetakchi qaror qabul qiladi – biror harakatning turli variantlarini ko'rib chiqadi, xatto mutaxassislar bilan maslahatlashadi, ammo so'nggi qarorni faqat **o'zi** qabul qiladi.

2) **yetakchi vazifa topshiradi** – albatta og'zaki buyruq yoki yozma murojaat sifatida emas. Hamisha xushmuomalalik bilan, iltimos yoki maslahat ohangida. Muhimi – o'zini atrofdagilar nima qilishi kerakligini yaxshi biladiganday tutishda.

3) **yetakchi tortinmay «menimcha», «o'ylaymanki», «nazarimda»** deya oladi. U kechayotgan voqea-hodisalar boshqa kuchlar ta'sirida sodir bo'layotganligini bildirmaydi. Xuddi armiyadagiday: oddiy askar buyruqni generaldan emas, o'z boshlig'idan eshitadi. Boshliq hech qachon «bu generalning buyrug'i» demaydi, chunki bunday hisobot uning askar oldidagi obro'sini tushiradi.

4) **yetakchi ish tartibini o'zi belgilaydi**: qachon, qancha va aynan nima ustida ishlashni o'zi hal qiladi. Bu yetakchi boshqalardan kam ishlaydi, degani emas. Jamoa xodimlar intilishini ularning ish kuniga qarab belgilash mumkin. Biror xodim hammadan keyin qolib kechgacha ishlasa, quvonishga shoshilmaslik darkor. Bu – xodim ish kunini, hatto cho'zayotgan bo'lsa ham, o'zi belgilayotganligini, demak, hozirgi ahvolidan ko'ra yuksakroq amallarni ko'zlayotganligini bildiradi. Bu esa rahbar uchun xavfli belgi.

5) **yetakchi savol beradi**. Hatto zamonaviy qarashlarga umuman rioya etmaydigan kishilar ham axborotga egalik – **hukmronlik** ekanligini yaxshi bilishadi. Savolga javob berayotgan odam so'rayotgan kishiga tobe maqomida turadi. Bekorga «Bu yerda savolni **men** beraman!» iborasi munosabatlar notengligining yorqin namunasi bo'lib qolmagan.

6) **yetakchi o'zi kerak deb hisoblagancha sukut saqlaydi**. U bemaolol atrofdagilar uning javobini kutayotganligini o'ylamasdan uzoq jim qolishi yoki aksincha, gapirayotgan odamni keskin savol, javob, ibora yoki qo'l harakati bilan to'xtatib qo'yishi mumkin.

7) **yetakchi ko'p joy egallaydi**. Bu yetakchi yalpayib o'tiradi, degani emas. Shunchaki, u o'z hududini chegaralamaydi, o'ziga qanday qulay bo'lsa, shunday harakat qiladi: istagan joyida yuradi, narsa va odamlar joyini o'zgartiradi (nazokat bilan o'tib ketishi uchun ozgina surilishlarini so'raydi). U atrofdagilarga nimalarga e'tibor qaratishlari lozimligini bildiruvchi qo'l harakatlari bilan atrofida vizual maydon hosil qiladi. Hammadan baland yoki past ovozda gapirishi bilan esa tovush maydonini yaratadi.

8) **yetakchi maqsad ko'zlaydi**. U shunchaki ketayotgan ish haqida gapirmaydi, balki atrofdagilarga qaysi maqsad sari intilayotganini eslatib turadi. Bu bilan u asosiy maqsadni hamisha yodda tutishi va hamsuhbatlariga hamkorlikdagi harakatlari besamar emasligini, bu aniq natijaga intilish ekanligini bildiradi.

9) **yetakchi mas'ul bo'ladi**. Oddiy xodim osongina «Menga nima? Kichkina odam bo'lsam! Qo'limdan nima ham kelardi?» deb ayta oladi. Yetakchi – hech qachon! Hatto o'zi yo'qligida yuz bergan hodisaga ham o'zini javobgar sezaveradi.

10) **yetakchi baho beradi**. U maqtaydi yoki tanbeh beradi. Yetakchi o'zini «baho qo'yishga» haqli hisoblaydi. Va atrofdagilar ham uning bu huquqini tan olishadi.

Albatta, bu belgilar yetakchilik fenomenini mukammal tasvirlay olmaydi. Ammo ular yordamida jamoangizda kim nimaga qodiru nimaga intilishini bilib olish mumkin. Aynan sizni maqtaydigan yoki qoralaydigan, savollar bilan bezovta qiladigan, atrofida mavjud bo'sh joyni ovozi va harakatlari bilan egallab oladigan,

kelajak haqida – amalga oshmas, kulgili tuyulsa-da – o'y suradigan, javobgarlikni «**men aybdorman**» deb darhol zimmasiga oladigan xodimni ko'rganda tushunasiz. Bu odam – yetakchi. Va beixtiyor u taklif etgan ssenariy bo'yicha ish tuta boshlaysiz. «Shohni a'yonlari yaratadi» deyishadi aktyorlar. Ya'ni bir personaj qirol bo'lishi uchun qolganlar o'zini unga tobe qilib tutishadi. Aks holda sahnadagi aktyorlarni «bittasi mansabparastlik xastaligiga chalingan telbalar to'dasi», deb qabul qilish mumkin...

16-MAVZU: SOTSIAL PSIXOLOGIYANING TADBIQIY SOHALARI

REJA:

1. Sotsial psixologiyaning tadbqiqiy va amaliy sohalari
2. Sotsial psixologiyaning asosiy sohalari

1. Psixologiyaning tadbqiqiy va amaliy sohalari

Hozirgi zamon ilm-fanining qadri va ahamiyati uning nechog'li amaliyotga kirib borib, tadbqiqiy salohiyati ortib borishi bilan baholanadi. Psixologiyaning oxirgi yillardagi taraqqiyoti ham aynan ana shu mezon talablariga javob berishi bilan xarakterlanadi.

Amaliy hamda tadbqiqiy psixologiya sohaslarining o'ziga xos jihatlari avvalo shundan iboratki, ular jamiyatning bevosita bugungi kundagi talablari va buyurtmalariga ko'ra ish yuritadi. Jamiyatimizda esa psixologik bilimlarni bevosita amaliyotga tadbqiq etishga ehtiyoj katta. Birgina O'zbekistonda kadrlar tayyorlashning milliy dasturini oladigan bo'lsak, uning bajarilishi va muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun psixologiyaning aralashuvi zarur.

Joylarda tashkil etilgan Tashhis markazlarida faoliyat ko'rsatayotgan mutaxassislar o'quvchilardagi rivojlanish ko'rsatkichlari, aqliy o'sish omillari va iqtidoriga qarab ta'lim-tarbiyani tashkil etishlari uchun qator diagnostik tadbirlarni o'tkazishlari zarurki, bu tadbirlar oxir-oqibat aniq samara berishi lozim.

Ta'kidlash zarurki, tadbqiqiy psixologiyadagi «samara»ni o'lchash mezonlari bilan nazariy psixologiyadagi samara tushunchalari biroz farq qiladi. Ya'ni, bu yerda bevosita buyurtmaning bajarilishi sifatiga buyurtmachining o'zi baho beradi.

Shuning uchun ham amaliy psixologiyaning alohida tarmog'i bo'lmish sotsial psixologiya bilimlarga amaldagi ehtiyojni uch asosiy sabab bilan tushuntirishi mumkin:

a) kichik korxona yoki yirik firmalardan tortib, toki xukumat darajasidagi idoralar ham o'z faoliyati samaradorligini oshirish uchun tobora insonlar faoliyati va ulardagi rezervlardan omilkorona foydalanishning psixologik manbalarini qidirish lozimligini tushunib yetmoqdalar;

b) professional psixologlarning o'zi ham o'z ishlaridan keladigan obro'-e'tiborning amaliy sohaslarida ishlay olish qobiliyatlariga bog'liq ekanligini tushunib yetmoqdalar;

v) amaliyotda ishlayotgan boshqa soha vakillari ham agar psixologik tayyorgarlikdan o'tgan bo'lsalar, ishni tashkil qilishga o'quvlari yaxshirok va ishlari

unumliroq bo'lishini tushunib yetmoqdalar. Shuning uchun ham ko'plab yangi turdagi markaz va firmalar, qo'shma korxonalarda amaliyotchi psixologlar ishlamoqdalar.

2. Sotsial psixologiyaning asosiy sohalari

Sanoat va ishlab chiqarish sohasi

Sanoat va mahsulotlar ishlab chiqarish sohasida tadbqiqiy ishlar birinchi navbatda konkret tashkilotda kadrlar zahirasi to'g'ri va oqilona tashkillashdan tortib, xodimlar ish sharoitlari va mehnat unumdorligiga ta'sir etuvchi omillar kompleksini ilmiy ravishda o'rganib, hayotda natija olishga qaratilgan harakatlar majmuidir. Hozirgi bozor munosabatlari sharoitida ushbu yo'nalishdagi tadbqiqiy ishlarning ikki sohasini ajratish mumkin:

- marketing xizmatlari
- xodimlar (personal) bilan ishlash.

Birinchi eng zamonaviy va muhim ish bo'lib, bu yerda psixologning vazifasi «Nimani?» va «Kim?» harid qilib olishga ehtiyoji borligini o'rganishga ko'maklashishdir. Chunki, talab bilan ehtiyoj bevosita shaxsga va uning psixologik munosabatlari tizimiga aloqador kategoriyalar bo'lib, bozor va raqobat sharoitida korxona yoki tashkilotlarning samarali ishlab ketishi eng avvalo haridorgir tovar mahsulotlarni ajratib, ularning odamlar talab-ehtiyojiga kanchalik mosligini aniq tahlil qilishdan boshlanadi.

Marketing munosabatlari aslida odamlar o'rtasidagi sof psixologik munosabatlar bo'lib, uning negizida odamlar o'rtasidagi jonli muloqot, ta'b va did tarbiyasi yotadi.

Shuning uchun biz bugun odamlarda to'g'ri marketing tafakkurini shakllantirish vositalarini qidirishimiz va talab-taklif munosabatlarini real ishlab chiqarish imkoniyatlari bilan muvofiqlashtirishda inson psixologiyasi xususiyatlarini inobatga olib ishlashga o'rganishimiz kerak. Masalan, shunday «Case Study»ni olaylik: Psixologiyani qanday qilib sotish mumkin? (ya'ni, Psixologik ma'lumotlar va bilimlarni)

Biz aniq va to'g'ri javoblar olishimiz kerak bo'lgan savollar quyidagilar bo'ladi:

Nima sotiladi? - Test natijalari

Nima uchun? - nima qilib bo'lsa ham, pul ishlash, o'z imkoniyatlarini tekshirish, shaxsiy ish ochish;

Kim? - firma yoki konkret kishilar;

Nima? - xilma-xil testlar batareyasi;

Kimga? - turli kasb egalari, o'quvchilarga, xodimlarga;

Qayerda? Qachon? - zarurat bo'lgan har qanday joyda;

Qanday qilib? - minimal vaqt sarflab, tez va soz;

Qancha? - test o'tkazuvchilarning soni va imkoniyatiga qarab;

Kim bilan? - shu firma xodimlari bilan

Demak, marketing xizmatida javob berilishi zarur bo'lgan savollardan ko'rinib turibdiki, har bir savolga beriladigan javobning orqasida konkret odamlar, ularning

qobiliyatlari, manfaatlari va ish unumi yotadi. Shuning uchun bu sohada psixologik xizmat zarur.

Ikkinchi soha - kadrlar va ular bilan bevosita ishlash sohasi. Bu kadrlarni ishga jalb etishda bilish zarur bo'lgan qobiliyatlar va shaxsiy fazilatlaridan tortib, ularni to'g'ri yunaltirish, o'z joyiga qo'yish, tashkilot doirasida guruhlarini shakllantirish, xodimlarga ma'lumotlarni o'z vaqtida yetkazish bilan bog'liq kadrlar siyosatini olib borishga aloqador xizmatdir. Psixolog bu o'rinda asosan maslahatchi - konsultant va ekspert sifatida rol o'ynaydi.

Siyosat sohasidagi psixologiya

Har bir davr o'z kishilari ongida beixtiyor siyosiy ongni shakllantiradi va odamlar uning tamoyillariga bo'ysunadilar. Siyosat borasidagi psixologik masalalarga psixolog aralashuvining zarurati har doim bo'lmas-da, ayrim paytlarda - yirik islohotlar boshlanishi arafasida, saylov oldi kompaniyalarda, yangi siyosiy liderlarning halq tomonidan qabul qilinishi jarayonlari, ko'pchilik auditoriyaga zarur ma'lumotlarni yetkazish, ijtimoiy ustanovkalarni o'zgartirish, siyosiy arboblarning imidjini omma ongiga singdirish paytlarida psixologik ta'sir vositalaridan o'rinli foydalanish, maslahatlar berish va ayrim guruhlar e'tiqodiga ta'sir etishda kerak bo'ladi.

Siyosiy sohada ishlayotgan psixolog ishining o'ziga xos jihatlari bo'lib, unga quyidagilar kiradi:

a) siyosatda psixolog aralashuvi ko'pchilik ommaga bevosita aloqador bo'lmaydi;

b) zarurat tug'ilganda, psixolog shunday tez va ishonchli o'lchaydigan metodikalarni ishlatadiki, ularning natijalari sir saqlanib, o'sha buyurtmachi - siyosatchining talabiga ko'ra izlanishlar olib boriladi;

v) psixolog har bir siyosatchi uchun shunday ishonchli shaxs bo'lishi lozimki, undan odamlarning qayfiyatlari, reaksiyalari, his - kechinmalari xususida aniq ma'lumotlar so'raladi;

g) o'ziga xos qiyinchilik shundan iboratki, jamoatchilik psixolog kiyofasida ko'pincha liderning bevosita «odamini» ko'rishga moyil bo'lib, liderning o'zi ham ba'zan o'ta professional psixologdan hadiksirab qolishi mumkin.

Shuning uchun yuqorida ta'kidlaganimizdek, zarur paytlarda siyosiy arboblarning psixolog xizmatiga murojaat qilishlari va undan asosan biror jiddiy ijtimoiy projeklarni qabul qilish jarayonida yordam berishini so'rash mumkin.

Buning uchun psixologdan jamoatchilik fikrini psixologik tahlil qilib berish, va shu asosda fukarolarning ustanovkalari va kayfiyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni birgalikda ajratish vazifasini hal qilishlari mumkin.

Saylov oldi kompaniyalarda esa, psixologning asosiy vazifasi odamlarning kayfiyatini o'rgangan xolda da'vogar imidjini shakllantirishga, odamlarga yoqtirishga sabab bo'ladigan shaxsiy fazilatlar algoritmini tuzish, omma oldiga chiqishga psixologik tayyorlash, raqiblarning bahslashish madaniyati va etikasi borasida psixologik yo'l-yo'riq va usullar borasida ma'lumotlar almashinish kerak bo'ladi.

Oila va nikoh borasidagi tadbqiqiy ishlar

O'zbekistonda endi shakllanayotgan, lekin nazariy nuqtai nazardan ma'lum an'analarga ega bo'lgan sohadir. 1998 yilning Prezidentimiz tomonidan «Oila yili»

deb e'lon qilinishi joylarda psixologik xizmat o'choqlarining paydo bo'lishiga va u yerlarda psixologik xizmatidan foydalanishni anglashga turtki bo'ldi. Shuning uchun Respublikamizda oila muamolarini maxsus tadqiq etadigan ilmiy-amaliy "Oila" markazi ham tashkil etilganki, bu markazda turli sohaga aloqador mutaxassislar oilani shaxs ijtimoiylashuvining asosiy maskanlaridan biri sifatida o'rganib kelmoqdalar.

Oila va unga bog'liq muammolarni ilmiy o'rganishda ushbu yo'nalishlarda ishlar olib borilmoqda: oila qurish motivlari, oilada ota-ona va farzand orasidagi munosabatlar, oilada er va xotin orasidagi munosabatlar, oilalarning etnik belgilariga ko'ra psixologik xususiyatlari, oilada ajralish va uning shaxs psixologiyasiga ta'siri, oilaning to'liq va noto'liq turlari, ularning shaxs o'z-o'zini baholashiga ta'siri, oila haqidagi turli yoshdagi shaxslarning tasavvurlari, oila mustahkamligiga ta'sir etuvchi omillar. Oila bilan bog'liq muammolar doimo shaxsni tashvishlantirgani bois psixolog bu yerlarda yoshlardagi oila va nikoh borasidagi tasavvurlarning to'g'ri shakllanishidan tortib, toki muammoli, hattoki, ajrim bo'lgan oila a'zolariga psixologik maslahatlar berish, «ishonch telefonlari» orqali maslahatlar uyushtirishni o'z zimmasiga oladi.

Maorif sohasidagi amaliy ishlar

Boshqa sohalarga nisbatan anchagina yaxshi tajribaga ega. Ayniqsa, O'zbekistonda kadrlar tayyorlashning Milliy dasturi qabul qilingandan so'ng tashkil qilingan yangi tipdagi ta'lim muassasalari - akademik liseylar va kasb-xunar kollejlarga bir nechtadan psixologlar shtati kiritilgan va ular aynan tadbqiq muammolar - bolaning o'quv jarayoniga psixologik jihatdan tayyorligini diagnostika qilishdan tortib, professional va kasb mahoratini rivojlantirishgacha bo'lgan barcha muammolarni hal qilishga «aralashadi». Shuning uchun respublikamizda shaxsni bolalik, o'smirlik, o'spirinlik davrlarida o'qish faoliyatiga, kasbiy faoliyatga yo'naltira olishni diagnostika qilish markazlari tashkil etilgan. Bu o'z navbatida har bir shaxsning o'z tug'ma va orttirilgan qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltira olishi va namoyon eta olishiga imkon beradi.

Huquqbuzarlikning oldini olish

Bu soha va unga aloqador muammolar har doim ham psixolog aralashuvini talab qilib kelgan. Chunki jinoyatchi yoki huquqbuzar shaxsi o'z-o'zidan shakllanib qolmaydi, uni shakllantiruvchi omillar, motivlar va bolani qayta tarbiyalash va reabilitasiya masalalari ijtimoiy psixologik jarayonlar mohiyatini bilish va ularga faol ta'sir ko'rsatish talab qiladi. Shuning uchun ham mamlakatimizda yoshlar o'rtasida huquqiy ma'rifat va huquqiy madaniyatni shakllantirishga juda katta e'tibor qaratilgan va bu ishda amaliyotchi xodim - psixologning o'rni va roli katta bo'ladi.

Yuqorida e'tirof etilgan psixologiyaning tadbqiq sohalar uchun umumiy narsa shuki, bu sohalarda ishlaganlar avvalo yaxshi psixodiagnost, ya'ni psixologiya metodlarini o'z o'rnida samarali ishlatishni bilishi va yaxshigina psixoterapevt va psixokorrektor - ya'ni, aniqlangan muammo yoki «kasallikni» tuzatuvchi mohir professional bo'lishi kerakligini taqozo etadi.

V. FAN BO'YICHA TEST SAVOLLARI

1. Insoniyat jamiyatida qachondan sotsial psixologik tafakkur, sotsial ruh paydo bo'lgan?
A) Insoniyat paydo bo'lganidan boshlab
B) Hamkorlikda mehnat qilishdan boshlab
C) Odamlar yashash ehtiyojini sezgan davrdan boshlab
D) B va C javoblar
2. Sotsial psixologiya qachon rasman fan sifatida yaratilgan?
A) 1910-yil
B) 1908-yil
C) 1909-yil
D) 1907-yil
3. 1908-yilda chop etilgan "Sotsial psixologiyaga kirish" darsligi muallifi kim edi?
A) V. Magdugall
B) E.Ross
C) Z.Freyd
D) G.Gibsh
4. "Odamlar uyushmasi, korporatsiyalar sotsial psixologik tadqiqotlarning asosidir, uning obyekti esa sotsial ta'sir jarayonlari, ularni uyushishga majbur qiladigan shart-sharoitlar hamda motivlarsotsial psixologiya o'rganishi kerak bo'lgan sohalardir". Ushbu fikr muallif(lar)i kim?
A) G.P. Predvechniy va Yu.A.Sherkovin
B) G.Gibsh va M.Forverg
C) E.Ross va G.Gibsh
D) V.Magdugall va E.Ross
5. Qaysi kitobda sotsial psixologiyaning predmeti "... obyektiv borliqning va unda ro'y beradigan hodisalarning psixika tomonidan o'ziga xos tarzda in'ikos etilishidir" deyiladi?
A) "Sotsial psixologiya" (E.Ross)
B) "Sotsial psixologiyaga kirish" (V.Magdugall)
C) "Sotsial psixologiya" (G.P. Predvechniy, Yu.A.Sherkovin)
D) "Jamoaning sotsial psixologiyasi" (A.V.Petrovskiy, V.V.Shpalinskiy)
6. Galina Andreeva fikricha, sotsial psixologiyaning uch xil yondashuvidan biri bo'lgan sotsialogik yondashuv tarafdorlariga kirmaydiganlarni aniqlang.
A) G.P.Predvechniy
B) M.Gravitts
C) R. Pento
D) B.F.Parigin

7. “Shaxs va nevrozlar” kitobi muallifini toping.

- A) V.Myasishev
- B) A.V.Petrovskiy
- C) A.G. Asmolov
- D) R.Pento

8. “Shu paytgacha shaxs va jamiyat muammolari sohasida ikki xil yondashuv bo’lib kelgan edi: psixologiya inson tabiatini, uning psixikasini, sotsiologiya esa, jamiyat tabiatini, psixikasini o’rganib keldi. Sotsial psixologiya paydo bo’ldiki, u insonning jamiyatda munosabatining psixologik tomonini o’rganmoqda”. Yuqoridagi fikrlar kimga tegishli?

- A) R.Pento va M.Gravitts
- B) A.G.Asmolov
- C) G.M.Andreeva
- D) V.Myasishev

9. “Yer-u ko’kdagi buyuk o’zgarishlarni sezish, his qilish va ulardan saboq chiqarish, o’rnak olish uchun odamzot o’zining yon-atrofiga uyg’oq nigoh, qalb ko’zi bilan qarashi lozim”. Ushbu jumlar kimga tegishli?

- A) SH.Mirziyoyev
- B) I.Karimov
- C) G.P.Predvechniy
- D) V.V.Shpalinskiy

10. Qachon Islom Karimov Oliy ta’limni isloh qilishda va malakali kadrlarni tayyorlashda sotsial psixologiyani fan sifatida alohida o’rni borligiga jamoatchilik diqqatini qaratdi?

- A) Oliy Majlisning IX sessiyasida
- B) Oliy Majlisning X sessiyasida
- C) Oliy Majlisning XI sessiyasida
- D) Oliy Majlisning XII sessiyasida

11. Amerikalik olim G.Olport sotsial psixologik g’oyalarning yaratilishi va rivojlanishi falsafa bilan, qaysi faylasuf nomi bilan bog’liq, deya ta’kidlaydi?

- A) Aristotel
- B) Platon
- C) Suqrot
- D) Ksenofond

12. Platon o’zining qaysi dialogida shaxsning jamiyat bilan aloqalari masalasiga to’xtalib, jamiyat individga nisbatan o’zgarmas bir birlikki, uning taraqqiyoti jamiyat rivojlanishi qonunlarga bo’ysunadi, degan fikrni ilgari surgan?

- A) “Davlat”
- B) “Jamiyat”
- C) “Qonunlar”

D) A va C javoblar to'g'ri

13. Platonga qarshi fikrni bayon etib, individni barcha sotsial o'zgarishlarning sababchisi, deb kim aytadi?

A) Arastu

B) Suqrot

C) Demokrit

D) Aflotun

14. Sharq faylasuflaridan kimlar barcha asarlarida shaxs va jamiyat qarama-qarshiliklarini ilmiy asosda sharhlashga uringanlar?

A) Farg'oniy va Beruniy

B) Ibn Sino va Farobiy

C) Beruniy va Farobiy

D) Ibn Sino va Beruniy

15. XIX asr o'rtalariga kelib qator sotsial fanlar rivojlanishi uchun qulay shart-sharoitlar paydo bo'lganligiga sabab bo'lmagan omil qaysi?

A) Kapitalistik munosabatlarning keskinlashuvi

B) Turli davlatlar bilan iqtisodiy aloqalarning tobora o'sib borishi

C) Migratsiya

D) To'g'ri javob yo'q

16. XIX asrda yashagan qaysi ingliz olimi ibtidoiy jamoa tuzumidagi madaniyatni to'liq o'rganib chiqqan?

A) L. Morgan

B) E. Teylor

C) Levi-Bryul'

D) J. Lokk

17. XIX asrda psixologiyaning qaysi sohalariga individ bilan boshqa individlar munosabati masalasini chetlab o'tish mumkin bo'lmay qoldi?

A) Atomistik psixologiya

B) Sotsial psixologiya

C) Patopsixologiya, pedagogik psixologiya

D) Individ psixologiyasi

18. Jamiyatdagi sotsial hodisalarni o'rganish uchun, albatta, o'ziga xos, ayrim psixologik holatlarni o'rganish lozim, degan fikrni isbotlagan shaxs(lar)ni toping.

A) Gabriel Tard

B) Ogyust Kont, Gerbert Spenser

C) L. Morgan, Levi-Bryul'

D) E. Teylor

19. Har bir individda "Sotsial fakt" bor degan fikrni kim ilgari surgan?

A) Ogyust Kont

B) Gerbert Spenser

C) L. Morgan

D) Gabriel Tard

20. Kimning fikricha, sotsial fakt bu sotsial aql, tafakkur bo'lib, u "Jamiyat psixologiyasi" yoki sotsiologiyaning bahs mavzusi hisoblanadi?

A) Gerbert Spenser, Ogyust Kont

- B) Gabriel Tard
 C) L.Uord, F.Giddings
 D) Gobbs, Russo
21. XIX asr oxiri- XX asr boshlarida mustaqil tarzda shaxs bilan jamiyat munosabatini tushuntirishga harakat qilgan uch nazariya tarkibiga kirmaydiganini aniqlang.
 A) Xalqlar psixologiyasi
 B) Omma psixologiyasi
 C) Sotsial xulq-atvorning instinktlari
 D) Shaxs psixologiyasi
22. Xalqlar psixologiyasi sotsiologik nazariya sifatida qayerda shakllangan?
 A) Angliya
 B) Fransiya
 C) Germaniya
 D) AQSh
23. Psixologiyaning qaysi nazariyasida ayrim individlardan yuqori turadigan ruh mavjud bo'lib, bu ruh o'zidan ham yuqori turadigan ilohiy yaxlitlikka bo'ysunadi, degan fikr asosiy hisoblanadi?
 A) Xalqlar psixologiyasi
 B) Omma psixologiyasi
 C) Sotsial xulq-atvorning instinktlari
 D) Shaxs psixologiyasi
24. Xalqlar psixologiyasining tarixiy-mafkuraviy asosi bo'lib nima xizmat qilgan?
 A) Gegel falsafasi va nemis romantizmi
 B) Hegel falsafasi va ingliz romantizmi
 C) Aristotel asarlari
 D) Suqrot asarlari
25. Qaysi shaxsda "individdan yuqori turuvchi ruh" g'oyasi asosiy bo'lgan?
 A) Suqrot
 B) G.Shteyntal
 C) Gegel
 D) Arastu
26. Xalqlar psixologiyasi iborasi ilk marotaba kim(lar)ning asarlarida ishlatilgan?
 A) Hegel
 B) M.Latsarus
 C) G.Shteyntal
 D) B va C javoblar to'g'ri
27. Quyidagi fikrlar qaysi kitobda bayon etilgan: "Odam o'z mohiyati jihatidan sotsial mavjudot bo'lib, u jamiyat hayoti bilan uzviy bog'liq, chunki u o'ziga o'xshashlarga qarab rivojlanadi, boshqalarga taqlid qilib harakat qiladi va ular ta'qibidan qochadi..."
 A) "Yaxlitlik ruhi"
 B) "Xalqlar psixologiyasi"
 C) "Xalqlar psixologiyasi to'g'risida kirish so'zi"
 D) "Sotsial psixologiya"

28. “Psixologiyaning otasi” unvoniga kim sazovor bo’lgan?
- A) Gegel
 - B) Vilgelm Vundt
 - C) Zigmund Freyd
 - D) M.Latsarus
29. “Inson va hayvon ruhi haqida leksiylar” asari qachon chop etilgan?
- A) 1900-yil
 - B) 1863-yil
 - C) 1864-yil
 - D) 1901-yil
30. “Taqlid qilish qonunlari” kimning qalamiga mansub?
- A) Gabriel Tard
 - B) Vilgelm Vundt
 - C) G. Lebon
 - D) Sigeli
31. Kim ikki turli irsiyat haqida tabiiy va sotsial irsiyat haqida yozib, sotsial irsiyat odamlardagi taqlid qilish qobiliyati bilan bog’liq, deb yozadi?
- A) E. Ross
 - B) V.Vundt
 - C) G.Lebon
 - D) M.Latsarus
32. Qaysi nazariyaning tarafdorlari shaxsning shakllanishida irsiy va biologik nasliy omillar yetakchi rol o’ynaydi deb hisoblaydi?
- A) Sotsiologik
 - B) Biologik
 - C) Biogenetic
 - D) B va C javoblar
33. O’zbekistonda birinchi sotsial psixologik tadqiqot kim tomonidan o’tkazilgan?
- A) M. Otajonov
 - B) G. Shoumarov
 - C) I.Yoqubov
 - D) N.Sog’inov
34. Metodologik muammolarga qiziqish sotsial psixologiyaning kuchsizligi emas, balki uning yetilish davriga kirganligining belgisidir, deb kim yozadi?
- A) G.Andreeva
 - B) M.Latsarus
 - C) M.Otajonov
 - D) V. Vundt
35. Kim metodologiyani tadqiqot jarayonida ishlatiladigan barcha tadqiqot usluublari va texnik jarayonlar deya tushunadi?
- A) Yevropalik psixologlar
 - B) Osiyolik psixologlar
 - C) Rus psixologlari
 - D) Amerikalik psixologlar

36. B.G. Anan'ev, E.S. Kuz'min, V.S. Merlin V.N. Myasishev, L.I. Umanskiylar tomonidan takomillashtirilgan eksperiment?
- A) Laboratoriya eksperimenti
 - B) Tabiiy eksperiment
 - C) Apparatura
 - D) Sotsial psixologik eksperiment
37. "Rorshaxning siyoh dog'lari" testi qaysi metodga misol bo'ladi?
- A) Anketa metodi
 - B) Hujjatlarni o'rganish metodi
 - C) Proyektiv metod
 - D) Kuzatish metodi
38. Sotsial psixologiya taraqqiyotining eksperimental davri qachondan boshlandi?
- A) 1945
 - B) 1946
 - C) 1947
 - D) 1948
39. AQSHda qachon "Ijtimoiy muammolarni psixologik tadqiq etish jamiyati" tashkil topdi?
- A) 1930-yil
 - B) 1931-yil
 - C) 1932-yil
 - D) 1934-yil
40. D.Dyui, D.Endjell, G.Kerr qaysi qarash tarafdorlari bo'lgan?
- A) Funksionalizm
 - B) Plyuralizm
 - C) Kognitivizm
 - D) Psixoanaliz
41. Qaysi nazariy maktabpsixologik fikrlashning sotsiologik tomonini o'zida aks ettiradi?
- A) Bixeviorizm
 - B) Psixoanaliz
 - C) Kognitivizm
 - D) Interaksionizm
42. Qaysi psixologiya turi inson va hayvonlar xulq-atvori qonuniyatlari muammolarini o'rganish bilan shug'ullanadi?
- A) Bixeviorizm
 - B) Psixoanaliz
 - C) Kognitivizm
 - D) Interaksionizm
43. Bixeviorizm namoyandalarini belgilang.
- A) Z.Freyd, A.Adler, K.Xorni
 - B) I.Pavlov, V.Bexterev, D.Uotson
 - C) E.Tolmen, B. Skinner, K.Xallar
 - D) B va C javoblar to'g'ri

44. “Anglanmaganlik, bu biologic ichki sezgilar va insonning hayvonlar bilan umumiy bo’lgan organic ehtiyojlaridan iborat”. Ushbu ta’rif nima haqida?
- A) Superego
 - B) Id
 - C) Ego
 - D) Jinsiy ehtiyojlar
45. Psixoanalizning qaysi tarafdori hokimiyatga intilishni ajratib ko’rsatadi?
- A) Z.Freyd
 - B) A.Adler
 - C) K.Xorni
 - D) E.Fromm
46. Shaxsning qaysi qismi inson qadriyatlarini, uning hayotiy maqsadlari, ideallaridan tashkil topgan?
- A) Id
 - B) Ego
 - C) Superego
 - D) To’g’ri javob yo’q
47. Qaysi nazariya yangi psixologik yo’nalish – gumanistik psixologiyani kelib chiqishiga turtki bo’ldi?
- A) Bixeviorizm
 - B) Kognitivizm
 - C) Psixoanaliz
 - D) Interaksionizm
48. A.Maslou, K.Rojers qaysi yo’nalish namoyandalari bo’lgan?
- A) Sotsial psixologiya
 - B) Individual psixologiya
 - C) Psixoanaliz
 - D) Gumanistik psixologiya
49. Qaysi psixologik yo’nalish o’rganish obyekti munosabatlar tizimidagi kishilar, ularning bilish jarayonlari, ong tizimiga taalluqli bo’lgan kognitiv holatlar sanaladi?
- A) Psixoanaliz
 - B) Kognitivizm
 - C) Bixeviorizm
 - D) Interaksionizm
50. Inson bilimlarining shakllanish usullari, sensor axborotning hosil bo’lishi, bilish jarayonlari tuzilmaviy bloklarining vujudga kelishi va rivojlanishi, inson bilimi va xulq-atvorining xotirada bilim hosil bo’lishidagi roli, intellectual funksiyalarning rivojlanishi, verbal va obrazli komponentlarning xotira va fikrlash jarayonlaridagi nisbatini o’rgangan olimlarni toping.
- A) A.Maslou, K.Rojers
 - B) J.Piaje, U.Nayser, J.Bruner, R.Atkinson
 - C) K.Yung, A.Adler, E.Fromm
 - D) I.Pavlov, V.Bexterev, D.Uotson
51. Qaysi nazariya shaxs doimo ijtimoiy va jamiyatdan tashqarida shakllanishi mumkin emas degan g’oyani ilgari suradi?

- A) Psixoanaliz
 - B) Interaksionizm
 - C) Kognitivizm
 - D) Bixeviorizm
52. Simvonik kommunikatsiyani o'rgangan olimlar keltirilgan javobni toping.
- A) I.Pavlov, V.Bexterev, D.Uotson
 - B) K.Yung, A.Adler, E.Fromm
 - C) G.Xaymen, R.Merton, T.Sarbin
 - D) A.Maslou, K.Rojers
53. Sotsiometriyaga kim asos slogan?
- A) Yakob Levi Moreno
 - B) R.Atkinson
 - C) Ya.L.Kolominskiy
 - D) Erik Lennard Bern
54. Qaysi nazariya amaliyotda alohida odamlar bilan ishlashdan tashqari er-xotin, oilalar, turli guruhlarni korrektsiyalash tizimini tashkil etadi?
- A) Psixodinamika
 - B) Bixeviorizm
 - C) Zamonaviy transakt tahlil
 - D) Psixoanaliz
55. Ekzistentsial psixologiya asoschilari kimlar?
- A) R.Mey, I.Yalom
 - B) I.Pavlov, V.Bexterev
 - C) G.Xaymen, T.Sarbin
 - D) K.Yung, E.Fromm
56. "Homo sapiens" tushunchasini ifoda etuvchi jonzoatning paydo bo'lganiga qancha vaqt bo'ldi?
- A) 16 ming yil
 - B) 40 ming yil
 - C) 50 ming yil
 - D) 20 ming yil
57. Qaysi Sharq olimlari shaxs va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikning falsafiy va sotsial sirlarini ochishga o'zlarining eng durdona asarlarini bag'ishlaganlar?
- A) Farobiy, Farg'oniy
 - B) Ibn Sino, Farobiy
 - C) Alisher Navoiy, Beruniy
 - D) B va C javoblar
58. Kim Lokka e'tiroz bildirib, hayotda umuman toza, sof doskaning o'zi bo'lmaydi, hattoki, eng yaxshi silliqlangan marmar yuzasida ham sezilarli teshiklar, do'ngliklar yoki tug'ma asoratlar bo'ladiki, ular layoqatlardek, inson taqdirida ma'lum rol o'ynaydi, deya fikr bildirgan?
- A) Leybnits
 - B) Galton
 - C) Darwin
 - D) Lens

59. Nima shaxs hayotidagi kategoriya bo'lib, u jamiyatning o'z a'zolari xulq-atvoriga nisbatan ishlab chiqqan va ko'pchilik tomonidan e'tirof etilgan harakatlar talablari hisoblanadi?

- A) Rol
- B) Sotsial norma
- C) Legalizatsiya
- D) Sotsial sanksiya

60. Shaxs tarbiyasining va tarbiyalanganligining muhim omillaridan hisoblanuvchi obraz?

- A) Men
- B) Individ
- C) Jamoa
- D) Rol

61. Kimning nazariyasiga ko'ra, o'z-o'zini anglash, o'zidagi mavjud sifatlarini baholash jarayoni ko'pincha konkret shaxs tomonidan og'ir kechadi, ya'ni inson tabiati shundayki, u o'zidagi o'sha jamiyat normalariga to'g'ri kelmaydigan, noma'qul sifatlarini anglamaslikka, ularni "yashirishga" harakat qiladi, hattoki, bunday tasavvur va bilimlar ongsizlik sohasiga siqib chiqariladi?

- A) Leybnits
- B) Darvin
- C) Z. Freyd
- D) E. Fromm

62. Qaysi jarayonning mohiyati aynan o'ziga o'xshash odamlar obrazi orqali o'zi to'g'risidagi obrazni shakllantirish, jonlantirish hisoblanadi?

- A) Men
- B) Refleksiya
- C) Identifikatsiya
- D) O'z-o'ziga baho

63. Qanday holat ko'pincha atrofdagilarning shaxsga nisbatan qo'yayotgan talablarining o'ta ortiqchiligi, ularni uddalay olmaslik, turli xil e'tirozlarning doimiy tarzda bildirilishi, ishdagi, o'qishda va muomala jarayonidagi muvaffaqiyatsizliklar oqibatida hosil bo'lishi mumkin?

- A) Refleksiya
- B) Stress
- C) O'ziga o'zining past baho berishi
- D) O'ziga o'zining o'ta yuqori baho berishi

64. Qanday sharoitda "noadekvatlik effekti" paydo bo'ladi?

- A) Yutuqlarning boshqalar tomonidan sun'iy tarzda bo'rttirilishi
- B) Noo'rin maqtovlar
- C) Turli qiyinchiliklarni chetlab o'tishga intilish
- D) Hamma javob to'g'ri

65. Qaysi jarayon ota-ona, yaqin qarindoshlar, pedagog va murabbiylar, qo'ni-qo'shni va yaqinlarning o'rinli va asosli baholari, real samimiy munosabatlari mahsuli hisoblanadi?

- A) O'z-o'ziga past baho berish

- B) Realistic baho
 C) O'z-o'ziga o'ta yuqori baho berish
 D) O'z-o'zi bilan muloqot
66. Shaxs uchun etalon, ibratli hisoblangan insonlar guruhi nima deb ataladi?
 A) Referent guruh
 B) Realistic guruh
 C) Ideal guruh
 D) Oliy guruh
67. Sotsial normalardan kelib chiqqan holda o'zida ma'qul ustanovkalarni shakllantirish nima deb ataladi?
 A) O'z-o'zi bilan muloqot
 B) O'z-o'zini ishontirish
 C) Autosuggestiya
 D) Ichki intizom
68. Ichki dialogning uch turini kim ko'rsatib bergan?
 A) Ye. Klimov
 B) Leybnits
 C) Galton
 D) Lokk
69. Boshqalarning baholari ta'siridagi ichki mulohazalar, shaxsiy ahamiyat kasb etgan o'zgalar fikrlari asosida ichki dialog shakllanganlik darajasi qanday bo'ladi?
 A) Oliy daraja
 B) O'rta daraja
 C) Quyi daraja
 D) To'g'ri javob yo'q.
70. Har qanday muloqotning eng elementar funksiyasi nima?
 A) Sotsial tajribaga asos solish
 B) Odamni u yoki bu faoliyatga hozirlash
 C) Ruhlantirish
 D) Suhbatdoshlarning o'zaro bir-birini tushunishlarini ta'minlash
71. So'z va nutq orqali ko'rsatadigan ta'sir nima deb ataladi?
 A) Paralingvistik ta'sir
 B) Noverbal ta'sir
 C) Lingvistik ta'sir
 D) Verbal ta'sir
72. Artikulyatsiya, tovushlar, to'xtashlar, duduqlanish, yo'tal, til bilan amalga oshiriladigan harakatlar, nidolar qays ta'sir tarkibiga kiradi?
 A) Paralingvistik ta'sir
 B) Noverbal ta'sir
 C) Lingvistik ta'sir
 D) Verbal ta'sir
73. Odamlar bilan normal munosabatlarni o'rnatish, ayniqsa, biznes sohasida amaliy sheriklarning holatlari, kutishlarini aniqlay olmaslik, o'z nuqtayi nazariga o'zgalarni professional tarzda ko'ndira olmaslik va h.k. amaliy psixologiyada qanday holatni keltirib chiqaradi?

A) Kommunikativ uquvsizlik

B) Depressiya

C) Diskommunikatsiya

D) A va C javoblar

74. “Yaxshi suhbatdosh – yaxshi gapirishni biladigan emas, balki yaxshi tinglashni biladigan suhbatdoshdir”. Kimning fikri?

A) E.Fromm

B) D.Karnegi

C) G.Andreeva

D) Z.Freyd

75. “Odamlarni o’zingiz to’g’ringizda yaxshi fikrga ega bo’lishlarini xohlasangiz, ularni tinglang” deya kim aytgan?

A) R.Atkinson

B) D.Karnegi

C) A.Shopengauer

D) Gegel

76. Professional tinglash texnikasiga nimalar kiradi?

A) Aktiv holat

B) Suhbatdoshga samimiy qiziqish bildirish

C) O’ychan jimlik

D) Hamma javob to’g’ri

77. Quyida nimaga ta’rif berilmoqda? “IPTning bir ko’rinishi bo’lib, u yoki bu professional faoliyatni amalga oshirish jarayonida zarur bo’ladigan kommunikativ malaka, ko’nikma va bilimlarni hosil qilishga qaratilgan tadbir”.

A) Amaliy muloqot treningi

B) Professional tinglash texnikasi

C) Muzokara

D) Bahs

78. Muloqotning kommunikativ, interaktiv, persepsiv tomonlarini kim taklif etgan?

A) D.Karnegi

B) G.Andreyeva

C) L.Tolstoy

D) E.Ross

79. Muloqotning shaxslararo axborotlar, bilimlar, g’oyalar, fikrlar almashinuvi jarayoni sifatidagi vazifalarini nima tashkil etadi?

A) Kommunikativ tomon

B) Persepsiv tomon

C) Interaktiv tomon

D) To’g’ri javob yo’q

80. Kim odamlarda 97 xil kulgu turi va 85 xil ko’z qarashlar turi borligini kuzatgan?

A) G.Andreyeva

B) M.Gorkiy

C) L.Tolstoy

D) D.Karnegi

81. Kishilarning muloqot jarayonida birgalikdagi faoliyatda bir-birlariga amaliy jihatdan bevosita ta'sir etishlari deganda nima tushuniladi?

- A) Kommunikativ tomon
- B) Perseptsiv tomon
- C) Noverbal kommunikatsiya
- D) Interaktiv tomon

82. "Kundalik hayotda odamlar bilan muloqotga kirishar ekanmiz, biz ularning xulq atvoriga qarab mo'ljal olamiz. Negaki, biz ularning tashqi ma'lumotlari mohiyatini go'yo "o'qib", ya'ni "mag'zini chaqib" chiqamiz, shu yo'sinda matnning ichki psixologik jihati mavjud bo'lgan mazmunini aniqlaymiz" – degan fikrni kim yozgan?

- A) L.Tolstoy
- B) G.Andreyeva
- C) D.Karnegi
- D) S.Rubinshteyn

83. Bir-birini idrok qilishda muhim bo'lgan mexanizmlar sirasiga kirmaydiganini aniqlang.

- A) Identifikatsiya
- B) Refleksiya
- C) Differensiatsiya
- D) Stereotipizatsiya

84. Lotincha "tenglashtirish", "aynan o'xshatish", bir kishining ikkinchi kishini uning ta'rifini subyektning o'z ta'rifiga anglanilgan yoki anglanilmagan tarzda o'xshatilishi orqali tushunish usuli nima deb ataladi?

- A) Refleksiya
- B) Identifikatsiya
- C) Kauzal atributsiya
- D) Stereotipizatsiya

85. Lotincha "Aks ettirish" ma'nosini bildirib, o'z fikr va kechinmalarini tahlil qilib mulohaza yuritish, ya'ni muloqotga kirishuvchining suhbatdosh uni qanday idrok etayotgaligini anglash nima deb ataladi?

- A) Refleksiya
- B) Identifikatsiya
- C) Kauzal atributsiya
- D) Stereotipizatsiya

86. Lotincha "sabab" va "in'om etaman" so'zlari birikmasidan hosil bo'lgan atama?

- A) Refleksiya
- B) Identifikatsiya
- C) Kauzal atributsiya
- D) Stereotipizatsiya

87. Kishi tomonidan qoldiriladigan umumiy ijobiy tassurot subyektning idrok etish chog'ida berilmagan fazilatlarni ham ijobiy taassurot subyektning idrok etish chog'ida berilmagan fazilatlarni ham ijobiy baholashiga sabab bo'lishi qaysi effektning mohiyati hisoblanadi?

- A) Elektra effekti
- B) Stereotipizatsiya

C) Refleksiya

D) Oreol effekti

88. Ma'lum yoki taxminan ma'lum bo'lgan voqealarni tiklash, nisbat berish yo'li bilan xulq normalarini tasniflash va ularning sabablarini izohlash deb nimaga aytiladi?

A) Refleksiya

B) Kauzal atributsiya

C) Identifikatsiya

D) Stereotipizatsiya

89. Kimning o'tkazgan tajribasiga ko'ra, kishining tashqi qiyofasi va uning xarakteri haqidagi stereotip tasavvurlar ommaviylashib ketganligi tasdiqlandi?

A) D.Karnegi

B) A.Bodalev

C) G.Andreyeva

D) Z.Freyd

90. Qaysi olimning tadqiqotlarida turli emotsional holatni boshdan kechirayotgan shaxslarga boshqa odamni baholash topshirig'i berilgan?

A) A.Bodalev

B) G.Andreyeva

C) Nurrey

D) A. Adler

91. Kimning kitobida klassifikatsiya guruhlarining asosiy turlari haqida ma'lumotlar berilgan?

A) Andreyeva

B) Karnegi

C) Freyd

D) Nurrey

92. Andreyeva har qanday kishilar guruhini qanday guruhlarga ajratadi?

A) Katta va kichik

B) Real va tabiiy

C) Shartli va real

D) Shartli va tabiiy

93. Qaysi guruh o'z ichida endi shakllanayotgan diffuz va taraqqiyotning yuksak pog'onasida ko'tarila olgan jamoa turlariga bo'linadi?

A) Uyushgan

B) Uyushmagan

C) Katta

D) Kichik

94. Qanday guruhlardagi odamlar soni avvalo ko'pchilikni tashkil etib, ma'lum sinfiy, ilmiy, irqiy, professional belgilar ularning shu guruhga mansubligini ta'minlaydi?

A) Katta

B) Kichik

C) Real

D) Uyushgan

95. Sotsial psixologiyada kata guruhlar ichida qaysi yo'nalish bo'yicha nisbatan ko'proq tadqiqotlar o'tkaziladi?

- A) Shaxs psixologiyasi
- B) Omma psixologiyasi
- C) Sinflar psixologiyasi
- D) Etnik guruhlar psixologiyasi

96. L.S. Vigotskiyning madaniy tarixiy yondashuv g'oyasini tekshirish maqsadida birinchi bo'lib kim tadqiqot o'tkazgan?

- A) Vundt
- B) A. Luriya
- C) G. Andreyeva
- D) Nurrey

97. Kimning tadqiqotidan asosiy maqsad milliy psixologik xususiyatlarni o'rganishda tarixiy tayanish lozimligini isbotlash hamda milliy psixologiyaning hayot tarziga, shaxsning jamiyatda kishilar munosabatlari tizimida tutgan o'rniga bevosita bog'liqligini isbot qilish edi?

- A) Vundt
- B) A. Luriya
- C) G. Andreyeva
- D) Nurrey

98. Kim etnik guruhlar psixologiyasida psixik asos va dinamik qismni farq qiladi?

- A) Vundt
- B) A. Luriya
- C) Vigotskiy
- D) Bromley

99. Qaysi guruhlarni o'rgangan olimlar oldiga qo'yilgan asosiy muammo individ yakka holda yoki guruhda yaxshi ishlashi, boshqalarning uning ishiga ta'siri haqidagi savollarga javob topish edi?

- A) Katta
- B) Kichik
- C) Uyushgan
- D) Real

100. Boshqalar bilan hamkorlikda bo'lgan individ faoliyatining tezligi oshishi va harakatlar sifati pasayishi haqida kimning tadqiqotlarida qayd etilmagan?

- A) Triplett
- B) Mayer
- C) Bexterev
- D) Luriya

101. Individdning faoliyat mahsullariga uning yonida bo'lgan boshqa individlarning bevosita ta'siri bo'ib, bu ta'sir, avvalo, sensor kuchayishlar hamda ish-harakatlarning, fikrlashlarning tezligi namoyon bo'ladi. Bu qaysi psixologik hodisaning asosiy mohiyati hisoblanadi?

- A) Refleksiya
- B) Kauzal atributsiya
- C) Fatsilizatsiya

D) Stereotipizatsiya

102. Tarixan kichik guruhlarni rasmiy va norasmiy turlarga bo'lishni kim taklif etgan?

A) G.Andreyeva

B) Mayer

C) Triplett

D) Meyo

103. Qanday guruhlar asosan stixiyali tarzda, aniq maqsadsiz tarkib topadi va ularda a'zolarining aniq mavqelari, rollari oldindan belgilangan bo'lmaydi?

A) Referent

B) Rasmiy

C) Norasmiy

D) Uyushmagan

104. Referent guruh tushunchasi fanga birinchi marta qachon kiritilgan?

A) 1940-yil

B) 1941-yil

C) 1942-yil

D) 1943-yil

105. Guruhning shakllanish jarayoni, liderlik va guruhda turli qarorlarni qabul qilish jarayoni, guruhning har bir shaxsga ta'siri kabilar deganda nima tushuniladi?

A) Sotsial jarayonlar

B) Dinamik jarayonlar

C) Muloqot jarayonlari

D) To'g'ri javob yo'q

106. O'zbek tilida moslashish ma'nosini beruvchi psixologik atama?

A) Adaptatsiya

B) Konformizm

C) Refleksiya

D) Reaksiya

107. Individdning har qanday sharoitda ham guruh fikriga qarshi turishi va o'zicha mustaqil fikr, mavqeyini namoyon qilish nima deb ataladi?

A) Pessimism

B) Optimism

C) Liderlik

D) Negativizm

108. Yaqin muhitning ta'siri nima deb ataladi?

A) Mikro bosqichdagi ta'sir

B) Makro bosqichdagi ta'sir

C) Ma'naviy ta'sir

D) To'g'ri javob yo'q.

109. Ma'lum sotsial faoliyat maqsadlari asosida to'plangan, muloqot ehtiyojlari qondiriladigan insonlar uyushmasi – bu...

A) Omma

B) Xalq

C) Jamoa

D) Guruh

110. Amerikalik sotsiologlar referent guruhlarning bir necha turlarini farqlaydilar. Ushbu guruhga kirmaydigan turni toping.

A) Normative

B) Qiyoslash

C) Negative

D) Pozitiv

111. ... - shunday guruhki, shaxs o'sha guruhga kirishni, uning ma'qullashiga muhtoj bo'lmaydi, lekin o'z harakatlarini yo'lga solishda unga asoslanadi va korreksiya qiladi.

A) Normativ

B) Qiyoslash

C) Negativ

D) To'g'ri javob yo'q

112. Agar odamlar ko'chada tasodifiy hodisaning tomoshabini bo'lib turishgan bo'lsa, ular psixologiya tilida nima deb ataladi?

A) Xalq

B) Agregatsiya

C) Olomon

D) B va C javoblar

113. Qaysi olim hamkorlikning darajasi mezoniga ko'ra guruhlarini birlamchi va ikkilamchi turlarga bo'lib o'rganishni taklif etadi?

A) R.S.Nemov

B) Ch.Kuli

C) Ya.Shepanskiy

D) To'g'ri javob yo'q.

114. Guruhning boshlang'ich nuqtasi sifatida miqdor jihatdan olinadigan ikki kishi nima deb ataladi?

A) Diada

B) Dublikat

C) Oila

D) Ota-ona

115. Guruhning psixologik tizimi nimadan boshlanadi?

A) Avtonomlik darajasi

B) Orzu

C) Uyushganlik

D) Maqsad

116. Guruh a'zolari sifatleri va qarashlarining aynanligi emas, balki ular ayrim sifatlarining mos kelishi, qolganlarining kerak bo'lsa, tafovut qilishi deganda nima tushuniladi?

A) Guruhbozlik

B) Psixologik moslik

C) Komfortizm

D) Uyushganlik

117. Moslikning mezoni sifatida kim faoliyat natijalari, a'zolarning sarflagan kuch-energiyalari, faoliydan qoniqishni keltiradi?

- A) R.S.Nemov
- B) Ch.Kuli
- C) N.Obozov
- D) G.Andreyeva

118. O'zaro moslik necha xil bo'ladi?

- A) Psixofiziologik va sotsial fiziologik
- B) Fiziologik va psixologik
- C) Psixofiziologik va sotsial psixologik
- D) Sotsial psixologik va fiziologik

119. Gruppaviy qarorlar qabul qilishda o'zaro ta'sirni kim o'rgangan?

- A) N.Obozov
- B) Ch.Kuli
- C) Nemov
- D) T.Mitchell

120. Fikrlovchi shaxsning yo'qolib ketishi va odamlarning his va fikrlari bir aniq yo'nalishga kirishi qaysi fenomenni xarakterlaydigan bosh qirra hisoblanadi?

- A) Xalq
- B) Guruh
- C) Jamoa
- D) Olomon

121. Odam olomon tarkibida o'ziga xosligini yo'qotadi, psixik ustanovka shaklidagi har bir odamda turlicha rivojlangan ijtimoiy ong, ijtimoiy qadriyatlar, normalar va axloqiy cheklaashlar o'chadi, degan fikrni kim bayon qilgan?

- A) T.Mitchell
- B) G.Lebon
- C) Nemov
- D) N.Obozov

122. Olomon o'z qahramonidan kuch ishlatishni talab qilgan paytda qaysi ambivalent hissiyotlar paydo bo'ladi?

- A) Mazoxizm va sadizm
- B) Negativizm va pozitivizm
- C) Optimism va pessimism
- D) To'g'ri javob yo'q

123. Olomon psixologiyasining eng hayron qolarli belgisi uning affektivligi, qahrg'azabining junbushga kelishi ekanligini kim ta'kidlagan?

- A) Ch.Kuli
- B) T.Mitchell
- C) M.Dugal
- D) G.Lebon

124. Olomon atamasi sotsial psixologiyaga qachon kirib kelgan?

- A) XIX asr oxiri – XX asr boshida
- B) XVI-XVII asrlarda
- C) XX asr o'rtalarida

D) XVIII asr oxiri – XIX asr boslarida

125. O'z tabiatiga ko'ra olomon qanday turlarga bo'linadi?

A) Harakatdagi va tajovuzkor

B) Qutqarilayotgan va manfaatparast

C) Ekstatik, fanatiklik, aqlsizlik

D) Hamma javob to'g'ri

126. Olomonni harakatdagi, tajovuzkor, qutqarilayotgan, manfaatparast, ekstatik turlarga kim tasniflagan?

A) Yu.A. Sherkovin

B) M.Dugall

C) G.Lebon

D) To'g'ri javob yo'q

127. Sobiq ittifoq davrida yashagan qaysi psixologlar olomonning bir qator psixologik xususiyatlarini o'rgangan?

A) Porshnev, PArigin

B) Andreyeva, Nemov

C) Sherkovin, Fedenko

D) A va C javoblar

128. Olomon sodir bo'lgan voqea-hodisaga qarab qanday turlarga bo'linadi?

A) To'satdan yuzaga kelgan olomon, ekspressiv olomon

B) Konvensional olomon, harakatdagi olomon

C) Tajovuzkor olomon, fanatic olomon

D) A va B javoblar

129. Umumiy tuyg'ularni birgalashib ifodalayotgan kishilar guruhi nima deb ataladi?

A) To'satdan yuzaga kelgan olomon

B) Ekspressiv olomon

C) Konvensional olomon

D) Harakatdagi olomon

130. Olomon tarkibidagi eng qo'rqinchli shaxslar kimlar?

A) Adashib qo'shilib qolgan shaxslar

B) Olomon harakatini qo'llab-quvvatlaydigan shaxslar

C) Boshlovchilar

D) Ashaddiy harakatdagi tajovuzkor shaxslar

VI. SEMINAR MASHG'ULOT TOPSHIRIQLARI

Insert texnikasi

Insert – bu o'quv jarayonida o'z anglashini faol kuzatish uchun talabalarga imkoniyat beradigan kuchli vositadir, chunki shunday hollar borki, odam matnni oxirigacha o'qib, u yerda nima yozilganligini eslab qolmasligi mumkin. Bu esa nima o'qiyotganini tushunmay, o'qish jarayonida faol bo'lishga qatnashmaydigan hollarning misolidir.

Insert – bu matn bilan ishlanganda faollikni qo'llab– quvvatlash uchun kuchli vositadir. Talaba matn bilan ishlaganda faollikni qo'llab–quvvatlash uchun kuchli vositadir.

Talaba matn bilan ishlayotganda bir qator belgilarni qo'yib boradi ular esa quyidagi ma'nolarni bildiradi:

V – bilganlarimni tasdiqlaydi

+ - yangi axborot

- - bilganlarimga zid keladi

? – meni o'ylantirib qo'ydi.

Matnni Insert usulida o'rganganda quyidagi jadvaldan foydalanish mumkin

“V”	“-”	“+”	“?”
“Ha” o'qiganlaringiz dan aniq bilgan yoki bilaman deb o'ylagan ma'lumot.	“Manfiy” o'qiganlarin giz, bilganlarin gizga qarama- qarshi ma'lumot.	“Musbat” o'qiganlarin giz orasida siz uchun yangi bo'lgan ma'lumot	“Savol” o'qiganlaringiz dan siz uchun tushunarli bo'lmagan yoki shu haqida ko'proq narsa bilishni istagan ma'lumot.

№	Mavzu bo'yicha savollar	Bilaman	Bilishni xohlayman	Bildim
1	2	3	4	5
1				
2				
3				
4				

«Insert» metodidan foydalanilganda quyidagilarga e'tibor bering:

1.Ma'ruza matni xoshiyasida quyidagi belgilarni qoldirib o'qing:

V- o'zimdagi bilimlarga mos keladi.

- bilimlarimga qarama - qarshi keladi.

+ men uchun yangi ma'lumot.

? tushunarsiz # aniqlik talab qiladi # qo'shimcha ma'lumot.

“Tarmoqlar metodi”

(KLASTER)

Fikrlarning tarmoqlanishi - bu pedagogik stratigiya bo'lib, u o'quvchilarni Biron bir mavzuni chuqur o'rganishlariga yordam berib, o'quvchilarni mavzuga taalluqli tushuncha va aniq fikrni erkin va ochiq ravishda ketma-ketlik bilan uzviy bog'lagan holda tarmoqlashlariga o'rgatadi.

Bu metod Biron mavzuni chuqur o'rganishdan avval o'quvchilarning fikrlash faoliyatni jadvashtirish hamda kengaytirish uchun xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, o'tilgan mavzuni mustahkamlash, yaxshi o'zlashtirish, umumlashtirish hamda o'quvchilarni shu mavzu bo'yicha tasavvurlarini chizma shaklida chizma shaklida ifodalashga undaydi.

“Bumerang” texnologiyasi

Mazkur texnologiya bir mashg'ulot davomida o'quv materiallini chuqur va yaxlit holatda o'rganish, ijodiy tushunib yetish, erkin egallashga yo'naltirilgan. U turli mazmun va xarakterga (muomala, munoazarali, turli mazmunli) ega bo'lgan mavzularni o'rganishga yaroqli bo'lib, o'z ichiga og'zaki va yozma ish shakllarini qamrab oladi hamda bir mashg'ulot davomida har bir ishtirokchining turli topshiriqlarni bajarishi, navbat Bilan o'quvchi yoki o'qituvchi roliga bo'lishi, kerakli ballni to'plashiga imkoniyat beradi.

“Bumerang” texnologiyasi tanqidiy fikrlash, mantiqli shaqllantirishga, imkoniyat yaratadi; xotirani, g’oyalarni, fikrlarni, dallillarni yozma va og’zaki shaqllarda bayon qilish ko’nikmalarini rivojlantiradi.

Ta’lim Bilan bir qatorda mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi:

- Jamo bilan ishlash mahorati;
- Muomalalik;
- Xushfe’lik;
- Ko’nikuvchanlik;
- O’zgalar fikriga hurmat;
- Faollik;
- Rahbarlik sifatlarini shaqllantirish;
- Ishga ijodiy yondoshish;
- O’z faoliyatining samarali bo’lishiga qiziqish;
- O’zini xolis baholash.

Asosiy tushunchalar quyidagilar:

Ochiq savollar - bu savollar muomala, so’zlashuvni davom ettirishga imkon beradi. Ularga qisqa, bir xil javob berish mumkin emas.

Yopiq savollar - bu savollar oldindan “ha” yoki “yo’q” tipidagi to’g’ri, ochiq, javoblarni berishni ko’zda tutadi.

Ko’ndalang so’roq - bir-biriga guruhlab beriluvchi qisqa savollar qatori bo’lib, bu o’ziga xos axborotlar izlash hamda dallillarni, opponentlar pozitsiyasini aniqlash va muayyan qarorlar qabul qilish uchun ajoyib imkoniyatdir.

Ko’ndalang so’roq paytida munoazaraga kirishish mumkin emas. Bu vaqtda faqat savollar beriladi, munozaraga kirishilmaydi.

“Skarabey” texnologiyasi

“Skarabey” interaktiv texnologiya bo’lib, u o’quvchilarda fikriy bog’liqdir, mantiq, xotiraning rivojlanishiga imkoniyat yaratadi, qandaydir muammoni hal qilishda o’z fikrini ochiq va erkin ifodalash mahoratini shakllantiradi. Mazkur texnologiya o’quvchilarga mustaqil ravishda bilimning sifati va saviyasini holis baholash, o’rganilayotgan mavzu haqidagi tushuncha va tasavvurlarni aniqlash imkonini beradi.

“Skarabey” texnologiyasi har tomonlama bo’lib, undan o’quv materialining turli bosqichlarini o’rganishda ifodalanadi:

- boshida-o’quv faoliyatini rag’batlantirish sifatida (“Aqliy hujum”);

- mavzuni o’rganish jarayonida - uning mohiyati, tuzilishi va mazmunini belgilash; ular orasidagi asosiy qismlar, tushunchalar, aloqalar xarakterini aniqlash, mavzuni yanada chuqurroq o’rganish, Yangi jihatlarni ko’rsatish;

- oxirida- olingan bilimlarni mustahkamlash va yakunlash maqsadida.

“Skarabey” texnologiyasi o’quvchilar tomonidan oson qabul qilinadi, chunki u faoliyatning fikrlash, bilish xususiyatlari inobatga olingan holda ishlab chiqilgan. U o’quvchilar tajribasidan foydalanishni ko’zda tutadi, reflektiv kuzatishlarni amalga oshiradi, faol ijodiy izlash va fikriy tajriba o’tkazish imkoniyatlariga ega.

Mazkur texnologiyalarning ayrim afzalliklari sifatida idrok qilishni yengillashtiruvchi chizma shaqllardan foydalanishni ko’rsatish mumkin.

“Skarabey” alohida ishlarda, kichik guruhlarda hamda o’quv jamoalarida qo’llanishi mumkin.

Ta’limdan tashqari mazkur metod tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi;

- O’zgalar fikriga hurmat;

- Jamoalar bilan ishlash mahorati;

- Faollik;

- Xushmuomalalik;

- Ishga ijodiy yondashish;

- Imkoniyatlarini ko’rsatish ehtiyoji;

- O’z qobiliyati va imkoniyatlarini tekshirishga yordam beradi;

- “men”ligini ifodalashga imkon beradi;

- o’z faoliyati natijalariga mas’ullik va qiziqish uyg’otadi.

Asosiy tushunchalari quyidagilar:

Assosiasiya mantiqiy bog’liqlik bo’lib, sezgilar, tasavvurlar, idrok qilish, g’oyalar va boshqalar orasida hosil qilinuvchi mantiqiy aloqadir.

Ranjirlash (muayyan tartib) - ahamiyati, muhimligi, mazmuni darajasiga qarab tartiblash.

“VEYER” TEXNOLOGIYASI

Bu texnologiya murakkab, ko’ptarmoqli, mumkin qadar, muammo xarakteridagi mavzularni o’rganishga qaratilgan.

Texnologiyaning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo’yicha biryo’la axborot beriladi. Ayni paytda, ularning har biri alohida nuqtalardan muhokama etiladi. Masalan, ijobiy va salbiy tomonlari, afzallik, fazilat va kamchiliklari, foyda va zararlari belgilanadi.

Bu interaktiv texnologiyasi tanqidiy, tahliliy, aniq mantiqiy fikrlashni muvaffaqiyatli rivojlantirishga hamda o’z g’oyalari, fikrlarini yozma va og’zaki shaklda ixcham bayon etish, himoya qilishga imkoniyat yaratadi.

“VEYER” texnologiyasi umumiy mavzuni ayrim tarmoqlarini muhokama qiluvchi kichik guruhlarining har bir qatnashuvchining, guruhning faol ishlashiga qaratilgan.

“VEYER” texnologiyasi mavzuni o’rganishning turli bosqichlarida qo’llanilishi mumkin:

- boshida: o’z bilimlarini erkin faollashtirish;

- mavzuni o’rganish jarayonida; uning asosilarini chuqur fahmlash va anglab yetish:

- yakunalsh bosqichida;; olingan bilimlarni tartibga solish.

Asosiy tushunchalar quyidagilar:

Aspekt (nuqtai nazar) bilan predmet, hodisa, tushuncha tekshiriladi.

Afzallik - biror narsa bilan qiyoslangandagi ustunlik, imtiyoz.

Fazilat-ijobiy sifat.

Nuqson-nomukammallik, qoidalarga, mezonlarga nomuvofiqlik.

Xulosa-muayyan bir fikrga, mantiqiy, qoidalar bo’yicha dalildan natajaga kelish.

Ta’limdan tashqari “Yelpig’ich” texnologiyasi tarbiyaviy xarakterdagi qator vazifalarni amalga oshirish imkonini beradi:

- Jamoa, guruhlarda ishlash mahorat;

- Muammolar, vaziyatlarni turli nuqtai nazardan muhokama qilish mahorat;

- Murosali qarorlarni topa olish mahorati;

- O’zgalar fikriga hurmat;

- Xushmuomalalik;

- Ishga ijodiy yondoshish;

- Faollik;

- Muammoga diqqatini jamlay olish mahorati.

FSMU TEXNOLOGIYASI

(F) - Fikringizni bayon eting.

(S) - Fikringizni bayoniga biron sabab ko’rsating.

(M) - ko’rsating sababingizni isbotlab misol (dalil) keltiring.

(U) - fikringizni umumlashtiring.

Ushbu texnologiya munozarali masalalarni hal etishda, baxs- munozaralar o’tkazishda yoki o’quv-seminar yakunida (tinglovchilarning o’quv seminari haqidagi fikrlarini bilish maqsadida) yoki o’quv rejasi asosida Biron bo’lim o’rganib bo’lingach qo’llanilishi mumkin, chunki bu texnologiya tinglovchilarni o’z fikrini himoya qilishga, erkin fikrlash va o’z fikrini boshqalarga o’tkazishga, ochiq holda bahslashishga, shu bilan bir qatorda o’quvchi talabalarning, o’quv jarayonida egallagan bilimlarini tahlil etishga, qay darajada egalaganliklarini baholashga hamda tinglovchilarni bahslashish madaniyatini o’rgatadi.

MAQSAD

Ushbu texnologiya tinglovchilarga tarqatilgan oddiy qog'ozga o'z fikrlarini aniq va qisqa ifoda etib, tasdiqlovchi dallillar yoki inkor etuvchi fikrlarni bayon etishga yordam beradi.

O'TKAZISH TEXNOLOGIYASI.

Ushbu texnologiya bir necha bosqichda o'tkaziladi:

1-BOSQICH.

-trenting tinglovchilar bilan birga bahs mavzusini yoki muhokama etilishi kerak bo'lgan muammoni, yoki o'rganilgan bo'limni belgilab oladi;

-trenting o'quv mashg'ulotida avval har bir tinglovchi yakka tartibda ishlashi, keyin esa kichik guruhlarda ish olib borilishi va nihoyat dars oxirida jamoa bo'lib ishlalishi haqida tinglovchilarga ma'lumot beradi:

-mashg'ulot davomida har bir tinglovchi o'z fikrini erkin holda to'liq bayon etishi mumkin ekanligi eslatib o'tiladi.

2-BOSQICH.

Har bir tinglovchiga FSMU texnologiyasining 4 bosqichi yozilgan qog'ozlar tarqatiladi:

F- fikringizni bayon eting.

S - fikringizni bayon etishga sabab ko'rsating.

M - ko'rsating sababingizni isbotlab misol (dalil) keltiring.

U - fikringizni umumlashtiring.

Har bir tinglovchi yakka tartibda tarqatilgan qog'ozdagi FSMU ning 4 bosqichini o'z fikrlarini yozma bayon etgan holda to'latadi.

3 -BOSQICH.

-Har bir tinglovchi o'z qog'ozlarini to'latib bo'lgach, trener ularni kichik guruhlariga bo'linishlarini iltimos qiladi yoki o'zi turdi guruhlariga bo'lish usullaridan foydalangan holda tinglovchilarni kichik guruhlariga bo'lib yuboradi:

-Trener har bir guruhda FSMU texnologiyasining 4 bosqich yozilgan katta formatdagi qog'ozlarni tarqatadi:

-Trener kichik guruhlariga har birlari yozgan qog'ozlardan fikr va dallillarni katta formatdagi umumlashtirgan holda 4 bosqich bo'yicha yozishlarini taqlif etadi.

4-BOSQICH.

-Kichik guruhlarda avval har bir tinglovchi o'zi yozgan har bir bosqichdagi fikrlari bilan guruh a'zolarini tanishtirib o'tadi. Guruh a'zolarining barcha fikrlari o'rganilgach, kichik guruh a'zolari ularni umumlashtirishga kirishadi:

-Guruh a'zolari FSMU ning 4 bosqichini har biri bo'yicha umumlashtirib, uni himoya qilishga tayyorgarlik ko'radilar:

-Fikrlarni umumlashtirish vaqtida har bir tinglovchi o'z fikrlarini himoya etishi, isbotlashi mumkin.

5-BOSQICH.

-Kichik guruhlarda umumlashtirilgan fikrlarini himoya qiladilar:

Guruh vakili har bir bosqichni alohida o'qiydi iloji boricha izoh bermagan holda. Ba'zi bo'limlarni isbotlash ya'ni guruhning aynan nima uchun shu fikrga kelganini aytib o'tishi mumkin.

6- BOSQICH.

-Trener mashg'ulotga yakun yasaydi, bildirilgan fikrlarga o'z munosabatini bildiradi;

-Quyidagi savollar bilan tinglovchilarga murojat qiladi:

-Ushbu trening nimalarni bilib oldingiz va nimalarga o'rgandingiz?

-Ushbu texnologiyani o'quv jarayonida qo'llanilishi qanday samara berdi?

-Ushbu texnologiyani qo'llanilishi o'quv talabalarda qanday hislatlarni tarbiyalaydi, nimalarni shaqllantiradi, ularning qanday fazilatlarini rivojlantiradi?

-Ushbu texnologiyaning o'quv jarayonining qaysi bosqichida qo'llanilgani ma'qul va nima uchun?

-Ushbu texnologiyani dars jarayonida qo'llanilishi o'quvchi talabalarga nima beradi va nimaga o'rgatadi?

-Ushbu texnologiyani yana qanday tartibda yoki qanday shaqlda o'tkazish mumkin?

-Ushbu treningda asosiy vazifa nimadan iborat.

izoh. Yuqorida keltirilgan savollar har bir treningning mazmuni, maqsadidan kelib chiqib trener tomonidan tinglovchilarga yoki o'quvchi talabalarga berilishi mumkin.

Tarqatma materiallarning taxminiy nusxasi.

“BLIS O'YIN” TEXNOLOGIYASI

Ushbu texnologiya o'quvchi talabalarni xarakteristik ketma ketligini to'g'ri tashkil etishga, mantiqiy fikrlashga, o'rganayotgan predmeti asosila ko'p, xilma xil fikrlardan, ma'lumotlardan keraqligini tanlab olishni o'rgatishga qaratilgan. Ushbu texnologiya davomida o'quvchi talabalar o'zlarining mustaqil fikrlarini boshqalarga o'tkaza oladilar, chunki bu texnologiya shunga to'liq sharoit yaratib beradi.

Maqsad:

Ushbu texnologiya tinglovchilarga tarqatilgan qog'ozlarda ko'rsatilgan harakatlar ketma ketligini avval yakka holda mustaqil ravishda belgilab, so'ngra o'z fikrini boshqalarga o'tkaza olish yoki o'z fikrida qolish, boshqalar bilan hamfikir bo'la olishga yordam beradi.

O'tkazilish texnologiyasi: ushbu texnologiya bir necha bosqichda o'tkaziladi.

1- bosqich.

-Trener ushbu trening bir necha bosqichda o'tkazilishi haqida tinglovchilarga (o'quvchi talabalarga) tushuncha beradi. Har bosqichdagi vazifani bajarishga aniq vaqt berilishi, tinglovchilar esa shu vaqtdan unumli foydalanishlari keraqligi haqida ularni ogohlantiradi;

-Trener hamma tinglovchilarga alohida alohida tarqatma material beradi va tinglovchilardan ushbu materialni sinchiklab o'rganishlarini so'raydi;

-Trener tarqatma material mazmuni va bajariladigan vazifani tushuntiradi, ya'ni tarqatma materialda berilgan 13 ta xarakteristik ketma ketligini to'g'ri belgilash

keraqligi, beligini esa qog'ozdagi alohida ajratilgan bo'limga raqamlar bilan belgilash keraqligini tushuntiradi;

-Qo'yilgan vazifa avval yakka tartibda bajarilishini aytadi.

2- bosqich.

Trener birinchi berilgan vazifani har bir tinglovchi tomonidan yakka tartibda bajarilishini kuzatadi, qiynalganlarga yordam beradi, yoki qaytadan tushuntiradi:

Har bir tinglovchi tarqatma materialdagi "yakka baho" bo'limiga shu yerda berilgan harakatlardan o'zining shaxsiy fikri asosida mantiqiy ketma ketligini raqamlar Bilan belgilab chiqadi, ya'ni berilgan 13 harakatdan, uning fikricha qaysi biri, birinchi bo'lishi, qaysi biri esa ikkinchi bo'lishini va hokazo. Bu vazifani bajarish uchun trener tinglovchilarga 10 daqiqa vaqt beradi.

3 -bosqich

-trener tinglovchilardan 3 kishidan iborat kichik guruhlar tashkil etishlarini so'raydi. 3 kishilik guruhlar tinglovchilarning xoxishlariga qarab yoki raqamlar bo'yicha tashkil etilishi mumkin:

-kichik guruhlardagi tinglovchilarning har biri o'z qog'ozidagi yakka baho bo'limida belgilangan xarakatlar ketma ketligi Bilan bir birini tanishtiradilar, keyin 3 kishidan uch xil bo'lgan ketma ketlikni birlashib, bir birlari Bilan tortishib, bahg'slashib, bir bilariga ta'sir o'tkazib, o'z fikrlariga ishontirib kelishgan holda bir muqimga kelib ularga tarqatilgan qog'ozdagi "guruh bahosi" bo'limiga raqamlar bilan belgilab chiqadilar.

-Trener kichik guruhdagi tortishuvlarda ishtirok etmaydi, faqat kichik guruhlar va har bir tinglovchi faoliyatini kuzatadi.Bu vazifani bajarish uchun 20 daqiqa vaqt beriladi.

4 -bosqich.

-Barcha kichik guruhlar o'z ishlarini tugatgach, trener xarakatlar ketma ketligi bo'yicha to'g'ri javobni beradi, ya'ni tinglovchilardan ularga tarqatilgan qog'ozlardan "to'g'ri javob" bo'limini topishni va unga trener tomonidan aytilgan harakatlar ketma ketligining raqamlarini yozishini so'raydi.

5-bosqich.

-Trener "to'g'ri javob" bo'limida berilgan raqamlardan "yakka baho" bo'limida berilgan baholarni (yoki aksincha), ya'ni kattadan-kichikni yairgan holda "yakka hato" bo'limiga chiqqan farqli yozishni so'raydi. "yakka baho" bo'limidagi sonlani yuqoridan pastga qarab qishib chiqib umumiysini hisoblashlari keraqligini uqtiradi.

6-bosqich.

-Xudi shu tartibda "to'g'ri javob" va "guruh bahosi" o'rtasidagi farq kattadan-kichikni ayirish orqali bajariladi, chiqarilgan farqlar soni "guruh hatosi" bo'limiga yozilib, yuqoridan pastga qarab qo'shiladi va umumiy son keltirib chiqariladi.

7-bosqich.

-Trener yakka va guruh hatolarining soni bo'yicha tushuncha beradi, ularni alohida alohida sharhlab beradi.

"yakka hato" bo'limidagi umumiy sonlarning sharhi:

Agar yakka hatolar soni 30 gacha bo'lsa, bunday tinglovchilardan tashkilotchilik, konstruktivlik qobiliyati yetarli, ular mustaqil ravishda har bir ishni

eta oladilar, turlisharoitlardagi harakatlar vaqtida mantiqan ularning ketma ketlini tashkil eta oladilar.

Agar yakka hatolar soni 30 dan 40 gacha bo'lsa, bunday tinglovchilarda tashkilotchilik qobiliyati yetarli emas, biron bir ishni yoki faoliyatini tashkil etishlarida qiynaladilar yoki pala partishlikka yo'l qo'yadilar. Shuning uchun ular alohida kurslarda o'qishlar yoki mantiqan fikrlashga o'rganishlari kerak bo'ladi.

Agar hatolar soni 40 dan yuqori bo'lsa, bunday tinglovchilar tashkilotchilik, mantiqiy fikrlash qobiliyati yetarli emas, ular o'z ustilarida ishlashlari kerak bo'ladi yoki maxsus treninglar, kurslarda o'qishlariga to'g'ri keladi.

“guruh hatosi” bo'limidagi umumiy sonlarning sharhi:

Agar hatolar soni 30 gacha bo'lsa, bu guruhlarda tinglovchilar bir birlarini tushunishga harakat qilganlar, bir birlarini ishontira olganlar va natijada bir xil natijaga erishganlar. Demak, guruhda samimiy munosabat o'rnatilgan, fikrlar bir joydan chiqqan.

Agar guruhning hatolar soni 30 dan 40 gacha bo'lsa, bu guruhda tinglovchilarning bir muqimga kelishlari qiyin bo'lgan, tortishuvlar yuzaki yoki ishonarsiz bo'lgan yoki guruh a'zolari bir birlarini tushunishga sust holda intilganlar, yoki vazifaga beparvoroq bo'lganlar, yoki bir birlarini hafa qilib qo'yishdan cho'chiganlar yoki guruhning barcha a'zolari yuzaki holda kelishigan u, aslida esa har Kim o'z fikrida qolgan bo'lishi mumkin. Samimiy munosabat bu guruhda o'z aksini topmagan.

Agar guruh hatosining soni 40 dan ortiq bo'lsa, bu guruh ahzolari umuman bir birlari Bilan kelisha olmaganlar, o'zaro ishontirish bo'lmagan. Har kim o'z fikrida qolgan. Samimiy munosabat o'rnatilgan.

Izoh: Bajarilgan vazifani baholashning Yana bir turi, quyidagicha: tinglovchilarning javoblari trener tomonidan berilgan “TO'G'RI JAVOB”ning yarmida ko'piga to'g'ri kelgan bo'lsa, demak, “qoniqarli” 75% to'g'ri kelgan bo'lsa “yaxshi”, 100% to'g'ri kelgan bo'lsa “a'lo” deb belgilash mumkin.

AQLIY HUJUM

Aqliy hujum guruhlararo ishlarda qo'llaniladigan, ko'plab g'oyalarni ishlab chiqish mumkin bo'lgan metodlar. Bu haqiqatdan ham talabalarning o'quv jarayonida faol ishtirok etishlari, turli g'oyalarni bayon qilish chog'ida boshqalarni ham qizg'in ishga yo'llashlari, ilhom bilan ishlashlariga imkon beruvchi va unga rag'batlantiruvchi metoddir. Aqliy hujum shuning uchun ham faollashtirishning muhim usuliki, unda tanho ishlash mumkin emas, birgina g'oya guruhning barcha ishtirokchilarini bir xilda o'ziga tortib oladi.

O'qituvchi mavzuni yoki savolni ajratib olishi zarur, keyin esa o'quv faolligi 5-10 daqiqa oralig'idagi vaqt chegarasida yengillashtiriladi.

Aqliy hujum turli tarzda qo'llanishi mumkin; masalan, qandaydir mavzuni muhokama qilish uchun, yangi savol qo'yish yoki istalgan qandaydir muammoni hal etish uchun.

Asosiy qoidalar quyidagilar:

1. aytilayotgan barcha g'oyalar bir biriga nisbatan muhimlikda tengdir.
2. kiritilayotgan g'oyalarga nisbatan tanqid mavjud emas.

3. g'oyani taqdim etayotgan paytda so'zlovchining gapini bo'lmaslik.
4. So'zlovchiga nisbatan baholovchi komponent mavjud emas.

Metodni ishlatishga kirishmoq...

1-metod: guruhning barcha ishtirokchilariga bir mavzu va bir savol qo'yiladi.

1. O'qituvchi o'quv jarayonida tashabbusni o'z qo'liga shunday tarzda oladi: U auditoriyadagi barcha talabalarga savol beradi va qandaydir maxsus mavzuga daxldor barcha mumkin bo'lgan fikrlarni aytishni so'raydi.
2. Barcha, hatto, ahmoqona g'oyalarni ham aytishga ruhsat beriladi. Aytilayotgan fikrlar ichida birgina asosiy mavzu saqlanib qolishi shart.
3. Birortasining ham fikri sharhlanmaydi, tanqid qilinmaydi, baholanmaydi.
4. Asosiy fikrlarni o'qituvchi flip karta, doskaga yozib oladi yoki ekranda ko'rsatadi.
5. Aqliy hujum tugagach, barcha g'oyalar to'planishi, guruhlarga ajratilishi yoki kategoriyalarga bo'linishi mumkin.

2-metod: barcha mavzu va savollar umumiy yo'nalishi saqlangan holda kata guruh tarkibidagi guruhchalarga taqdim etiladi.

1. O'qituvchi umumiy mavzu bo'yicha bir necha, balki 4 6 ta savol tayyorlashi mumkin.
2. Katta guruh kichik guruhlarga ajratiladi va har bir guruhchaga aqliy hujum uyushtiriladi yoki alohida savol beriladi.
3. Har bir guruhcha aqliy hujum mahsulotini yozib olish uchun bittadan kishi ajratadi, keyinchalik jarayon tugashi bilan uni guruhning barcha a'olariga taqdim etadi.
4. G'oyalar har bir guruhcha tomonidan katta sahifaga markerdan foydalanib yozib olinishi mumkin. Shundan sahifa - plakatning yuqorisiga tayyorlangan savollar yozib qo'yiladi. Sahifa - plakat jarayonning oxirida har bir xohlovchi nima yozilgan va jamlanganligini ko'rishi uchun osib qo'yiladi.
5. Aqliy hujumning bu metodi vaqtning qisqacha davrida bir savolning bir necha jihati ishlab chiqilishi zarur bo'lgan joyda, ayniqsa, foydalidir.
6. o'qituvchi yordamchi sifatida harakat qiladi va bir guruhdan ikkinchi guruhga aqliy hujum amalga oshirilayotgan paytida o'tib turadi.

Muhim g'oyalar aqliy hujum paytida ishlab chiqilgan bo'lishi va muammolarda muhokama etilgan bo'lishi kerak.

Ko'pgina muhim g'oyalarni belgilash va ular ichidan eng yaxshilarini tanlab olish chog'ida auditoriyaga yordam berish ehtiyoji tez- tez yuzaga kelib turadi. Ya'ni nomigagina kichik korxona yaratish kabi.

Yakuniy xulosaga kelish, ayniqsa, qiyin. Bu tabiiy, chunki har bir ishtirok etuvchiga "o'zimning g'oyam eng yaxshi" degan xususiyat xosdir. Umumiy pozisiya, har qalay, tezda topiladi va bunda quyidagi metod yordamga kelishi mumkin.

Tanlash va hisobga olish tizimi uchun besh metod:

-Metod qandaydir bir g'oyani hal etish paytida, ya'ni nomigagina kichik korxona tayyorlash holatlarida benuqson hisoblanadi;

-Har bir kishiga turli yo'l bilan foydalanish mumkin bo'lgan 5 modda ajratiladi, bundan tashqari ular o'zlarining shaxsiy g'oyalarga ularni bog'lashlari mumkin emas, ya'ni ular 5 moddaning barchasini ixtiyoriy bir taxminga berishi yoki boshqa tahminlarga 3 va 2 nisbatda taqsimlashi mumkin. Ular, hatto, shuni istasalar har bir

g'oyaga alohida modda ajratishlari mumkin. Ular 5 moddaning barchasidan foydalanishlari zarur;

-Moddalar yig'iladi va ko'p son to'plagan aniq g'oya g'olib chiqadi;

-Munozarali holatlarni ovoz berish yo'li bilan hal etish mumkin.

Har bir ishtirokchi tomonidan sahifaga ishlab chiqilgan va qayd etilgan muhim fikrlar yig'iladi, endi guruh sahifasi shaqlida qaytadan ta'riflanadi.

-Buning eng oson yo'li guruhchalarda ishtirok etuvchilarning barcha g'oyalari qayd etilgan sahifa tayyorlashdir, g'oya takrorlanayotgan har bir holatda uning yoniga belgi qo'yish zarur;

-Nazar tashlasangiz, dastlab 10 g'oyadan iborat sahifa eng yuqori ballga, shundan so'ng pasayish tartibida qolgan umumiy ballar o'rin oladi va boshqalar;

-Agar siz 10 g'oyadan iborat sahifani yakunlay olmasangiz, 5 moddadan iborat hisoblash tizimidan foydalanishingiz mumkin. Yuqorida ta'kidlanganidek, sahifada qolgan g'oyalar asosida shunday demokratik yo'l bilan kutilgan natijalarga erishiladi.

FIKRLAR XUJUMI

Bevosita jamoa bo'lib «fikrlar xujumi» (“mozgovaya ataka” olib borish. Bu metoddan maqsad mumkin qadar katta miqdordagi g'oyalarni yig'ish. Talabalarini ayni birxil fikrlash inersiyasidan holi qilish. Ijodiy vazifalarini yechish jarayonida dastlab paydo bo'lgan fikrlarni yengishdir. Bu A.F. Osborn tomonidan tavsiya etilgan. Bu metodni asosiy tamoyili va qoidasi baxs ishtirokchilari ishlab chiqqan g'oyalar tanqidini mutlaq taqiqlash, xar qanday luqma va hazil –mutoyibani rag'bantlantirishdir.

Yalpi «Fikrlar hujumi». Bu metod J.Danald Filis tomonidan ishlab chiqarilgan. U katta guruxlarda (20 dan 20 tagacha bo'lgan) yangi g'oyalar ishlab chiqish samaradorligini sezilarli darajada oshirishni taminlaydi. Barcha ishtrokchilar kichik-kichik 5-6 kishidan iborat guruxlarga bo'linadi va xar bir kichik gurux hal qilinadigan ijodiy vzifa va muammo bo'yicha 15 daqiqa davomida mustaqil ravishda o'zaro “fikrlar hujumi ”o'tkazadi. Shundan so'ng xar bir kichik gurux vakili o'z guruxlarida ishlab chiqilgan g'oya xaqida axborot beradilar va o'qituvchi rahbarligida jamoa bo'lib unga baho beradilar va ulardan eng yaxshilari, betakrorlari tanlab olinadi.

“Fikrlarning shiddatli hujumi ” –destruktiv berilgan baho bilan dialog. Bu metod Ye.A.Aleksandrov tomonidan taqlif qilingan. G.Ya. Bush tomonidan o'zgartirilib yo'lga qo'yilgan dialogning mohiyati shundaki, jamoa bo'lib g'oyalar ishlab chiqishda ishtrokchilarning ijodiy imkoniyatlari faollashtiriladi va unga zid g'oyalar qo'yiladi.

Mashg'ulot bosqichma-bosqich quydagi tarzda o'tkaziladi:

1-bosqich. Miqdor va pishxologik muloqati jixatan maqbul kichik guruhlarni shaqllantirish;

2-bosqich. Vazifa, muammodan kelib chiqadigan maqsadlarni ifodalash.

3-bosqich. To'g'ridan-to'g'ri “Fikrlar xujumi” qoidasiga asosan har bir guruhda g'oyalar ishlab chiqish;

4-bosqich. G'oyalarni tartibga solish va tasniflash;

5-bosqich. G'oyalarni destruktivlash, ya'ni amalga oshishi imkoniyatiga qarab baholash;

6-bosqich. Avvalgi bosqichlarda bildirilgan tanqidiy mulohazalarga baho berish.

Yuqoridagi interfaol usullardan foydalangan holda dars jarayonida (fanga asosan) turli muammolarni hal etishga, ularning kelib chiqish sabablari, tuzatish yo'llarini topishga, o'quvchilarni esa mustaqil izlanishga, fikrlashga, o'z fikrlarini isbotlash va turli vaziyatlardan chiqishga o'rgatishda "muammoli vaziyat" shaqlini qo'llash mumkin.

“Muammoli vaziyat”

“Muammoli” vaziyat turi	“Muammoli” vaziyatning sabablari	Vaziyatdan chiqib ketish xarakatlari.
Intizomning yo'qligi Tabiatning ifloslanishi Avtomobilni buzilishi Muloqotni yo'qligi Ximiyaviy xodisalar va Boshqalar.	1. darsga qiziqmaslik 2. darsga kech kelish 3. tarbiyasizlik 4. darsga tayyormaslik 5. darsni buzish 6. o'qituvchining auditoriyani boshqara olmasligi yoki	O'qituvchining professional darajali, shaxsi, tashqi ko'rinishi nutqi, tushuntira bilishi.

VII. FAN BO'YICHA GLOSARRIY

ADEKVAT-holatlarga mos munosabat bildirish

ANKETA – metodlardan biri bo'lib, respondent to'g'risida aniq ko'zlangan ma'lumotlarni yig'ish maqsadida qo'llaniladi.

AVTORITAR – sotsial munosabatlarni o'rnatish va tashkil etishda rahbar shaxsining faqat o'z fikri va qarashlariga suyanishi va amal qilishi.

BOSHQARUV – shaxs va jamiyat munosabatlarida sotsial, individual munosabatlarni o'rnatish ga qaratilgan jarayon.

BOSQICHLAR – muloqotda mavjud bo'lgan shaxsning o'zi bilan, boshqalar bilan va avlodlar orasida kechadigan jarayoni.

DEMOKRATIK - sotsial munosabatlarni o'rnatish va tashkil etishda rahbar shaxsining jamoa fikri va qarashlarini ham inobatga olishi.

DEPRESSIYA – tushkunlik kayfiyati.

DIALOG – ikki va undan ortiq kishilarning o'zaro og'zaki gaplashishi.

DIALOGIK NUTQ – nutq turlaridan bo'lib, bunda so'zlovchilar barobar teng, birgalikda faollik ko'rsatadi.

DIQQATNING BARQARORLIGI – diqqatning ma'lum obyektga uzoq vaqtdavomida muttasil qaratilishi.

DIQQATNING KO'CHISHI – diqqatni ixtiyoriy ravishda bir obyektidan ikkinchisiga ko'chirish.

DIQQATNING KO'LAMI – bir vaqtning o'zida diqqatning bir qancha obyektga qaratilishi imkoniyati.

DIQQATNING TAQSIMLANISHI – diqqatning bir vaqtda bir necha obyektga taqsimlanish xususiyati.

DOMINANT SHAXS – boshqalar bilan muomala va munosabat o'rnatishda o'z fikrini o'tkazish xislatining yorqin namoyon bo'lishi.

DUNYOQARASH – odamning tevarak-atrofdagi oamga va unda o'zining tutgan o'rniga qarashlaridan kelibchiqqan tizim. Uning falsafiy, siyosiy, ilmiy, diniy, aqliy va estetik qarashlari yig'indisi.

Egosentrizm – men, markaz ma'nosida individualizm va egoizmning eng tuban turi.

EKSTROVERT SHAXS – shaxsning xar qanday sharoit va xolatlarida o'z ichida

kechayotgan fikrlarini bayon etish ehtiyojining yuqoriligi.

EMOTSIYA – odam va hayvonlarning subyektiv ifodalangan ichki va tashqi qo'zg'oluvchilar ta'siriga javob reaksiyasi.

EMPATIYA – boshqa odamlarning psixik holatini tushunish qobiliyati.

FAOLIYAT – insongagina xos, ong bilan boshqariladigan ehtiyojlar tufayli paydo bo'ladigan va tashqi olam bilan kishining o'z-o'zini bilishga, uni qayta qurishga yo'naltirilgan faolligi.

FAOLLIK – tirik materiyaning umumiy xususiyati, tevarak muhit bilan o'zaro ta'sirda bo'lishida namoyon bo'ladi.

FLEGMATIK – temperament turlaridan biri bo'lib, harakatlar sekinligi, barqarorligi, emosional xolatlarning tashqi ko'rinishlari kuchli emasligida namoyon bo'ladi.

GURUX – odamlarning birgalikdagi faoliyat mazmuni yoki muloqotda bo'lish xarakteri kabi qator belgilariga asoslangan sotsial jamoa.

HARAKAT – maqsadga muvofiq yo'naltirilib, ongli ravishda amalga oshiriladigan harakatlar yig'indisi. H. Ongli faoliyatning tarkibiy qismlari va motivlaridan biridir.

IDROKNING BUTUNLILIGI – sezgi a'zlariga bevosita ta'sir etib turgan obyektlarni, ularning belgi va xususiyatlari bilan birgalikda qo'shib idrok etish.

IDROKNING KONSTANTLIGI – idrok sharoiti o'zgarsa-da, idrok qilishdan hosil bo'lgan narsa obrazlarning nisbatan o'zgarmasligi.

IDROKNING PREDMETLILIGI – jamiki olamdan olingan ma'lumotlarni ichki olam obyektiga kiritish xususiyati.

IJTIMOY PSIXOLOGIK EKSPERIMENT – asosiy metodlardan biri bo'lib, o'zgaruvchan mustaqil turli xolat va jarayonlarning boshqa nomustaqil xolat va jarayonlarga ta'sir etishdagi aniq ma'lumotlariga tayanadi.

IJTIMOY PSIXOLOGIYA – psixologiya fanining o'ziga xos maxsus tarmog'i bo'lib, unda psixik va jamiyat taraqqiyoti qonunlari o'rganiladi.

IJTIMOY TASAVVURLAR – shaxsga jamiyat orqali ta'sir etgan narsa va xodisalarning yaqqol obrazi.

IJTIMOYILASHUV - inson tomonidan ijtimoiy tajribani egallash va hayot - faoliyat jarayonida uni faol tarzda o'zlashtirish jarayoni.

ILMIY TAXMIN – tekshirish va tadqiqot olib borish maqsadida ilgaridan kutilishi mumkin bo'lgan xolatning bashorat qilinishi.

INDIVIDUALLIK – individning boshqalardan farqlanadigan ijtimoiy xususiyatlari va psixikasining o'ziga xosligi, qaytarilmasligi.

INTERAKTIV – shaxslararo munosabatlarda bir-biriga ta'sir etishga qaratilgan tomoni bo'ib, bunda shaxsning sotsial mavqeyi, roli muhim omil sifatida kuzatiladi.

INTROVERT - shaxsning xar qanday sharoit va xolatlarida o'z ichida kechayotgan fikrlarini bayon etish ehtiyojining nihoyatda pastligi.

ISTE'DOD – shaxsning ma'lum faoliyatda ifodalanadigan qobiliyatining yuqori darajasi.

JAMOA – maqsadlari jamiyat maqsadiga ms keladigan umumiy faoliyat bilan birlashgan odamlar guruhi.

JAMOANING NEGIZI – umuiy fikr, maqsad va ishlab chiqarishag taalluqli qarorlarni shakllantiruvchi jamoa a'zolari.

KASB – faoliyat shakllari birlashmasi bo'lib, mazmun, vositalar, tashkilotlar, mehnat natijalari hamda mehnat subyektini tayyorlashga qo'yiladigan talablar majmui.

KICHIK GURUH – a'zolari birgalikdagi faoliyat bilan shug'ullanuvchi va bevosita shaxslararo munosabatda bo'luvchi kishilar guruhi.

KO'NIKMA – odamening ma'lum ishni bajarishga tayyorligida ko'rinadigan qobiliyati. K. mahoratning asosini tashkil etadi.

KOMMUNIKATIV – shaxslararo munosabatlarda biror ma'lumotning yetkazilishiga qaratilgan tomoni.

KOMMUNIKATIV – shaxslararo munosabatlarda ma'lumot, axborot, g'oyalar almashinuvi jarayoni.

KONTENT-ANALIZ – tekshirilayotgan matnda so'z, ibora, abzaslarni ma'no-mohiyatini takrorlanish darajasiga qarab tahlil etish usuli.

KUZATISH – sinaluvchini aniq maqsad, faoliyat, vaqt, guruh bilan bog'liq ravishda tekshirish, o'rganish, ma'lumotlar to'plash metodi.

LIBERAL - sotsial munosabatlarni o'rnatish va tashkil etishda rahbar shaxsining befarqlik munosabatlarini namoyon etishi.

LIDERLIK – jamoa orasida turli vaziyatlar ta'sirida yuzaga keladigan rahbarlik, lekin bu rahbarda rasmiy vakolat tizimi mavjud emas.

LONGITYUD TADQIQOT – sinaluvchini uzoq muddat va doimiy ravishda o'rgansh.

MALAKA – mashq qilish jarayonida ish harakatlar bajarilishining avtomatlashgan usullari.

MEHNAT – inson ehtiyojini qondirish asosida tashqi olamni o'zgartirishga qaratilgan maqsadli faoliyat.

MEHNAT FAOLIYATI PSIXOLOGIYASI – bu psixologiyaning bir sohasi bo'lib, inson shaxsini mehnat subyekti sifatidagi shakllanishi xususiyatlarini, mehnatning shart-sharoitlari, yo'llari va usullarini ilmiy jihatdan o'rganadi.

MEHNAT PSIXOLOGIYASI - kishi mehnat faoliyati psixologik xususiyatlarini, mehnatni ilmiy asosda tashkil etishning psixologik jihatlarini o'rganadigan fan.

MEHNAT SUBYEKTI (EGASI) – bu faol harakat qiluvchi, anglash va o'zgartirishga layoqatli, ong va iroda bilan ish olib boruvchi individ yoki ijtimoiy guruh.

MELANXOLIK – temperament turlaridan biri bo'lib, psixik faollikning sust, tez ta'sirlanuvchanlik, xatto arzimagan narsalar uchun ham juda chuqur ta'sirotda berilishi bilan xarakterlanadi.

METOD – bilishning nazariy va amaliy o'zlashtirish usullari yig'indisi.

METODOLOGIYA – tadqiqot, tekshirish usuli bo'lib, bilishning nazariy va amaliy o'zlashtirish usullari yig'indisidir.

MOBIL SHAXS – shaxsning bir faoliyat turidan boshqasiga o'tish va moslashish imkoniyatining yuqori darajada kuzatilishi.

MONOLOG – ma'ruzachi tomonidan nutq so'zlanishi, ma'ruzachi aktiv, tinglovchi passiv bo'lgan jarayon.

MONOLOGIK NUTQ – bir odamning o'z fikrlarini og'zaki yoki yozma ravishda ifodalash nutqi.

MOTIV – ma'lum ehtiyojlarni qondirish bilan bog'liq faoliyatga undovchi sabab.

MOTIVASIYA – odamni faol faoliyatga undovchi sabablar majmui.

MULOQOT – ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro bir-biriga ta'sir etishi.

MUOMALA – ikki yoki undan ortiq odamlarning o'zaro bir-biriga ta'sir etishi.

MUTAXASSISLIK – faoliyatning aniq shakli bo'lib, mehnat egasining kasbiy tayyorligi, mehnat vositalari, mehnat jarayoni va maqsadining maxsus xususiyatlari bilan belgilanadi.

NEGATIVIZM - individning har qanday sharoitda ham guruh fikriga qarshi turishi va o'zicha mustaqil fikr, mavqiyeni namoyon qilishi.

NIZO BOSQICHLARI – uch bosqichda, ya'ni nizo oldi, nizo va nizodan keyingi bosqichlar.

NIZO HAL ETISH YO'LLARI – komromiss, ya'ni kelishuv; joyida hal etish; nizodan chekinish; orqaga surish; qochish.

NIZO TURLARI – nizolarning kimlar orasida yuzaga kelishiga ko'ra farqlari: shaxslararo, guruhlararo, shaxsiy, etnik, milliy; namoyon bo'lish xususiyatiga ko'ra: ochiq, yopiq, uzoq muddatli, qisqa; mavqye yoki darajaga ko'ra: vertikal va gorizontali; yo'nalishiga ko'ra: destruktiv va konstruktiv.

NIZOLAR – o'zaro ta'sir ko'rsatayotgan kishilarning qarama-qarshi turishi, bunda fikrlar, pozisiyalar, qarashlar teskariligi kuzatiladi.

NORASMIY – odamlarning birgalikdagi muloqot va faoliyatlarida ular orasidagi munosabatlarning o'zaro ishonch, bir xil qarash va maqsadlarning ko'zda tutilishi.

NOVERBAL - nutqsiz ifodalangan xarakat, mimika, xolatlarning boshqa shaxsga yo'naltirilishi.

O'QISH – shaxsning bilim va faoliyat usullarini egallashga hamda uni mustahkam esda saqlab qolish jarayoni.

O'YIN – faoliyat turlaridan biri bo'lib, bolalarning kattalar faoliyatini, ish harakatlarini aks ettirishda ifodalanadigan va atrofni bilishga qaratilgan faoliyatdir.

OILA – turmush qurish, qarindosh-urug'chilik asosidagi kichik guruh.

OPERATIV XOTIRA – xotira turlaridan biri bo'lib, faoliyat bajarish jarayonida uzoq xotiradan vaqtincha foydalaniladi.

PERSEPTIV – shaxslararo munosabatlarda biror vaziyatni, xolatni tushunish, xis etishga qaratilgan tomoni.

PERSEPTIV TOMON – shaxslararo munosabatlarda tushunish, his etish, idrok etishga qaratilgan jarayon.

PILOTAJ TADQIQOT – tadqiqotning muammoli izlovchi turi, asosiy tadqiqotgacha o'tkaziladigan va soddalashtirilgan shakli.

POLILOG – guruh ichidagi munozara bo'lib, barcha ishtirokchilar faolashuvi kuzatiladi.

PROFESSIOGRAFIYA – mehnat subyektining faoliyat tarkiblari (uning mazmuni, vositalari, sharoitlari, tashkilot) bilan o'zaro munosabati va bog'liqligini o'rganish va aniqlashga qaratilgan kompleks metod.

PROFESSIOGRAMMA – kasbning turli obyektiv xarakteristikalarining tasnifi.

PSIXIK HOLATLAR – psixik hayot shakllari, diqqat, hissiyot, iroda jarayonlariga aytiladi. P.H. (xushchaqchalik, ruhlanish, siqilish, ziyraklik, qat'iylik, tirishoqlik v.b.) shaxslarda ma'lum darajada barqaror bo'lib, ularning muayyan xususiyatiga ham aylanib qoladi.

PSIXIK JARAYONLAR – u yoki bu psixik maxsult va natijalarni (psixik obrazlar, xolatlar, tushunchalar, xissiyot va x.k.) xosil qiluvchi, shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi jarayon.

PSIXIKA – yuksak darajada tashkil topgan materiya, miyaning funksiyasi bo'lib, uning mohiyati tuyg'ular, idrok, tasavvur, fikrlar, iroda va boshqalar ko'rinishida aks ettirishdan iborat.

PSIXODIAGNOSTIKA – shaxsning individual-psixologik xususiyatlarini aniqlovchi va o'lchashni ishlab chiquvchi psixologiya usuli.

PSIXOGRAMMA – faoliyatning psixologik xarakteristikalarining tasnifi.

PSIXOKORREKSIYA – shaxsning psixik rivojlanishidagi kamchiliklarni tuzatish usullarini qo'llash jarayoni.

PSIXOLOGIK MASLAHAT - shaxsning turli darajadagi o'z muammolarini yakka tartibda psixolog bilan tahlil etishiga qaratilgan psixologik xizmat turi.

PSIXOLOGIK XIZMAT – psixologiyani amaliyotda qo'llash tizimi. U turli sohalarda diagnostika, konsultasiya, ekspertiza vazifalarini bajaradi.

PSIXOLOGIYA – odamning obyektiv borliqni sezgi, idrok, tafakkur, tuyg'u-hissiyot va boshqa psixik xolatlar orqali aks ettirish jarayonini o'rganadigan fan.

PSIXOLOGIYA METODLARI – psixik xodisalarni va ularning qonuniyatlarini

ilmiy tomondan o'rganishning asosiy yo'l-yo'riq va usullari.

QIZIQISH – shaxsning o'zi uchun qimmatli va yoqimli narsa yoki xodisalarga munosabati.

QOBILIYAT – shaxsning ma'lum faoliyatidagi muvaffaqiyatlarini va osonlik bilan biror faoliyatni egallay olishini ta'minlaydigan individual psixologik xususiyati.

RASMIY – odamlarning birgalikdagi faoliyatlarida, ijtimoiy rollar taqsimotida mavqye, martabaning inobatga olinishi

RAXBARLIK – boshqaruvda rasman vakolatlarning shaxsga berilganligi.

REAL – birgalikdagi faoliyat jarayonida bevosita muloqot amalga oshishi imkoniyati.

REFERENT GURUH – shaxsning har tomonlama ishongan, o'ziga yaqin tutgan guruhi.

RIGID SHAXS – shaxsning bir faoliyat turidan boshqasiga o'tish va moslashish imkoniyatining past darajada kuzatilishi.

SANGVINIK – temperament turlaridan bo'lib, chaqqon, harakatchan, taassurotlari tez o'zgaradigan, boshqalarga nisbatan dilkashlik, mehribonlik xislatlari bilan xarakterlanadi.

SANOAT PSIXOLOGIYASI – sanoat va ishlab chiqarishda turli yuzaga keladigan muammo va xolatlarni psixologik va sotsial omillarini tahlil qilib olishga qaratilgan xizmatlari turi.

SHAKLLANGANLIK - odamlarning nima uchun jamoalarda ishlashi, odamlar ichida bo'lishi bilan bog'liq psixologik jarayon.

SHAKLLAR – bevosita va bivosita tur bo'lib, yuzma-yuz yoki vosita orqali amalga oshishi ko'zda tutiladi.

SHARTLI – odamlarning turli belgi, faoliyat shakllariga ko'ra biror guruhga taalluqli deb qarash.

SHARTLI – odamlarning turli belgi, faoliyat shaqlariga ko'ra biror guruhga taalluqli deb qarash.

SHAXS – ijtimoiy munosabatlarga kiruvchi va ongli faoliyat bilan shug'ullanuvchi betakror odam.

SHAXS IJTIMOIYLASHUVI - inson tomonidan ijtimoiy tajribani egallash va hayot-faoliyat jarayonida uni faol tarzda o'zlashtirish jarayonidir.

SHAXS SOTSIALLASHUVI - inson tomonidan sotsial tajribani egallash va hayot - faoliyat jarayonida uni faol tarzda o'zlashtirish jarayonidir.

SHAXSLARARO MUNOSABAT – muloqot jarayonidagi o'zaro ta'sir etish natijasida ro'y beradigan ijtimoiy-psixologik hodisalar.

SIMPATIYA – bir kishida boshqasiga nisbatan kuzatiladigan moyillik va yoqimlilik hislarining ichki namoyon bo'lishi.

SO'ROV – asosiy metodlardan biri bo'lib, nutq muloqoti yordamida bevosita yoki bavosita ma'lumot olinadi.

SOSIOLOGIYA – jamiyatda yuz beradigan turli-voqyea-xodisalarni va o'zaro munosabatlarni o'rganishga qaratilgan fan.

SOTSIAL PSIXOLOGIK EKSPERIMENT – asosiy metodlardan biri bo'lib, o'zgaruvchan mustaqil turli xolat va jarayonlarning boshqa nomustaqil xolat va jarayonlarga ta'sir etishdagi aniq ma'lumotlariga tayanadi.

SOTSIAL PSIXOLOGIYA – psixologiya fanining o'ziga xos maxsus tarmog'i bo'lib, unda psixik va jamiyat taraqqiyoti qonunlari o'rganiladi.

SOTSIAL TASAVVURLAR – shaxsga jamiyat orqali ta'sir etgan narsa va xodisalarning yaqqol obrazi.

SOTSIAL USTANOVKA - shaxsning atrof muhitida sodir bo'layotgan sotsial hodisalarni, obyektlarni, sotsial guruhlarini ma'lum tarzda idrok etish, qabul qilish va ular bilan munosabatlar o'rnatishga ruhiy ichki hozirligi.

SOTSIALLASHUV - inson tomonidan sotsial tajribani egallash va hayot - faoliyat jarayonida uni faol tarzda o'zlashtirish jarayoni.

TA'LIM MASKANLARI PSIXODIAGNOSTIKASI – shaxsni ta'lim tizimda qobiliyati, iqtidori, iste'dodini aniqlab olish maqsadida olib boriladigan psixologik xizmat turi.

TAHLIL – tafakkur qilish usuli, bunda murakkab obyektlar qismlarga bo'linib o'rganiladi.

TAQQOSLASH – narsa va xodisalar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlarni aniqlashga asoslangan fikrlash operatsiyasi.

TEMPERAMENT – shaxsning individual-psixologik xususiyatlari majmui bo'lib, u kishida faoliyat va xulq-atvorning dinamik va emosional tomonlari bilan xarakterlanadi.

TEST – sinaluvchini tekshirish jarayonida maxsus qo'llaniladigan metodlardan biri bo'lib, bu metod orqali aniq bir psixologik xususiyat aniqlanadi.

TOBE SHAXS – muloqot va boshqa jarayonlarda shaxsda ko'nikuvchanlik, boshqa kishilarga bog'liqlik, fikriga bo'ysunish xususiyatlarining tarkib topishi.

TRENING – mashq qilmoq, guruxlarda muloqotning samarali tashkil etish usuli bo'lib, shaxsning muloqotga o'rgatish va obro'li bo'lishini rivojlantirish maqsadida o'tkaziladi.

TUSHUNCHA – narsa va xodisalarning muhim belgi va xususiyatlarini bitta so'z yoki so'zlar guruhi bilan ifodalashdan iborat tafakkurning mantiqiy shakli.

TUSHUNISH – biror narsaning ma'nosi va ahamiyatini anglash qobiliyati, asosiy erishilgan natijasi.

UMUMLASHTIRISH – voqyelikdagi narsa va xodislarni umumiy va muhim belgilariga qarab fikran birlashtirishdan iborat tafakkur jarayoni.

USTANOVKA – yo'nalish, kishining tevarak-atrofdagi odamlarga va obyektlarga nisbatan qanday munosabatda bo'lish, ularni idrok qilish, ularga baho berish va ularga nisbatan harakatining tayyorlik xolati.

UYUSHGANLIK - guruh a'zolarining bir-birlarini yaxshi bilishlari, bir-birlarining dunyoqarashlari, hayotiy prinsiplari, qadriyatlarini anglashlari.

UYUSHGANLIK – guruh a'zolarining bir-birlarini yaxshi bilishlari, bir-birlarining dunyoqarashlari, hayotiy prinsiplari, qadriyatlarini anglashlari.

VERBAL – og'zaki ifodalangan nutq.

XARAKTER – kishidagi barqaror psixik xususiyatlarining individual birligi bo'lib, shaxsning mehnatga, narsa va xodisalarga, o'ziga va boshqa kishilarga munosabatlarida namoyon bo'ladi.

XOLERIK – temperament turi bo'lib, xissiyot jo'shqinligi, kayfiyatning tezda o'zgarishi, hissiyotning muvozanatsizligi va umuman harakatchanligi bilan ajralib turishi xosdir.

XULOSA CHIQARISH – tafakkurning mantiqiy shakllaridan bo'lib, bir qancha xukmlar asosida ma'lum xulosa chiqariladi. X.ch. induktiv, deduktiv va analogik turlarga ajratiladi.

YO'NALISH – shaxsning xatti-harakati va faoliyatini aniq sharoitlardan qat'i nazar ma'lum yo'lga yo'naltiruvchi barqaror motivlar yig'indisi.

YOSH DAVRI NIZOLARI – o'ziga xos, uncha uzoqqa cho'zilmaydigan ontogenez davrlari bo'lib, bu vaqtda keskin psixik o'zgarishlar yuz beradi.

YOSH PSIXOLOGIYASI – turli yoshdagi odamlarning psixologik xususiyatlarini va rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi.

VIII. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxati

Asosiy adabiyotlar

1. Karimov I.A. Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori – T., 1997 yil.
2. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. – T., 1999 yil.
3. Abduahadov A. Ijtimoiy psixologiya (ma'ruza matni). –SamDU, 2003 yil.
4. Andreyeva G.M. Aktualniye problemi sosialnoy psixologii. –M., 1998
5. Bogomolova N.N. Sosialnaya psixologiya, pechat, radio i televideniye. – M., 1991 g.
6. Buriyeva M.P. O'zbekistonda oila demografiyasi. T., 1997 y.
7. Grebnikova M. Oila psixologiyasi va etikasi. –T., 1974 yil.
8. G'oziyev E. G'. Ijtimoiy psixologiya.- Toshkent., 2010.
9. G'oziyev E. G'. Umumiy psixologiya. -Toshkent., 2010.
10. Davletshin M va b.q. Psixologiya: izohli lug'at. – T.:O'qituvchi, 1996.
11. Davletshin M.G., Shoumarov J.B. O'zbek oilasining etnopsixologik muammolari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalari qisqacha bayoni. T.,1993 y.
12. Davletshin. M.Obshaya psixologiya –T.: 2000 yil.
13. Zatsapin V.O. Jizni suprujeskoy. M., 1987 g.
14. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya asoslari. –T., 1994 yil
15. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot. –T., 1999 yil.
16. Karimova V, F.Akromova. Psixologiya. – T.: O'qituvchi, 2000.
17. Sog'inov N.A, Habibullayev F.A. Oilani o'rganish psixodiagnostika metodikalari. –T., 1996 yil.
18. Karimova V. Ijtimoiy psixologiya. – T.: Fan va texnologiya, 2012, – 172 bet.
19. Maxsudova M.A. Muloqot psixologiyasi. – T.: Fan va texnologiya, 2006, – 120 bet
20. Андреева Г.М. Социальная психология. М. МГУ.2008.
21. Махмудов М. Бошқарув психологияси.Т. 2006.
22. Полукаров В.Л., Петрушин В.И. Психология менеджмента, М,2013
23. Ғозиев Э.Ғ. Менеджмент психологияси. Т. 2001.

Qo'shimcha adabiyotlar

18. Sog'inov N.A., Shoumarov J.B. O'zbek oilalarida ajralish va uning ijtimoiy-
19. psixologik xususiyatlari. O'zbek oilasining etnopsixologik muammolari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani ma'ruzalari qisqacha bayoni. T., 1993.
20. Filatova O.G. Sosialnaya psixologiya. –SP., 2000 g.
21. Shoumarov G'.B., Shoumarov Sh.B. Muhabbat va oila. –T., 1994 yil.

- 22.Shoumarov G'.B. Oila psixologiyasi. –T., 2000 yil.
- 23.G'oziyev E. Psixologiya. (Yosh davrlari psixologiyasi).-T., 1992 yil.
- 24.G'oziyev E. Psixologiya muammolari. – T.: O'qituvchi, 1996 yil.
- 25.Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi. (muammoli ma'ruzalar matni). – N., 2004.
- 26.Karimova V. Salomatlik psixologiyasi yoxud salomat bo'lish uchun ruhiyatni boshqarish sirlari. – T.: Yangi asr avlodi, 2005. – 72 bet
- 27.Deyl Karnegi. O'z-o'ziga ishonch hosil qilish va omma oldida so'zlash san'ati. – T.: Yangi asr avlodi, 2010. – 224 bet
- 28.Hayot kitobi: Yoshlar uchun ensiklopedik qo'llanma. – T.: Sharq, 2011, – 272 bet
- 29.Ismoilova N., Abdullayeva D. Ijtimoiy psixologiya. O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013. – 168 bet.

Internet va ZiyoNet saytlari

www.ziynet.uz

www.google.uz

www.referat.uz

www.koob.ru.

www.Psychology.ru.

www.flogiston.ru.

